

Valdimar Unnar Valdimarsson
Halldór Bjarnason

Saltfiskur í sögu þjóðar

Fyrri bindi

Saltfiskur í sögu þjóðar

Valdimar Unnar Valdimarsson

Saltfiskur í sögu þjóðar

*Saga íslenskrar saltfiskframleiðslu og
-verslunar frá 18. öld til okkar daga*

Meðhöfundur og ritstjóri
Halldór Bjarnason

Fyrri bindi

Hið íslenska bókmenntafélag

Reykjavík 1997

Saltfiskur í sögu þjóðar. Saga íslenskrar saltfiskframleiðslu og -verslunar frá 18. öld til okkar daga

Samið að tilhlutan Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda

With an English Summary

Myndaritstjórn: Sumarliði Ísleifsson (fyrri bindi) og ritstjóri (síðara bindi og yfirumsjón beggja binda)

Myndrit: Sigurður Karlsson

Kort: Kostir ehf.

Nafna- og atriðaskrá: Nanna Rögnvaldardóttir

Hönnun: Torfi Jónsson og ritstjóri

Kápa: Torfi Jónsson

Umbrot: Hermóður Sigurðsson

Töfluumbrot: Egill Baldursson

Prófarkalestur: Helgi Grímsson og ritstjóri

Filmugerð: Offsetþjónustan hf.

Plötutaka og prentun: Steinholt ehf.

Bókband: Félagsbókbandið-Bókfell hf.

Leturgerð: Trump Medieval eftir Georg Trump

Meginmál: 10 pt á 13 pt fæti

Tilvitnanir: 9 pt á 11,5 pt fæti

Rastaðir textar: 9 pt á 11,5 pt fæti

Myndatextar: 8,5 pt á 10,5 pt fæti

Pappír: Royal Impression matt, 115 g/m² frá Hvítlist

© 1997 Fjölskylda Valdimars Unnars Valdimarssonar, Halldór Bjarnason og Hið íslenska bókmenntafélag

Bók þessa má ekki afrita með neinum hætti, án skriflegs leyfis útgefanda og eigenda höfundarréttar, umfram það sem heimilað er samkvæmt höfundarlögum og samningum sem Fjölís – samtök rétthafa – hafa gert. Þetta nær til ljósmyndunar, prentunar, ljósritunar og annarrar sambærilegrar afritunar að hluta eða í heild.

ISBN 9979-804-58-0 Fyrri bindi

ISBN 9979-804-59-9 Síðara bindi

ISBN 9979-804-60-2 Bæði bindin

Printed in Iceland

Efnisyfirlit fyrra bindis

Skrá um myndrit	8
Skrá um kort	8
Skrá um töflur í Töfluviðauka	8
Formáli	9
Nútíminn	12

I. Bernskuskeið saltfiskverkunar á Íslandi

1. Gatan greidd	16
a. Saltfisklaust samfélag?	16
b. Framfaraviðleitni og markaðsöflun 1750-73	19
c. Búið í haginn 1774-86	24
2. Frá einokun til fríhöndlunar	27
a. Afnáam verslunareinokunar 1787	27
b. Íslenskir frumkvöðlar í kaupmannastétt	28
c. Afturkiptur í Evrópu	30

II. Vaxandi markaðir og útflutningur 1820-1920

1. Á heimsmarkaði	36
a. Alþjóðlegt net framleiðenda og neytenda	36
b. Þróun framleiðslu og markaða	38
2. Erfiðleikar á Spánarmarkaði 1820-70	40
a. Spánverjar setja ójafnaðartoll 1825	40
b. Gæða- og fiskmatsumræður	42
3. Saltfiskútflutningur og verslunarhættir	47
a. Spænski ójafnaðartollurinn og verslunarfrelsi Íslendinga	47
b. Hagsmunir danskra kaupmanna	51
4. Skin og skúrir á Spánarmarkaði 1870-1920	55
a. Afnáam ójafnaðartollsins 1872	55
b. Efnahags- og viðskiptalíf í blóma	56
c. Enn á ný hærri tollur 1882-93	59
d. Neysla og smekkur Spánverja	63
5. Aðrir markaðir	67
a. Ítalía	67
b. Óplægðir aktrar	70
6. Tilhögun fiskverslunarinnar	73

a. Sjómenn, útvegsbændur og kaupmenn	73
b. Blautfiskverslun hefst um 1885	75
c. Andúð á einokun	77
d. Erlendir milliliðir	78
e. Ítök Dana	80
f. Bretar koma til sögu um 1885	83
g. Hvatningar um fækkun milliliðanna	84
h. Þáttaskil í fyrri heimsstyrjöld	87

III. Saltfiskverslunin á þriðja áratugnum

1. Spánverjar skjóta Íslendingum skelk í bringu	92
a. Verslunarsamningi sagt upp	92
b. Spánarsamningarnir 1922	94
c. Markaðsleitir í kjölfarið	96
2. Sókn á mörkuðum	99
a. Stórvöxtur framleiðslunnar	99
b. Spánn	100
c. Ítalía	102
d. Portúgal	103
3. Af skipan útflutnings	105
a. Vaxandi umsvif íslenskra fyrirtækja	105
b. Tilhögun fiskflutninganna	108
4. Samtakaviðleitni vaknar	110
a. Coplandhringurinn 1919	110
b. Sölufyrirkomulagið í deigluinni	112
c. Svæðisbundin sölusamlög stofnuð	116

IV. Heimskreppan

1. Kreppa skellur á	122
a. Blikur á lofti	122
b. Kreppan og saltfiskverslunin	122
c. Stefnir í óefni 1930-31	124
2. Heildarsamtök fiskútflytjenda stofnuð	127
a. Samtakaleysið	127
b. Stofnun SÍF 1932	129
c. Árangur samtakanna	134
d. Viðbrögð við SÍF	136
3. Breytingar gerðar á SÍF	140
a. Hvers konar skipulag?	140
b. Aðgerðir „stjórnar hinna vinnandi stétta“	141
c. Skipulagsbreyting 1935	143

4. Söluskipan keppinautanna	145
a. Noregur	145
b. Færeyjar	147
c. Bretland	148
d. Kanada og Nýfundnaland	149
e. Samvinnuviðleitni saltfiskseljenda	150
5. Erfiðleikar í markaðslöndunum	152
a. Spánn	153
b. Portúgal	156
c. Ítalía og Grikkland	158
d. Aðrir kostir	160
6. Íslenskir fiskframleiðendur á krossgötum	160

V. Framleiðsla, verkun og gæðamat á saltfisköld

1. Blómaskeið saltfisksins	166
a. Vaxtarskeið	166
b. Saltfiskframleiðsla og útgerðarhættir	167
c. Þéttbýlismyndun og útbreiðsla saltfiskverkunar	173
2. Fiskverkunin	184
a. Útgerðarhættir og verkaskipting	184
b. Verkun saltfisks og vinnulag	189
c. Ný stökkunaraðferð um 1890	198
d. Linþurrkun hefst 1893	200
e. Pækilsöltun	203
f. Grindapurrkun og þurrkhús	204
g. Fiskþökkun og flutningur	209
3. Fiskgæði og fiskmat	212
a. Bátafiskur og þilskipafiskur	213
b. Fiskmatsumræður í lok 19. aldar	214
c. Fyrstu fiskmatslögin 1904 og 1909	218
d. Togarafiskur og vélbátafiskur	221
e. Fiskmatslög í takt við tímann	223
f. Gæði íslenska saltfisksins	226

Töfluviðauki. Fyrri hluti: Inngangur og töflur 1-6

Tilvísanir	276
Heimildaskrá	287
Myndaskrá	297
Nafna- og atriðaskrá	300

Myndrit

I.1	Saltfiskútflutningur á 18. öld	17
II.1	Saltfiskútflutningur 1862-1910	36
II.2	Helstu viðskiptalönd í saltfiskútflutningi 1895-1920	79
II.3	Saltfiskur til Danmerkur 1895-1940	81
II.4	Saltfiskur til Bretlands 1895-1940	83
III.1	Helstu viðskiptalönd í saltfiskútflutningi 1921-40	92
III.2	Saltfiskútflutningur 1911-40 (magn)	99
III.3	Saltfiskur til Spánar 1895-1940	101
III.4	Saltfiskur til Ítalíu 1895-1940	102
III.5	Saltfiskur til Portúgals 1911-40	104
V.1	Saltfiskútflutningur 1911-40 (afurðategundir)	202

Kort

I.1	Sölustaðir íslensks saltfisks um 1787	23
II.1	Helstu framleiðslu- og neysluþjóðir saltfisks í Evrópu og Norður-Ameríku á 19. öld	37
III.1	Saltfisksala Íslendinga og markaðsleitir í Mið- og Suður-Ameríku	98
V.1	Árlegur meðalútflutningur saltfisks 1863-65	174
V.2	Árlegur meðalútflutningur saltfisks 1873-75	174
V.3	Árlegur meðalútflutningur saltfisks 1883-85	175
V.4	Árlegur meðalútflutningur saltfisks 1893-95	175

Töflur í Töfluviðauka

1	Útflutningsmagn saltfisks frá 17. öld til miðrar 19. aldar: Afurðategundir	248
2	Útflutningsmagn saltfisks 1862-1910: Afurðategundir	251
3	Útflutningsmagn saltfisks 1895-1910: Lönd og verkunartegundir Danmörk 254, – Noregur 254, – Bretland 255, – Spánn 255, – Ítalía 256, – Önnur lönd 256, – Alls 257	254
4	Útflutningsmagn saltfisks 1911-40: Lönd og afurðategundir Danmörk 259, – Noregur 259, – Bretland 260, – Spánn 261, – Ítalía 262, – Grikkland 263, – Portúgal 264, – Brasilía 264, – Kúba 265, – Þýskaland 266, – Önnur lönd 267, – Alls 268, 269	259
5	Hlutdeild saltfisks í heildarverðmæti vöruútflutnings 1880-1940	271
6	Árlegur meðalútflutningur saltfisks eftir landshlutum og útflutningshöfnum á fjórum tímabilum: 1863-65, 1873-75, 1883-85, 1893-95	273

Formáli

Upphaf þessa ritverks má rekja til ársins 1982 er Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda átti 50 ára starfsafmæli. Af því tilefni var ákveðið að skrá sögu þess og var fenginn til þess ungur sagnfræðingur, Valdimar Unnar Valdimarsson. Hófst hann handa og vann af kappi næstu misserin. Gerði hann fyrri hluta þessa ritverks (fyrri bindið) að lokaritgerð sinni til cand.mag. prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands í ársbyrjun 1985. Þá um haustið fór hann til doktorsnáms í London og vann að þessu riti samhliða. Var hann nálægt því að ljúka við samningu textans er sá atburður varð að hann lést af völdum slysfara þar í borg 21. maí 1988.

Eins og titilsíða bókarinnar ber með sér er Valdimar Unnar Valdimarsson aðalhöfundur verksins enda er hann upphafsmaður þess og sá sem afmarkaði efnið, ákvað framsetningarmáta og aflaði heimilda. Hann er jafnframt höfundur að lunganum af textanum þótt undirritaður hafi aukið nokkru við bókina á ýmsum stöðum og annast ritstjórn. Nánari lýsingu á hlut mínum í þessu ritverki er að finna í eftirmála í síðara bindi.

Nú að leiðarlokum er mér ljúft og skylt að þakka þeim mörgu sem hafa á einn eða annan hátt lagt lið við gerð bókarinnar. Mér er miður kunnugt en skyldi um aðstoð sem Valdimar Unnar Valdimarsson heitinn naut við efnisöflun og söguritunina og bið ég alla að virða það til betri vegar ef þeirra er ekki getið hér á eftir.

Fyrst af öllu vil ég þakka fyrir það traust sem mér var í upphafi sýnt af hálfu SÍF og hygg ég að ég megi þar einnig mæla fyrir munn Valdimars. Þá hefur vinnan við þessa bók verið mér afar lærdómsrík og aukið mjög við söguskilning minn. Eftir að stjórn SÍF hafði tekið ákvörðun um söguritunina voru Friðrik Pálsson, framkvæmdastjóri, og Sigurður Haraldsson, skrifstofustjóri, helstu tengiliðir Valdimars. Sigurður Haraldsson, sem síðar varð aðstoðarframkvæmdastjóri, réð undirritaðan til verksins eftir fráfall Valdimars og er ég þakklátur honum fyrir stuðning hans og áhuga á þessari söguritun. Mun Valdimar einnig hafa mætt sama viðmóti hjá þeim Friðriki Pálssyni þegar frá byrjun.

Því næst vil ég færa foreldrum Valdimars, Öldu Grímólfsdóttur og Valdimar Guðlaugssyni, þakkir fyrir traust og þolinmæði á þeim tíma sem bókin hefur verið í undirbúningi. Þeim hefur verið annst um að bókin kæmi út og að fræðimennska Valdimars fengi þar að njóta sín og vona ég að handaverk mín skyggi ekki þar á. Ég hef eft-

ir getu og samkvæmt bestu samvisku reynt að vera trúr ætlunarverki Valdimars og miðað vinnu mína við það að gera bókina sem best úr garði. En það er mála sannast að erfitt er að ganga í annars spor og hver sagnfræðingur hefur sinn máta á rannsókn, ritun og textafrágangi.

Ýmsir hafa lagt til sérþekkingu sína og verið hjálplegir til að frásögnin mætti verða sem sönnust og í sínu rétta samhengi. Að öðrum ólöstuðum hafa Helgi Þórarinnsson, framkvæmdastjóri SÍF um liðlega þrjátíu ára skeið, og Tómas Þorvaldsson, stjórnarformaður SÍF hátt í tuttugu ár, verið einna drýgstir. Helgi las vandlega yfir fyrstu uppköst Valdimars að ritinu og var óspar á gagnrýni og tillögur um endurbætur. Síðar, eftir að undirritaður hafði tekið við verkinu, las Tómas handritið yfir og var afar mikilsverður heimildamaður við samningu viðbótarefnis og textalúkningu.

Auk þessara manna las Valgarð J. Ólafsson, fyrrverandi framkvæmdastjóri SÍF, allt handritið hjá Valdimar. Þá lásu Sigurður Bogason, þróunarstjóri SÍF, og Sigurður Jóhannsson, deildarstjóri gæðaeftirlits SÍF, yfir kafla sem tengdust þeirra sérsviði. Að síðustu las Guðlaugur Viðar Valdimarsson, sagnfræðingur og bróðir Valdimars heitins, alla kaflana og færði sitthvað til betri vegar. Við alla þessa menn standa höfundar í þakarskuld.

Fjöldmargir aðrir hafa fúslega gefið upplýsingar um hvaðeina sem óskað var eftir og miðlað af þekkingu sinni, bæði munnlega og skriflega. Er þeirra getið í heimildaskrám bindanna (sjá viðtöl og skjallegar heimildir). Þá veittu Helgi Þórarinnsson, Tómas Þorvaldsson og Loftur Loftsson, fyrrverandi verkfræðingur SÍF, höfundum þessa ritverks aðgang að skjölum og torfengnum skýrslum í sinni eigu.

Þá er ógetið allra þeirra sem lögðu lið við útvegum og gerð annars efnis í bókina. Einkanlega vil ég þakka öllum þeim einstaklingum sem lánuðu myndir í sinni eigu, gáfu upplýsingar um myndefni eða veittu leyfi til birtingar á eigin myndum og öðrum sem höfundaréttur hvílir á. Nöfn allra eigna og leyfisveitenda er að finna í myndaskrá.

Auk Sumarliða Ísleifssonar, sem valdi af kunnáttusemi myndir og rastaða texta í fyrri bindið, vil ég þakka Unni Karlsdóttur fyrir frumöflun mynda í bæði bindin. Úr því mikla myndasafni var valið enda þótt víðar væri leitað fanga. Þá eiga þakkir skildar starfsmenn Offsetþjónustunnar hf., Sigurður Karlsson og Kort ehf. fyrir sinn hlut.

Torfa Jónssyni, hönnuði bókarinnar, þakka ég mikið og gott samstarf við útgerð og tilhögun bókarinnar í stóru og smáu. Umbrotsmaður bókarinnar, Hermóður Sigurðsson, hefur þolað súrt og

sætt með mér síðan bókin var sett í próförk og er ég þakklátur fyrir hans mikla og góða verk. Egill Baldursson á heiður af umbroti taflnanna í Töfluviðaukum. Nönnu Rögnvaldardóttur þakka ég gerð nafna- og atriðaskráa sem og Önnu H. Yates fyrir þýðingu samantektar á ensku. Prófarkalesara, Helga Grímssyni, vil ég líka færa þakkir fyrir nákvæmni hans og smekkvísi á mál og stíl. Auk þess hafa starfsmenn SÍF og fleiri innt af hendi afmörkuð verkefni og létt undir með höfundum frá upphafi.

Eftir að Sigurður Haraldsson lét af störfum hjá SÍF var Bjarni Sívertsen, forstöðumaður hagdeildar, tengiliður minn og þáði ég af honum ýmislega hjálp og aðstoð. Magnús Gunnarsson, framkvæmdastjóri, leiddi útgáfusamninga til lykta og studdi mjög að útgáfu ritsins, sem og Gunnar Örn Kristjánsson, núverandi framkvæmdastjóri. Síðasta sprettinn hefur Sigríður Ragnarsdóttir, fulltrúi framkvæmdastjóra, verið tengiliður minn við SÍF. Henni þakka ég gott samstarf og ýmiss konar liðveislu.

Frá upphafi hef ég notið gestrisni og góðrar aðstöðu á bókasafni Seðlabanka Íslands við vinnu mína. Vil ég færa Ólafi Pálmasyni, forstöðumanni safnsins, bestu þakkir og öðru starfsfólki safnanna í Einholti 4 fyrir velvild og ýmsa hjálp. Síðast en ekki síst er mér ljúft að votta fjölskyldu minni þakklæti fyrir stuðning og þolinmæði. Kona mín, Elín Hannesdóttir, og börn hafa mátt umbera langar og strangar vinnutarnir á stundum en einnig lagði hún mér lið við samantekt myndaskráa.

Reynt hefur verið að vanda til útgáfu ritsins af hálfu SÍF og útgefanda og eiga því miklar þakkir skildar. Af ofantöldu má líka sjá að margir, bæði nefndir og ónefndir, hafa lagt sitt af mörkum til þess að bæta bókina að efni og útliti. Þeim er ég öllum þakklátur en hlýt eigi að síður að bera einn ábyrgð á ritstjórn og eigin texta.

Ég hef þá frómu ósk að þetta ritverk megi verða lærðum og leikum hvati til þess að kynna sér og öðrum þann merkilega þátt sem saltfiskurinn hefur átt í lífi íslensku þjóðarinnar því hann hefur verið afdrifaríkur fyrir þróun íslensks samfélags. Þetta er viðfangsefni sem hefur verið sorglega vanrækt þrátt fyrir að framleiðsla og sala saltfisks standi enn þá traustum fótum í íslensku efnahagslífi og minni þannig stöðugt á sig. Þetta yfirlitsverk mun léttu mönnum róðurinn og gangi ósk mín eftir er til nokkurs unnið. Að svo mæltu bið ég lesendur vel að njóta.

Halldór Bjarnason

Nútíminn

Lífið er saltfiskur, var einu sinni sagt. Þótt þessi orð eigi ekki lengur við í bókstaflegri merkingu eins og á sínum tíma er saltfiskurinn enn mikilvægur þáttur í afkomu þjóðarinnar. Saltfiskverkun er meðal höfuðstólpa íslenskrar fiskvinnslu og enda þótt hún sé gömul og gróin eru engin ellimerki á henni.

Lítum fyrst á hlut saltfisksins í atvinnulífi landsmanna. Til samans veita saltfiskverkendur nokkrum þúsundum manna vinnu beint við verkunina og eru þá ótalin fjöldamörg önnur störf sem skapast í kringum greinina. Í hópi framleiðenda eru bæði eiginlegar saltfiskstöðvar og hraðfrystihús sem salta einungis hluta af aflanum. Frá hvorum tveggja kemur mismunandi mikið og eru því bæði stórar og litlar vinnslustöðvar í báðum hópum. Einmitt vegna þess er saltfiskframleiðendur að finna víðast um allt land.

Fjöldi þeirra, sem verka í saltfisk, er mismunandi frá ári til árs en á síðustu árum hafa þeir verið á þriðja hundrað. Stórtækastir í framleiðslu sinni eru um það bil tíu framleiðendur og frá hverjum þeirra koma frá því um 1.000 tonn og allt að 2.000-3.000 tonnum en nálægt helmingur verkar minna en 25 tonn á ári. Af þessum ástæðum kemur megnið af saltfiskinum frá stærri framleiðendum og má segja að um 90% saltfisksins komi frá um 10% verkenda.

Útflutningsmagnið er breytilegt og fer eftir ýmsu. Vegna minnkandi þorskafla og af fleiri ástæðum hefur saltfiskútflutningurinn síðan um 1990 minnkað. Hann hefur samt leikið á bilinu 30.000 til 45.000 tonn á ári og skapað nálægt 12-13 milljarða gjaldeyristekjur sem eru nálægt 10% af verðmæti vöruútflutnings landsmanna.

Lítum þá á markaðina og neytendurna. Höfuðmarkaðir Íslendinga eru í Suður-Evrópu. Kaupendur í flestum löndunum kjósa fiskinn blautverkaðan (óþurrkaðan) og neytendur kaupa hann þannig eða útvatnaðan. Portúgalskir kaupendur þurrka hann þó og neytendur kaupa hann óútvatnaðan. Eins er flattur saltfiskur í Frakklandi seldur þurrkaður. Í Mið- og Suður-Ameríku, einkum Brasilíu, eru mjög stórir markaðir fyrir þurrkaðan saltfisk en þurrfiskverkun hefur átt erfitt uppdráttar hérlandis eftir stríðið.

Saltfiskkaupendur í Suður-Evrópu kaupa mismikið frá Íslandi og síðan um 1990 hafa Portúgalar keypt mest, 10.000-13.000 tonn. Þeirra kaup hafa þó farið minnkandi og Spánverjar slaga hátt í þá með um 8.000-12.000 tonn árlega. Þá koma Ítalir og Frakkar, hvorir

með 5.000-6.000 tonna innflutning frá Íslandi að jafnaði, og Grikkir með um 2.000 tonn á ári. Íslenskir saltfiskverkendur hafa mátt una vel við markaðshlutdeild sína því á seinni hluta níunda áratugarins og fram yfir 1990 var hún um og yfir 50% af saltfiskinnflutningi landanna. Á Ítalíu nam hún þó aðeins um fimmtungi og svipað var ástatt í Portúgal upp úr 1990.

Spænskir, ítalskir og grískir kaupendur greiða áþekkt verð fyrir íslenska saltfiskinn og er hann í flokki dýrustu matvara. Þetta má meðal annars rekja til minnkandi þorskafla í Norður-Atlantshafi því þorskur þaðan þykir taka öðrum þorskstofnum fram. Þrátt fyrir hátt verðlag er saltaður þorskur eftirsóttur enda hefur mikið kapp verið lagt á gæðaeftirlit, þjónustu við kaupendur og vinnslu hans í smásölupakkningar sem eru dýrari en hefðbundinn, flattur fiskur.

Portúgal hefur hér nokkra sérstöðu því kaupmáttur þar er mun minni en í hinum löndunum. Gera portúgalskir neytendur minni kröfur til gæða en aðrir og kaupa því ódýrari fisk. Frakklandsmarkaður er líka ólíkur hinum mörkuðunum fyrir það hve fjölbreytilegur hann er. Eru flestar tegundir saltfiskafurða fluttar þangað, ýmist til neyslu í landinu, endurútflutnings á aðra markaði eða til vinnslu í fiskverksmiðju SÍF, Nord Morue.

Pótt megnið af íslenska saltfiskinum sé selt sem flattur fiskur hefur tekist að afla kaupenda að saltfiski í neytendaumbúðum og er hann bæði framleiddur hérlandis og í markaðslöndunum. Einkum eru þetta flök, sum útvötnuð og fryst, en einnig hafa tilbúnir réttir úr saltfiski séð dagsins ljós. Þessi nýjung hefur komið fram vegna vaxandi þarfa neytenda fyrir fljóttekinn mat og vegna þess að þeir beina innkaupum sínum stöðugt meir til stórmarkaða þar sem selja verður matinn innpakkaðan. Neysla á þessum nýju afurðum hefur aukist jafnt og þétt á kostnað flatta fisksins og hefur hefðbundnum fiskbúðum og útvötnurum, sem svo eru kallaðir, því fækkað.

Saltfiskneysla er hluti af menningu og hefðum í sumum markaðslandanna. Í Portúgal og sums staðar á Spáni – einkum í Katalóníu og Baskalandi – eru mjög ríkar hefðir um matreiðslu saltfisks og segja má að Spánverjar séu öðrum fremri á því sviði. Neysla á saltfiski þar minnkaði um tíma en eftir að SÍF tókst í samvinnu við spænska kaupendur upp úr 1980 að bjóða fram saltfisk (tandurfisk), sem verður eftir útvötnun mjúkur og líkur ferskfiski á bragðið, jókst neyslan aftur. Af þeirri ástæðu og vegna sívaxandi gæðaeftirlits nýtur íslenskur saltfiskur góðs álits og þykir einhver besti saltfiskurinn sem völ er á – enda sýnir sagan að svo hefur lengi verið.

I.

*Bernskuskeið
saltfiskverkunar
á Íslandi*

1. Gatan greidd

a. Saltfisklaust samfélag?

Allt frá fyrstu tíð hafði íslenska þjóðin framfæri sitt einkum af landbúnaði. Í því einhæfa og kyrrstæða samfélagi, sem hér ríkti um aldir, lifði fólk fábreyttu lífi á því sem jörð og búpeningur gáfu af sér. Landsmenn sóttu þó ávallt nokkra björg í bú á gjöful fiskimið við strendur landsins. Voru sjávarafurðir reyndar orðnar helstu útflutningsvörur Íslendinga um miðja 14. öld; skreið og lýsi höfðu leyst vaðmálið af hólmi.¹

Lengi vel var skreið mikilvægasta útflutningsvaran hér á landi. Markaðir fyrir hana voru einkum í kaþólsku löndunum í Mið-Evrópu og við Eystrasalt. Voru það Hamborgarkaupmenn sem á sínum tíma ruddu Íslendingum braut á skreiðarmörkuðum.² Ekki var fiskurinn eingöngu verkaður í skreið til útflutnings heldur einnig til neyslu hér á landi. Hins vegar gerðu Íslendingar lengi vel lítið að því að salta þann fisk sem þeir drógu úr sjó. Virðist fisksöltun fyrst hafa byrjað hér að ráði í kjölfar þess að útlandingar tóku að sækja á íslensk fiskimið.

Englendingar komu hingað um aldamótin 1400 og höfðu þeir um langt skeið töluverð umsvif hér á landi í tengslum við fiskveiðar sínar. Síðar komu Þjóðverjar við sögu. Mun eitthvað hafa verið saltað á vegum útlandinganna því að á 15. og 16. öld er getið um útflutning á fiski sem saltaður var í tunnur. Keyptu Þjóðverjar og Englendingar oft nýjan fisk af Íslendingum og söltuðu síðan til útflutnings.³

Eftir að einokunarverslun Dana hófst í upphafi 17. aldar hélst áfram sú venja að kaupmenn tækju nýjan fisk á vorin og söltuðu

Upphaf fisksöltunar í fyrndinni

„Á bronsöld [3500-800 f.Kr.] og eldri járnöld [800-450 f.Kr.] stækkuðu bátarnir og jukust að sjóhæfni – frá skinnbátum, flekum og holuðum trjábútum í súðbyrðinga með segl og árar.

Samfara aukinni akuryrkju og betri sjóhæfni skipanna jókst mjög öll verzlun og viðskipti. Menn lærðu að nota salt til þess að verja fiskinn skemmdum, og salt og saltfiskur urðu þýðingarmikil neyzluvara í löndunum við Mið-

jarðarhaf fyrir a.m.k. 3000 árum. Fönikíumenn ráku mikil viðskipti með saltfisk. Síðon þýðir bær fiskimannanna og Malaga, sem Fönikíumenn stofnuðu á Suður-Spáni, hét Malach á púnversku, en það þýðir staðurinn, þar sem fiskur er saltaður. Þó liðu meira en þúsund ár, áður en íbúar Norður-Evrópu lærðu að salta fisk.“

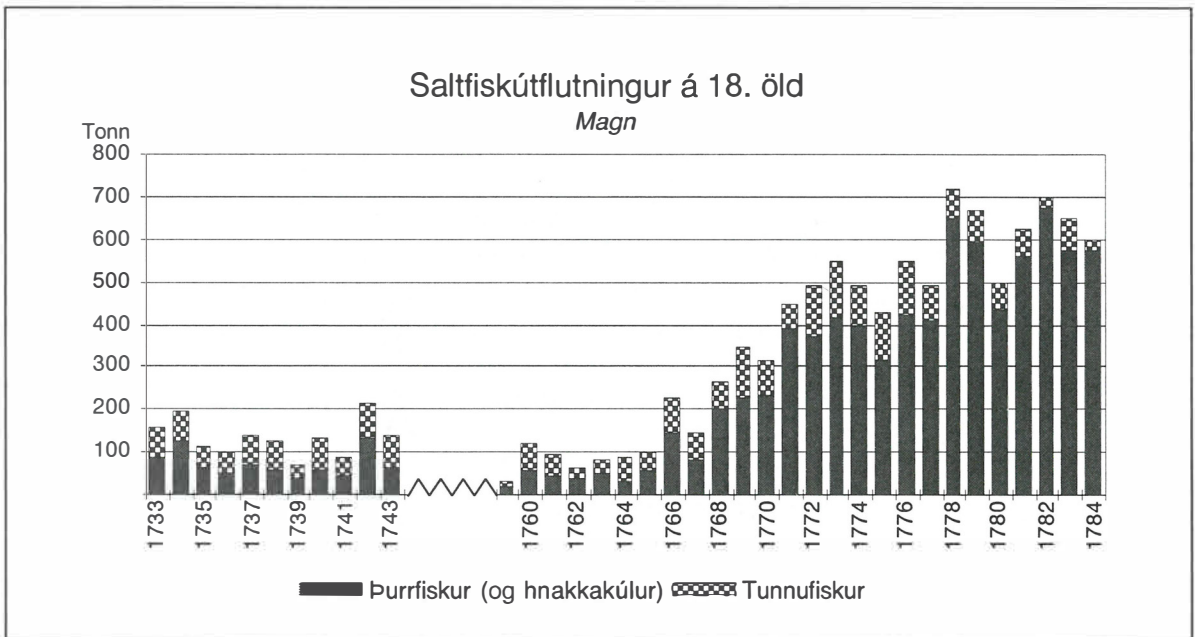
B. J. Muus og P. Dahlstrøm: *Fiskar og fiskveiðar*, 209.

niður í tunnur ásamt þeim fiski er aflaðist á vegum þeirra sjálfra á sumrin. Gerðu kaupmenn sér far um að vanda alla verkun fisksins enda þótti hann ágætur til neyslu og var í háu verði erlendis. Jafnhliða tóku þeir að verka saltfisk með svipuðum hætti og seinna varð almennt, þ.e. að þurrka hann og flytja síðan út. Auk þess var eitthvað um útflutning á blautum saltfiski, svokölluðum bunkafiski, sem staflað var í lestir skipa.⁴

Laust fyrir miðja 18. öld eða árin 1733-43 var svo komið að álíka mikið var flutt út af þurrkuðum fiski og tunnufiski en heildarmagnið var breytilegt frá ári til árs. Um 60-70 tonn voru flutt út af hvoru um sig á ári til jafnaðar (myndrit I.1) en þó var yfirleitt heldur meira þurrkað en saltað í tunnur.⁵ Daninn Niels Horrebow, sem dvaldi á Íslandi árin 1749-51 við rannsóknir, minnst á þetta í ferðabók sinni og segir að auk þess sem danskir kaupmenn salti mörg hundruð tunnur af fiski til útflutnings sé þurrkað mjög mikið af saltfiski; séu þar að verki bæði kaupmenn og landsmenn sjálfir:

Hinir síðarnefndu selja hann mest innanlands, því að þeir kunna ekki verkunaraðferðina almennilega. Einnig þurfa þeir að kaupa allt salt í hann, en samt er hann ekki greiddur hærra verði í versluninni en harðfiskurinn, svo að þeim þykir það ekki svara kostnaði að verka hann. Auk þess sem kaupa þarf tunnur og salt til verkunarinnar, er miklu meiri vinna við að þurrka saltfisk en harðfisk.⁶

Myndrit I.1

Heimild: Tafla 1 í Töfluviðauka

„Kongehusets Jubilæum.“
 Arið 1749 fagnaði
 Aldinborgarkonungsættin
 300 ára stjórnartíð sinni og
 af því tilefni voru slegnir
 afmælispeningar úr gulli og
 silfri. Meðal annarra fékk
 páverandi einokunar-
 verslunarfélag á Íslandi,
 Det Islandske og Fin-
 markske Compagnie, leyfi
 til þess að slá silfurpening.
 Á annarri hlið er mynd af
 konungi, Friðriki V., en á
 hinni skín náðarsól Guðs á
 krúnuna og táknmerki
 konungs. Þar á meðal er
 krýndur, flattur þorskur og
 til hliðar standa heiti
 Íslands og Finnmerkur. Við
 jaðar peningsins er letrað
 lof til konungsættarinnar:
 „LANDENES GLÆDE OG
 FLOR UNDER DEN OLD-
 ENBORGISCHE STAMMES
 REGIERING“.
 (G.W. Wahl.)

Af þessum orðum má ráða að Íslendingar hafi síður en svo verið hvattir til að auka saltfiskverkun. Voru danskir einokunarkaupmenn fram á daga Konungsverslunarinnar síðari reyndar tregir til að kenna landsmönnum að salta fisk og báru því til dæmis við að verkun hans væri ekki góð.⁷

Skúli landfógeti Magnússon sagði að beinlínis hefði verið brýnt fyrir kaupmönnum í erindisbréfum þeirra að aftra landsmönnum frá að salta fisk og kjöt. Trúlega hefur Skúli líka haft í huga það sem segir í konungsúrskurði frá 1758 að saltfiskur sé ekki jafn útgengi-
 legur og skreið, auk þess sé meiri vinna við verkunina og hún út-
 heimti salt. Var ekki að undra þótt Íslendingar teldu þetta gert til
 þess að kaupmenn gætu haft sem mest upp úr skiptum sínum við
 þá. Hitt er þó fullt eins líklegt að öðrum þræði hafi legið að baki
 raunverulegur ótti kaupmanna við lélega fiskverkun Íslendinga.⁸

Meðal þess sem stóð í vegi fyrir aukinni saltfiskverkun hér á
 landi var mikill kostnaður við saltflutninga. Að þessu leyti stóðu Ís-
 lendingar í svipuðum sporum og Norðmenn en þeir stunduðu salt-
 fiskverkun og -útflutning allt frá því á 17. öld þó að hann yrði ekki
 verulegur fyrr en upp úr miðri 18. öld. Aftur á móti áttu aðrar þjóð-
 ir, sem söltuðu fisk, á borð við Spánverja, Portúgala, Frakka og Eng-
 lendinga ekki í erfiðleikum með að verða sér úti um salt á viðun-
 andi kjörum.⁹

En það var ekki aðeins dýrt salt sem hindraði saltfiskverkun Ís-
 lendinga. Óhætt mun að segja að hér hafi ekki síður verið þrándur í
 götu það hugarfar stöðnunar og andstöðu við nýjungar sem ríkjandi
 var á Íslandi langt fram eftir öldum. Í hinu kyrrstæða landbúnaðar-
 samfélagi var ekki auðvelt að brydda á nýjungum sem horft gætu til
 breytinga á þjóðfélagsgerðinni. Yfirstétt landsins, þeim sem jarð-

eignirnar áttu, var í nöp við allar hugmyndir sem stefnt gátu hagsmunum hennar í voða. Ríkjandi stétt vildi halda í landbúnaðarsamfélagið, á því reisti hún völd sín og auð.

Rótgróin andstaða við nýjungar hafði verið íslenskum sjávarútvegi fjötur um fót um aldir og þessi atvinnugrein því ekki fengið að þroskast eins og efni höfðu stundum staðið til. Einokunarverslunin, sem komið var á fót árið 1602 og stóð allt til ársins 1787, var heldur ekki beint til þess fallin að auka áræði með Íslendingum. Þjóðin var fátæk og einokunarverslunin bætti ekki úr skák. Fjármagn skorti til að standa straum af kostnaði sem óhjákvæmilega hlaut að fylgja breytingum á atvinnuháttum, auknum sjávarútvegi.¹⁰

Þannig lögðust fátækt þjóðarinnar og andstaða yfirstéttarinnar á eitt um að hefta framfarir í landinu og einokunarverslunin bætti gráu ofan á svart. Tvímælalaust galt saltfiskverkunin þessa. Átti þessi atvinnugrein löngum erfitt uppdráttar í hinu einhæfa íslenska samfélagi og tók hagur hennar fyrst að vænkast að ráði á síðari hluta átjándu aldar.

b. Framfaraviðleitni og markaðsöflun 1750-73

Þegar halla tók á 18. öld jókst áhugi á saltfiskframleiðslu hér á landi. Þessi aukni áhugi var einn angi þeirrar framfaraviðleitni sem hér gerði vart við sig um þetta leyti meðal manna eins og Skúla Magnússonar og kennd er við upplýsinguna. Hann leit svo á að saltfiskverkun væri snar þáttur í þeim framförum sem stefnt skyldi að.

Árið 1751 sendi Skúli skjal til dönsku stjórnarinnar þar sem hann lagði meðal annars til að Íslendingum yrði kennd hin nýjasta

Framfaraviðleitni Skúla Magnússonar

Saltfiskverkun var meðal þess sem Skúli landfógeti Magnússon hvatti landa sína til að hefja til vegs til að reisa við hag þjóðarinnar. Sveið Skúla sárt sinnuleysi Íslendinga á þessu sviði sem öðrum eins og sjá má á eftirfarandi orðum hans frá árinu 1757 í þýðingu Jóns Aðils:

„Hvers vegna eigum vér að láta erlenda menn eina hafa atvinnu af íslenzkri verzlun, hvers vegna eigum vér að láta þá mala kornið, baka brauðið, byrta ölið, brenna brennivínið, tilreiða tóbakið, smíða mestöll járn- og málmáhöld til almenningsnota, spinna og vefa línúkana, snúa færin, slátra fé voru og salta fisk vorn? Vér höfum sjálfir nægilegt vinnuafli til alls þessa, ef vér að eins viljum færa oss það í nyt.“

Jón Jónsson [Aðils]: *Skúli Magnússon*, 146-7.

Umbótatillögur á 18.
öld. Hér sést upphaf að
skjali Skúla Magnús-
sonar, landfógeta, til
dönsku stjórnarinnar
árið 1751 um ástand Ís-
lands og tillögur til úr-
bóta. Þar á meðal leggur
hann til að Íslendingum
verði kennd nýrri og
betri aðferð við fisksölt-
un. Það var Nýfundna-
landsaðferðin,
„terraneufsværðin“
svokallaða.

Allerunderdanigste Relation
om
Íslands nærværende
Tilstand;
og Project,
hvorveds Dømmet i gjenstand for
den totale Ruin, som det nu
alt meer og meer trues med at
anfælde, i Fald det sig i Færd
for Kommer.

Seiðis þessu Land er meir end öndre
Landi i þugbar og þattig, þessu er langt
fra Solen vestliggandi, og land sig i Mangel
af Værenn producerer de fornöður i Producter, -
til Gudnaannet hins og Væstandi Opføld og
Fornir; þessu er det þessu iinnodrigelig Vand-
fæd, at at Land, þessu i þessu Græd er vest lig-
gandi fra dross Landis. Þessu, end fra Solen
meir end iinnodrigelig; Þessu er det iinnodrigelig
þessu Land iinnodrigelig Vandfæd, þessu

og besta aðferð við fiskisöltun. Var það Nýfundnalandsaðferðin sem síðar getur. Með stofnun Innréttinganna, sem hófu starfsemi árið 1752, var einmitt ætlunin meðal annars að reyna slíka nýjung í fiskverkun.¹¹

Áhuga yfirvalda á aukinni saltfiskverkun var meðal annars fundinn farvegur í starfsemi Konungsverslunarinnar fyrri sem fór með íslenska verslun á árunum 1759-63. Stjórn hennar ákvað að hafa vetursetumenn á helstu höfnum og áttu þeir að kenna mönnum hina nýju fiskverkunaraðferð.¹² En vitanlega var ekki nóg að hafa áhuga á aukinni framleiðslu saltfisks; vara þessi gat ekki skapað Íslendingum auð nema kaupendur að henni fyndust. Og þeir voru til.

Um langan aldur höfðu verið blómlegir saltfiskmarkaðir í Suður-Evrópu, einkum á Spáni og í Portúgal. Fyrir á öldum höfðu Spánverjar, líkt og Portúgalar, verið öflug siglingaþjóð og sótt á hin gjöfulu fiskimið við Nýfundnaland. Hafði aflinn þá aðallega verið saltaður til neyslu heima fyrir. Þegar Spánverjar fóru halloka á heimshöfunum leystu veiðiskip annarra landa þá af hólmi og veiddu þann fisk sem þeir neyttu. Voru það einkum Englendingar og Frakkar sem færðu sér saltfiskmarkaðinn á Spáni í nyt.¹³

Spánarmarkaður var auðvitað ýmsum breytingum undirorpinn; á sama hátt og efnahagserfiðleikar voru líklegir til að draga úr saltfiskkaupum Spánverja hlaut efnahagslegur viðgangur að greiða fyrir saltfisksölu þangað suður eftir. Hafa verður í huga að á 18. öld var saltfiskur meðal helstu innflutningsvara á Spáni.¹⁴ Framleiðendur víða um lönd hlutu þess vegna að gefa gaum að því hvernig Spánverjum vegnaði á efnahagssviðinu.

Átjándi öldin var Spánverjum að ýmsu leyti hagstæð. Efnahagslegar framfarir voru töluverðar, einkum á síðari hluta aldarinnar. Spánverjar bundust sterkari böndum við önnur lönd Evrópu en áður og greina mátti framfarir á ýmsum sviðum svo sem í iðnaði. Þá voru samgöngur bættar víða um Spán og samgöngur við önnur lönd urðu greiðari en áður. Á síðasta þriðjungi aldarinnar voru til dæmis gerðar ýmsar endurbætur í hafnarborgum og var Bilbao þar á meðal.

Íslendingar reyna Nýfundnalandsverkun

„Ólafur Stephensen, en hann hafði töluverðan bátaútveg á Akranesi, varð líklega fyrstur Íslendinga til þess að verka saltfisk á sama hátt og gert var á Nýfundnalandi, en á því byrjaði hann 1766. Tíu árum síðar var honum veitt gullmedalía, m.a. fyrir að hafa þá, í áratug látið verka saltfisk ‘upp á þann terreneuvíska máta’...”

Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 323.

Tunnusöltun á Hvaleyri við Hafnarfjörð árið 1772 (hluti myndar). Myndin er nokkuð stílfærð eins og sést á klæðnaðinum en maðurinn er að hausa fisk sem salta á niður í stóru tunnurnar. Litla tunnan lengst til hægri gæti verið salttunna. (John Cleveley yngri.)

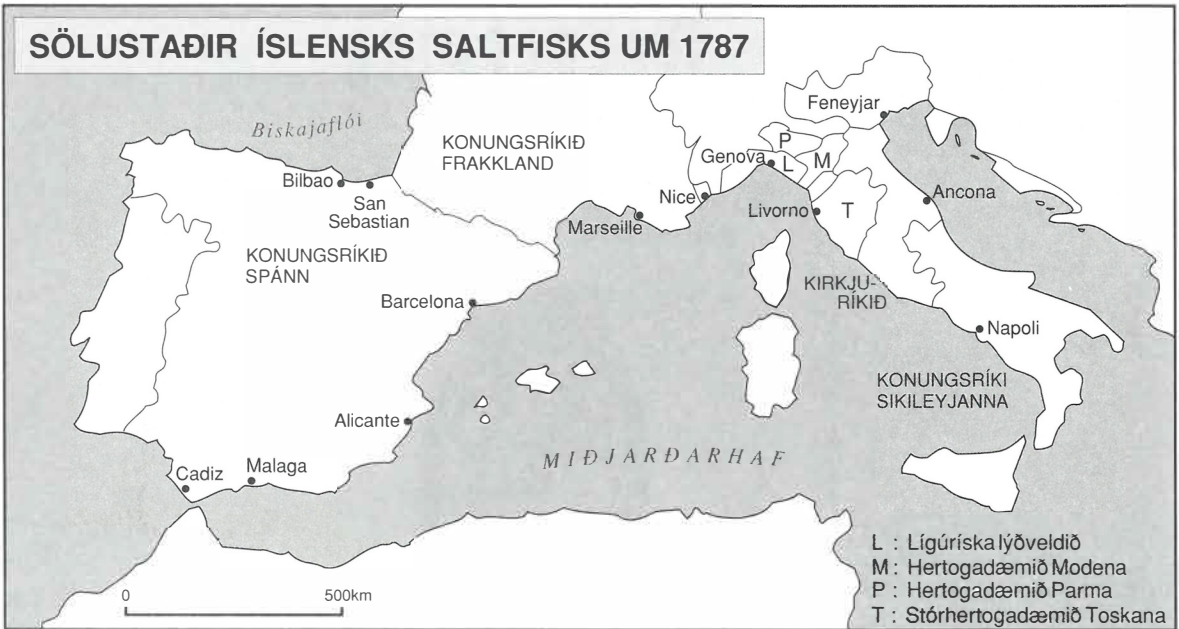
Sú borg varð snemma miðstöð viðskipta við Norður-Evrópu enda lega hennar mjög hagstæð þar sem hún stóð við Biskajaflóann.¹⁵

Á 17. öld hafði fólki fækkað á Spáni en dæmið snerist við á þeirri átjándu. Þá má segja að orðið hafi fólksfjöldabylting er fólki fjölgaði úr rúmum sjö milljónum í tólf. Hröðust var fólksfjölgunin frá því um 1770. Fólksfjölgun og tiltölulega góður efnahagur kölluðu á aukin viðskipti við aðrar þjóðir. Auk fólksfjölgunarinnar átti hækkun á kornverði þátt í því að eftirspurn eftir fiski jókst á Spáni á síðari hluta 18. aldar. Hleypti þetta víða nýjum þrótti í fiskveiðar.¹⁶

Aukin eftirspurn eftir fiski hlaut meðal annars að búa Íslendingum nýja kosti í viðskiptum. En til að nýta þá varð að komast í tengsl við kaupendur á saltfiskmörkuðum. Kom það í hlut Almenna verslunarfélagsins, sem fór með verslunina hér á landi árin 1764-73, að gerast brautryðjandi í þessu efni og hrinda saltfiskverkun verulega af stað hér á landi. Félagið aflaði markaða fyrir íslenskan saltfisk við Miðjarðarhaf og þá sérstaklega á Spáni. Hafði félagið reyndar upphaflega verið stofnað árið 1747 til að eiga viðskipti við Miðjarðarhafslönd og var vel undir það búið að ryðja saltfiski til rúms þar syðra.¹⁷

Almenna verslunarfélagið hafði góð tengsl við fyrirtæki í Bilbao og Barcelona á Spáni. Átti brautryðjendastarf félagsins á nýjum mörkuðum eftir að verða Íslendingum mikilvægt en auk þess sýndi

Kort I.1

Heimild: [Carl Pontoppidan]: *Samlinger til Handels Magazin* I, 135-6

Það viðleitni til að kenna saltfiskverkun á Íslandi; gatan var því greidd fyrir íslenska saltfiskframleiðslu. Voru flutt út á tíma félagsins að jafnaði ríflega 200 tonn af þurrkuðum fiski á ári, auk rúmlega 80 tonna af tunnufiski og jókst útflutningurinn verulega á þessu tímabili (myndrit I.1). Fiskverslunin við Spán fór vaxandi og var mest flutt til Bilbao og Barcelona.¹⁸ En íslenskur saltfiskur fór víðar en þangað.

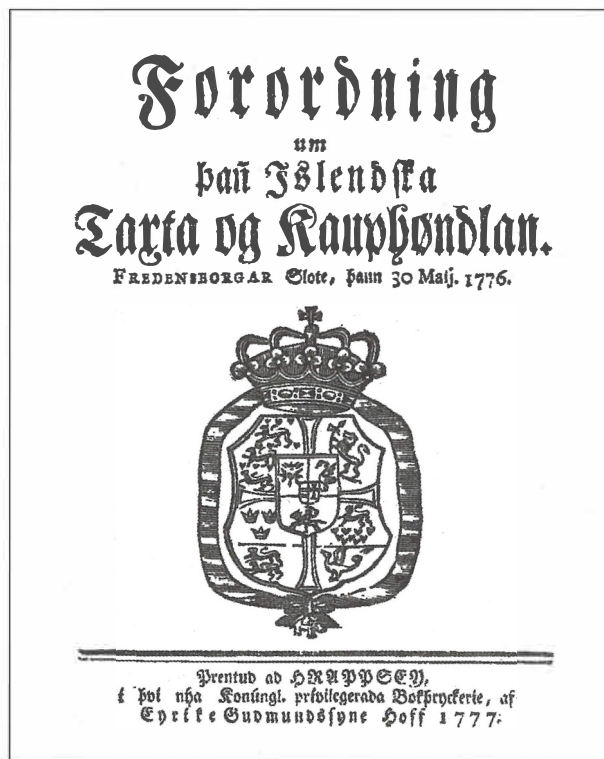
Á Ítalíu var mikilvægur markaður fyrir saltfisk þó að það land hefði nokkra sérstöðu. En hún fólst í því að Ítalir höfðu um langan aldur neytt miklu meira af skreið en saltfiski gagnstætt Spánverjum og Portúgölum sem borðuðu lítið af skreið. Íslenski saltfiskurinn var einkum fluttur til Genovu og Livorno, norðarlega á Ítalíuskaga, en

Tilsögn í saltfiskverkun

Á tíma Almenna verslunarfélagsins á Íslandi, 1764–73, var sitthvað reynt til að efla fiskveiðar og bæta fiskverkun. Árið 1766 sendi félagið mann að nafni Weinrich upp til Íslands til að kenna mönnum Nýfundnalandsaðferðina, „terraneufsverkunina“. Var hann um tíma í Keflavík en síðan átti að senda hann til Stykkishólms og Ísafjarðar í sömu erindagjörðum. Ekki er vitað um árangur af starfi hans og lést hann á landinu árið 1773.

Bjarni Guðmarsson: *Saga Keflavíkur 1766-1890*, 27, 33, 35.

Verslunartaxtinn nýi árið 1776. Þá var saltfiskur verðlagður fyrsta sinni í taxa á einokunartímabilinu. Jafnframt er verkun hans lýst og krafist Nýfundnalandsverkunar.

þar var efnahagur einna bestur. Ekki spillti það fyrir íslenska fiskinum að hann þótti betri en saltfiskur annarra þjóða svo sem Engendinga og Norðmanna. Fiskurinn var ýmist sendur beint suður á bóginn ellegar til Kaupmannahafnar og þaðan til markaðslandanna.¹⁹

c. Búið í haginn 1774-86

Eitt af því, sem stóð saltfiskframleiðslu Íslendinga fyrir þrífum, var að þessi vörutegund hafði ekki verið verðlögð í töxtum einokunarverslunarinnar. Hafði þetta með öðru valdið því að ekki fékkst jafn gott verð fyrir saltfisk og skreið sem metin var til verðs í töxtunum. Þótti landsmönnum því ekki svara kostnaði að stunda saltfiskverkun enda ýmis tilkostnaður meiri við hana en skreiðarverkun. Í nýjum taxa frá 1776, sem tók gildi árið eftir, var meðal annars að finna það nýmæli að saltfiskur, sem landsmenn verkuðu sjálfir, var tekinn með og goldinn jafn góðu verði og skreiðin.²⁰ Jón Eiríksson, konferenzráð, sagði um þetta árið 1780:

Er þar með sköpuð hvatning, sem mjög var æskilegt, til þess að menn leggi stund á þessa fiskverkunaraðferð. Einnig er bægt brott þeirri óánægju, sem kom fram á síðustu árum verslunarfélagsins yfir því, að

Fyrstu saltfiskleiðbeiningarnar. Upphaf að hinni merku ritgerð Bjarna Einarssonar árið 1783 um saltfiskverkun og kosti „terraneufsverkunar“ (Nýfundnalandswerkunar).

félagið var tregt til að taka á móti slíkum fiski og gaf svo lágt verð fyrir hann, að engum þótti svara kostnaði að reyna að verka hann þannig.²¹

Verðlagning saltfisks í taxtanum 1776 var öðrum þræði árangur af starfi Landsnefndarinnar fyrri sem skipuð hafði verið árið 1770 til að gera tillögur til úrbóta á ýmsum sviðum. Meðal annars var nefndinni falið að rannsaka sjávarútveg og kanna möguleika á verkun saltfisks hér á landi, hvar best mundi henta að taka upp saltfiskverkun að hætti Nýfundnalandsmanna, „terraneufsverkun“, sem varð æ algengari. Fram að því hafði svokölluð dönsk verkun verið einráð við þurrkun fisksins. Áleit nefndin að hina nýju verkunaraðferð mætti taka upp í flestum verstöðvum á Suður- og Vesturlandi en kaupmenn vildu ekki að söltun efldist á kostnað skreiðarverkunar og árið 1776 var fyrirskipað að einungis skyldi taka fisk, sem aflaðist utan vertíðar, til söltunar.²²

Fáum árum áður var Bjarni Einarsson, síðar sýslumaður, að nema lög í Kaupmannahöfn. Hann skrifaði þá pistil um saltfiskverkun, lagði fyrir dönsk stjórnvöld og sagðist vænta þess að þau beittu sér fyrir einhverjum aðgerðum til að þessi skrif kæmu að gagni. Nokkrum árum seinna, 1783, voru þau prentuð og notuðu ýmsir kaupmenn á Íslandi sér leiðbeiningar Bjarna. Hann færði rök fyrir því að saltfiskframleiðsla gæti orðið Íslendingum lyftistöng, hagkvæmara væri að salta fiskinn en herða. Áttu skrif Bjarna sinn þátt í því að þurrkaður saltfiskur var formlega verðlagður í verslunartaxtanum árið 1776. Eftir að verkunarreglur hans voru birtar á prenti var þeim líka að miklu leyti fylgt um langt skeið.²³

Á árunum 1774-87 fór konungur með verslunina hér á landi. Lét stjórn konungsverslunarinnar, ekki síður en Almenna verslunarfélagið, að sér kveða í markaðsmálum og reyndi að bæta og efla markaði fyrir íslenskan saltfisk í Suður-Evrópu. Lögð var áhersla á verslun milli Íslands og Miðjarðarhafslanda og mikilvægi hennar jókst. Efldist enn verkun saltfisks og útflutningur varð ennþá meiri en á árum Almenna verslunarfélagsins. Nam salan á þurrkuðum saltfiski á árunum 1774-84 hátt í 400 tonnum á ári til jafnaðar og af tunnufiski voru framleidd nær 80 tonn á ári (myndrit I.1).²⁴

Hagstæð skilyrði í aðalmarkaðslandinu, Spáni, voru vitanlega ein meginforsenda þess að það svaraði kostnaði að strá salti á fiskinn hér uppi á Fróni. En fleira gat haft áhrif á þessa atvinnugrein en efnahagur aðalmarkaðsþjóðarinnar. Það kom til dæmis í ljós á árum frelsisstríðsins í Bandaríkjunum 1776-83. Þá lagðist að mestu leyti niður fiskflutningur frá Nýfundnalandi og Nýja-Englandi til Evrópu og hafði þetta í för með sér mikla verðhækkun á saltfiski. Danskir

Íslenskur saltfiskur stendur vel að vígi

Árið 1787 kom út í Kaupmannahöfn ritið *Samlinger til Handels Magazin for Island* og fjallaði það, eins og nafnið gefur til kynna, um ýmislegt viðvíkjandi verslun á Íslandi, útflutning og þar fram eftir götunum. Höfundur ritsins var Carl Pontoppidan sem verið hafði einn af forstjórum Konungsverslunarinnar síðari á Íslandi, 1774-87.

Í riti sínu fjallaði Carl Pontoppidan meðal annars um markaði fyrir íslenskan saltfisk og eru skrif hans merk samtímaheimild um það efni. Dró Pontoppidan upp glögga mynd af því hvernig íslenski fiskurinn stóð að vígi um þetta

leyti á hinum ýmsu mörkuðum. Kom þar fram að íslenskur fiskur, sem vel var verkaður að hætti Nýfundnalendinga, þ.e. á svokallaðan „terraneufsmáta“, stóð víða framur enskum og norskum fiski, sérstaklega á eftirtöldum stöðum: Alicante, Ancona, Barcelona, Bilbao, Cadiz, Feneyjum, Genova, Livorno, Malaga, Marseille, Napólí, Nice og San Sebastian.

Þessi upptalning sýnir að íslenskur saltfiskur átti á þessum tíma markaði víða á Spáni, í ítölsku ríkjunum og syðst í Frakklandi.

[Carl Pontoppidan]: *Samlinger til Handels Magazin* I, 135-6.

Kostir saltfisksins

„Því hefur oft verið haldið fram, að vinsældir saltfisks í suðrænum löndum stöfuðu af saltinnihaldi fisksins. Þetta er ekki nema að sumu leyti rétt, því að aðalkostir hans í þessum löndum er gott geymslupól hans og það, hve saltfiskur er ákaflega auðmelt fæða, en í heitu löndunum er þetta tvennt mjög mikilvægir kostir. Auk þess er næringargildið í hverri þyngdareiningu þurrkaðs saltfisks mun meira en í ferskum eða frosnum fiski, þar sem saltfiskurinn inniheldur fleiri eggjahvímueiningar, og er hlutfall þetta ekki ósvipað alkóhólhlutfalli koníaks og þrúguvíns.“

Loftur Loftsson: „Saltfiskiðnaður Íslendinga“, 144.

einokunarkaupmenn á Íslandi nutu góðs af þessari verðhækkun og máttu vel við una þangað til tekið var að flytja mikið af amerískum fiski til Evrópu á ný 1783-84 og verðið lækkaði.²⁵

2. Frá einokun til fríhöndlunar

a. Afnáam verslunareinokunar 1787

Árið 1786 var einokunarverslun afnumin á Íslandi og verslunin gefin frjáls öllum þegnum Danakonungs. Jafnframt var þeim leyft að stunda fiskveiðar við Íslandsstrendur og verka fiskinn í landi. Auk þess reyndu yfirvöld að ýta undir saltfiskverkun, meðal annars með verðlaunum og styrkveitingum til þeirra sem hana stunduðu.²⁶ Þrátt fyrir þetta gekk nokkuð treglega að renna traustari stöðum undir þessa atvinnugrein.

Fljótlega eftir að einokunarverslunin var afnumin var kvartað yfir því á Spáni að íslenskur saltfiskur væri ekki eins vel verkaður og verið hefði á tíma konungsverslunarinnar. Brýndu stjórnvöld því enn fyrir landsmönnum að vanda verkun á fiski sínum. En björtu hliðarnar voru einnig til; afnámi einokunar fylgdi verðhækkun á íslenskum vörum og þar á meðal saltfiski.²⁷

Enda þótt afnáam einokunarverslunarinnar opnaði saltfiskframleiðendum ýmsar leiðir var einn hængur á. Í verslunartilskipuninni var lagt bann við beinni verslun á milli Íslands og annarra landa. Vegna þessa ákvæðis urðu viðskipti Íslandskaupmanna við útlönd að fara um dönsk fyrirtæki og vera á þeirra nafni. Á þessu var hins vegar gerð nokkur bragarbót árið 1816 með tilskipun um rýmkað verslunarfrelsi fyrir Ísland. Tilskipun þessi heimilaði meðal annars

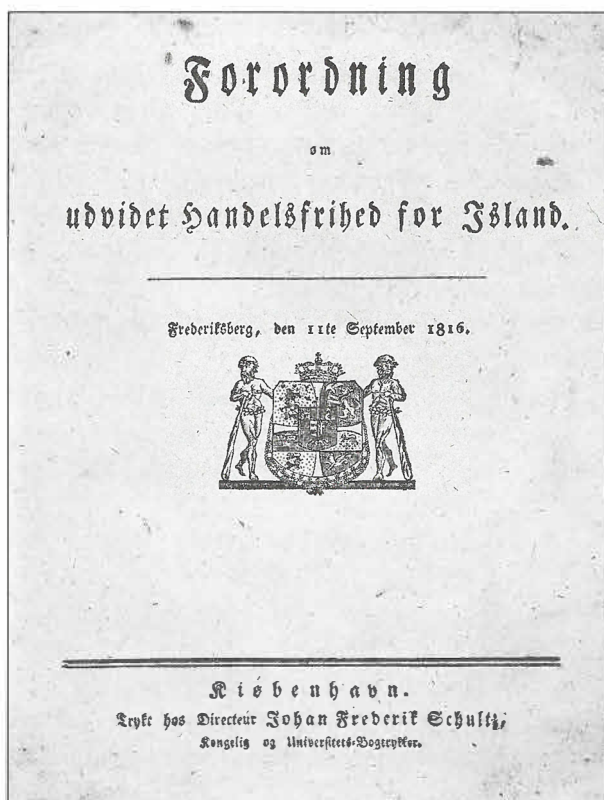
kaupmönnum, búsettum á Íslandi, að senda skipsfarma beint til útlanda gegn nokkru gjaldi.²⁸

Gera má ráð fyrir að þessi rýmkun hafi orðið kaupmönnum hér á landi nokkur hvatning til aukins saltfiskútflutnings. Þeir, sem lögðu stund á útgerð og saltfiskverkun, gátu nú sent skip sín með fiskfarma beint til Spánar án þess að þurfa að eiga nokkuð undir fyrirtækjum í Danmörku. Í þessum hópi voru nokkrir íslenskir kaupmenn er verið höfðu og urðu nú um skeið forgöngumenn um þilskipaútgerð hér á landi.²⁹ Þannig var brautryðjendastarf í þilskipaútgerð nátengt uppgangi saltfiskframleiðslunnar. Er því við hæfi að líta sem snöggvast á umsvif nokkurra athafnamanna sem hér stóðu í fararbroddi.

b. Íslenskir frumkvöðlar í kaupmannastétt

Fram að aldamótunum 1800 var naumast um að ræða nema tvo íslenska kaupmenn sem eitthvað kvað að, þá Ólaf Thorlacius á Bíldudal og Bjarna Sívertsen í Hafnarfirði.³⁰ Báðir sýndu þeir fram á að Íslendingar gátu nýtt sér afnám einokunarverslunarinnar og staðið á

Verslunartilskipunin árið 1816. Með henni var kaupmönnum, búsettum á Íslandi, leyft að versla eftirleiðis beint við útlönd, án milligöngu danskra verslunarfyrirtækja.

eigin fótum. Og báðir voru þeir meðal brautryðjenda í þilskipaútvegi hér við land.

Ólafur Thorlacius (1761-1815) hefur orðið einna kunnastur fyrir að selja saltfisk beint til Spánar. Var það um 1795 sem hann hóf slíkan útflutning. Til að sinna Spánarviðskiptunum festi Ólafur meðal annars kaup á flutningaskipi, sem hann nefndi Bildahl, auk þess sem hann tók oft skip á leigu og sendi þau með fiskfarma beint til Spánar. Spánarmarkaðurinn hefur vafalaust orðið Ólafi notadrjúgur enda auðgaðist hann stórlega á verslun sinni.³¹

Ólafur Thorlacius þurfti samkvæmt gildandi verslunartilskipun að hafa samvinnu við fyrirtæki í Danmörku um saltfiskútflutning beint til Spánar. Hann lifði ekki nógu lengi til að fá notið þeirrar breytingar sem gerð var á tilskipuninni árið 1816 og fól í sér rýmkað frelsi kaupmanna til útflutnings. Þessa réttarbót gat hins vegar Bjarni Sívertsen (1763-1833) nýtt sér. Hann hóf útgerð og verslun fyrir alvöru undir lok 18. aldar og rak fyrirtæki sín eftir það um fjögurra áratuga skeið eða til dauðadags. Átti Bjarni stóran þátt í vexti og viðgangi Hafnarfjarðar um þetta leyti. Lét hann meðal annars smíða þar skip sem hann gerði síðan út. Bjarni mun alls hafa átt um eða yfir tíu þilskip. Þau voru notuð til fiskveiða hér við land og vöruflutninga frá Danmörku og Bretlandi; auk þess hafði hann skip í förum með saltfisk beint til Spánar.³²

Guðmundur Scheving (1777-1837), kaupmaður í Flatey á Breiða-firði, er jafnan nefndur í sömu andrá og Ólafur og Bjarni. Guðmundur var sonur Bjarna Einarssonar, sýslumanns, þess er gengið hafði á fund danskra stjórnvalda á áttunda áratug átjándu aldar með leiðbeiningar um saltfiskverkun undir hendinni. Guðmundur var einn af brautryðjendum innlendrar verslunar og lagði jöfnum höndum stund á verslun og útgerð. Var hann meðal þeirra fyrstu sem gerðu fiskveiðarnar að innlendri stórútgerð með umfangsmiklum atvinnurekstri. Jafnframt gerði Guðmundur sér far um að vanda alla verkun á saltfiski. Tókst það með slíkum ágætum að mjög gott orð fór af Flateyjarfiski og fékk Guðmundur jafnan töluvert meira greitt fyrir saltfisk sinn en aðrir.³³

Ólafur Thorlacius, Bjarni Sívertsen og Guðmundur Scheving hafa hér verið nefndir sem dæmi um stórhuga Íslendinga sem beittu sér fyrir saltfiskverkun og -útflutningi undir lok átjándu aldar og á fyrstu áratugum þeirrar nítjándu. Það segir sína sögu að athafnasvæði þeirra þremenninga voru á Suðvesturlandi, Vesturlandi og Vestfjörðum. Í þessum landshlutum var mestur þróttur í sjávarútvegi og því eðlilegt að saltfiskverkun stæði þar traustustum fótum.

Á Norður- og Austurlandi voru mun rótgrónari landbúnaðarhéruð og fiskveiðar lítt stundaðar. Þó höfðu ýmsar ráðstafanir verið

Ólafur Thorlacius, kaupmaður á Bildadal og víðar. Hann var einn af fyrstu íslensku kaupmönnunum eftir lok einokunar, stundaði mikla saltfiskverslun og rak einnig þilskipaútgerð.

Bjarni Sívertsen, kaupmaður í Hafnarfirði og Reykjavík. Hann var meðal fyrstu íslensku kaupmannanna, rak töluverða útgerð og saltfiskverslun á fyrstu áratugum 19. aldar. Stóð einnig fyrir skipasmíðum í Hafnarfirði. (Sæmundur Hólm.)

*Kostir þilskipaútgerðar.
Guðmundur Scheving,
kaupmaður í Flatey á
Breiðafirði, gerði út mörg
þilskip og stundaði mikla
saltfiskverslun um skeið
á 19. öld. Árið 1832 birti
hann ritgerð um þilskipa-
útgerð, afkomu hennar og
kosti umfram bátaútveg-
inn. Hér sést upphaf
ritgerðarinnar.*

Hermaun, Nú er það framkomid, sem eg bjófst
við, að ykkur mundi ei mikit tilfinna; það mátti
heita að fara í geitarhús að leita ullar, þegar mæltust
til af mér, að þenna ykkur hvarnig ætti að foma
börnum í stofun. En ekki tel eg það neinn flost
á minni tilfögn, að þú, Sigbjörn minn! ætlar, að
hverre þinkjandi maðr ætti að geta sagt sér allt
þetta sjálf. Þú hefir hvítandi hrósað tilfögn-minni,
meira enn eg bjófst við eða hún ótti flitid,

Eptir þetta gefst maðr að steininum og sté uppá
hann, og heilsaði þingheiminum. Hann var tögug-
liga búinn, og hefðingligr í viðmóti og lífmaðr.
Sumir sögdu hann væri kaupmaðr að vestan. Hann
tók þannig til orða.

G. S.

Nokkrar

Þugleiddingar

um

Þilskipaveidar

á

Íslandi.

Þér hefið nú, góðir menn! talað margt og
mikit um hamsa hluti á þessu þingi, en engin hefir
6*

gerðar á síðari hluta 18. aldar til að renna stoðum undir sjávarútveg í þessum landshlutum, til dæmis verið settar á fót fisksöltunar-stöðvar á nokkrum stöðum. Þær ráðstafanir reyndust hins vegar ekki vísir að öðru meira eins og sést til dæmis vel á því að um miðja 19. öld var sáralítill saltfiskur fluttur út frá Norður- og Austurlandi. Mest var flutt út af saltfiski frá kaптúnunum við Faxaflóa: Reykjavík, Hafnarfirði og Keflavík. Þar á eftir komu Vestfirðir og Vestmannaeyjar.³⁴

c. Afturkiptur í Evrópu

Enda þótt atvinnurekstur manna á borð við Ólaf Thorlacius, Bjarna Sívertsen og Guðmund Scheving væri til vitnis um vöxt sjávarútvegs víða um land voru fyrstu áratugir 19. aldar að sumu leyti óhagstæðir saltfiskútflutningi. Átti það meðal annars rætur að rekja til aðstæðna í aðalmarkaðslandinu, Spáni, en einnig átti hlut að máli ýmislegt rask sem fylgdi Evrópuófriði í upphafi aldar.

Evrópuófriðurinn. Frakkar, undir forystu Napóleons, og Spánverjar áttu í heiftuðugum ófriði um árabil í kringum 1810. Í myndinni dregur spænski málari Goya upp svipmynd af því þegar Frakkar bældu af miskunnarleysi niður uppreisn almennings í Madrid árið 1808. Langvarandi styrjaldarástand á þessum árum setti verslun og viðskipti úr skorðum, því Englendingar voru líka þátttakendur. Saltfiskverslun Íslendinga fór ekki varhluta af þessu. (Francisco Goya.)

Fyrstu áratugir 19. aldar voru Spánverjum á ýmsan hátt erfiðir. Mikill órói var á Spáni og ofan á innanlandsátök bættust erjur við aðrar þjóðir. Mjög tók að halla undan nýlenduvaldi Spánverja og misstu þeir til dæmis yfirráð í Ameríku á öðrum og þriðja áratug aldarinnar. Spánverjar urðu að súpa seyðið af missi nýlendna og bættist það við þá erfiðleika sem hlutust af almennum samdrætti í heimsversluninni í kjölfar Napóleonsstyrjaldanna sem háðar voru undir lok aldarinnar og á fyrstu tveimur áratugum 19. aldar.³⁵

Evrópuófriðurinn í upphafi 19. aldar hafði í för með sér erfiðleika fyrir siglingar ýmissa þjóða, til dæmis Íslendinga og Norðmanna sem hvorir tveggja höfðu haslað sér völl á Spánarmarkaði. Gekk ekki snurðulaust að flytja fisk suður á bóginn á ófriðarárunum en fiskútflytjendur í Ameríku áttu hægara um vik. Styrktu einkum Nýfundnalendingar á þessum tíma stöðu sína á spænska saltfiskmarkaðinum og var samkeppni af þeirra hálfu mjög hörð eftir að friður komst á árið 1814.³⁶

Ekki bætti úr skák að Spánverjar beittu sér að ófriði loknum fyrir verndaraðgerðum af ýmsu tagi til að efla eigin atvinnuvegi. Voru meðal annars hækkaðir tollar í þessu skyni, Spánverjar stefndu að því að verða sjálfum sé nógir á sem flestum sviðum og reisa jafnframt við bágborinn efnahag. Ekki veitti af, margvíslegt andstreymi hafði lamandi áhrif á efnahagslíf og utanríkisviðskipti Spánverja og var bæði innanlands- og utanríkisverslun þeirra í lamasessi á fyrstu áratugum 19. aldar. Átök innanlands og við aðrar þjóðir áttu meðal annars sinn þátt í því að fólki fjölgaði lítið.³⁷

*Fiskur breiddur á klappir
árið 1834 (hluti myndar).
Þannig kom málaranum
Fr. Th. Kloss sjósókn og
fiskverkun gamla samfé-
lagsins fyrir sjónir. Tíma-
laus kyrrð hvílir yfir mönn-
unum við árabátinn sem
marar í flæðarmálinu, bát-
unum sem liggja í nausti og
fiskimanninum sem gerir
að afla sínnum. Myndin er
eðlilega nokkuð stílfærð og
fiskbreiðsla á klappir mun
lítið hafa tíðkast á Íslandi,
að minnsta kosti þegar
fram í sótti.*

Spænski sagnfræðingurinn Jaime Vicens Vives segir í riti sínu um efnahagssögu Spánar að landsmenn hafi á þessum tíma gengið í gegnum einhverja mestu efnahagskreppu í sögu landsins en rofað hafi til á árunum 1830-50. Skilaði batinn sér meðal annars í örri fólksfjölgun.³⁸

Á meðan Spánverjar glímdu við geysilega erfiðleika á fyrstu áratugum 19. aldar var ekki að vænta umtalsverðs vaxtar í íslenskri saltfiskverslun. Staðfesta tiltækar tölur að saltfiskútflutningur frá Íslandi hefur ekki aukist að mun á þessum erfiðleikatímum Spánverja og raunar heldur minnkað. Árið 1806 voru flutt út um 320 tonn af þurrkuðum fiski en nálægt 210 tonnum 1816; tunnufiskur var aðeins fáein tonn hvort ár (17 og 10 tonn). Eins og sjá má var þetta mun minni útflutningur en á árunum 1774-84 sem áður var sagt frá. Geta má þess að svipuð ládeyða virðist hafa einkennt saltfiskverslun Norðmanna á sama tíma þótt nokkuð hafi rofað til hjá þeim á þriðja áratugnum.³⁹

Eftir að Spánverjar tóku að rétta úr kútnum á ný var vitanlega gatan greiðari fyrir aukinn saltfiskútflutning frá Íslandi. Þótt batinn hjá Spánverjum væri hægur fyrst í stað hlaut betri efnahagur auk annars að gera Íslendingum kleift að selja þeim meiri saltfisk en áður. Nægir í þessu sambandi að benda á tölur frá árunum 1840 og

1849 sem sýna að saltfiskframleiðslan hafði treyst sig verulega í sessi hér á landi. Þá voru flutt út um 2.200 tonn af þurrkuðum fiski annað árið en ríflega 2.600 tonn hitt árið auk lítilsháttar af tunnufiski.⁴⁰

Laust fyrir miðja 19. öld var þess vegna svo komið að langtum meira var flutt út af saltfiski en skreið sem um aldaraðir hafði verið mikilvægasta útflutningsvara Íslendinga. Árin 1806 og 1816 hafði skreiðin verið mun meiri en saltfiskurinn, hátt í 400 tonn á móts við 200-300 tonn, en 1840 og 1849 var skreiðin aðeins fimmtungur eða sjöttungur (500 tonn) á við saltfiskinn.⁴¹

II.

***Vaxandi markaðir
og útflutningur
1820-1920***

1. Á heimsmarkaði

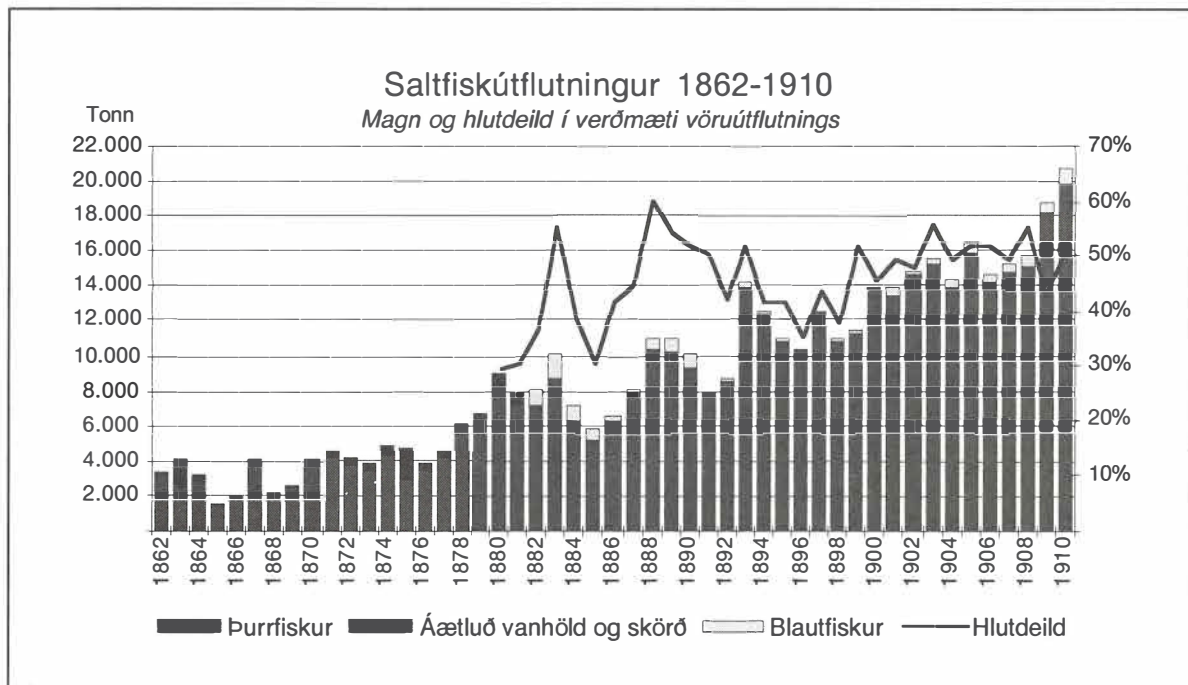
a. Alþjóðlegt net framleiðenda og neytenda

Um miðja 19. öld var saltfiskur orðinn mikilvægasta útflutningsvara Íslendinga. Það var þó ekki fyrr en á síðustu áratugum aldarinnar sem saltfiskframleiðslan hér á landi tók verulegt stökk (myndrit II.1). Það var líka á þeim tíma sem Íslendingar tóku að nota flota þilskipa og síðan togara þegar komið var fram yfir aldamótin. Á þessum fiskiskipum og árabátum með gamla laginu sóttu Íslendingar æ meira gull í greipar Ægis og hið aldagamla, einhæfa landbúnaðarsamfélag tók verulega að hopa fyrir nýjum atvinnuháttum þar sem sjávarútvegur skipaði æ hærri sess.

Sem saltfiskútflytjendur voru Íslendingar tengdir í alþjóðlegt net framleiðsluþjóða og neysluþjóða. Þetta alþjóðlega net var auðvitað breytingum undirorpið; þar komu bæði við sögu innanlandsaðstæður meðal framleiðsluþjóðanna sjálfra og sveiflur á mörkuðum.

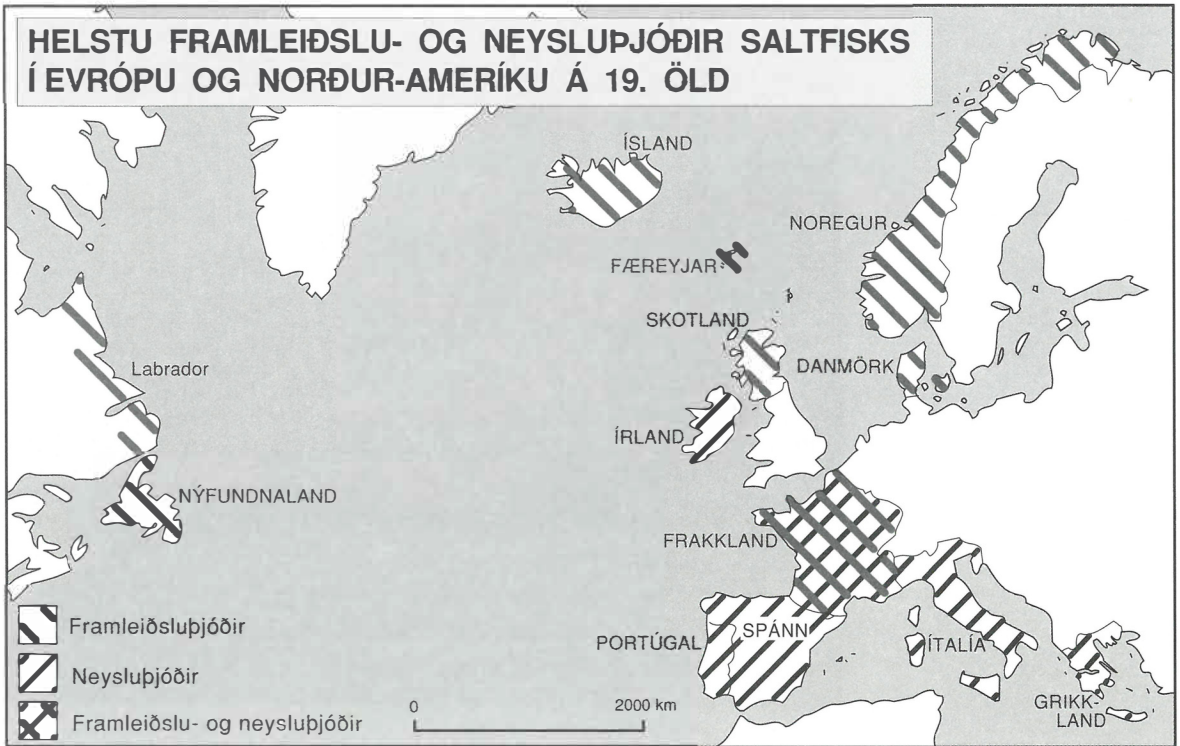
Þegar spurt er hvar saltfiskurinn var framleiddur og hvar hans var neytt mætti með nokkurri einföldun segja að fiskurinn hafi ver-

Myndrit II.1

Heimild: Tafla 2 og 5 í Töfluviðauka

Kort II.1

Heimild: Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 47, 76, 77

ið veiddur og verkaður á norðlægum slóðum en síðan fluttur suður á bóginn til neyslu. Neytendur saltþisks voru flestir kaþólskrar trúar en framleiðendur nær eingöngu mótmælendur þó að Frakkar væru hér að vísu skýr undantekning; þeir bæði framleiddu saltþisk og neyttu hans. Að sjálfsögðu er þetta allnokkur einföldun en gefur þó grófa mynd af raunveruleikanum.¹

Helstu framleiðsluþjóðirnar á síðari helmingi aldarinnar voru Nýfundnalendingar, Norðmenn og Kanadamenn. Þar nokkru á eftir komu Frakkar og Bandaríkjamenn en lestina ráku Íslendingar og Færeyingar. Hafði þá fjölgað í hópnum frá því fyrr á öldinni. Aðalmarkaðirnir voru í löndunum við Miðjarðarhafið, þ.e. á Spáni, í Portúgal og á Ítalíu, og svo vestanhafs, nefnilega í Mið- og Suður-Ameríku.²

Vitanlega lögðu ekki allar framleiðsluþjóðir áherslu á sömu markaði. Þannig einbeittu til dæmis framleiðendur í Norður-Ameríku sér að mörkuðunum fyrir sunnan sig þegar fram í sótti á sama hátt og meginmarkaðurinn fyrir saltþisk Norður-Evrópuþjóðanna var í löndunum sunnan til í þeirri álfu. Og jafnvel þótt fleiri en ein framleiðsluþjóð sendu saltþisk til sama lands lögðu einstakir fram-

*Kaflaupphaf II:
Barcelona á seinni helmingi
19. aldar.
(A. Guesdon.)*

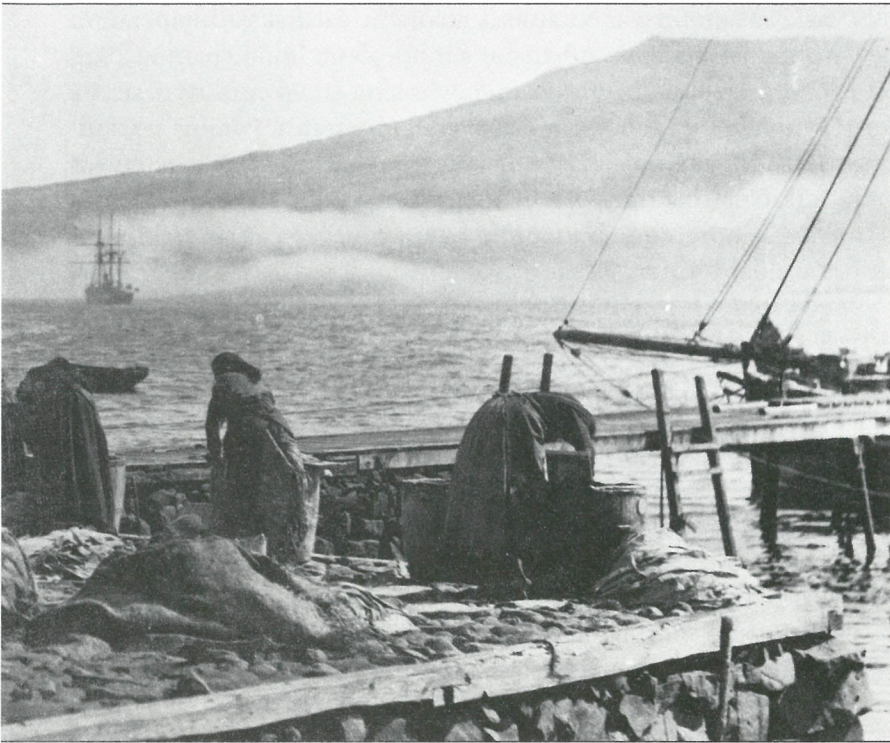

leiðendur gjarnan áherslu á ákveðin landsvæði, sérhæfðu fiskverkun í samræmi við svæðisbundinn smekk neytenda.³

b. Þróun framleiðslu og markaða

Mjög erfitt er að átta sig á því hver heildarframleiðsla saltfisks hefur verið á hinum ýmsu tímum, um slíkt eru einungis til mjög dreifðar og ófullnægjandi upplýsingar. Enginn þarf þó að ganga í grafgötur um það að þegar líða tók á 19. öld stórkjóst heimsframleiðsla saltfisks. Er til dæmis talið að um 1840 hafi hátt í 90.000 tonn af saltfiski verið seld á heimsmarkaði en um 1880 er talið að magnið hafi verið komið í 160.000 tonn. Þetta var gífurleg aukning sem stafaði af því að markaðurinn fór stækkandi og átti eftir að stækka enn meir. Hér hafði einna mest áhrif ör fólksfjölgun í ýmsum markaðslöndum.⁴

Þá var 19. öldin tími bættra samgangna, járnbrautarteinar voru lagðir þvert og endilangt um lönd og álfur. Lestir gátu nú brunað óralanga vegu og flutt saltfisk til staða sem áður voru úr alfaraleið. Og ekki má gleyma þætti þeirrar byltingar sem varð í sjóflutningum þegar halla tók á 19. öld auk þess sem vöxtur hljóp í bankastarfsemi

Konur við fiskþvott í kringum síðustu aldamót. Sívaxandi útflutningur færði þessum íslensku fiskþvottakonum ærinn starfa. Verkun fisksins var ekki lengur heimilisiðja við sjávarsíðuna heldur stórrekstur sem krafðist staðbundins vinnuafls, verkaskiptingar og margra handa.

og alþjóðlegt lánakerfi. Allt hafði þetta sín áhrif en í stuttu máli má segja að víðtækar þjóðfélagsbreytingar í ýmsum markaðslöndum, iðnbylting, fólksfjölgun, stækkun borga og bættar samgöngur hafi mjög stuðlað að aukinni eftirspurn eftir saltfiski.⁵

Vaxandi eftirspurn olli því að saltfiskverð var oftast hagstætt og jók það auðvitað enn frekar áhuga manna í ýmsum löndum á að sinna þessari framleiðslu. Árið 1893 sagði til dæmis Norðmaðurinn Fredrik M. Wallem í riti um skreiðar- og saltfiskverslun að væru undanskilin einstök mögur ár undanfarinn aldarfjórðung hefði verðhækkunin verið umtalsverð þegar tillit væri tekið til þess hversu framleiðslan hefði aukist.⁶

Verðhækkun saltfisksins verðskuldar því meiri eftirtekt þegar haft er í huga að á sama tíma lækkaði verð á ýmsum öðrum matvörum sem framleiddar voru fyrir heimsmarkað. Þannig féll til dæmis verð á korni og var skýringin meðal annars sú að kornframleiðsla hafði aukist mikið, vinnuaflskostnaður minnkað vegna vélvæðingar og flutningar orðið ódýrari en áður. Á sama tíma lækkaði einnig verð á ýmsum kjötvörum vegna mjög vaxandi framboðs.⁷ Vörur af þessu tagi kepptu að nokkru leyti við saltfiskinn um markað og verðhækkunin sýnir því best hversu mjög spurn eftir fiski jókst.

Þessi verðþróun var vitanlega gleðiefni saltfiskframleiðendum og þar á meðal á Íslandi. Aðstæður á mörkuðum knúðu þannig á um að Íslendingar stórykju fiskframleiðslu sína til að geta nýtt sér þá kosti sem þeim voru búnir með vaxandi eftirspurn. Þannig var aukinn markaður erlendis ein af frumforsendum þess að Íslendingar gætu aukið saltfiskframleiðslu sína eins og raun bar vitni og jafnframt hafið stóratvinnurekstur á þessu sviði, fyrst með útgerð þilskipa og síðar togara.

Með vissum hætti má líta á aukinn sjávarútveg hér á landi á síðustu áratugum 19. aldar sem viðbrögð Íslendinga við þeim auknu möguleikum sem voru að skapast fyrir afurðir þeirra erlendis. Saltfisköld gekk í garð í Íslandi, tímabil þar sem útflutningur saltfisks færði landsmönnum drjúgar tekjur er gerðu þeim kleift að standa á eigin fótum og sækja fram til bættra kjara og betra lífs. Enda skilaði saltfiskurinn milli 40 og 50% af heildarverðmæti vöruútflutnings þjóðarinnar á tímabilinu frá 1880 og fram að fyrri heimsstyrjöld (myndrit II.1 og III.2).

Óhætt er að segja að á saltfiskmörkuðum Íslendinga hafi verið lagður grunnur að þeim stórstígu framförum sem urðu hér á landi í lok 19. aldar og upphafi þeirrar tuttugustu. Það er því fyllsta ástæða til að gefa þessum mörkuðum nokkurn gaum, virða fyrir sér hvernig þar var umhorfs á síðustu öld. Þar var Spánarmarkaður langmikilvægastur og þangað fór megnið af þeim saltfiski sem Íslendingar framleiddu. Umfjöllun um saltfiskmarkaðina hlýtur því eðlilega að snúast framar öðru um útflutning til Spánar og viðskiptin við markaðinn þar. Við skulum hefja ferðina um miðbik 19. aldar þegar saltfiskur var orðinn mikilvægasta útflutningsvara Íslendinga. Hvernig vegnaði landsmönnum á Spánarmarkaði um það leyti?

2. Erfiðleikar á Spánarmarkaði 1820-70

a. Spánverjar setja ójafnaðartoll 1825

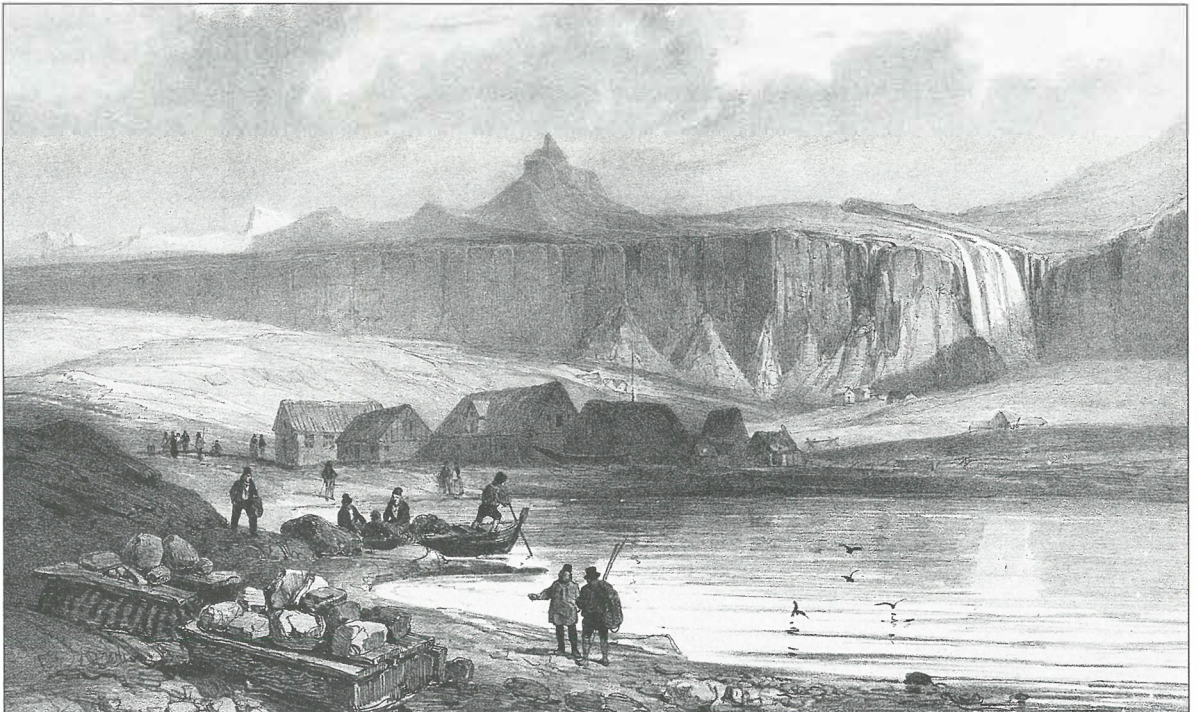
Þegar saltfiskframleiðslan jókst hér á landi er líða tók fram um miðja 19. öld hlutu menn að gefa meiri gaum en áður að ýmsu því sem áhrif hafði á hag þessarar atvinnugreinar. Meðal þess sem miklu skipti um afkomu íslenskra saltfiskframleiðenda voru þau tollkjör sem þeir nutu í aðalmarkaðslandinu, Spáni. Þar var leiddur í lög verndartollur árið 1825, svonefndur ójafnaðartollur, sem fól í sér að erlend skip þurftu í spænskum höfnum að greiða mun hærri gjöld

en innlend. Ætlunin var að styrkja spænskar siglingar og var þetta liður í þeirri stefnu Spánverja að vernda innlenda atvinnuvegi gagnvart erlendri samkeppni. Að vísu var fljótlega dregið mjög úr ójafnaðartollinum en síðan var hann hækkaður á ný árið 1835.⁸

Ójafnaðartollurinn kom Íslendingum illa og var meðal annars ræddur á fundum embættismannanefndarinnar sem saman kom í Reykjavík á árunum 1839 og 1841 til að fjalla um íslensk nauðsynjamál og vera konungi til ráðgjafar. Var það vilji nefndarinnar, sem var eins konar undanfari endurreisnar Alþingis, að dönsk stjórnvöld beittu sér fyrir því við Spánverja að þeir afnæmu eða lækkuðu tollinn á íslenskum fiski, sem kæmi á öðrum skipum en spænskum, þar syðra. Gerðu dönsk stjórnvöld á næstu árum ítrekaðar tilraunir til að fá tollívilnanir fyrir íslenskan saltfisk á Spáni en Spánverjar voru skiljanlega ófúsir að veita skipum úr Danaríki undanþágur ef ekkert kom á móti.⁹

Sú verslunartilskipun sem í gildi var hér á landi allt frá 1816 gerði Spánverjum nánast ókleift að sækja saltfisk hingað vegna hárra gjalda sem lögð voru á utanríkisskip, þ. e. skip erlendra ríkja. Fólust þau einkum í háu gjaldi á lestatölu (stærð) skipanna.¹⁰ Var ljóst að tollívilnanir fyrir íslenskan saltfisk á Spáni komu alls ekki til greina nema gjöldin væru lægri þegar fiskur væri sóttur á spænskum skipum á íslenskar hafnir.

Ólafsvík árið 1835. Fyrir miðju eru verslunarhús Clausens en Hans Arreboe Clausen var þar kaupmaður þegar leiðangur Gaimards kom til Íslands. Hópur manna, væntanlega leiðangursmenn, er á gangi frá húsunum. Hinir fremstu eru komnir á móts við þungfergða fiskstakka kaupmannsins. Clausen gerði út þilskip, verkaði saltfisk og hafði skip í förum til Miðjarðarhafslanda. (Eugène Robert.)

Dönsk stjórnvöld voru andvíg því að fellt yrði niður gjald af spænskum skipum hér á landi og rökstuddu þá andstöðu meðal annars með því að aðrar þjóðir mundu koma í kjölfarið og krefjast svipaðra ívilnana. Leyfi handa spænskum skipum til að sækja fisk á íslenskar hafnir mundi leiða til þess að íslenska verslunin yrði algerlega gefin frjáls. Stjórnvöld tóku að vísu undir það sjónarmið að tollívilnanir á Spáni væru mikilsverðar fyrir íslenskan útflutning en lögðu áherslu á að ekki mætti stíga neitt það skref sem hlyti að leiða til þess að verslunin yrði gefin frjáls meðan þau ættu eftir að gera upp hug sinn varðandi hugsanlegt verslunarfrelsi til handa Íslendingum.¹¹

Tilraunir á fimmta áratug 19. aldar til að fá tollívilnanir á Spáni fyrir íslenskan saltfisk báru ekki árangur en það var fleira sem gerði íslenskum saltfiskframleiðendum lífið leitt um þetta leyti. Gæðin voru í nokkrum ólestri.

b. Gæða- og fiskmatsumræður

Fram yfir 1840 er sagt að saltfiskframleiðsla hér á landi hafi yfirleitt þótt góð og það raunar svo að íslenskur saltfiskur seldist til dæmis mun betur en hinn norski. Má í því sambandi minna á það góða orð sem fór af Bíldudalsfiski um þessar mundir og lengi eimdi eftir af. Eftir það virðist heldur hafa tekið að halla undan fæti. Svo illa var til dæmis komið árið 1846 að við borð lá að Íslendingar lentu í verulegum vandræðum á Spáni með saltfisk sinn.¹²

Þegar nokkrir skipsfarmar af íslenskum fiski voru komnir til Barcelona á Spáni árið 1846 lét fiskkaupafélagið þar í borg kunnáttumenn skoða fiskinn. Varð niðurstaðan sú að umsamið kaupverð var lækkað talsvert. Auk þess voru þau boð látin út ganga að yrði ekki tryggð betri verkun á fiskinum framvegis mundu Spánverjar hætta að kaupa hann.¹³ Í yfirlýsingu, sem fiskkaupafélagið í Barcelona lét fara frá sér vegna þessa máls, sagði meðal annars:

Fiskikaupafélagið í **Barcellona** borg gjörir það heyrum kunnugt, að íslenskur fiskur er á hinum síðustu árum orðinn svo illa verkaður, að honum verður ekki komið hér út nema fyrir sára lítið verð, og það er ekki að hugsa til þess, að fiskur frá Íslandi gangi hér út eftirleiðis, því félagið vill ekki hafa nema góðar vörur á boðstólum.

Og síðar sagði:

Ef stjórn Íslands ekki þegjandi vill horfa á það, að fiskiveiðar Íslendinga fari að forgörðum, hlýtur hún að gjöra bráðan bug að því að fiskurinn verði betur verkaður ...¹⁴

Hannes B. Stephensen
& Co.
Bildudal.
 Telegramadresse Stephensen.
Handels- og Fiskerietablisement.

Import:
 Alle gængse Varer.
 Specialiteter: Salt, Kul og Fiskerifredskaber

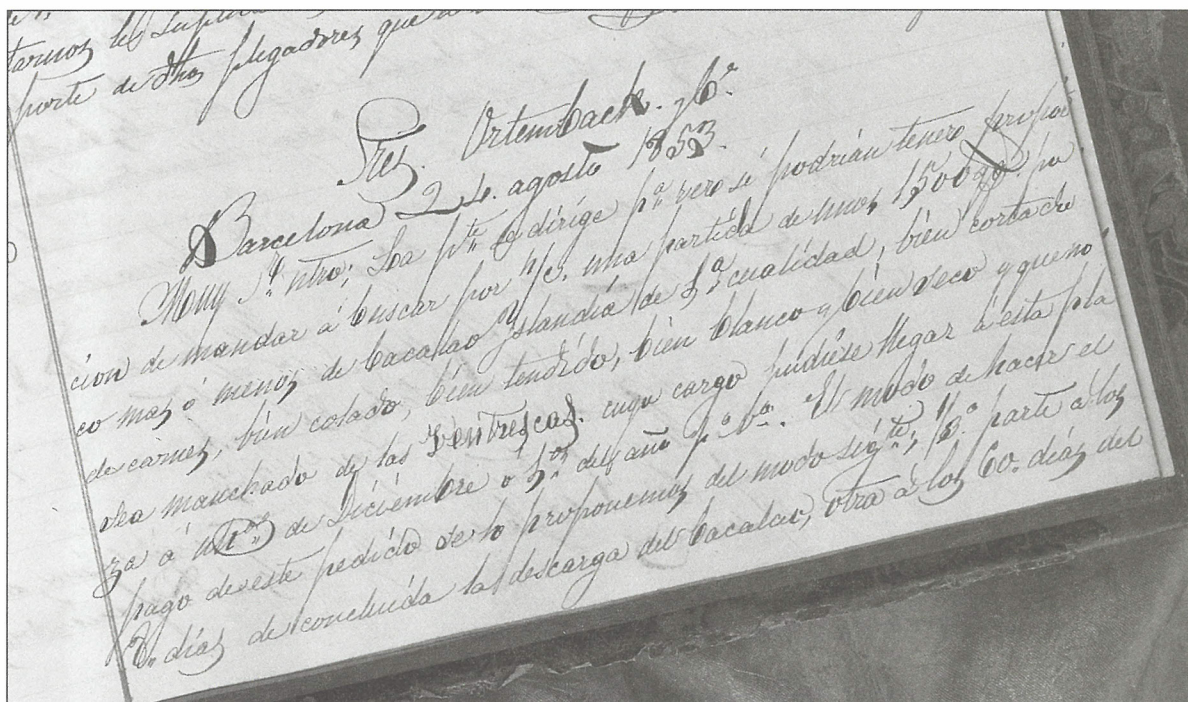
Export:
 Alle islandske Produkter.

Enetilberedere og Exportører af den ægte
Bildal-Klipfisk.

Bildudalsfiskurinn frægi. Þegar á fyrri hluta 19. aldar gat saltfiskur frá Bildudal sérgott orð á mörkuðum í Suður-Evrópu. Lifði sá orðstír allt fram á þessa öld svo sem sjá má í þessari auglýsingu frá árinu 1919.

Vitanlega hlutu Íslendingar að taka mark á kvörtunum af þessu tagi þótt sumir vildu rekja hina lélegu fiskverkun ársins 1846 til óvenjulegra aðstæðna hér á landi þetta ár, sóttarfars og óbliðrar veðráttu. Mjög regnsamt var þá um sumarið, aðalþurrktímann, og ekki bætti úr skák að þá gekk einnig mikil mislingasótt yfir og hnekkti mjög atvinnu manna bæði til lands og sjávar.¹⁵ En menn vissu að slæm veðrátta og veikindi fólks áttu ekki alla sök á vondri verkun, ýmsu var ábótavant í meðferð manna á fiskinum víða um land.

Ljóst var að kvartanir kaupmanna á Spáni og hótanir gátu haft alvarlegar afleiðingar af því að þar var um þetta leyti langmikilvægasti markaðurinn fyrir íslenskan saltfisk. Aðalútflutningsvara Íslendinga var í veði. Fyrrum hafði íslenski fiskurinn þótt hinn besti og til dæmis selst á hærri verði en fiskur Norðmanna. Nú gegndi hins vegar öðru máli. Á sama tíma og aðrar framleiðsluþjóðir höfðu á undanförunum árum sífellt leitast við að vanda fiskverkun sína virtist sem Íslendingum hefði farið aftur í hreinlæti og hirðusemi um fiskinn. Var nú svo komið að fiskur Íslendinga fékkst ekki seldur nema við talsvert lægra verði en fiskur Norðmanna.¹⁶

Saltfiskpöntun árið 1853.

Innflytjendur saltfisks á Spáni hafa í gegnum tíðina verið ófáir og stundum hafa það verið fjölskyldufyrirtæki sem starfað hafa lengi.

Í bréfabók spænska fyrirtækisins José Daurella hér að ofan sést að árið 1853 er það að panta íslenskan fisk fyrsta sinni. Síðan þá og til skamms tíma hefur fyrirtækið og arftaki þess, Copesco-Sefrisa, verið fastur kaupandi.

Saltfiskur, sem seldur var frá Íslandi, var ómetinn og ekki flokkaður eftir gæðum. Stóðu Íslendingar að baki sumum öðrum framleiðendum í þessu efni, til dæmis Norðmönnum og Hjaltlendingum, sem voru harðir keppinautar á Spánarmarkaði um þetta leyti. Af þessum sökum sat framleiðsla þessara þjóða oft í fyrirrúmi þegar á markaðinn var komið.¹⁷ Þetta sveið vitanlega ýmsum hér á landi sárt og þegar menn stóðu nú að auki frammi fyrir því að Barcelona-búar hótuðu að hætta saltfiskkaupum frá Íslandi var eðlilegt að Íslendingar tækju að ræða sín á milli um hvernig auka mætti gæði framleiðslunnar.

Þessi vandi kom til kasta Alþingis árið 1847 þar sem Þorgrímur Tómasson, gullsmiður, lagði til að menn væru hvattir til að bindast í félög til að vanda verkunina og að skipaðar yrðu eins konar matsnefndir til að gera úrkast úr saltfiskinum áður en eða þegar kaupmenn færðu hann út í skip sín.¹⁸

Alþingi sendi frá sér bænarskrá til konungs um frjálst mat á fiski og skyldi því fyrst um sinn komið á við Faxaflóa þar sem megnið af Spánarfiskinum var framleitt. Skyldi stjórnin tilnefna matsmenn og launa úr opinberum sjóði. Stjórnin varð hins vegar ekki við þessari beiðni þingsins og bar því við að fyrir dyrum stæðu breytingar á versluninni og rétt væri þess vegna að bíða með þetta. Það kann og að hafa ráðið nokkru um afstöðu stjórnarinnar að saltfiskur, sem

framleiddur var hér á landi árið 1847, gekk bærilega út á hinum erlenda markaði.¹⁹ Er ekki að efa að hvatningar til landsmanna um betri verkun hafi átt þar hlut að máli.

Enda þótt danska stjórnin treysti sér ekki til að koma á frjálssu fiskmati létu menn það ekki aftra sér frá því að brýna fyrir verkendum saltfisks að vanda vöru sína. Þannig voru til dæmis árið 1848 gefnar út að tilhlutan Suðuramtsins reglur um fiskverkun. Reglur þessar sömdu nokkrir menn í umdæminu sem kunnu vel til góðrar fiskverkunar og voru þær mjög miðaðar við smekk Spánverja. Þessi viðleitni til bættrar saltfiskframleiðslu hér á landi virðist hafa borið töluverðan árangur. Þótti saltfiskverkun landsmanna fara fram og mun hún hafa verið allgóð næstu árin.²⁰

Um og eftir 1860 virðist verkun saltfisks heldur hafa hnignað á Suðurlandi. Að minnsta kosti var svo komið árið 1863 að kaupmenn í Reykjavík sáu ástæðu til að reyna að spyrna við fótum og hvetja stjórnvöld til að grípa til aðgerða sem stuðlað gætu að aukinni vöruvöndun. Alþingi barst þá bænarskrá frá sextán Reykjavík-urkaupmönnum sem fóru fram á að eiðsvarnir vörumatsmenn yrðu skipaðir í kaupstaðnum. Skyldu þeir kallaðir til hvenær sem deilur risu milli kaupenda og seljenda um vörur og skera úr um ágreiningsatriði. Skyldu seljendur bera kostnað af starfi vörumatsmanna enda væru viðkomandi vörur þannig á sig komnar að menn þessa þyrfti að kveðja til. Tilefni þessarar bænarskrár var að sögn kaupmanna almenn vanræksla við vöruvöndun og hefði til dæmis fiskverkun verið ábótavant upp á síðkastið.²¹

Óskinni um eiðsvarna vörumatsmenn hafði raunar verið hreyft áður í Reykjavík, til dæmis á Alþingi árið 1847 eins og greint er frá hér að framan. Í beiðni kaupmanna árið 1863 fólst hins vegar sú nýlunda að vöruseljendum, þ.e. bændum og útvegsmönnum, var

Bænarskrá um vörumatsmenn

„Það hefir frá alda-öðli verið verzlunarmönnum í Reykjavík, og yfir höfuð atvinnu-félögum þeirra, að minnsta kosti í suðuramtinu, tilfinnanlegt, hversu laklega sumir landsmenn bæði til sjóar og sveita vanda verzlunarvörur sínar. Það hefir engan veginn skort upphvatningar og aðvaranir bæði frá yfirvöldunum, prívatmönnum og jafnvel einnig blöðunum í þessa stefnu en það hefir, því miður, engan almennan árangur haft, því enn þá flytja menn ull til verzlunar óhreina og vota, tólg seyrða og óskafna, fisk votan og svo að segja hálfverkaðan, lýsi með

gruggi á botni og sjóvatni blandað o.s.frv.; er þetta því óeðlilegra og hættulegra fyrir atvinnu vora, sem þessar vörur að mestu leyti nú eru komnar í það verð, að aldrei hefir heyrzt jafnhátt áður. Kvarti nú kaupmenn yfir þessari óvönduðu vöruverkun við hlutaðeigendur, verður svarið ávalt þetta, að skuldir vöru-eigenda hljóti þá að standa óborgaðar, og það verður niðurstaðan, að skuldirnar standa ár frá ári óborgaðar, með því vara hlutaðeigenda ár frá ári jafnvel fer vesnandi.“

Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1863, 1. p., 164-5.

ætlað að bera allan kostnað af starfi matsmannanna en ekki stjórninni. Þetta var meðal þess sem fór fyrir brjostið á ýmsum alþingismönnum er þeir ræddu bænarskrá Reykjavíkurkaupmanna.

Í umræðum alþingismanna kom einnig fram það sjónarmið að frjálst mat af þessu tagi væri ekki ýkja vel til þess fallið að bæta úr vöruversluninni; raunhæfasti kosturinn í því efni væri lögboðið og bindandi vörumat um allt land. Slíkt þvingað mat fælist þá til dæmis í því að kaupmenn mættu ekki senda fisk til Spánar nema láta skoða hann áður og merkja í samræmi við niðurstöðu matsins. Vildu nokkrir þingmenn grípa til úrræðis af þessu tagi en meirihluti þingheims taldi þvingað vörumat vera í andstöðu við ríkjandi viðhorf í verslunarmálum, það bryti til dæmis í bág við anda þess verslunarfrælsis sem nýlega hefði verið innleitt á Íslandi.

Alþingismönnum þótti skyldugt vörumat ekki tækur kostur né heldur tillaga sú um frjálst mat sem Reykjavíkurkaupmenn höfðu sent Alþingi. Felldi þingið með þrettán atkvæðum gegn níu að kjósa í nefnd um málið. Fundu þingmenn hugmyndum kaupmanna það ekki síst til foráttu að með þeim væri hallað á landsmenn, vöruseljendur, sem ætlað væri að bera allan kostnað af þessu fyrirhugaða vörumati; ekki væri þá síður ástæða til að meta erlendar vörur með sama hætti. Ennfremur var bent á að óskir kaupmanna væru óþarfar að því leyti að yfirvöld gætu, sæju þau ástæðu til, skipað vörumatsmenn án þess að leggja þyrfti fram sérstaka bænarskrá um slíkt.²²

Líta verður á þær umræður sem fram fóru um saltfiskframleiðslu um miðbik 19. aldar í ljósi þess að þessi framleiðsla hafði farið vaxandi og var Íslendingum nú drýgri tekjulind en nokkru sinni fyrr. Það var til dæmis ofur eðlilegt að erfiðleikar á langmikilvægasta markaðinum skyldu knýja menn til að gefa meiri gaum en

Verðlaunapeningur. Á heimssýningunni í París árið 1867 fékk Vilhjálmur Hákonarson í Kirkjuvogi í Höfnum viðurkenningu í nafni Napóleons III. keisara fyrir framúrskarandi dugnað við fiskveiðar og verkun aflans. Af því má sjá að ýmsir kunnu að verka góðan saltfisk þótt víða mætti gera betur. Hér sjást báðar hliðar verðlaunapeningsins. (H. Ponscarme.)

áður að nauðsyn þess að gera vöruna sem best úr garði. Enn átti þó eftir að liða drjúgur tími áður en fiskmat var lögboðið hér á landi. Um miðja 19. öld og reyndar alla öldina var fiskmat komið undir frjálsum samtökum framleiðenda og kaupmanna eins og nánar verður vikið að síðar.

3. Saltfiskútflutningur og verslunarhættir

a. Spænski ójafnaðartollurinn og verslunarfrelsi Íslendinga

Íslendingum tókst að bregðast á þann hátt við kvörtunum spænskra saltfiskkaupenda á fimmta áratug 19. aldar að íslensku vörunni var tryggt áframhaldandi fótfastr á þessum mikilvæga markaði. Hins vegar var ójafnaðartollurinn á Spáni enn við lýði og íslenskum saltfiskframleiðendum þungur í skauti.

Barátta Íslendinga fyrir viðunandi tollkjörum á Spáni var samofin baráttu þeirra fyrir frjálsri verslun. Var landsmönnum ekki hvað síst í mun að erlendum þjóðum yrði gert kleift að koma hingað til verslunar án þess að þurfa að greiða þau háu gjöld sem gildandi verslunarskipan kvað á um. Slíkt töldu þeir meðal annars til þess fallið að laða Spánverja hingað til lands til fiskkaupa en með því móti yrði aflétt af íslenskum fiski hinum þungbæra ójafnaðartolli á Spáni. Sú varð einmitt þróunin í viðskiptum Norðmanna og Spánverja um þetta leyti.

Norðmenn voru mjög vaxandi saltfiskframleiðsluþjóð um og eftir miðja 19. öld. Langmikilvægasti markaður þeirra var á Spáni og var ójafnaðartollur þar norskum framleiðendum skiljanlega lítt að skapi. Í krafti ójafnaðartollsins tóku Spánverjar á fjórða áratugnum að sýna siglingum til Noregs og fiskkaupum þar aukinn áhuga. Og Norðmenn sáu hvað til síns friðar heyrði í þessu efni. Kaupmenn í Noregi kusu í æ ríkari mæli að láta Spánverjum saltfiskflutningana eftir. Má nefna sem dæmi að á árunum 1841-45 fluttu spænsk skip rúman helming þess norska saltfisks sem til Barcelona fór.²³

Í Noregi var sá háttur víðast hafður á að kaupmenn keyptu fiskinn nýjan af fiskimönnum og sáu síðan sjálfir um verkunina jafnframt því að koma fiskinum áleiðis til markaðsþjóða. Kynni því einhver að spyrja hvort þeir hafi ekki talið sig missa spón úr aski sínum er Spánverjar urðu sífellt atkvæðameiri í fiskflutningunum. Ekki virðist sú hafa verið raunin. Þvert á móti léttu fiskflutningar Spán-

Skútur í Álasundi í Noregi nálægt 1885. Skipið næst er norskt fisktökuskip en hin eru spænsk og bíða eftir saltfiskfarmi til þess að færa neytendum í heimalandinu. (Axel Lindahl.)

verja undir með mörgum norskum kaupmönnum, einkum hinum smærri, sem taka vildu þátt í saltfiskversluninni. Þeir losnuðu nú við ýmsa fjárhagslega áhættu sem útflutningnum sjálfum fylgdi en gátu í staðinn einbeitt sér að hráefniskaupum og verkun fisksins.²⁴

Á sama tíma og Norðmenn sáu sér hag í að laða Spánverja að sér til fiskkaupa kom gildandi verslunartilskipun á Íslandi í veg fyrir siglingar spænskra skipa þangað. Þannig hefti verslunarófrelsið helsta útflutningsatvinnuveg Íslendinga. Var þessu til dæmis vel lýst í bréfi sem Carl Franz Siemsen, kaupmaður í Reykjavík, fékk frá samstarfsmönnum sínum í Hamborg og sagt var frá í *Þjóðólfi* árið 1850:

Loksins óska þeir þess innilega, að stjórn Dana leyfi sem allra fyrst, að flytja megi íslenskan saltfisk til Spánar á spönskum skipum; því fáist það ekki, þá kvíða þeir því, að annaðhvort seljist þar ekki framvegis nema lítið eitt af íslenskum fiski, eða enda að sala á honum hætti þar með öllu.

Þetta er aðalinnihald úr bréfi því, er Siemsen hefur fengið frá félögum sínum í Hamborg; og vill hann í því skyni, að landsmenn fái að vita það, að þeir þess fastlegar leggi að Dönum að sleppa af oss kverkatak-inu, sem sumir svo kalla. Já, hann skorar á oss, að vér frá Þingvallafundinum í sumar sendum stjórninni innilega bænarskrá um það, að hún hið allra fyrsta láti verslun vora lausa, svo framarlega sem hún ekki vill, að vér missum af allri verslun á saltfiski vorum.²⁵

Íslendingum sveið skiljanlega sárt að með lagaboðum væri komið í veg fyrir siglingar spænskra skipa hingað til lands. Þeir áttu hins vegar við ofurefli að etja, dönsk stjórnvöld, en ekki síður kaup-

Jón Sigurðsson. Hann var frjálsslyndur þjóðernissinni og ótull talsmaður frjálsrar verslunar. Honum eins og ýmsum öðrum var ljóst að baráttan fyrir verslunarfrelsi var samofin afnámi eða mikilli lækkun ójafnaðartollsins á Spáni. (Sigfús Eymundsson.)

mannastétt sem átti meginaðsetur í Danmörku og vildi fyrir engan mun missa fiskverslunina úr höndum sér. Danskir kaupmenn óttuðust að yrði verslun á Íslandi gefin frjáls gætu Spánverjar náð undirtökum í saltfiskversluninni í skjóli þeirra tollfríðinda sem spænsk skip nutu í heimalandinu. Var Dönum ekki hvað síst þyrnir í augum að samkvæmt tollalögunum spænsku voru hærri gjöld lögð á skip, sem komu með íslenskan saltfisk frá Danmörku, en hin sem komu beint frá Íslandi, hvort heldur skipin voru spænsk eða annarrar þjóðar.²⁶

Danskir kaupmenn óttuðust að stoðunum yrði í raun kippt undan gjörvallri Íslandsverslun þeirra ef saltfiskurinn rynni þeim úr greipum. Til að geta vegið upp á móti ójafnaðartollinum á Spáni lögðu þeir því áherslu á að spænskum skipum yrði gert að greiða margfalt hærri lestagjald á Íslandi en innanríkisskipum, þ.e. dönsk-

*Balthazar Christensen.
Hann var meðal hinna
frjálslyndu þingmanna sem
sáu að skórinna kreppti í
verslun Íslands og unni
landsmönnum meira sjálf-
ræðis en hinir konunghollu
ihaldsmenn vildu veita.
Fyrir tilstilli þingmanna
eins og hans fengu Íslend-
ingar verslunarfrélsið.*

um.²⁷ Vonuðust kaupmenn til að með þessu móti væri ef til vill unnt að knýja Spánverja til að veita dönskum skipum ívilnanir á Spáni. Ýmsir voru þó vantrúaðir á að slíkt gæti tekist.²⁸ Jón Sigurðsson sagði til dæmis á Þjóðfundi árið 1851:

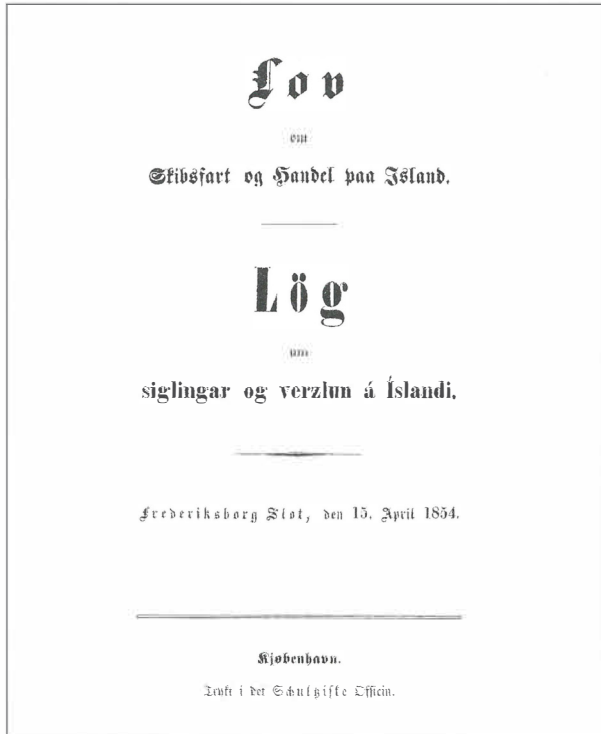
En þó að aðrar þjóðir, til að mynda Spánverjar, gjöri afarkosti, þá vil eg spyrja, hvort að vér munum vinna nokkuð við það, að setja afarkosti móti afarkostum. Reynslan er búin að sýna það, að 50 dala tollurinn [af hverri rúmlest í erlendum skipum] hefur ekki beygt eina einustu þjóð, til að gjöra oss eða stjórn vorri betri kosti.²⁹

Það voru ekki einungis Íslendingar sem vildu leyfa spænskum skipum að sigla óhindrað hingað til lands til fiskkaupa. Svipaðar raddir heyrdust á ríkisþingi Dana sem árið 1853 tók að fjalla um frumvarp er fól í sér að öllum þjóðum skyldi frjáls verslun á Íslandi frá 1. janúar 1855. Í umræðum í þinginu benti Balthazar Christensen til dæmis á að helsti atvinnuvegur Íslendinga, það er til verslunar tæki, væri ánaðugur að svo miklu leyti sem útlendum þjóðum væri fyrirmunað að koma til Íslands. Þá kom fram að yrði spænskum skipum leyft að sigla til Íslands fengju landsmenn mun meira í sinn hlut fyrir saltfiskinn en þeir fengu hjá dönskum verslunarmönnum.³⁰

Menn deildu í raun nokkuð um það hversu mikils ávinnings Íslendingar mættu vænta af siglingum Spánverja hingað til lands. Var það sjónarmið sett fram að ef til vill mundi verslun Íslendinga við Spánverja ekki verða eins arðsöm og ýmsir ætluðu. Þessu til stuðnings var bent á að fengju Danir ekki fisk á Íslandi hlytu þeir að gefast upp í versluninni og meðal annars hætta að flytja korn þangað norður eftir. Þetta hefði í för með sér að Íslendingar þyrftu að kaupa korn mun herra verði en áður þar sem engar þjóðir gætu selt þessa vöru á eins góðu verði og Danir. Þannig mundi eyðast nokkuð af þeim hag sem landsmenn hefðu væntanlega af verslun við Spánverja.³¹

Hvað sem þessu leið var ljóst að ávinningur Íslendinga yrði umtalsverður og líklegt að þeir kysu að skipta við spænsk skip sem hingað kæmu. Vildu danskir ríkisþingmenn yfirleitt unna Íslendingum að njóta þess hagnaðar sem Spánarviðskiptin gætu fært þeim. Var bent á að sá hagnaður vægi upp það tjón sem danskir skipseigendur biðu líklega af siglingum Spánverja til Íslands.

Af þessum sökum vildu flestir þingmenn stilla í hóf aukagjaldi á spænsk skip og skip annarra þeirra þjóða er ekki vildu unna Dönum jafnréttis í sínum eigin höfnum. Nefnd, sem um málið fjallaði í danska ríkisþinginu, stakk til dæmis upp á því að gjaldið yrði lögfest 10 ríkisdalir af lest en það var einungis fimmtungur þess sem Spánverjar þyrftu að greiða samkvæmt gildandi verslunarskipan.

Lög um siglingar og verslun á Íslandi 1854. Með lögunum varð öllum þjóðum frjálst að eiga viðskipti við Íslendinga frá 1. apríl 1855.

Það sjónarmið varð ofan á í ríkisþinginu við afgreiðslu frumvarps um frjálsa verslun á Íslandi að ekki skyldi kveðið skýrt á um upphæð aukagjaldsins heldur skyldu stjórnvöld meta það hverju sinni hvernig haga ætti þá gjaldtöku af skipum þeirra þjóða sem ekki veittu dönskum skipum jafnan rétt og sínum eigin eða aðrar þær ívilnanir sem danska stjórnin áleti hæfilegar. Í verslunarlögunum, sem þingið samþykkti 1854 og komu til framkvæmda 1. apríl 1855, var ákvæði í þessa átt og í samræmi við það var í mars 1855 ákveðið, til eins árs, tveggja ríkisdala aukagjald á hverja lest.³² Í apríl 1856 var svo birt auglýsing um framlengingu þessa aukagjalds „fyrst um sinn“.³³

b. Hagsmunir danskra kaupmanna

Aukagjaldið, sem lagt var á spænsk skip samkvæmt verslunarlögunum frá 1854, gat varla talist hátt og nam aðeins litlum hluta þess sem áður hafði þurft að greiða. Gjaldið þurfti ekki að vera nein alvarleg hindrun fyrir siglingar spænskra skipa til Íslands og var raunar fellt úr gildi með sérstökum samningi Dana og Spánverja árið 1862. Þótt afnám aukagjaldsins virðist hafa ýtt nokkuð undir aukn-

ar siglingar spænskra skipa til Íslands varð breytingin ekki stórvægileg þegar á heildina er litið. Má til dæmis nefna að árið 1862 og næstu árin þar á eftir nam lestarrúm spænskra skipa einungis um 5% af heildarlestarrúmi erlendra skipa sem til Íslands komu.³⁴

Óhætt er að segja að verslunarfrelsið hafi ekki orðið Íslendingum eins mikil búbot í upphafi og þeir höfðu vænst varðandi fiskverslunina. Þeir höfðu gert sér vonir um að frjáls verslun mundi hafa í för með sér mun tíðari siglingar spænskra skipa hingað til lands og létta þannig af íslenskum fiski hinum þungbæra ójafnaðartolli á Spáni.

Þegar haft er í huga hversu spænskum skipum var hyglað með þessum tolli vekur það óneitanlega athygli hve siglingar spænskra skipa til Íslands jukust lítið eftir að verslun var gefin frjáls árið 1855. Vekur þetta þeim mun meiri eftirtekt þegar litið er til þess að ekki skorti á að Íslendingar væru úr ýmsum áttum hvattir til að notfæra sér nýfengið verslunarfrelsi til aukinna Spánarviðskipta. Sem dæmi um slíka hvatningu má nefna bréf sem norskur kaupmaður skrifaði Jóni Sigurðssyni og birtist í *Nýjum Félagsritum* árið 1856. Var þar meðal annars bent á að saltfiskur, sem Norðmenn seldu til Spánar, væri aðallega fluttur þangað á spænskum skipum. Sagði kaupmaðurinn að Íslendingum væri mjög áriðandi að hæna Spánverja að sér í þessu skyni:

Geti Íslendingar fengið *Spánverja* til að heimsækja sig og sækja til sín saltfiskinn, þá væri þeim hægt að flytja til landsins nóg salt, bæði frá Kadix [þ.e. Cadiz] og frá Liverpool, því þangað eiga spánsk skip oft leið. Spánverjar geta sömuleiðis selt kornvörur með sæmilega góðu verði.³⁵

Íslenskum útvegsmönnum og saltfiskframleiðendum var sannarlega ekki á móti skapi að Spánverjar vendu komur sínar til Íslands

Ekki eru allar ferðir til fjár

„Sunnudagsmorguninn 10. þ.mán. sigldi hér upp norðr fyrir Valhúsið (Seltjarnarnes) spánskt briggskip *Bergen* 84 danskar lestir, skipherra *Cæsario d'Allegria* frá Bilbao, hafði að eins barlest en engan farm, og ætlaði að sækja saltfiskfarm til kaupmannanna Havsteins, Smiths og O. P. Möllers; þeir skipverjar höfðu aldrei komið hér fyr, og settu upp hafnsöguflagg, þegar kl. 8, en hafnsögumenn staðarins annaðhvort sáu það eigi eða veittu eigi næga eftirtekt, svo skipið bar upp á blindsker eitt vestr og suðr af Akrey, nálega kl. 10-11 f[yrir] m[iðdegi] eðr nálægt um háfjöru, og stóð þar, og varð eigi komið á flot heldr brotnaði það, og var skrokkrinn seldr í dag.“

Þjóðólfur XX, 1 (13. nóv. 1867).

og greiddu fiskinn hærra verði en kaupmenn buðu. Verður ekki annað séð en að Íslendingar hafi fagnað komum spænskra skipa sem hingað sigldu til fiskkaupa. Þjóðólfur sagði til dæmis árið 1858:

Útlendir verslunarmenn eru þegar farnir að leita hingað, að reyna hér viðskipti og auka þar með verslunarkeppni landsmönnum í hag, og opna nýja markaði fyrir landvöru vorri, eins og er bæði um kaupmenn frá Noregi, er oss falla viðskiptin við æ betur og betur, og um Spánverja er sigla hingað til að sækja sjálfir fisk vörn og létta þar með af honum þessum þungbæra innflutningstolli er við liggur, ef önnur skip en spánsk flytja þangað.³⁶

Enda þótt Íslendingar fögnuðu spænskum skipum, sem til landsins komu, gátu þeir lítt ráðið við ýmislegt sem hamlaði slíkum siglingum. Þar virðist einkum tvennt hafa tvinnast saman: lítill áhugi kaupmannastéttarinnar á auknum siglingum spænskra skipa til Íslands og svo hitt að Spánverjar sjálfir sáu sér af ýmsum ástæðum meiri hag í að beina siglingum sínum til Noregs. Má lesa um þetta í skrifum Jóns Sigurðssonar frá árinu 1861:

Á Spáni er íslenskur fiskur í mestu metum, og meiri en fiskurinn frá Noregi, en þangað flyst miklu meira af norskum fiski, af því að Spánverjar eru komnir í vana með að fara til Noregs sjálfir með skip sín, og geta því selt fiskinn með betra verði. Er það þó reyndar undarlegt, að kaupmenn vorir hafi ekki vilja eða lag á að koma spönskum skipum til Íslands. Til Barcelona koma á ári hérumbil 30-40 skipsfarmar frá Noregi, en frá Íslandi koma í hæsta lagi 10 eða 12; leiðarbréfið til Íslands er að vísu nokkur aukakostnaður, og tálmar ferðum þangað að öllu jöfnu, einkum þegar hlutaðeigendur eru ókunnugir og vita ekki hverjar vörur þeir skuli helst færa, og kaupmenn vorir nota sér þá ekki.³⁷

Af þessum orðum má ráða að kaupmannastéttin hafi ekki verið þess sérstaklega hvetjandi að spænskum skipum yrði stefnt hingað til lands. Liggur beint við að spyrja hvernig á því stóð að menn reyndu ekki meir en raun bar vitni að krækja hjá spænska ójafnaðartollinum með því að taka sjálfir á leigu spænsk skip eða þá að hvetja Spánverja til Íslandssiglinga. Helsta skýringin virðist hafa verið mjög há skipaleiga á Spáni.³⁸ Aðalástæðunnar er þó vafalaust að leita í eðli íslensku verslunarinnar og hagsmunum þeirrar kaupmannastéttar sem réð lögum og lofum í Íslandsversluninni um þetta leyti.

Meginhluti hinnar íslensku verslunar var í höndum danskra kaupmanna og fyrirtækja. Svonefndir selstöðukaupmenn ráku útibú sín á Íslandi en voru yfirleitt sjálfir búsettir í Kaupmannahöfn þar sem verslunarfyrirtæki þeirra voru til húsa. Þessir kaupmenn önnuðust vörukaup og sölu útfluttra vara ytra en höfðu kaupstjóra

eða verslunarstjóra í þjónustu sinni hér á landi. Þrátt fyrir verslunarfrælsið 1855 dró í fyrstu lítið úr veldi dönsku kaupmannanna.³⁹

Selstöðukaupmennirnir lögðu áherslu á að fá arðvænlegar útflutningsvörur hér á landi og var því í mun að fá haldið hlut sínum í saltfiskversluninni. Spánverjum hefði vitanlega ekki verið á móti skapi að notfæra sér ójafnaðartollinn í eigin landi og sækja fisk sjálfir til Íslands. En til slíks þurftu þeir bakhjarl hér á landi, velvilja og áhuga þeirra manna sem hér stunduðu verslun og taka vildu við vörum sem Spánverjar flyttu hingað á skipum sínum. Slíkum velvilja virðist ekki hafa verið að heilsa eins og ráða má af orðum Jóns Sigurðssonar sem tilgreind voru hér að framan.

Dönskum kaupmönnum var lítill akkur í að láta Spánverjum íslensku fiskverslunina eftir og gerðu sér því skiljanlega lítt far um að beina þeim hingað til lands. Kaupmannastéttin, sem hér hafði tögl og hagldir, kaus að halda uppteknum hætti í versluninni og flutti saltfiskinn að mestu leyti út á eigin skipum þótt við ójafnaðartoll væri að glíma á Spáni. Töluvert var eins og áður flutt beint til Spánar en einnig var miklu af fiski skipað upp í Danmörku sem var áfram miðstöð hinnar íslensku verslunar og áfangastaður ýmissa annarra íslenskra útflutningsvara en saltfisks.

Spánverjar mættu ólíkt meiri skilningi meðal kaupmanna í Norge en á Íslandi. Högnuðust norskir kaupmenn og framleiðendur á því að beina spænskum skipum til sín og fela þeim fiskflutninga á sama tíma og danska kaupmannastéttin sá hag sínum borgið með því að ríghalda í íslensku fiskverslunina. Íslendingar nutu þess vegna ekki, líkt og Norðmenn, góðs af fiskflutningum spænskra skipa en raunar átti hér fleira hlut að máli en áhugaleysi dönsku kaupmannastéttarinnar.

Hafa verður í huga að Spánverjar voru orðnir vanir stórfelldum siglingum til Noregs og þangað var að ýmsu leyti fýsilegra fyrir þá

Kaupmannahöfn upp úr miðri 19. öld. Um þetta leyti var borgin enn miðstöð utanríkisviðskipta Íslendinga og þar höfðu allir kaupmenn, sem störfuðu á Íslandi, aðalaðsetur sitt. Vinstra megin við miðju má kenna samansnúna drekana á turni kauphallarinnar (Børsen) og hægra megin ber Sívalaturn (Rundetårn) við himin. Í forgrunni er fjöldi skipa og báta, flest seglskip. Frá hægri öslar gufuskip, tákna framtíðarinnar, inn á myndflötinn.

Síminn og saltfiskviðskiptin. Hér sjást fergðir fiskstakkar í Álafelli í Noregi nálægt 1910. Vinstra megin má sjá símalínur en Norðmenn fengu síma mun fyrr en Íslendingar. Síminn auðveldaði mjög öll viðskipti og styrkti samkeppnisstöðu Norðmanna gagnvart Íslendingum.

að sækja fiskinn en til Íslands. Nefna má að Íslandssigling tók lengri tíma og var jafnframt áhættusamari. Spænskir kaupmenn lögðu mikla áherslu á að koma fiskinum á markað fyrir tiltekinn tíma og af skiljanlegum ástæðum gat fremur brugðið til beggja vona í því efni ef Íslandssigling var tekin fram yfir Noregsferð. Ekki hefur það heldur spillt fyrir fiskverslun Norðmanna að þeir tóku eftir miðja 19. öld að byggja upp ritsímakerfið í landi sínu. Auðveldaði það vitanlega alla upplýsingamiðlun og gerði norskum framleiðendum kleift að tengjast mörkuðum betur en áður.⁴⁰

4. Skin og skúrir á Spánarmarkaði 1870-1920

a. Afnáam ójafnaðartollsins 1872

Árið 1871 hófu Danir og Spánverjar viðræður um verslunar- og skipaferðasamning. Árið eftir náðu ríkin tvö samkomulagi sem fól í sér gagnkvæmt siglinga- og verslunarfrelsi. Samningurinn var að vísu ekki endanlega staðfestur fyrr en árið 1878 en þegar við undirskriftina í september 1872 gekk úr gildi ójafnaðartollur sá á Spáni sem um langt skeið hafði gert íslenskum saltfiskframleiðendum þungt fyrir fæti.⁴¹

Ójafnaðartollurinn hafði líka að nokkru leyti komið fram sem tollur á þann fisk sem ekki var fluttur til Spánar beint frá Íslandi

heldur staldraði við hjá milliliðum, til dæmis í Danmörku. Eftir samkomulagið 1872 þurfti hins vegar ekki lengur að greiða hærri gjöld á Spáni af þeim fiski sem ekki kom beint frá verkunarstaðnum en hinum sem þaðan kom.⁴² Þeir sem höfðu því einna mesta ástæðu til að gleðjast yfir ákvæðum verslunarsamningsins voru danskir fiskkaupmenn sem fluttu íslenskan fisk til Danmerkur og þaðan til Spánar. Slík verslun var ýmsum Íslendingum á móti skapi þar sem framleiðendur hér á landi misstu spón úr aski sínum vegna aukins milliliðakostnaðar.

Verslunarsamninginn, sem undirritaður var árið 1872, verður að skoða í ljósi þess sem var að gerast á Spáni um þetta leyti. Árið 1866 hafði skolið á mikil efnahagskreppa þar syðra og í kjölfar hennar skapaðist mikill órói innanlands og byltingarástand sem stóð allt fram yfir miðjan áttunda áratuginn. Í kjölfar kreppunnar dró mjög úr saltfiskútflutningi frá Íslandi eins og oft fyrr og síðar þegar Spánverjar hafa átt við efnahagsörðugleika að glíma. Hins vegar má segja að það hafi viljað Íslendingum til happs að á þessum tíma urðu ráðandi á Spáni öfl sem fylgjandi voru frjálsri verslun. Jaime Vicens Vives segir í riti sínu um efnahagssögu Spánar að tímabilið 1869-91 hafi einkennst af frjálsri verslun; þá hafi verið opnaðar upp á gátt dyrnar fyrir spænska utanríkisverslun og hafi markmiðið verið að hraða efnahagslegri uppbyggingu og þá sérstaklega að bæta þann skaða sem hlotist hafði af kreppunni 1866.⁴³

Nítjándi öldin var á Spáni mörkuð harðri baráttu milli þeirra, sem fylgjandi voru frjálsri verslun, og hinna sem standa vildu vörð um spænskt athafnalíf með verndartollum og öðru slíku. Átökin snerust um það hvort efnahagsleg frjálshyggja (e. *economic liberalism*) skyldi ráða ferðinni í spænsku athafnalífi. Þannig höfðu tollalögin frá 1825, sem áður er minnst á, í för með sér erfiðleika fyrir Íslendinga vegna ójafnaðartollsins sem þá var komið á. Að sama skapi gátu Íslendingar tekið að líta framtíðina bjartari augum þegar sett voru lög á Spáni árið 1869 sem fólu meðal annars í sér afnám ýmissa hafta í spænskri utanríkisverslun. Afnám ójafnaðartollsins árið 1872 var grein af þessum sama meiði.⁴⁴

b. Efnahags- og viðskiptalíf í blóma

Enda þótt mikilvægt væri fyrir Íslendinga að njóta hagstæðra tollkjara á Spáni skar það vitanlega ekki eitt úr um hag saltfiskframleiðslunnar. Ekki skipti minna máli að Spánverjar væru efnahagslega í stakk búnir til að auka saltfiskkaup frá Íslandi. Til að átta sig á hinum geysilega vexti íslenskrar saltfiskframleiðslu á síðustu ára-

tugum 19. aldar er því nauðsynlegt að líta til almennrar efnahags-
þróunar í aðalmarkaðslandinu á þessum tíma.

Um og eftir miðja 19. öld var hafist handa um að bæta mjög sam-
göngur á Spáni og skipti þar ekki minnstu að lagður var grunnur að
járnbrautakerfinu. Bættar samgöngur örvuðu innanlandsverslun og
auðvelduðu iðnaðaruppbyggingu. Voru það reyndar iðnrekendur og
frammámenn í viðskiptum sem helst beittu sér fyrir lagningu járn-
brauta. Í kjölfar kreppunnar árið 1866 kom að vísu afturkippur í
hana en um miðbik áttunda áratugarins hófst frekari uppbygging
járnbrautakerfisins aftur.⁴⁵

Það var ekki aðeins samgöngubyltingin sem stuðlaði að aukinni
innanlandsverslun og iðnaðaruppbyggingu á Spáni. Hér skipti einnig
miklu að upp úr miðri öldinni var tekið að byggja upp ritsímakerfið
og öll upplýsingamiðlun varð öflugri og traustari en áður. Naut inn-
anlandsverslunin auðvitað góðs af því.⁴⁶

Auk þess átaks sem gert var í samgöngum innanlands á Spáni
var búið í haginn fyrir verslun við útlönd. Til dæmis var upp úr
1870 víða tekið að bæta hafnaraðstöðu, svo sem í Bilbao og
Barcelona, og hafnirnar meðal annars gerðar færar gufuskipum.⁴⁷

Framfarir þær sem urðu á Spáni upp úr miðri öldinni birtust ekki
hvað síst í eflingu iðnaðar á ýmsum stöðum. Einna mest áberandi
var uppbygging járníðnaðar í Baskahéruðunum á Norður-Spáni. Þar
stóð Bilbao í fararbroddi en sú borg var einmitt um langt skeið ein
mikilvægasta miðstöðin fyrir íslenskan saltfisk á Spáni.

Um miðjan sjötta áratug 19. aldar hófst iðnaðaruppbygging í
Vizcajahéraði í Baskalandi. Vegna kreppunnar árið 1866 kom hins

*Spænskt verkafólk á akri.
Hvað sem leið tollum á
saltfiski og viðskiptasamn-
ingum átti saltfiskurinn
sinn fasta samastað í dag-
legu fæði Spánverja. Eflaust
hefur þetta verkafólk, sem
sker hveiti, hressst sig á
brauði og vínlegg auk salt-
fisks í sólarbrey skjunni.
Hugsanlega hefur saltfisk-
urinn verið íslenskur því
hann fór mikið til Norður-
Spánar þar sem hveitirækt
var helst stunduð.*

*Frá Barcelonahöfn upp
úr 1890. Þar iðaði allt af
lífi þegar efnahagslífið
blómstraði eins og raunin
var lengst af síðari hluta 19.
aldar. (Audouard.)*

vegar afturkippur. Í kjölfar hennar ríkti byltingarástand á Spáni um tíu ára skeið og var það hemill á efnahagslegar framfarir. Um miðjan áttunda áratuginn rofaði hins vegar til er friður og regla komust á. Það opnaði leið fyrir framfarir, ekki síst í Baskahéruðunum sem tóku að dafna mjög. Þar gekk blómaskeið iðnaðar í garð og naut Bilbao eðlilega góðs af því. Í Katalóníu efldist iðnaður einnig mjög en þar er einmitt Barcelona sem ásamt Bilbao var um langt skeið mikilvæg miðstöð fyrir íslenskan saltfisk.⁴⁸

Tímabilið frá því um 1875 og fram undir aldamót einkenndist af miklum framförum á Spáni. Efnahagslífið tók fjörkipp og fyrirtæki fengu að starfa án þeirra afskipta ríkisvaldsins sem einkennandi höfðu verið frá upphafi aldarinnar. Spænsku efnahags- og atvinnulífi gafst svigrúm til meiri umsvifa en áður höfðu þekkt í landinu.⁴⁹

Enda þótt síðustu áratugir 19. aldar einkenndust af mikilli uppbyggingu á ýmsum sviðum spænsks efnahagslífs var einn hængur á. Akkilesarhæll efnahagslífsins var landbúnaðurinn. Um 1860 tók að gæta stöðnunar í þeirri atvinnugrein og átti spænskur landbúnaður við mikla erfiðleika að glíma allt til loka aldarinnar. Ástæðan var meðal annars litlar tækniframfarir og lítil framleiðni. Afleiðingin

varð sú að þessi landbúnaðarþjóð varð að flytja inn mikið af korni og öðrum matvælum til að brauðfæða íbúana. Meðal mikilvægustu matvæla, sem flutt voru til Spánar, var saltfiskur.⁵⁰

Á síðustu áratugum 19. aldar bar allt að sama brunni; þjóðfélagsþróun á Spáni var þess eðlis að stóraukinn markaður skapaðist fyrir mikilvægustu útflutningsvöru Íslendinga, saltfiskinn. Saltfiskneyslan jókst og þegar fólksfjölgunin er höfð í huga verður hin stóraukna eftirspurn ofur skiljanleg. Aukin neysla var ekki síst að þakka stórbættum samgöngum sem fóru saman með hinum efnahagslegu framförum. Gufuskip og járnbrautir komu í stað seglskipa og hestakerra. Með gufuskipum var unnt að halda uppi tíðum ferðum til hafnarbæja víðs vegar um Spán og anna þannig eftirspurn eftir saltfiski í samræmi við þarfir hverju sinni. Járnbrautirnar opnuðu áður ónýtta markaði fyrir saltfisk í innhémuðum landsins.⁵¹

Þannig jókst saltfiskneysla í krafti nýttiskulegri samgöngutækja bæði á láði og legi. Þá má geta þess að allur neysluskattur var afnuminn á Spáni árið 1862 og má gera ráð fyrir að það hafi komið saltfiskseljendum til góða. Virðist verðþróun á Spáni og eftirspurn raunar þá þegar hafa verið orðin íslenskum saltfiskframleiðendum einkar hagstæð.⁵²

Norðmaðurinn Fredrik M. Wallem sagði árið 1893 í riti sínu um skreiðar- og saltfiskverslunina að undanfarin ár hefðu fiskveiðar ekki náð að halda í við eftirspurn eftir saltfiski. Sagði hann að neyslan á Spáni yxi mun hraðar en fólksfjöldinn og væri nú meiri en nokkru sinni fyrr.⁵³

Ditlev Thomsen, kaupmaður, sem síðla árs 1893 hélt utan til að kynna sér markaði fyrir íslenskar útflutningsvörur, sagði meðal annars um saltfiskmarkaðinn á Spáni: „Virðist hann aukast ár frá ári, þrátt fyrir að fiskiveiðar landsbúa fara stöðugt í vöxt og að hægara verður að ná í blautan fisk.“⁵⁴

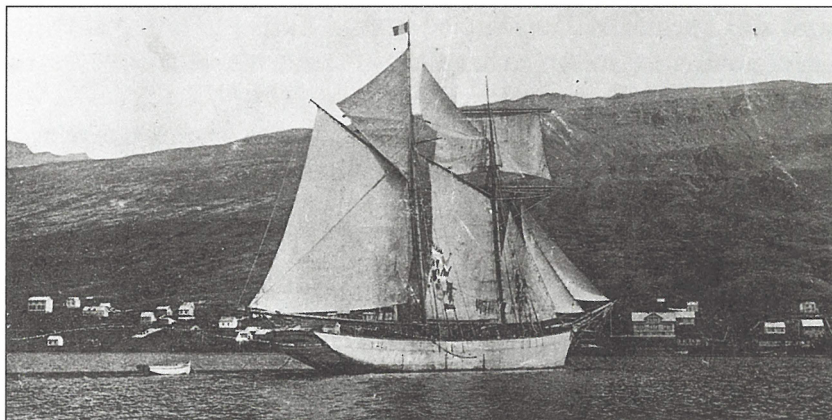
Ditlev Thomsen, kaupmaður í Reykjavík. Thomsen var þriðji ættliður Thomsena sem ráku verslun og viðskipti í Reykjavík. Verslun hans, Thomsens Magasin við Hafnarstræti, var í hópi stærstu og þekktustu verslana landsins. (Pétur Brynjólfsson.)

c. Enn á ný hærri tollur 1882-93

Stóraukinn saltfiskmarkaður á Spáni var íslenskum saltfiskframleiðendum gleðiefni en ekki var allt eins og á var kosið. Kjör þau sem Íslendingar nutu á markaðinum, til dæmis varðandi tolla, skiptu sköpum um það hvernig þeir stóðu að vígi í samkeppni við aðrar þjóðir. Á níunda áratug 19. aldar áttu Íslendingar í erfiðleikum með saltfisksölu til Spánar vegna þess að þeir nutu ekki lengur sömu tollkjara þar og ýmsar aðrar framleiðsluþjóðir.

Árið 1882 rann út verslunarsamningur sá sem Danir og Spánverjar höfðu undirritað tíu árum áður. Við það hækkaði tollur á

*Frönsk skúta á Fáskrúðs-
firði kringum aldamótin
1900. Þangað sóttu franskir
sjómenn mikið. Þegar flest
var á síðari hluta 19. aldar
stunduðu á fjórða hundrað
franskar skútur veiðar hér
við land. Allur aflinn var
saltaður um borð og fluttur
til heimalandsins.*

íslenskum saltfiski á Spáni. Tollhækkunin var Íslendingum mjög bagaleg af því að á sama tíma endurnýjuðu helstu keppinautarnir, Norðmenn og Frakkar, verslunarsamninga sína við Spánverja og nutu fyrir vikið hagstæðari tollkjara.⁵⁵

Íslendingum kom afar illa að geta ekki setið við sama borð á Spáni og helstu keppinautarnir. Birtist slakari samkeppnisstaða með ýmsum hætti. Í fyrsta lagi urðu íslenskir saltfiskframleiðendur beinlínis að setta sig við verðlækkun á vöru sinni til að hún gæti staðist afurðum keppinautanna snúning á markaðinum. Í öðru lagi gaf bágborin samkeppnisstaða Íslendinga keppinautunum byr undir báða vængi. Þar voru Frakkar einna skæðastir og var samkeppni þeirra verulega þung í skauti. Var fiskverslun Frakka á Spáni meðal annars kennt um lágt saltfiskverð sem íslenskir fiskverkendur urðu að búa við um hríð á níunda áratugnum.⁵⁶

Ör vöxtur í saltfiskframleiðslu Frakka um þetta leyti var ekki hvað síst að þakka bættri verkun og stuðningi hins opinbera sem meðal annars veitti verðlaun fyrir útfluttan saltfisk. Miðaði stuðningur ríkisvaldsins við saltfiskframleiðsluna einkum að því að halda uppi veiðum á fjarlægum miðum til að þjálfa menn fyrir sjóherinn. Þessi þjálfun þúsunda sjóliða fól í sér mikið hagræði fyrir franska ríkið og var því ekki horft í kostnaðinn.⁵⁷ Þannig má segja að íslenskir sjómenn og fiskframleiðendur hafi staðið í samkeppni við sjóliðaefni í franska flotanum.

Þjóðólfur sagði árið 1885 að samkeppnin við Frakka gerði það að verkum að eina ráðið til að halda nokkrum markaði fyrir íslenskan fisk væri að hafa hann svo góðan og ódýran sem unnt væri. Um þetta leyti var einmitt mikið rætt um vöruvöndun hér á landi og áttu þær umræður öðrum þræði rætur að rekja til harðnandi samkeppni á spænska saltfiskmarkaðinum.⁵⁸ Vegna hennar var afar

brynt fyrir Íslendinga að bæta saltfiskverkun sína og reyna með því móti að vega upp á móti slæmum tollkjörum.

Erfiðleikum þeim sem Íslendingar áttu við að glíma á Spánarmarkaði á níunda áratugnum verður ef til vill best lýst með því sem kjöræðismaður Svía og Norðmanna í Bilbao sagði árið 1886:

Það er naumast nokkur efi á því, að verslunarsamningsleysið muni að lokum draga þann dilk eftir sig Íslandi til handa og Færeyjum, að fiskur þaðan, sem er í sjálfu sér ágætur, bolast algjörlega burtu frá hinum spænska markaði.⁵⁹

Það var vissulega ekki að ófyrirsynju að Íslendingar reru að því öllum árum á níunda áratug 19. aldar að gerðir yrðu verslunarsamningar við Spánverja. Ár eftir ár komu fram á Alþingi þingsályktunartillögur þar sem skorað var á ráðherra Íslands að beita sér fyrir því að haganlegur samningur kæmist sem fyrst á við Spán um toll af íslenskum fiski til að Íslendingar gætu setið við sama borð og keppinautarnir.⁶⁰

Dönsk stjórnvöld virtust hafa fullan skilning á afstöðu Íslendinga og gerðu sitt til að ná samningum við Spánverja. Var reyndar undirritaður verslunarsamningur milli ríkjanna tveggja árið 1884. Fól hann meðal annars í sér mikla lækkun á saltfisktollinum sem var Íslendingum svo erfiður ljár í þúfu. Hefðu Íslendingar staðið jafnfætis Norðmönnum og Frökkum á Spánarmarkaði ef af þeirri lækkun hefði orðið. En samningurinn fól einnig í sér að Danir skyldu lækka mjög tolla á ýmsum spænskum vörum, til dæmis víni. Á þetta gat danska þingið ekki fallist nema gegn vissum skilyrðum og felldi því viðskipta- og verslunarsamninginn sem stjórnin hafði gert.⁶¹

Árið 1886 höfðu um 1400 manns ritað undir bænarskrár til Alþingis þess efnis að leitað yrði allra ráða til að samningar næðust við Spánverja um tollamálið. En allt kom fyrir ekki; samningar strönduðu enn á ósamkomulagi danska þingsins og ríkisstjórnarinnar um málið.⁶² Þannig guldu Íslendingar þeirrar togstreitu sem ríkti milli þings og stjórnar í Danmörku á þessum tíma. Lítt stoðaði fyrir Íslendinga að samþykka þingsályktunartillögur og skrifa undir bænarskrár um Spánarsamninga á meðan hvorki þingi né stjórn varð haggð.

Árin 1886-87 voru fiskveiðar Frakka í miklum vexti og leit þá helst út fyrir að þeir mundu þröngva Íslendingum af markaðinum á Spáni. Þá vildi það Íslendingum til happs, ef svo má að orði komast, að tollastríð hófst milli Frakklands og Spánar auk þess sem Frakkar fiskuðu illa næstu ár. Þá gátu Íslendingar einnig andað léttar í kjöl-

Til Alþingis!

Það mun hins hæstvörta Alþingi ekki stöð kunnugt en oss, að enn þá hafa Danir eigi náð verulunarsamningi (Traktat) við Spán, og að þar af leiðandi sá aðalverulunarsvara Danaveldis við Spán, er oss varðar mestu: saltfiskurinn, þeim öðjörum, að af honum þarf að greiða í innflutningsgjöld á Spáni 5 kr. 54 aupa meira fyrir hvert skippund en af saltfiski annara fiskivæðandi þjóða, sem allar, aðrir en Danir, hafa náð verulunarsamningum við Spán.

Að hjer ekki er um neitt smáræði að tefla, sjest af því, að árin 1883, 84 og 85 er útflutt frá Íslandi til Spánar samtals 61,100 skippund af saltfiski, og nemur það í toll-hækkun ekki minna en hjer um bil

283,100 kr.;

tö af þessum frem árum var þó aflabrestur, og þess vegna minna útflutt en ella mundi hafa orðið.

Það er eigi þörf á að taka það fram, að þessi tollmunur leiðir af sjer, að kaupmenn vorir verða að borga oss, er fiskinn öflum, þeim mun minna fyrir fiskinn, er þeir sata harðari sölukostum, og leggst því þessi örne tollgjaldsmunur á oss fiskmennina; þessa hefir samt eigi gæti svo mjög undanfarin ár, af því fiskur hefir verið í þolanlegu verði hjer; þó munu fmsir kaupmenn vorir hafa beðið ærinn skaða á fiskinum síðastliðið ár; en af fmsum ástæðum, svo sem aukinni verulunarkjöppi Frakka, sem stjörn þeirra styður geysimikið á fmsa vega, og þ., er álitið nú mjög illi, svo auðsýnt er, að verð á íslenskum saltfiski verður lagra í ár en nokkru sinni áður hin síðustu 25 ár, og má vera að enn fari lækkaði, og, ef til vill, valdi útloken hans á Spánarmarkaði.

Vjer undirritaðir, sem beinlínis og óbeinlínis hlífum að bera skaða þann, er af þessu leiðir, ef ekki eyðileggingu þessa aðal-atvinnuvegs vors, leyfum oss hjer með virðingarfyllt að vekja athygli hins hæstvörta Alþingis á þessu mikilsverðanda máli, og biðja það að leggja lið sitt til:

að Danastjórn gjöri það er með þarf til þess, að tollmunurinn á íslenskum fiski á Spáni verði af numinn framregis, og að það, þar sem svo brýna nauðsyn ber til, verði framkvæmt svo skjótt sem unnt er.

Sjávarnarmarkaðir 18. d. Júní mán 1886.

Olafur Guðmundsson Myrshelsum
Olafur Ingemannsson Þyggardi.
Þóður Jónsson Stálagarði
Ingjalhur Sigarðsson Lambastöðum
Jón Guðmundsson Þakka
Sigurður Einarsen Myrshelsum
Einarr Hjörtsson Bollugörðum
Orlendu Guðmundsson Skjölungum
Lennarson Lennarson Eld.
Sigurður Ingjaldsson Hólfskila

Kristinn Magnússon Engur
Brynjólfur Bjarnarson Engur
Þóður Kristinnson Engur
Ótti Guðmundsson Engur
Eiríkur Bjarnarson Eidi
Guðm. Guðmundsson Hólshelsum
Jón Einarsen Skjöldingarni
Einarr Bjarnarson Kleppi
Sjauþjónu Guðlufsson Lækjastöðum
Brynjólfur Magnússon Skjaba
Pjetur Ingvaldsson Hólfskila

far þess að árið 1886 lækkuðu Spánverjar toll á saltfiski frá Bretlandi. Við það opnaðist Íslendingum leið til Spánar um Bretland og notuðu þeir sér það óspart.⁶³ Á öllu þessu sést hversu íslensk saltfiskframleiðsla var háð ýmsu því sem var að gerast erlendis og Íslendingar gátu engin áhrif haft á sjálfir. Örlög útflutningsframleiðslunnar réðust meira og minna á samningaborðum erlendra stjórnarherra.

Það var ekki fyrr en árið 1893 að Íslendingum varð að þeirri ósk sinni að Danmörk og Spánn næðu samningum um tollamál. Samningur, sem ríkin tvö gerðu þá sín á milli, fól meðal annars í sér að íslenskur saltfiskur skyldi njóta bestu kjara á Spáni. Þarf ekki að efa að samningurinn hafi orðið íslenskri saltfiskframleiðslu mikil lyftistöng. Enn sem fyrr henti það þó öðru hverju að bágborið ástand á Spáni ylli íslenskri saltfiskframleiðslu nokkrum búsifjum. Svo var til dæmis árið 1897 er verð á saltfiski lækkaði töluvert og vildu menn kenna þar um ófriði sem Spánverjar áttu í á Kúbu og gekk mjög nærri spænskum efnahag.⁶⁴

*Mynd á vinstri síðu:
Bænarskrá til Alþingis.
Á niunda áratug 19. aldar
stóð í stappi milli danskra
og spænskra stjórnvalda
um tollamál. Á árinu 1886
bárust Alþingi fjölmargar
bænarskrár á borð við þessa
viðs vegar af landinu þar
sem skorað var á þingið að
beita sér í þessu máli við
Danastjórn. Hér má sjá
bænarskrá útvegsbænda
á Seltjarnarnesi og í
Reykjavík.*

d. Neysla og smekkur Spánverja

Undir lok 19. aldar og á fyrsta áratug þeirrar tuttugustu átti saltfiskframleiðsla hér á landi yfirleitt góðu gengi að fagna (myndrit II.1). Það var ekki síst að þakka því að Íslendingar nutu traustrar stöðu á Spánarmarkaði; íslenskur fiskur var í miklum metum og þótti standa vel í samkeppninni við fisk annarra þjóða.⁶⁵ Þá var mikilvægt fyrir Íslendinga að njóta bestu kjara á spænska saltfiskmarkaðinum samkvæmt verslunarsamningnum sem Danir og Spánverjar höfðu gert árið 1893.

Fisksölubúðir í Barcelona

„Einnig var mér sýnt inn í sölubúðir þar sem fiskurinn er seldur í smákaupum út um borgina. Þar er hver fiskur ristur eftir endilöngu í mjóar lengjur, og lengjurnar síðan bútaðar niður í nál[ega] 5 þumlunga búta [þuml. = 2,6 sm]. Síðan eru bútarnir lagðir í marmaraprær með rennandi vatni og fiskurinn seldur þannig afvatnaður í pundum [pund = 0,5 kg]. Sé fiskurinn sprunginn eða marinn nokkursstaðar, dettur hann upp úr roðinu í búتونum og eintómt roðið verður eftir. Lengjurnar úr þunnildunum eru ódýrastar, en dýrastar úr hnakkanum. Í þessum fiskisölubúðum er haft mesta hreinlæti.“

Þ[orsteinn] Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski“, 25.

Um og upp úr aldamótunum nutu Íslendingar þess líka að fiskveiðar Norðmanna, sem voru ráðandi á spænsku mörkuðunum, brugðust mjög og fiskur þeirra varð dýr. Á sama tíma öfluðu Íslendingar vel og gátu fært sér verðhækkarnir og fiskskortinn í nyt með þeim árangri að hlutur þeirra jókst á Barcelonamarkaðinum.^{65a}

Eins og fram er komið var langmikilvægasti saltfiskmarkaður Íslendinga á Spáni þó að ekki nema hluti saltfisksins færi beint þangað (myndrit II.2). Íslenskir framleiðendur hlutu þar af leiðandi að gefa góðan gaum að kröfum neytenda þar. Ditlev Thomsen, kaupmaður, kynnti sér markaðinn þar syðra á árunum 1893-94 og í skýrslu hans kom fram að saltfiskur sá sem Spánverjar neyttu væri nær eingöngu þorskur, stór og smár. Íslenski saltfiskurinn var í mikilli samkeppni við harðpurrikaðan fisk frá Noregi og frá Norður-Ameríku var bæði fluttur harðpurrikaður fiskur (shorefiskur) og linpurrikaður Labradorfiskur.⁶⁶

Norski fiskurinn, sem var minna saltaður en hinn íslenski, þótti geymast best og höfðu Spánverjar þess vegna um langt skeið sóst mjög eftir honum. Ditlev Thomsen hafði það eftir spænskum fiskkaupmönnum að brýnt væri fyrir Íslendinga að salta fiskinn ekki of mikið. Í *Fjallkonunni* var árið 1898 svipað viðhorf haft eftir danska kjöræðismanninum í Barcelona. Hann sagði að íslenskur fiskur væri enn of mikið saltaður þannig að honum hætti til að verða sól-

Hversdagsmatur og hátíðarmatur

Óhætt er að segja að saltfiskur hafi verið eins konar þjóðarréttur á Spáni, svo algengur var hann á borðum spænsks almennings. Spánverjar voru rótgróin landbúnaðarþjóð og mörkuðust neysluvenjur auðvitað mjög af því hvernig háttað var hinu daglega brauðstriti. Við skulum til dæmis setja okkur í spor verkafólksins sem á degi hverjum hélt til starfa úti á ökrunum í landbúnaðarhéruðum Spánar.

Vinnudagurinn var langur og því þörf kjarngóðrar fæðu í nestis-pokana. Saltfiskur var meðal þess sem ósjaldan rataði ofan í mali hins spænska verkafólks. Var hann þannig oft í samfloti með brauði og víni út á akrana þar sem hann var borðaður hrár.

En saltfiskur var ekki aðeins hversdagsmatur á Spáni; það þótti einnig við hæfi að hafa hann um hönd á stórhátíðum. Má til dæmis geta þess að löngum var sá siður við lýði á Spáni að fólk gæfi hvert öðru stóran og fallegan fisk í jólagjöf. Þannig má segja að saltfiskur hafi gegnt því hlutverki í suðrænum löndum sem kertin og spilín þjónuðu löngum hér uppi á Fróni. Sinn er siður í landi hverju.

Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 35-36, 41.

brenndur. Ræðismaðurinn sagði að íslenskur fiskur væri útgengi-legastur á Spáni væri hann vel verkaður; hinn norski fiskur væri einungis keyptur vegna þess að hann geymdist betur, hefði það fram yfir íslenska fiskinn að vera minna saltaður. Lét ræðismaðurinn þá skoðun í ljós að tvöfalda mætti sölu á íslenskum fiski í Barcelona ef rétt væri að farið og mundi þá hinn norski saltfiskur smám saman hverfa af markaðinum.⁶⁷

Á fyrstu áratugum 20. aldar virðast Íslendingar hafa gert sér meira far en áður um að laga saltfiskverkun sína að ýrustu kröfum spænskra markaða. Því bar meðal annars vitni linþurrkunin sem ruddi sér til rúms og nánar verður fjallað um síðar í þessu riti. Þá má geta þess að íslenskir útflytjendur fóru sjálfir til Spánar og kynntu sér hvernig þurrkun og annað í tengslum við fiskverkunina þyrfti að vera til að landsmönnum líkaði íslenski fiskurinn.⁶⁸

Á Spáni, sem víða annars staðar, var smekkur manna fyrir saltfiski mismunandi eftir landshlutum. Til dæmis vildu menn í Bilbao kaupa öðruvísi fisk en Barcelonabúar. Frá Barcelona var saltfiskinum dreift um Katalóníu og voru þar vandlátustu viðskiptavinir Íslendinga. Vildu menn þar helst ekkert annað en úrvalsfisk, hvítan og þykkan. Öðru máli gegndi um Bilbao sem tók við miklu af þeim fiski er neytt var á Mið-Spáni. Smekkur og kaupgeta var misjöfn eftir héruðum og keyptu fiskinnflytjendur í Bilbao þess vegna ýmsar tegundir af fiski, bæði stóran fisk og smáan, þykkan og þunnan og mjög misjafnan að gæðum. Lífskjör voru á þessu svæði víðast mun lakari en í Katalóníu og því mest sóst eftir ódýrum tegundum saltfisks. Megnið af íslenska fiskinum var flutt til Bilbao og Barcelona. Var hann að mestu borðaður á Norður-Spáni og í Katalóníu og þótti góður.⁶⁹

Saltfiskverkun í Noregi um aldamótin síðustu. Um þær mundir lögðu Norðmenn vaxandi áherslu á markaði í Suður-Ameríku og þá skapaðist lag fyrir Íslendinga í Suður-Evrópu, ekki síst á Spáni.

Enda þótt smekkur Spánverja og kröfur væru nokkuð mismunandi eftir landshlutum mörkuðust neysluvenjurnar sjálfar af fáeinum meginþáttum. Ditlev Thomsen sagði um þetta árið 1894:

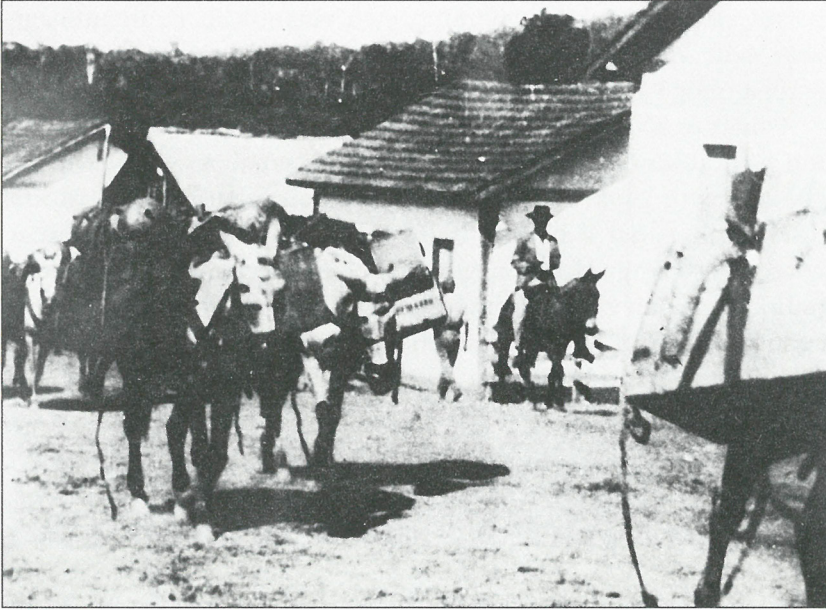
Saltfiskur er etinn allt árið, þótt mest sé neytt um fösturnar fyrir jól og páska og um uppskeruna í júní-júlí og í september. Skilyrðið fyrir mikilli saltfisksneyslu er einkum, að hagr alþýðu sé góður. Mikið er og komið undir því, að uppskeran á 'tomat'-ávextinum heppnist vel.⁷⁰

Tómatuppskeran hafði sitt að segja vegna þess að saltfiskurinn þótti kræsilegastur ef tómatar voru borðaðir með honum auk olíuolíu. En auðvitað hafði ýmislegt annað en tómatuspskera og smekkur neytenda áhrif á gengi saltfisks og verð hans á Spánarmarkaði hverju sinni. Til dæmis varðaði miklu hvenær árs fiskurinn barst á markað. Það sem kom beint frá Íslandi var sent í stórum förmum og töldu ýmsir slíkan flutningsmáta óæskilegan. Ditlev Thomsen sagði um þetta:

Megnið af íslenskum saltfiski kemur til Norður-Spánar á mánuðunum september og október. Fiskurinn er oftast nær seldur og etinn undir eins og hann kemur, og er því mjög óheppilegt að senda hann allan á sama tíma. Í þessum tveimur mánuðum er allt of mikið af honum á markaðinum og verðið fellur því mjög fljótt, en allan hinn tíma ársins sést varla íslenskur fiskur. Er þó meira etið af saltfiski þann tímann, einkum á löngu föstu, og er verðið þá oft all-hátt.⁷¹

*Að snæðingi. Saltfiskurinn
hefur lengi skipað háan sess
í mataræði Spánverja eins
og sjá má líka á því að á
þessu málverki frá 17. öld
sést saltfiskur, ásamt öðru
fiskmeti, hanga fyrir ofan
fólkið sem situr við borðið.
(Diego Velázquez?)*

*Á asnabaki. Leið saltfisks-
ins úr svölum sjó Norður-
hafa ofan í spænska nestis-
mali var löng og fjölbreytt.
Þegar flytja þurfti fiskinn
til staða þangað sem hvorki
komust skip né járnbrautir
gat asnabak verið eini
kosturinn.*

Lönd eins og Danmörk, Noregur og Bretland stóðu betur að vígi en Ísland hvað snerti reglubundnar siglingar til Spánar með saltfisk. Í samræmi við kröfur og eftirspurn hverju sinni var siglt frá þessum löndum til ýmissa spænskra hafna allt árið um kring.⁷² Var þetta raunar ein ástæða þess að mikið af íslenskum saltfiski var fyrst flutt til þessara þriggja landa og þaðan til markaðslandanna (myndrit II.2). Verður nánar fjallað um þessa milliliðaverslun síðar en nú skulum við huga að Ítalíumarkaði sem varð Íslendingum æ mikilvægari undir lok 19. aldar og á fyrstu áratugum þeirrar tuttugustu.

5. Aðrir markaðir

a. Ítalía

Í lok 18. aldar voru góðir markaðir fyrir íslenskan saltfisk á Ítalíu en síðar var þeim ekki sinnt um nokkurt skeið. Þegar halla tók á 19. öld var aftur farið að gefa Ítalíu gaum og fékkst þar töluverður markaður fyrir íslenskan saltfisk.⁷³

Líkt og í viðskiptum sínum við Spánverja nutu Íslendingar og aðrar framleiðsluþjóðir góðs af því að Ítalir áttu umtalsverðum efnahagsframförum að fagna á síðustu áratugum 19. aldar og fram að fyrri heimsstyrjöld. Þetta gildi þó aðallega um Norður-Ítalíu. Til dæmis var margvíslegur uppgangur í iðnaði þar auk þess sem versl-

un öll og viðskipti tóku fjörkipp með viðamikilli járnbrautalagningu sem var einkum í norðurhluta landsins. Utanríkisverslun færðist mjög í aukana og vöruinnflutningur varð æ meiri.⁷⁴

Óhætt er að segja að efnahagsþróun á Ítalíu hafi mjög búið í hagninn fyrir aukinn saltfiskinnflutning. Hinn efnahagslegi vöxtur var einna örastur í lok 19. aldar og upphafi þeirrar tuttugustu. Mestar urðu framfarirnar á Norður-Ítalíu. Þar var Genova helsta hafnarborgin og sú borg tók við megninu af þeim íslenska saltfiski sem til Ítalíu fór. Þaðan var fiskinum dreift víða um landið en helstu neytendurnir á Ítalíu voru verkamenn til sveita og í bæjum.⁷⁵ Ditlev Thomsen sagði árið 1894 um neysluvenjur á Ítalíu:

*Höfnin í Genovu í kringum
síðustu aldamót. Markaður
fyrir íslenskan saltfisk jókst
verulega á síðari hluta 19.
aldar á Ítalíu enda vel-
gengni í efnahagslífi lands-
ins á þeim tíma. Miðstöð
saltfisksölnunar á Ítalíu var
í Genovu; þar var saltfisk-
förmum frá Íslandi skipað
upp og dreift til sölustaða.*

Ítalir borða saltfisk allt árið um kring. Um kornuppskerutímann seinast í júní er mest selt af honum. Þá er einkum etinn norskur fiskur og einnig íslenskur fiskur, er kemur með gufuskipum frá Liverpool og Kaupmannahöfn. Labradorfiskur kemur í októbermánuði og er selt mikið af honum hina næstu mánuði. Á föstunni er einnig talsvert neytt af saltfiski, en samt ekki eins mikið og almennt er talið; úr því fer salan minnkandi þangað til nýi fiskurinn kemur. Í sjálfum bænum Genua er mest borðaður labradorfiskur. Aðalmarkaður fyrir íslenskan fisk er út um sveitir, einkum í smábænum Allesandria [þ.e. Alesandria] í Piemont[e].⁷⁶

Lífskjör fóru batnandi á Ítalíu um og eftir aldamótin og má gera ráð fyrir að það hafi haft örvandi áhrif á innflutning saltfisks og

neyslu. Alltént var þróunin á Ítalíumarkaði yfirleitt hagstæð íslenskum saltfiskútflytjendum þótt stundum slægi í bakseglin. Þegar fyrri heimsstyrjöld hófst hafði saltfiskútflutningur þangað suður eftir margfaldast að magni og verðmæti frá síðasta áratug 19. aldar (myndrit III.4). Er leið á styrjöldina dró hins vegar mjög úr þessum útflutningi og stafaði sá samdráttur einkum af þeirri röskun sem varð á utanríkisverslun Íslendinga sjálfra vegna stríðsins. Einnig átti hér hlut að máli mikill samdráttur í utanríkisverslun Ítala á styrjaldarárunum. Til dæmis var mjög dregið úr innflutningi og hann nánast einskorðaður við vörur sem nauðsynlegar þóttu til að halda stríðsvélinni gangandi.⁷⁷

Ítalski saltfiskmarkaðurinn var að mörgu leyti ólíkur hinum spænska. Fram kom hjá Ditlev Thomsen árið 1894 að Ítalir keyptu þá aðallega smáfisk og ýsu af Íslendingum. Um þær mundir var einnig blómlegur markaður fyrir svokallaðan Labradorfisk (labra) á Ítalíu en hann var linverkaður. Þá tegund var ekki farið að framleiða að ráði hér á landi fyrr en eftir síðustu aldamót og gekk hún einnig undir heitinu „vordfiskur“. Verður vikið að honum síðar í ritinu. Náðu Íslendingar góðum árangri með labrann sinn þar syðra. Sem dæmi um það orð sem fór annars af íslenskum fiski á Ítalíu má nefna að árið 1914 var greint frá því í *Ægi* að íslenskur smáfiskur, alflattur og fullþurrkaður, mætti lítilli samkeppni á markaðinum af því að hann væri hvergi verkaður á sama hátt og hér, enn sem komið væri.⁷⁸

b. Óplægðir aktrar

Enda þótt töluverður saltfiskmarkaður væri á Ítalíu neytti hver Ítali mun minna af saltfiski en Portúgalar sem voru ötulli saltfiskneytendur en íbúar nokkurs annars lands. Þetta er ekki síst athyglisvert fyrir þá sök að á 19. öld fluttu Íslendingar sáralítið af saltfiski til Portúgals. Stafaði þetta meðal annars af því að smekkur Portúgala kallaði á meiri þurrkun og harðari fisk en verkaður var á Íslandi. Einnig virðist það hafa hamlað innflutningi íslensks saltfisks til Portúgals að þar í landi réðu lögum og lofum verslunarfyrirtæki sem um langt skeið höfðu átt viðskipti við saltfiskkaupmenn í Noregi og á Nýfundnalandi. Virðast þessi fyrirtæki hafa beitt sér með einum og öðrum hætti gegn því að íslenskur fiskur næði fótfestu í Portúgal.⁷⁹

Í Portúgal var saltfiskur borðaður allan ársins hring og vildu neytendur helst að hann væri sem harðastur. Ditlev Thomsen sagði árið 1894 að harðþurrkaður saltfiskur frá Noregi, Nýfundnalandi og

Meðferð saltfisks í Genovu

„Þegar farið er að afferma í Genúa, er farið þannig að, að fiskurinn er greindur sundur eftir stærð og gæðum og honum raðað í knippi, og notað til þess mót (botnlaus kassi), bundið um hvert knippi með snæri og það vegið á reizlu undir eftirliti tollþjónanna, merkt lauslega með einum staf til aðgreiningar og það síðan dregið upp á eimvindu. Af vindunni taka menn knippin á öxl sér og bera þau inn í vöru-geymsluhús tollstjórnarinnar, á stór geymslu-loft þar, og er þeim hlaðið í stakka, sem eru

aldrei meira en 3-4 knippi í hæðina. Í geymsluhúsum þessum er súgur látinn leika um fiskinn, þegar veður er þurt, en lokað fyrir hann þegar veður er vætukent; virtist mér fara þar mjög vel um fiskinn.

Lítið sem ekkert af þessum íslenzka fiski er haft til matar í sjálfri borginni, en þegar hann er fluttur þaðan, er hvert knippi vafið í striga og greinilega merkt.“

P[orsteinn] Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski“, 26.

Bandaríkjunum væri í mestum metum í Portúgal og væri það nær eingöngu þorskur, bæði stór og smár.⁸⁰

Eins og áður segir þótti Portúgölum íslenskur fiskur ekki nógu mikið þurrkaður. Á þessu gerðu Íslendingar hins vegar loks bragarbót á þriðja áratug þessarar aldar og náðu þá góðri fótfestu á þessum stóra markaði eins og nánar verður vikið að síðar.

Enda þótt Portúgalar legðu yfirleitt áherslu á að fiskurinn væri harðþurrkaður var smekkurinn að ýmsu leyti misjafn í Portúgal sem annars staðar. Til dæmis voru saltfiskkaupendur vandlátari á útlit fisksins í Lisbóu (Lissabon) en kaupendur í Porto. Lisbóubúar vildu hafa fiskinn sem hvítastan og kærðu sig ekki um hann þykk-an. Í Porto vildu menn hins vegar ekki hvítan fisk heldur gulleitan og þeim líkaði þykkur fiskur betur en þunnur.⁸¹

Líkt og í Portúgal voru í Mið- og Suður-Ameríku saltfiskmarkaðir sem Íslendingar nýttu sér ekki á 19. öld en áttu síðar eftir að koma töluvert við sögu íslenskrar saltfiskverslunar. Á 19. öld stækkuðu mjög markaðir í Mið- og Suður-Ameríku og var það ekki síst að þakka mikilli fólksfjölgun. Þegar líða tók á öldina fóru Norðmenn að hasla sér völl á þessum slóðum, náðu þar góðum árangri en lögðu hins vegar minni rækt við Spánarmarkað en áður. Odd Vollen segir í riti sínu, *Den norske klippfiskhandels historie*, að þetta hafi meðal annars valdið því að Íslendingar treystu stöðu sína á spænska markaðinum.⁸² Eigi þetta sér einhverja stoð má segja að vaxandi verslun Íslendinga með saltfisk í Suður-Evrópu hafi öðrum þræði stafað af því að Norðmenn tóku að vanrækja markaði þar vegna vaxandi viðskipta við Mið- og Suður-Ameríku.

Ein ástæða þess að saltfiskmarkaðir í Suður-Ameríku voru Íslendingum lengi ónumið land var krafa kaupenda um verkun á fiskinum. Saltfiskur, sem verkaður var fyrir Evrópumarkað, gat tæplega

Lisbóa (Lissabon) á fyrstu áratugum aldarinnar. Þótt Portúgalar væru hinir mestu saltfiskneytendur keyptu þeir svo til engan íslenskan saltfisk fyrr en á þriðja áratug þessarar aldar. Ollu því bæði aðrar kröfur um verkun og rót-grónir viðskiptahagsmunir.

komist óskemmdur til Suður-Ameríku og varð að gæta þess vandlega að fiskurinn væri nógu mikið þurrkaður. Sólþurrkun þótti tæplega fullnægjandi heldur þurfti húspurrkun eða önnur hjálparmeðul sem æ meir tóku að tíðkast í upphafi þessarar aldar, á Bretlandi, í Noregi og öðrum þeim löndum sem sendu saltfisk þangað suður eftir. Auk þess sem brýnt var að þurrka Suður-Ameríkufiskinn meir en þann fisk sem sendur var til Miðjarðarhafslandanna voru gerðar kröfur um vandaðri umbúðir en þær sem notaðar voru fyrir Evrópu-markaði.⁸³

Hér hefur verið dregið á saltfiskmarkaði í Portúgal og Mið- og Suður-Ameríku til að benda á hvaða kostir Íslendingum voru búnir í saltfiskversluninni þótt ekki væru þeir nýttir á 19. öldinni. Vafalaust hefur ráðið hér nokkru um ókunnugleiki og reynsluleysi íslenskra kaupmanna í fiskversluninni. Bæði þeir og erlendir kaupmenn, sem flestir voru danskir, höfðu auk þess litla ástæðu eða hvöt til að ryðja íslenskum fiski til rúms á nýjum mörkuðum meðan sölur til hinna gamalkunnu gengu vel.

Þess má líka geta að saltfiskmarkaðir á 19. öld voru ekki bundnir við þau svæði sem hér hafa verið nefnd. Má til dæmis nefna að á Írlandi var nokkur markaður fyrir íslenskan fisk og enn fremur má ekki gleyma því að ýmiss konar verkun á saltfiski tíðkaðist sem Íslendingar lögðu ekki stund á.⁸⁴

6. Tilhögun fiskverslunarinnar

Við höfum nú virt fyrir okkur hvernig umhorfs var á helstu saltfisk-mörkuðunum og hvernig íslensku vörunni vegnaði á þeim á 19. öld og fram á þá tuttugustu. Salan á erlendum markaði var aðeins einn áfangi á langri leið fisksins frá því að hann var dreginn úr sjó hér við land og þar til hann komst á borð neytenda í suðrænum löndum. Fiskurinn kom oft víða við á þessari leið og þeir voru margir hlekkirnir sem þurfti til að þoka vörunni frá framleiðslustað á Íslandi til erlendra markaða. Við skulum hefja ferðina á Fróni og huga að því hvernig verslun með saltfisk var háttað þar.

a. Sjómenn, útvegsbændur og kaupmenn

Alla 19. öld og fram á þá tuttugustu hélst verslun með saltfisk hér innanlands í tiltölulega föstum skorðum. Útvegsbændur og sjómenn seldu saltfisk sinn kaupmönnnum sem síðan sáu um að koma honum áfram rétta boðleið til markaðslandanna. Í þessu sambandi ber þó að hafa í huga að með vaxandi saltfiskframleiðslu og stórtækari útgerð-arhátum um og eftir aldamótin varð þróunin sú að einstök fyrir-tæki hefðu með höndum alla meðferð fisksins frá því að hann var dreginn úr sjó og þar til hann var seldur fullverkaður úr landi.

Verð á saltfiski var samkomulagsatriði milli kaupenda og selj-enda. Höfðu útvegsmenn oft með sér formleg samtök um að setja lágmarksverð á framleiðslu sína en einnig höfðu kaupmenn oft samtök um vöruverð og kváðu þá upp verð í kauptíð. Samtök af þessu tagi voru staðbundin. Körpuðu kaupmenn og útvegsmenn oft um saltfiskverðið og ekki sættu framleiðendur sig ætíð við það verð sem kaupmenn kváðu upp. Dæmi um ósætti, sem risið gat af þessu tilefni, eru deilur sem upp komu á fundi nokkrum er útvegsmenn og kaupmenn héldu með sér í Reykjavík júnídag einn árið 1879. Var þar rætt um saltfiskverðið og skoruðu útvegsmenn á kaupmenn að koma með tillögu um verð:

Stungu þá kaupmenn upp á 40 kr. fyrir skippundið sem hæsta verði. Urðu þá bændur ókvæða við, og sögðust eigi láta fiskinn fyrir minna en 50 kr. hina betri tegund, og 40 hina lakari. Lauk svo fundinum, að hvor-ugir urðu á eitt sáttir, og drátturinn varð hinn sami sem áður, því bænd-ur létu engan ugga af fiski sínum fyrr, en kaupmenn létu þá seint og síð-ar hafa það verð, er þeir kröfðust.⁸⁵

Saltfiski landað í Reykjavíkurhöfn um miðjan áttunda áratug 19. aldar. Útvegsbændur í nágrenninu fluttu fiskinn verkaðan til bæjarins og seldu hann þar kaupmönnum sem sáu um að koma honum á markað, oftast með viðkomu í Kaupmannahöfn. Konur voru iðulega í erfiðisvinnu eins og fiskburði. Úti á höfninni eru farskip, bæði seglskip og gufuskip. (Louis Huard.)

Þannig var oft deilt um verð á saltfiskinum og reyndu báðir aðilar að beita samtakamætti til að hafa sitt fram. Í ársritinu *Fréttum frá Íslandi* fyrir árið 1881 var dregið á þá hörku sem hlaupið gat í samskipti útvegsmanna og kaupmanna við ákvörðun saltfiskverðs:

... bændur draga að láta sína vöru fyrri en þeir eru búnir að margrífast við kaupmanninn, og koma svo seinast í hópum með ... mörg skippund [skipp. = 160 kg] af fiski, og segja honum svo, að annaðhvort verði hann að láta þá fá það, sem þeir setja upp fyrir vöru sína eða að öðrum kosti verða af henni. Kaupmaðurinn ræður svo af að láta undan, en árangurinn verður sá, að hvorugur ávinnur neitt.⁸⁶

Vafalaust hafa samtök meðal útvegsmanna stuðlað að því að kaupmenn áttu stundum erfitt með að standa fast á saltfiskverði sem þeir höfðu kveðið upp í sameiningu. Virðast samtök meðal kaupmanna um verðlag á vörum stundum hafa verið misjafnlega haldin. Í *Ísafold* sagði til dæmis árið 1880 að verslunarsamkunda í Reykjavík kæmi sér saman um verð á saltfiski en svo virtist sem slíkt samkomulag segði ekki alla söguna: „Nú er eins og kaupmenn vilji raunar, hversu margir sem þeir eru á sama stað, koma á einokun opinberlega, en rjúfa hana leynilega.“⁸⁷

b. Blautfiskverslun hefst um 1885

Ekki gat farið hjá því að með vaxandi saltfiskframleiðslu og breyttum útgerðarháttum undir lok 19. aldar fengi verslun með saltfisk innanlands á sig nýtt svipmót. Á þessum tíma óx íslenskri kaupmannastétt sífellt ásmegin og til sögunnar komu menn og fyrirtæki sem stunduðu jöfnum höndum útgerð og verslun. Nægir að nefna menn eins og Geir Zoëga í Reykjavík, Ásgeir Ásgeirsson á Ísafirði og Pétur J. Thorsteinsson á Bíldudal sem dæmi um íslenska kaupmenn sem stunduðu viðamikla þilskipaútgerð jafnframt því að selja landsmönnum erlendar vörur og kaupa af þeim íslenskar afurðir.

Saltfiskur var langmikilvægasta útflutningsvaran (myndrit II.1) og það var í verkahring kaupmanna að koma honum áleiðis til markaðslanda, bæði þeirra eigin fiski og hinum sem keyptur var af útvegsbændum og sjómönnum. Vaxandi umsvif og útgerð ýmissa kaupmanna undir lok 19. aldar varð síðan til þess að stuðla að aukinni verslun með fisk sem var nýdreginn úr sjó. Færðist í vöxt að kaupmenn kysu að kaupa fiskinn nýjan og láta síðan verka á eigin vegum. Nefndist slíkt verslunarlag blautfiskverslun. Þess skal getið að löngu seinna fékk blautfiskur svo merkinguna fullsaltaður fiskur og umstaflaður en ópurkaður.

Blautfisksala hafði tíðkast nokkuð á fyrri tíð er erlendir einokunarkaupmenn keyptu fisk af Íslendingum og verkuðu sjálfir eins og rakið var hér frammar í ritinu. Á síðustu áratugum 19. aldar virðist blautfiskverslun hafa færst mjög í aukana víða um land. Þjóðólfur sagði til dæmis árið 1887 að blautfisksala væri ný af nálinni en væri að aukast og þá einkum meðal hinna efnaminni.⁸⁸ Svo virðist sem töluverður vöxtur hafi hlaupið í blautfiskverslunina einmitt árið 1887. Í ársritinu *Fréttum frá Íslandi* fyrir það ár sagði:

Mikið orð komst á blautfiskverslunina, einkum á Ísafirði, í Reykjavík og Gullbringusýslu, um haustið; komu skuldir manna við kaupmenn jafnframt eyðslusemi henni af stað, enda sagt, að kaupmenn væru nú sem oftast tregir til að láta salt af hendi, nema móti skuldbindingum um fisk og jafnvel sumsstaðar nú alls ekki viljað láta salt úti; hvað um gildi: blautfiskssala komst á, og þutu enda margir upp aðrir en reglulegir kaupmenn til að kaupa blautan fisk ...⁸⁹

Um vaxandi áhuga kaupmanna á blautfiskverslun um þetta leyti vitnar meðal annars bæklingur Gests Pálssonar, skálds og ritstjóra, frá árinu 1888, *Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki*. Þar sagði höfundur að ýmsir kaupmenn í Reykjavík hefðu nýlega tekið upp þann hátt að kaupa fiskinn nýjan af sjómönnum á róðrabátum, verka hann sjálfir og selja fyrir eigin reikning. Haustið 1888 sóttust kaup-

Gestur Pálsson, rithöfundur og ritstjóri. Í ritlingi sínum, *Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki*, taldi Gestur kaupmennina arðræna sjómenn þegar hinir síðarnefndu seldu fiskinn blautan í stað þess að annast þurrkunina sjálfir og selja fiskinn verkaðan. (Sigfús Eymundsson.)

menn í Reykjavík mjög eftir blautfiski, meðal annars til að geta komið honum út sem fyrst að vorinu er mestur skortur væri á saltfiski á mörkuðum. Buðu kaupmenn nú mun hærra verð fyrir blautan fisk en áður og freistuðu þannig sjómanna. Um sama leyti tók blautfiskverslun að færast í vöxt víðar um land, til dæmis við Ísafjarðardjúp. Þó héldu margir formenn þeirri venju að verka fisk sinn sjálfir auk þess sem ýmsir kaupmenn voru þessari nýbreytni mótfallnir og tóku lítinn eða engan þátt í henni.⁹⁰

Blautfiskverslunin var ýmsum þynrir í augum. Var henni meðal annars fundið það til foráttu að hún hefði í för með sér mikinn tekjumissi fyrir sjómannastéttina. Gestur Pálsson sagði til dæmis árið 1888 að full líkindi væru til þess að með þessu verslunarlagi fengju sjómenn sáralítið fyrir fisk sinn í samanburði við það sem þeir ættu að fá og gætu fengið ef þeir söltuðu fiskinn sjálfir og verkuðu. Í *Þjóðviljanum unga* á Ísafirði var komist svo að orði árið 1892 að blautfiskverslunin hefði nokkur undanfarin ár gert allmarga Ísfirðinga að „sannnefndum skrælingjum“, þeir sem seldu kaupmönnum blautfisk bæru mjög skertan hlut frá borði.⁹¹

*Upphaf að bæklingi Gestis
Pálssonar um blautfisk-
verslunina.*

Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki.

Eftir

Gest Pálsson.

Blautfisksverzlun hefur verið textinn í flestum ræðum manna um árferði og verzlun hjer í vetur og í haust. Allir hafa játað, að sjaldan eða aldrei í manna minnum hafi fiskazt hjer eins vel og síðastliðið ár, og öllum kemur saman um, að verulegan mun mundi sjá á efna-
hag manna, ef fiskurinn hefði orðið í hærra verði en varð í fyrra sumar, og um fráni allt —engin blautfisksverzlun í vetur.

Eins og kunnugt er, hefur borið á blautfisksverzlun hjer í bænum tvö hin síðustu ár, en veruleg brögd að henni hafa ekki orðið fyr en í vetur: Það er Geir Zoëga kaupmaður, sem hefur sómann af því, að ganga þar í broddi fylkingar. Ýmsir kaupmenn hjer hafa svo fetað í fótspor hans. En það er einkennilegt við þessa blautfisksverzlun, að stærsta verzlunin hjer í bænum, Fischers verzlun, hefur ekki gengið Geirsveginni í þessu efni. Og sem betur fer eru fleiri verzlanir hjer, sem ekki taka blautan fisk. Í

Ekki þarf að efast um að blautfisksalan hafi að ýmsu leyti verið sjómönnum óhentug en aukið hagnað kaupmanna að sama skapi. Hafa verður í huga að á þessum tíma höfðu kaupmenn sterk tök á viðskiptamönnum sínum. Sjómenn og aðrir voru iðulega skuldugir kaupmönnum og í krafti þess gátu hinir síðarnefndu krafist greiðslu í fiskinum nýdregnum úr sjó. Þegar samkeppni um fiskinn harðnaði var gatan greidd fyrir blautfiskverslunina; kaupmenn vildu tryggja sér greiðslu fyrir það sem þeir höfðu lánað sjómönnum.⁹²

Ætla verður að það hafi ekki síst verið ábatavonin sem stuðlaði að því að kaupmenn tóku að stunda blautfiskverslun. Hins vegar verður að hafa í huga að aðstæður þær sem sköpuðust með vaxandi saltfiskframleiðslu á síðustu áratugum 19. aldar kölluðu að vissu leyti á þennan verslunarmáta. Ýmsir þeirra sem tóku að reka stór-útgerð stunduðu jafnframt verslun. Þessir menn komu sér upp aðstöðu til að verka mikið af fiski og því var eðlilegt að þeir nýttu þessa aðstöðu til að verka fisk sem þeir keyptu af öðrum fyrir utan þann fisk sem veiddur var á þeirra eigin vegum. Einnig ber að hafa í huga þá hörðu samkeppni sem oft ríkti meðal kaupmanna um að ná í fisk en slík samkeppni ýtti undir blautfiskverslun.⁹³

c. Andúð á einokun

Með vissum hætti má líta á blautfiskverslunina sem dæmi um vaxandi verkaskiptingu í íslensku þjóðfélagi undir lok 19. aldar. Með aukinni þilskipaútgerð og síðar togaraútgerð spruttu upp umsvifamikil fyrirtæki sem höfðu á sínum snærum alla meðferð aflans frá því að fiskurinn var dreginn úr sjó og þar til hann var seldur úr landi. Þessi fyrirtæki höfðu alla burði til að kaupa nýjan, ósaltaðan fisk af einstökum útvegsmönnum og sjómönnum en vitanlega tíðkaðist einnig áfram að útgerðar- og útflutningsfyrirtæki fengju fiskinn fullverkaðan í hendur. Á þessu var allur gangur og útvegsmenn þeir, sem skiptu við kaupmenn, létu fisk sinn ýmist af hendi verkadán eða nýjan.

Hvernig sem útvegsmenn og sjómenn seldu afla sinn reyndu þeir auðvitað að fá sem mest fyrir snúð sinn, sem hæst verð fyrir fiskinn. Í því efni var hins vegar oft við ramman reip að draga þegar í hlut áttu sterk verslunarfyrirtæki sem mörg hver ráku umfangsmikla útgerð. Útvegsmönnum var í mun að standa vel að vígi gagnvart þessum fyrirtækjum og vildu þeir skiljanlega að viðureignin væri drengileg og án allra undirmála.

Það var að vonum illa séð ef fiskkaupendur þóttu með einhverjum hætti uppvisir að leynimakki eða samstarfi sem stefndi að því

að fá fiskinn á sem lægstu verði frá útvegsbændum og sjómönnum. Þótti slíkt samflot fiskkaupenda bera keim af óeðlilegri einokun. Sem dæmi um þetta viðhorf má nefna umræður sem fram fóru hér að lútandi í Reykjavík árið 1910. Má af þeim umræðum greina að það var litið hornauga ef kaupmenn reyndu að setja framleiðendum stólinn fyrir dyrnar með því að sammælast um verð.

Í blaðinu *Reykjavík* árið 1910 birtist grein eftir Jón Ólafsson, alþingismaður. Þar skýrði hann frá því að sú fregn gengi um bæinn að nokkrir fiskkaupmenn og Íslandsbanki hefðu komið sér saman um að fiskverð skyldi vera hið sama hjá þeim öllum. Nokkrar stórar verslanir hefðu þannig myndað einokunarhring um kaup og sölu á fiski hér á landi og í því skyni gert samning við Íslandsbanka þess efnis að hann veitti þeim nægilegt fé til fiskkaupanna og skuldbyndi sig jafnframt til að láta engan þann kaupmann fá fé til fiskkaupa sem ekki væri í þessum samtökum. Samkvæmt orðasveimnum var hér um að ræða fjóra íslenska fiskkaupendur: stórverslanirnar P. J. Thorsteinsson & Co., Edinborg, J. P. T. Bryde og H. P. Duus. Öll þvertóku þessi fyrirtæki fyrir að þau væru á nokkurn máta riðin við slík samtök um fiskkaupaeinokun. Einnig vísaði Íslandsbanki aðild sinni á bug.⁹⁴

Þjóðólfur gat sér þess til að tilgangurinn með þessum sögusögnum væri meðal annars að rýra vinsældir viðkomandi verslana meðal almennings.⁹⁵ En *Ísafold* sagði:

Vér þurfum því eigi að óttast það að þessu sinni, að fiskkaupaeinokunarhringur gíni yfir fiskkaupum hér á landi og vinni landsmönnum tjón.

— — —

Þetta er gleðilegt! – Fiskkaupaeinokunarhringur mundi illur vargur í véum, ef hann kæmist á. Það má því aldrei verða!⁹⁶

Sú áhersla sem verslanirnar lögðu á að vísa hvíksögunum á bug sýndi líka best hvert var ríkjandi viðhorf manna til verslunarháttanna á þessum tíma. Öll samtök um einokun voru litin hornauga.

d. Erlendir milliliðir

Meðal þess, sem mikil áhrif hafði á hag íslenskra saltfiskframleiðenda, var kostnaðurinn sem fylgdi því að koma afurðum á erlendan markað. Einn var sá drösull sem Íslendingar þurftu að draga í þessu efni lengi vel en það var kostnaðurinn sem hlaust af ófáum erlendum milliliðum.

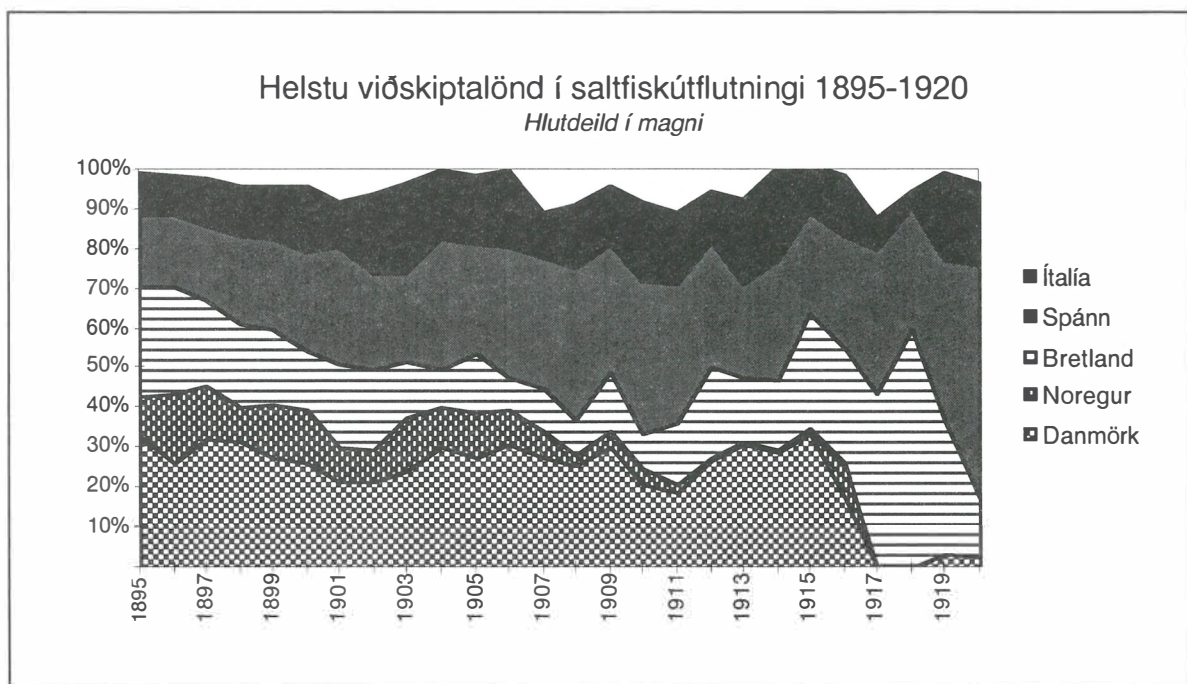
Alla 19. öld var íslenskur saltfiskur að mestu leyti seldur um hendur erlendra milliliða sem vitanlega hirtu hluta ágóðans. Aðal-

lega var hér um að ræða Dani og Breta en einnig var flutt til Noregs töluvert af fiski (myndrit II.2) sem síðar lenti hjá neytendum suður í Evrópu. Kann einhverjum að þykja undarlegt að Norðmenn skuli hafa keypt fisk af helstu keppinautum sínum en hér voru á ferðinni norskir kaupmenn sem á þennan hátt nýttu sér verslunarsambönd í markaðslöndunum. Var ein meginástæðan fyrir fiskkaupum Norðmanna hér á landi hið góða orð sem fór af íslenskum saltfiski. Norðmenn gerðu sér nefnilega lítið fyrir og blönduðu eigin fiski saman við íslenska fiskinn og reyndu síðan að selja sem íslenska gæðavöru þegar á markaði var komið.⁹⁷

Þótt ýmsum Íslendingum sviði sárt að erlendir menn og fyrirtæki drægju til sín hluta þeirra framleiðsluverðmæta sem sköpuð voru hér á landi var hægara sagt en gert að krækja framhjá þeim.⁹⁸ Lengst af 19. öld stóðu Íslendingar sjálfir líkt og utangátta í öllum verslunarmálefnum. Þá skorti reynslu og þekkingu á þessu sviði en öðru máli gegndi um ýmsa danska kaupmenn og verslunarfyrirtæki sem um langan aldur höfðu haft útflutning og sölu íslenskra afurða á sinni könnu.

Ekki má heldur gleyma því að fram á þessa öld voru Íslendingar einangraðir frá umheiminum í ýmsum skilningi og öll boðskipti til

Myndrit II.2

Heimild: Tafla 3 og 4 í Töfluviðauka

og frá landinu háð skipaferðum. Á þessu varð ekki breyting fyrr en sæsímastrengur var lagður og ritsími komst þar með í gagnið hér á landi árið 1906.⁹⁹ Fram að þeim tíma var í flestum tilvikum öruggast og áhættuminnst fyrir Íslendinga að reiða sig á menn og fyrirtæki í löndum eins og Danmörku og Bretlandi. Slík fyrirtæki höfðu mörg hver rótgróin tengsl við saltfiskmarkaðina í Suður-Evrópu; hinir erlendu kaupsýslumenn þekktu gjörlla staðhætti í markaðslöndunum og vissu hvar og hvenær væri hentugast að bjóða íslenskan saltfisk til sölu hverju sinni.

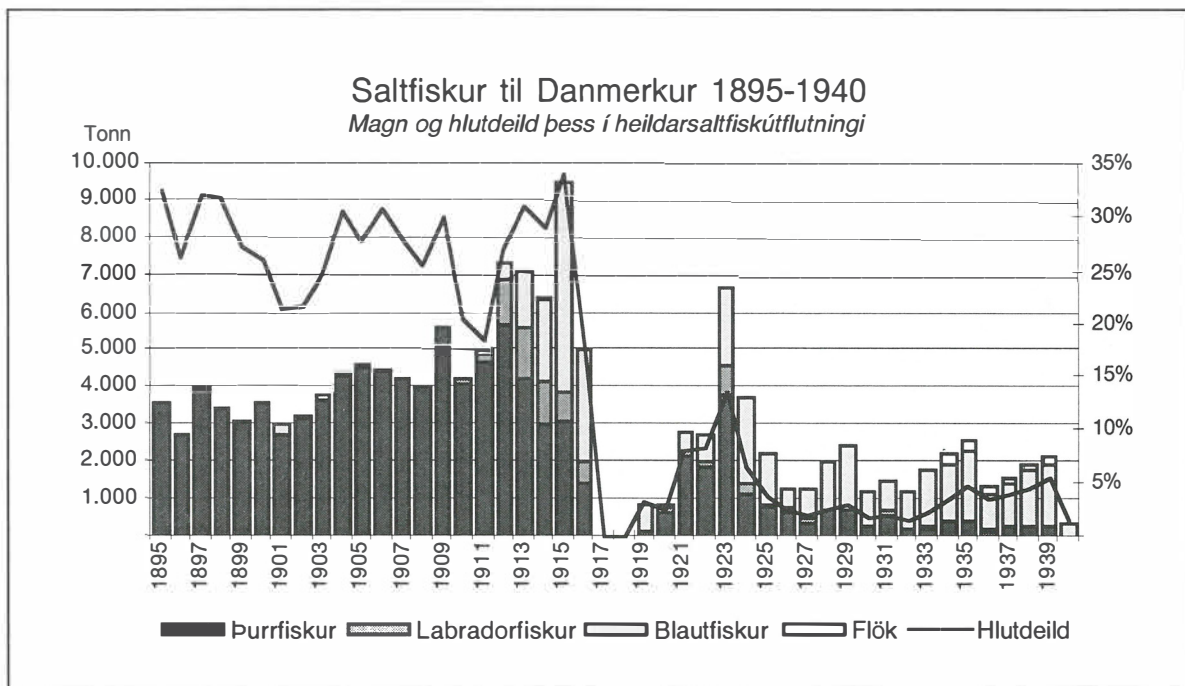
Aðrar framleiðsluþjóðir stóðu betur að vígi en Íslendingar að því leyti að öll boðskipti á meginlandinu urðu á síðari hluta 19. aldar mun greiðari en áður fyrir tilstilli ritsímans. Hann gerði til dæmis Dönum, Norðmönnum og Bretum kleift að afla sér upplýsinga um stöðuna á mörkuðum hverju sinni og gátu þeir sent fisk suður á bóginn í samræmi við það. Þá má ekki gleyma gufuskipunum sem æ meir voru tekin í notkun á síðustu áratugum aldarinnar og gerðu öll samskipti við markaðina greiðari og tíðari en áður. Með reglubundnum gufuskipaferðum var unnt að koma í veg fyrir að of mikið bærisk af fiski á markaðinn í einu en slíkar stórsendingar voru einmitt taldar einn höfuðgallinn á saltfiskútflutningi frá Íslandi beint til markaðslandanna. Í þeim tilvikum var fiskur einungis seldur í heilum förmum og það lækkaði reyndar flutningskostnað. En til að skapa ekki offramboð þótti oft ráðlegra að láta fiskinn hafa viðdvöl einhvers staðar á leiðinni, til dæmis í Kaupmannahöfn þar sem honum var síðan skipt í smásendingar.¹⁰⁰

e. Ítök Dana

Lengi framan af sáu einkum danskir milliliðir um að afla markaða fyrir íslenskan saltfisk (myndrit II.3) og fluttu þá gjarnan fiskinn síðasta spölinn einnig. Var Kaupmannahöfn miðstöð íslenskrar verslunar og nutu kaupsýslumenn þar í landi að mestu þess hagnaðar sem skapaðist af útflutningi íslenskra afurða. Komst þá varla íslenskur uggi á suðrænan markað án þess að fara í gegnum nálarauga danskra kaupsýslumanna enda þótt fiskurinn væri í mörgum tilvikum sendur beint til kaupenda.¹⁰¹

Langt fram eftir 19. öld voru flestir kaupmenn á Íslandi á snærum verslunarfyrirtækja í Danmörku. Fæst þessara fyrirtækja höfðu sjálf bein tengsl við markaðslöndin heldur var fisksalan suður á bóginn í höndum sérstakra útflutningsfyrirtækja. Þau keyptu fiskinn af kaupmönnum, sem ráku verslun á Íslandi, eða umboðsmönn-

Myndrit II.3

Heimild: Tafla 3 og 4 í Tölfluviðauka

um þeirra og seldu síðan til markaðslanda, annaðhvort fyrirfram eða í umboðssölu. Hitt tíðkaðist þó einnig að stórkaupendur í markaðslöndum hefðu menn eða fyrirtæki á sínum vegum í Danmörku til að kaupa þar íslenskan fisk. Í báðum tilvikum voru þannig að verki erlendir milliliðir sem tóku sinn skerf af kökunni.¹⁰²

Milliliðir komu ekkert síður við sögu þótt saltfiskur væri sendur beint til Spánar í stað þess að koma við í Kaupmannahöfn. Höfðu þeir hönd í bagga með sölu fisksins þótt hann kæmi aldrei á danska grund. Í slíkum tilvikum sömdu kaupmenn þeir, sem ráku verslun á Íslandi, eða umboðsmenn þeirra í Kaupmannahöfn við dönsk útflutningsfyrirtæki eða erindreka kaupenda í markaðslöndunum um sölu á fiskförmum frá Íslandi. Stöldruðu skipin þá oft við í einhverri höfn á Bretlandseyjum til að fá boð frá Kaupmannahöfn um það hvert haldið skyldi með fiskinn. Í Höfn var ákveðið hvert fiskurinn skyldi fluttur og boð látin ganga til þeirra sem sigldu með vöruna. Þessi verslunarmáti varð einkum algengur þegar halla tók á 19. öld og ritsíminn gerði öll verslunarsamskipti greiðari en áður. Þessi tilhögun kom þó ekki í veg fyrir að fiskfarmar væru sem fyrr oft sendir óseldir allt til markaðslanda og látið reyna þar á hvað kaupendur

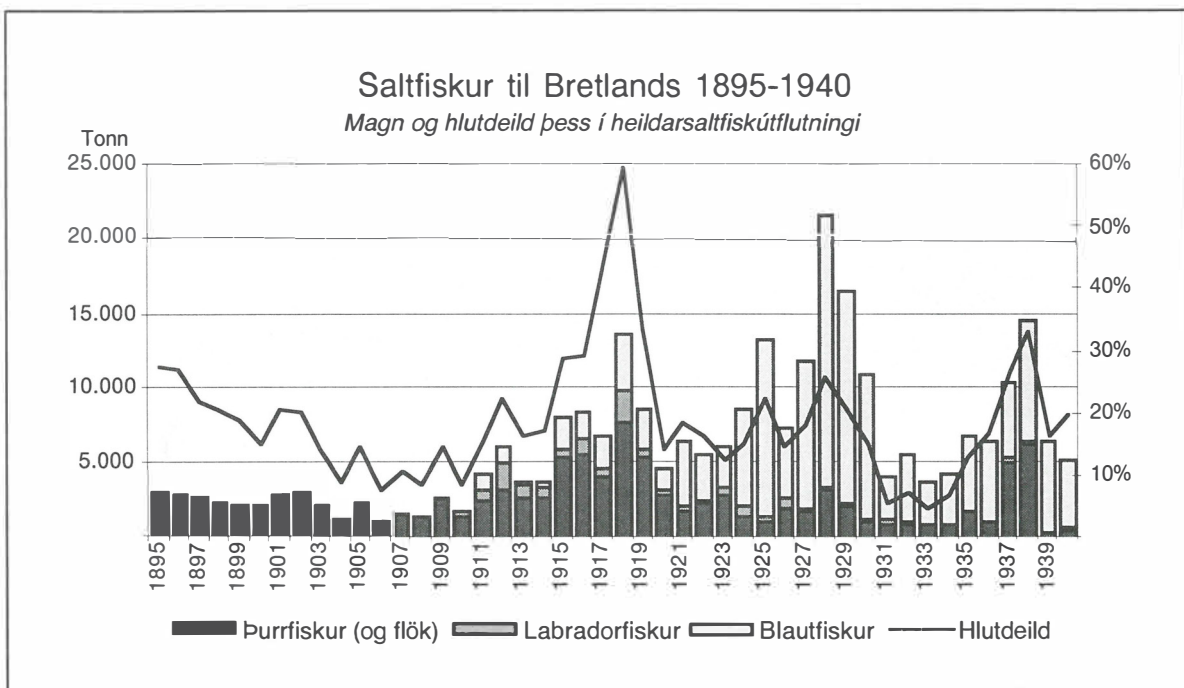
Tollbúðarbakkinn í Kaupmannahöfn um 1880. Hér var öllum íslenskum saltfiski skipað upp sem átti að þurrkast í borginni eða geymast þar til hentugt var að senda hann í smærri sendingum á markaðina.

vildu gefa fyrir saltfiskinn. Í slíkum tilvikum lögðu kaupmenn á Íslandi sérstaka áherslu á að útvegsbændur legðu fiskinn tímanlega inn að sumrinu til að hann kæmist til markaðarins á sem hentugustum tíma.¹⁰³

Oft leið töluverður tími frá því að saltfiskur sá er til Kaupmannahafnar kom frá Íslandi væri sendur til markaðslanda. Valt þetta mjög á því hvenær arðvænlegast þótti að sigla með fiskinn suður á bóginn. Í Kaupmannahöfn þurftu kaupmenn og milliliðir af þeim sökum að hafa margvíslegan viðbúnað vegna geymslu saltfisksins og meðferðar á honum.

Óhætt er líka að segja að íslenski fiskurinn hafi skapað fjölmörgum öðrum íbúum borgarinnar við Sundið atvinnu. Til dæmis komu oft á haustin stórir saltfiskfarmar frá Íslandi. Að vetrinum var þessi fiskur vaskaður og síðan verkaður í þurrkhúsum eftir að þau tóku að tíðkast. Þegar sólin fór að hækka á lofti á vorin var síðan tekið að þurrka fisk á stórum reitum í útjaðri Kaupmannahafnar. Þaðan var fiskurinn sendur áleiðis til markaðanna og kom þá gjarnan við í Hamborg eða Hull.¹⁰⁴ Þannig hafði íslenski saltfiskurinn komið víða við áður en hann lenti á borðum neytenda.

Myndrit II.4

Heimild: Tafla 3 og 4 í Tölfluviðauka

f. Bretar koma til sögu um 1885

Enda þótt umsvifamestu milliliðirnir í íslensku saltfiskversluninni væru löngum danskir varð á þessu nokkur breyting þegar líða tók nærri lokum 19. aldar. Þá tóku Íslendingar að leggja æ meiri áherslu á fiskverslun við Bretland (myndrit II.4) og hljóp einkum mikill vöxtur í þá verslun á níunda áratugnum. Er athyglisvert að þar átti drjúgan hlut að máli danskur maður, Chr. Nielsen í Kaupmannahöfn. Hann hóf verslunarrekstur og umboðsstarfsemi árið 1885 og lagði meðal annars grunn að umtalsverðri saltfisksölu til Liverpool og Leith. Virðast íslenskir saltfiskframleiðendur hafa tekið Bretlandsviðskiptunum fegins hendi.¹⁰⁵

Í Bretlandi seldu íslenskir kaupmenn eða umboðsmenn þeirra fiskinn þarlandum fiskkaupmönnum sem síðan seldu hann áfram til markaðslanda, annaðhvort á föstu verði eða í umboðssölu. Má í þessu sambandi geta þess að frá Liverpool voru miklar og tíðar gufuskipaferðir til allra þeirra landa er saltfisk keyptu.¹⁰⁶

Gera má ráð fyrir að fisksala til Bretlands hafi að einhverju leyti stafað af hagstæðari vörukaupum þar en í Danmörku. Árið 1888 sagði *Þjóðviljinn* til dæmis að verslunin við Bretland hefði sýnt að

*Chr. Nielsen, kaupmaður.
Hann átti þátt í að beina
íslenskum saltfiski til
Bretlands og komu þessi
viðskipti sér einkum vel
meðan saltfiskur frá
Bretlandi naut betri toll-
kjara á Spáni en fiskur frá
Danmörku.
(Árni Thorsteinson.)*

Íslendingum væru búnir hagkvæmari kostir í verslunarmálum en viðskiptin við Dani:

... hin danska verslun hlýtur að verða bæði kostnaðarsamari og vafningssamari, heldur en ef vér skiptum beinlínis við þær þjóðir, sem bæði eru miklu nær oss, hafa fleiri nauðsynjar vorar, og geta keypt af oss varning vörn, eins og til að mynda Englendingar. Verslunarviðskipti vor við Englendinga hin síðustu ár munu og hafa opnað augun á allmörgum, svo að sú trú mun farin að dofna á Íslandi, að Danir einir séu sem útvalin verkfæri forsjónarinnar, til að halda í oss lífinu.¹⁰⁷

Meðal þess, sem stuðlaði að auknum viðskiptum við Breta, var tollalækkunin sem tók gildi á Spáni árið 1886 og varðaði saltfisk þann er kom til Spánar frá Bretlandi. Var þetta einmitt um það leyti sem Íslendingar áttu í hvað mestum vandræðum á Spánarmarkaði vegna óhagstæðra tollkjara. Við þetta opnaðist Íslendingum leið til Spánar og notuðu þeir sér það óspart. Um þetta leyti þótti saltfisk-útflutningur til Bretlands vænlegur kostur og líklegur til að gefa vel í aðra hönd.¹⁰⁸

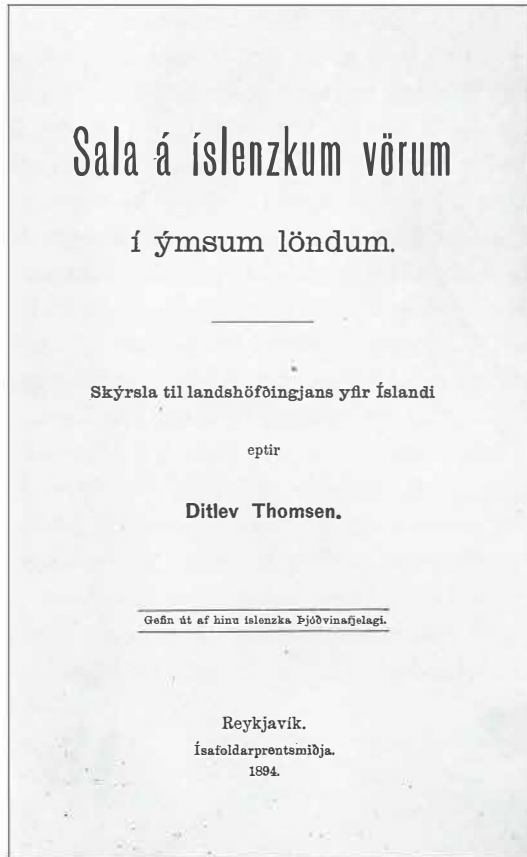
Samkvæmt tölum frá síðasta áratug 19. aldar var saltfiskútflutningur frá Íslandi til Bretlands mjög svipaður saltfiskútflutningi til Danmerkur og Spánar hvors um sig (myndrit II.2).¹⁰⁹ Sést á þessu hversu verslunarsambandið við Breta var mikilvægt Íslendingum um þetta leyti.

Fisksins, sem sendur var til Bretlands, var ekki neytt þar nema að mjög litlum hluta. Það var eins og Danmörk aðeins millistöð fyrir saltfiskinn og í vasa breskra kaupsýslumanna rann milliliðagróði sem Íslendingar hefðu getað notið góðs af hefðu þeir á annað borð haft bein viðskipti við markaðina sjálfir.¹¹⁰ Slíku var hins vegar ekki að heilsa nema að sáralitlu leyti.

g. Hvatningar um fækkun milliliðanna

Enda þótt íslenskir framleiðendur sæju kannski síður eftir þeim fjármunum sem runnu til Breta en hinum sem Danir drógu til sín mátti öllum vera ljóst að sjálfstæðisbarátta þjóðarinnar fólst meðal annars í því að losna sem mest undan ítökum allra erlendra milli-liða í verslun Íslands.

Eitt af því sem gat orðið spor í þá átt var að Íslendingar sjálfir hefðu í einstökum markaðslöndum sérstaka umboðsmenn sem sæju til þess að íslenskar vörur kæmust á góða markaði. Meðal þeirra, sem vörpuðu fram hugmynd af þessu tagi, var Ditlev Thomsen, kaupmaður, sem eins og áður er sagt kynnti sér árin 1893-94

Skýrsla Ditlevs Thomsens til landshöfðingja. Þar lýsir hann ferðalagi sínu 1893-94 og athugunum á mörkuðum í Evrópu fyrir saltfisk og fleiri vörur. Ferðin var farin með tilstyrk landssjóðs og er skýrslan, sem hér er sýnt sérprent af, hin merkasta heimild. Seinna, 1897, fór hann aðra svipaða ferð og leitaði þá markaða fyrir lifandi sauðfé líka.

ýmsa markaði að tilhlutan Tryggva Gunnarssonar, bankastjóra. Var sú könnun raunar eitt fyrsta skref Íslendinga sjálfra til að ganga rækilega úr skugga um hvar bestu markaði væri að finna fyrir íslenskan saltfisk erlendis.¹¹¹

Ljóst er að hugmyndir um erindreka erlendis beindust meðal annars að því að reyna að losa um tök erlendra milliliða á fiskversluninni og eyða jafnframt kostnaði sem þeim fylgdi.¹¹² Var litið til fyrirmýnda hjá öðrum þjóðum í þessu efni. Árið 1913 benti Fiskifélag Íslands, sem þá var nýstofnað (1911), á það í ávarpi til Alþingis að Norðmenn hefðu ræðismenn í öllum stærri verslunarborgum, einkum til að greiða götu fyrir fiskversluninni. Þá var bent á að hér á landi hefðu einungis fáir menn haft útflutning sjávarafurða með höndum:

Allur almenningur hefur ekkert vitað um heimsmarkaðinn eða verð á afurðum þeim, sem þeir hafa framleitt, og þess vegna ekki átt annars úrkosti en taka þeim tilboðum, sem komið hafa frá hálfu kaupanda, hversu langt sem það verð hefir verið frá hinu eðlilega verði eða verðmæti afurðanna á heimsmarkaðinum.¹¹³

Hugmyndinni um umboðsmenn í markaðslöndum skaut alltaf upp öðru hverju en með róttækari tillögum í þessa átt verður líklega að teljast sú sem sett var fram í *Ægi* árið 1914. Þar var hvatt til þess að allir fiskframleiðendur á Íslandi og í Færeyjum, stórir og smáir, mynduðu með sér samvinnufélagsskap með hæfilega mörgum umboðsmönnum í löndum, þar sem fiskur var aðallega keyptur, og seldu þannig fiskinn beint til kaupmanna. Sagði í *Ægi* að þetta væri heppilegt fyrir alla sem hlut ættu að máli; með þessum hætti losnuðu menn við alla þá truflun sem nú væri svo mjög kvartað yfir og „alla þessa ópolandi milliliðsmenn, sem með sínu djarfa gróðabralli og raunalegu ‘heimilasölu’ eyðileggja allan markaðinn. Slíkir menn taka aldrei neitt tillit til þarfa Íslands né Færeyja.“¹¹⁴

Þegar þessi orð voru rituð var reyndar tekið að rofa nokkuð til varðandi þá viðleitni Íslendinga að verða óháðir erlendum milliliðum í saltfiskverslun sinni. Landsmönnum hafði mjög vaxið ásmegin í verslunarmálefnum öllum með aukinni reynslu og þekkingu á þessu sviði. Voru komnir til sögunnar allmargir íslenskir kaupmenn sem voru umsvifamiklir og gerðu sér far um að losna úr viðjum erlendra milliliða. Nutu þeir þá ekki síst góðs af því að Ísland

Símstöðin í Pósthússtræti í Reykjavík kringum 1910.

Síminn var eitt skýrasta táknið þess að breyttir tímar hefðu runnið upp á Íslandi í upphafi aldarinnar. Miklu skipti að hafa nýlegar fregnir af ástandi markaða og framleiðslunni þegar viðskipti voru ákveðin. (Magnús Ólafsson.)

Fiskútflytjendahringur?

„Erindi frá hr. Páli Torfasyni umsjónarmanni barst til Fiskipingsins næst síðasta dag þess, þess efnis að hann óskaði eftir álitipingsins um nokkur mikils háttar verkefni er hann hafði hugsað sjer að sækja til Alþingis um einkarjett til að reka hjer á Íslandi; svo sem *saltgjörð* með þar til búnum vjelum, *kolanám* og jarðolíuvinslu; ennfremur nokkrar bendiagilHÖGUN FISKVERSLUNARINNAR sambands-fjelagsskap (Trust) meðal útgerðarmanna og fiskiknaðarmanna, þannig að fiskisalan sje í höndum hrings sem sje verndaður af landsstjórninni og háð eftirliti hennar.

Með því að tíminn var þrotinn og önnur mál lágu fyrir sem þurfti að afgreiða var ekki hægt að taka þetta til yfirvegunar, enda líka málin þess efnis, að nær því ókleyft var að rannsaka þau til hlýtar, því til þess þurfti sjerfræðslu þeirra manna er færir voru að dæma um hvort það sem einkaleyfissækjandi æskir eftir væri framkvæmanlegt, en hinsvegar álitur stjórn Fiskifjelagsins málaleitun þessa þess verða að hún sje studd, ef þau skilyrði eru fyrir hendi að hægt sje að koma þeim í framkvæmd.“

Skýrsla yfir Fiskifélag Íslands 1911/13, 32.

hafði með vissum hætti losnað úr aldalangri einangrun frá umheiminum með lagningu sæsímastrengsins árið 1906.¹¹⁵

Meðan Ísland var einangrað vegna símaleysis hafði erlendum kaupmönnum veist auðvelt að hafa viðskipti Íslendinga mjög í hendi sér. Um leið og símasamband var komið á gátu kaupmenn, sem búsettir voru á Íslandi, aftur á móti haldið uppi sambandi við viðskiptamenn erlendis og aflað verslunarfrétta hvaðanæva úr heiminum. Þeir voru þess vegna ekki eins bundnir forsjá og handleiðslu erlendra umboðsmanna og áður. Tilkoma símans var líka ein helsta ástæða þess að verslunin, þ.e. heildsöluverslunin og útflutningsverslunin, varð innlend að miklu leyti. Reykjavík varð miðstöð íslenskrar verslunar.

h. Þáttaskil í fyrri heimsstyrjöld

Á styrjaldartímum færast hefðbundin viðskipti þjóða í millum úr skorðum. Gömul viðskiptasambönd rofna og önnur koma í staðinn á meðan hildarleikurinn stendur yfir. Svo fór um saltfisksölu Íslendinga á árum fyrri heimsstyrjaldar, 1914-18. Þegar líða tók á annað ófriðarárið tóku Bretar að hlutast til um íslenska utanríkisverslun. Þeir höfðu þörf fyrir framleiðsluvörur landsmanna og borguðu vel en miklu hærra verð fékkst þó fyrir vörurnar ef þær komust til

*Þýskir hermenn að grafa skotgrafir. Bretum var mik-
ið í mun að hindra aðflutn-
inga til Þýskalands og með
skilyrðum um kolasölu til
skipa árið 1915 bundu Bret-
ar í raun enda á verslun
Íslands við Norðurlönd.
Þetta ásamt öðru stefndi
útflutningi og aðdráttum
landsins í voða og þar sem
Bretar vildu tryggja sína
eigin aðdrætti tóku þeir
með samningum íslenska
utanríkisverslun alveg í
sínar hendur árið 1916.*

Þýskalands. Var því mesti gróðavegurinn að koma þeim yfir bann-
línuna til Norðurlanda en þaðan komust vörurnar síðan eftir ein-
hverjum leiðum til Þýskalands. Bretum geðjaðist skiljanlega ekki
að slíku framferði og höfðu þeir raunar öll ráð til að stöðva þessi
viðskipti. Átti íslenska ríkisstjórnin ekki annarra kosta vöð en að
verða við kröfu þeirra um viðskiptasamning sem gengið var frá árið

1916. Samkvæmt honum var útflutningur til Danmerkur stöðvaður. Breska stjórnin hét því hins vegar að kaupa þær afurðir Íslendinga sem ekki fékkst markaður fyrir og jafnframt að tryggja aðflutning helstu nauðsynjavara til landsins.¹¹⁶

Sú skipan sem komst á utanríkisverslunina árið 1916 hélst í aðalatriðum óbreytt fram yfir stríðslok. Af þessum sökum fór venjubundin saltfisksala Íslendinga úr skorðum. Á styrjaldarárunum var flutt til Bretlands hlutfallslega meira af íslenskum saltfiski en nokkru sinni fyrr og síðar en útflutningur til Danmerkur féll hins vegar algerlega niður um skeið (myndrit II.2). Þótti dönskum kaupmönnum sárt að missa þennan spón úr aski sínum en þeir gerðu sér vonir um að ná fyrri ítökum á ný að styrjöld lokinni.¹¹⁷

Hér á landi höfðu menn hins vegar vaxandi áhuga á því að koma útflutningnum á íslenskar hendur og vantaði ekki hvatningar í þá átt. Ólafur Proppé, verslunarstjóri, er síðar varð einn framkvæmdastjóra Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda, sagði til dæmis árið 1919:

Ófriðarárin síðustu hafa talsvert losað um gömlu böndin, og aðstaða vor hefur aldrei verið betri en nú til þess að taka málefni þetta í vorar eigin hendur, og það er sjálfum oss að kenna ef vér nú sleppum tækifærinu.¹¹⁸

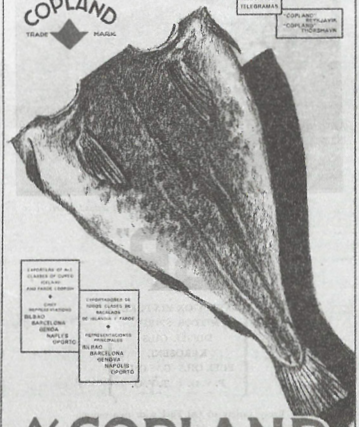
Hér er að sumu leyti slegið á strengi þjóðernisvitundar og hefur sjálfstæðisbaráttan án efa haft sitt að segja fyrir vaxandi vilja og áræði til að taka eigin mál í hendur, jafnt verslunina sem stjórn landsins. Árið áður en þessi orð voru rituð eða 1918 höfðu Íslendingar náð langþráðum áfanga þegar landið varð fullvalda ríki og það hefur ekki dregið úr bjartsýni manna á framtíðina.

6, hvoraf 2 er træst) og beudlet
nu fire lerværns- Træle, ud-
rustede med Træklæder, hvor-
der producenter foreklædes Me-
diatoren. Desuden runder Sel-
skabet Sæsonen over fire andre
Træklæder, som enten helt eller
delvis er af et "Affineret" Akko-

Med en udfærdig Anticikapi på 606,000 Kr. og et Reservefond på 1.050,000 Kr. driver Selskabet en meget omfattende Vikendienst, der gives Både til næste Mønter i 1948 bestående af 160 Personer pr. Dag, og desuden i løbende af de sidste Arbejde for at skabe en stærk og rig Nation.

Fra. Selksholms fersn Fangst-
væmmer med tilhørende Fiskeris-
anlægslader kan der tæres noget
over en halv Million kg Fisk ad
Gangen, og det moderne Torring
for kunstig Torring har et Kapaci-
tets pas på 5.000 kg Fisk pr.
Dag. Fangeren vareser selvfølge-
lig fra Aar til Aar, men sidste Aar
(1928) betød Selksholms Rindskis-
produktion 89 og 3.852,56 kg

Fiskeriaktieselskabet „ALLIANCE“

TRADE MARK

EXPORTS OF ALL
CLASSES OF CUPES
HOLAND
AND FINE LORON

1

STAFFORDSHIRE 14
S. CLARETS 206

●

THESE TWO BOOKS ARE
THESE TWO BOOKS ARE

BARCELONA
DE NOVA
MAGGIORE

CP-OR10

1

9

NYIK

401

1/5 COPLAND
REYKJAVÍK OG THORSHAVN

REYKJAVÍK OG THORSHAVN.

TRAWLERREDERIET
GEIR THORSTEINSSON
REYKJAVÍK

[illegible]

ETABL 1893

Saltfiskverslunin á þriðja áratugnum

STÖRSTE FISKE- EKSPORT

The illustration depicts a large industrial facility, likely a fish processing plant, with a prominent curved pier extending into the water. Several ships are docked at the pier. The building has multiple gabled roofs and numerous windows. A smaller inset illustration shows a close-up of a ship's hull and propeller. The entire scene is framed by a large, stylized fish shape.

• REYKJAVIK •

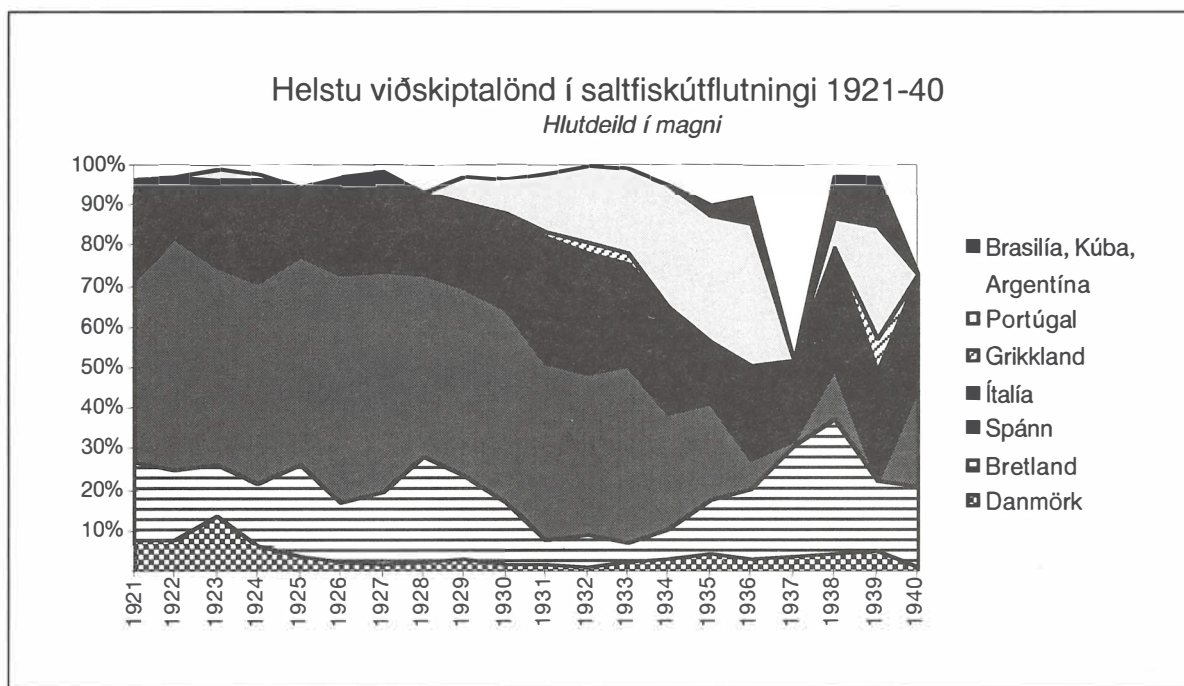
1. Spánverjar skjóta Íslendingum skelk í bringu

a. Verslunarsamningi sagt upp

Á árum fyrri heimsstyrjaldar urðu töluverðar efnahagslegar framfarir á Spáni, langmikilvægasta saltfiskmarkaði Íslendinga. Spánverjar áttu því láni að fagna að taka ekki þátt í hinum mikla hildarleik og varð stríðið þeim raunar nokkur lyftistöng. Á Spáni jókst mjög ýmiss konar iðnaðarframleiðsla, bæði vegna aukinnar eftirspurnar erlendis og minnkandi innflutnings.¹

Spánverjar efldu efnahag sinn á stríðsárunum og eftir styrjöldina hugsuðu íslenskir saltfiskseljendur sér gott til þessa mikilvæga markaðar. Þeir urðu því skiljanlega vonsviknir þegar syrta tók í álinn á Spáni. Efnahagskreppa skall á þar í landi þegar hinar stríðshrjáðu þjóðir fóru að rétta úr kútnum og koma framleiðslu sinni í fyrra horf. Til að vinna bug á erfiðleikunum gripu Spánverjar meðal annars til aðgerða í tollamálum.²

Myndrit III.1

Heimild: Tafla 4 í Tölfluviðauka. Verslunarskýrslur 1922-39

Veturinn 1920-21 sagði spænska stjórnin upp flestum verslunarsamningum við önnur ríki til að fá þeim breytt. Þar á meðal var samningur sá sem Danir höfðu gert við Spánverja árið 1893 og fjallað var um framar í þessu riti. Skyldi hann renna út vorið 1921. Í tollalögum, sem Spánverjar settu til bráðabirgða, var ákveðið að innflutningstollar skyldu vera tvenns konar. Skyldi sérstakur tollur gilda fyrir vörur þeirra ríkja sem semdu við Spánverja um ívilnanir fyrir spænskar vörur en helmingi hærri tollar lagðir á vörur hinna sem ekki gerðu slíkan samning. Samkvæmt þessu átti tollur á íslenskum Spánarfiski að þrefaldast og munaði vitanlega um minna.³ Á Spáni var langmikilvægasti markaðurinn fyrir íslenskan saltfisk (myndrit II.2 og III.1) og efnahagur Íslendinga í voða ef ekki tækist að ná hagstæðum samningum við Spánverja.

Ekki gat farið fram hjá neinum að aðgerðir Spánverja í tollamálum beindust ekki hvað síst að því að þvinga þau viðskiptalönd þeirra sem bannað höfðu innflutning áfengis til að gangast undir vinnflutning frá Spáni. Auk Íslands voru í hópi þessara landa Bandaríkin, Finnland og Noregur. Íslendingar höfðu samþykkt í þjóðaratkvæðagreiðslu árið 1908 að banna skyldi aðflutning áfengis og hafði bannið gengið í gildi árið 1912.

Sveinn Björnsson, sem á þessum tíma var nýorðinn sendiherra í Danmörku, getur þess í endurminningum sínum að sér og öðrum hafi skilist af samningaviðræðum og eftir öðrum leiðum að spænska stjórnin hefði litið svo á að þar sem Íslendingar væru smæstir og

Templarar í skráðgöngu á Akureyri árið 1924. Starfsemi bindindishreyfingarinnar á Íslandi og í nágrannalöndum var afar öflug í lok 19. aldar og á fyrstu áratugum 20. aldar. Fékk hreyfingin því framgengt að bannað var að flytja áfengi til landsins frá ársbyrjun 1912 að telja en fyrirbyggjandi birgðir mátti selja til ársloka 1914.
(Peter Sora.)

*Kaflaupphaf III:
Auglýsingar nokkurra saltfiskútflytjenda árið 1930.*

Lög um undanþágu frá að-
flutningsbanni á áfengi
1923. Aðeins áratugur var
liðinn er Íslendingar urðu
að hverfa frá vínbanninu
enda mikilvægasti
útflutningsmarkaður
landsmanna í húfi.

3

4. apríl

LÖG

um

undanþágu frá lögum nr. 91, 14. nóv. 1917, um aðflutningsbann á áfengi.

Vjer Christian hinn Tíundi, af guðs náð konungur Íslands og Daumerkur,
Vinda og Gauta, hertogi í Sljesvík, Holtsetalandi, Stórmaeri, Þjettmerski,
Láenborg og Aldinborg,

Gjörum kunnugt: Alþingi hefir fallist á lög þessi og Vjer staðfest þau
með samþykki Vöru:

1. gr.

Vín, sem ekki er í meira en 21% af vínanda (alkohol) að rúmmáli, skulu
undanþegin ákvæðum laga 14. nóv. 1917, um aðflutningsbann á áfengi um
bann gegn innflutningi, veitingu, sölu og flutningi um landið. Undanþága
þessi um aðflutning vína nær þó eingöngu til vína, sem eiga uppruna í lönd-
um, sem veita bestu kjör fyrir íslenskan saltfisk.

veikastir bannþjóðanna væri vænlegast að ráðast á þann garðinn. Hvort sem þarna er rétt til getið eða ekki er ljóst að aðgerðir Spánverja í tollamálum voru ofur eðlilegar frá þeirra sjónarhóli. Vín voru meðal mikilvægustu útflutningsvara þeirra og þess vegna skiljanlegt að þeir sætu ekki aðgerðalausir þegar hver þjóðin af annarri bannaði innflutning þessarar vöru.⁴

b. Spánarsamningarnir 1922

Ýmsum þótti það gróf íhlutun um innanlandsmál þegar Spánverjar tilkynntu að verslunarsamningar við Ísland yrðu ekki endurnýjaðir nema því aðeins að bannlögin yrðu afnumin að því er snerti spænsk vín sem ekki hefðu meira vínandamagn en 21%.⁵ Íslendingar áttu þó ekki margra kosta vöð þegar ljóst varð eftir miklar tilraunir að ekki tækist að fá Spánverja til að falla frá þessari kröfu.

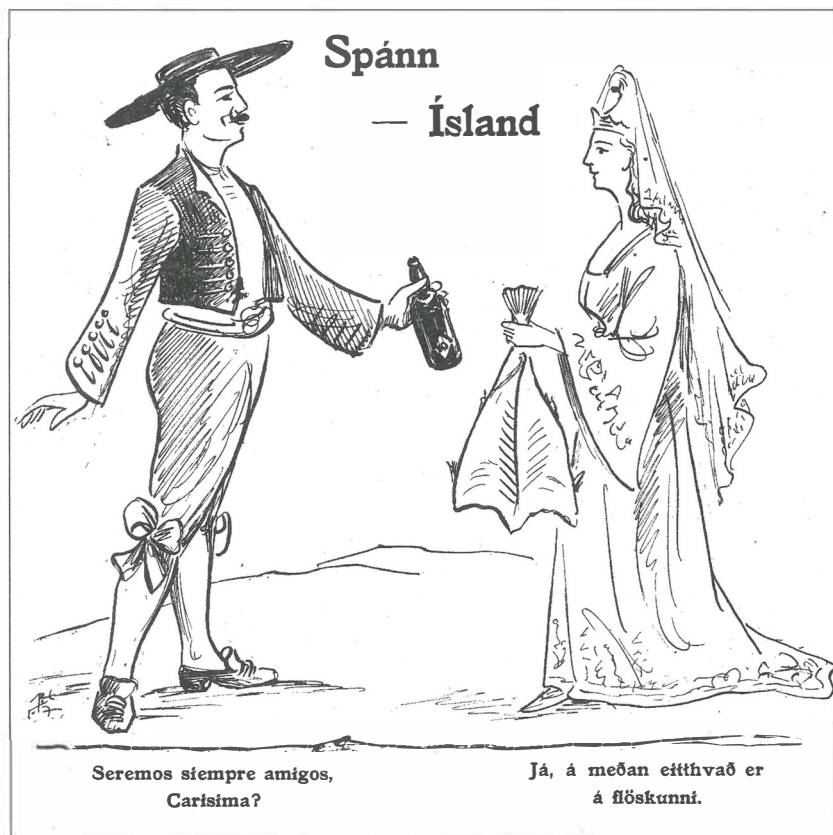
Saltfiskútflutningur til Spánar var ein helsta lífsbjörg Íslendinga og áhyggjur manna af framtíðarhorfum komu glögglega fram í ályktun Fiskifélags Íslands á aðalfundi þess í febrúar 1922:

Fiskipíngið er þeirrar skoðunar, að fiskiútvegur landsins sé í hættu staddur, verði frekara þrengt að honum en orðið er, og þar sem litlar líkur eru til þess, að hægt verði að útvega nýja og tryggja markaði fyrir saltfisksölu, nema með löngum undirbúningi og tilraunum, þá skorar Fiskipíngið eindregið á landsstjórn og Alþingi, að láta einskis ófrestað til að komast að sem hagfelldustum samningum við Spánverja.⁶

Enda þótt ekki tækist að fá Spánverja til að falla frá kröfu sinni um undanþágu frá bannlögunum fékkst gildandi verslunarsamningur framlengdur um eitt ár sumarið 1921 og gátu Íslendingar meðal

annars þakkað það mikilsverðri aðstoð dönsku stjórnarinnar.⁷ Á móti skuldbundu Íslendingar sig til að leggja fram á næsta Alþingi frumvarp um heimild til undanþágu frá lögnum um aðflutningsbann á áfengi að því er snerti vín sem ekki höfðu að geyma meiri vínanda en 21%. Skyldi undanþágan gilda í eitt ár og Alþingi að þeim tíma liðnum taka ákvörðun um framhaldið. Þingnefndin, sem samdi frumvarpið, benti á að saltfiskverslun Íslendinga væri í húfi. Sagði í greinargerð með frumvarpinu að þótt Íslendingar slægju með þessum hætti að nokkru af sjálfsákvörðunarrétti sínum væri það polanlegra en hitt að eiga yfir höfði sér hrun hins efnahagslega sjálfstæðis þjóðarinnar. Voru langflestir þingmenn sama sinnis og greiddi aðeins einn atkvæði á móti frumvarpinu árið 1922.⁸

Ári seinna, 1923, voru einungis tveir þingmenn andvígir frumvarpi er ríkisstjórnin lagði fram um ótímabundna undanþágu frá bannlögnum. Sem fyrr var yfirgnæfandi meirihluti alþingismanna þeirrar skoðunar að slík undanþága væri nauðsynleg til að tryggja Íslendingum viðunandi tollkjör á spænska saltfiskmarkaðinum. Um sumarið var síðan gengið frá viðskiptasamningi milli Íslands og Spánar. Samkvæmt honum skuldbundu ríkin sig til að veita hvort

Samskipti Spánverja og Íslendinga. Þannig voru þau túlkuð af háðfuglum Spegilsins eftir að deilur þjóðanna leystust. „Verðum við ekki alltaf vinir, elska!“ spyr Spánverjinn og svarið lætur ekki á sér standa. (Tryggvi Magnússon.)

öðru bestu kjör á öllu því er að atvinnurekstri laut.⁹ Höggvið var skarð í áfengisbannið en saltfiskútflutningur til Spánar tryggður.

Spánarsamningarnir ollu miklum deilum hér á landi og þótti ýmsum súrt í broti að þurfa að ganga að kröfum Spánverja um leyfi til innflutnings á spænskum vínum. Hins vegar gat engum dulist að útflutningshagsmunir Íslendinga voru í veði. Íslendingum var í reynd ekki annar kostur tækur en að hlíta kröfum Spánverja; þeir áttu svo mikið komið undir saltfiskmarkaðinum þar syðra.

Afkoma íslensku þjóðarinnar var að miklu leyti háð því hvernig henni tækist að spjara sig á erlendum mörkuðum með afurðir sínar. Saltfiskur var á þessum tíma langmikilvægasta útflutningsvaran, skilaði nær helmingi af verðmæti alls vöruútflutnings, og þess vegna afar brýnt fyrir Íslendinga að standa traustum fótum á þeim mörkuðum sem í boði voru fyrir hann (myndrit II.1 og III.2).

c. Markaðsleitir í kjölfarið

Að vonum urðu viðskiptin við Spánverja í upphafi þriðja áratugarins þess valdandi að Íslendingar tóku mjög að velta fyrir sér markaðsmálum sínum. Ítalíumarkaður var farinn að skipta töluverðu máli en allt að helmingur saltfiskútflutningsins fór til eins lands: Spánar (myndrit III.1). Menn áttuðu sig fyllilega á þeirri staðreynd að mikil áhætta var í því fólgin að stóla jafn mikið á einn saltfiskmarkað og Íslendingar höfðu gert um langt skeið.¹⁰

Þegar tekið var að svipast um eftir vænlegum mörkuðum fyrir íslenskar sjávarafurðir beindist athyglin fljótlega að Suður-Ameríku. Þær raddir höfðu reyndar heyrst þegar Spánverjar hótuðu að hækka innflutningstoll á íslenskum saltfiski og útséð var um að Íslendingar gætu selt fisk þangað á viðunandi kjörum að ekki gerði mikið til þótt Spánarmarkaði yrði lokað – ekki þyrfti að gera annað en senda fiskinn til Suður-Ameríku þar sem nægur markaður væri

Kröfur til Suður-Ameríkufisks

„Þá er það nauðsynlegt skilyrði að fiskur sé mjög *harðþurkaður*. Það þarf að herða fiskinn talsvert frá Portugalsverkun, helst svo að fiskurinn nái þeirri herslu að hann svigni nær ekkert, þótt honum sé haldið útréttum á sporðinum. Það ætti að vera fyrsta boðorðið um Suður-Ameríku fiskinn að hafa hann vel harð-

an. Hitarnir eru miklir þar syðra og mikil hætta á eyðileggingu vörunnar, ef þessa skilyrði er ekki gætt.

Til þess að um fyrsta flokks fisk geti verið að ræða í Brasilíu, þarf þrent. Fiskurinn verður að vera *harður*, *hvítur* og *stór*.“

Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 39-40.

fyrir hann. En málið var ekki svo einfalt; það kostaði mikla fyrirhöfn að vinna markaði og að ýmsu þurfti að hyggja.¹¹

Allt fram á þriðja áratug þessarar aldar má heita að Íslendingar hafi vart þekkt saltfiskmarkaðina í Suður-Ameríku af eigin reynslu. Hins vegar mun nokkuð af íslenskum fiski hafa verið flutt þangað suður eftir fyrir atbeina erlendra milliliða, danskra og breskra. Ekki var um að ræða nein bein tengsl Íslendinga við markaðina í Suður-Ameríku og virðist það hafa dregið úr mönnum kjark að láta þar til sín taka.¹²

Þegar blikur dró á loft á Spánarmarkaði í upphafi þriðja áratugar var hins vegar tekið að gefa Suður-Ameríku verulegan gaum. Þótti þá ýmsum sem þar væru vænlegar söluhorfur fyrir íslenskan saltfisk. Sú skoðun kom til dæmis fram hjá stjórn Fiskifélags Íslands í maí 1922 er hún var innt álits á því hvernig heppilegast yrði að verja fé sem Alþingi ákvað að veita til markaðsleita.¹³ Alþingismenn voru meðal þeirra sem töldu nauðsynlegt að gera verulegt átak til að vinna markaði fyrir íslenskar sjávarafurðir og veitti Alþingi iðulega til þess fé á þriðja áratugnum.¹⁴

Markaðsleitir beindust einkum að Suður-Ameríku. Var meðal annars gerður út af örkinni sérstakur sendimaður til að kanna aðstæður þar syðra og hugsanlega markaði fyrir íslenskan saltfisk. Fyrir valinu varð Pétur A. Ólafsson, útgerðarmaður og kaupmaður. Í yfirlitsskýrslu, sem hann skilaði um för sína til Ameríku á árunum 1922 og 1923, sagði hann að óhyggilegt væri að treysta eingöngu á saltfiskmarkaðina á Spáni, Ítalíu og í Portúgal:

Söluútlit til hinna gömlu viðskiptasambanda, er nú svo ískyggilegt, að sjálfsagt virðist að nota tækifærið til að dreifa einhverju af framleiðslunni til hinna miklu framtíðarlanda, sem nýbúið er að kosta miklu fé til að rannsaka markaðshorfur í. Og það er vafalítið, þó afstaða vor að ýmsu leyti sé örðug, þá eigum vér nú kost á að ná þar viðunandi viðskiptum, sem síðarmeir yrði örðugra að fitja uppá að nýju, ef sá undirbúningur sem nú hefir verið gerður, væri látinn fynast.¹⁵

Þrátt fyrir góðan vilja varð ekki mikið úr þeim áformum Íslendinga að ná fótfestu á saltfiskmörkuðum vestanhafs á þriðja áratugnum. Var það helst undir lok áratugarins sem töluvert var selt af saltfiski til Brasilíu og átti Kveldúlfur þar mestan hlut að máli.¹⁶

Meginástæða þess, að ekki var gerð meiri gangskör að markaðsöflun í Suður-Ameríku en raun bar vitni, hefur vafalaust verið sú að Íslendingum tókst betur upp á hinum hefðbundnu mörkuðum í Evrópu en á horfðist um hríð.¹⁷ Á meðan Íslendingar höfðu næga markaði í Suður-Evrópu þótti ekki svara kostnaði að gera þær veigamiklu breytingar á verkunaraðferð og umbúðum sem þurfti til að

Pétur A. Ólafsson, útgerðarmaður. Hann var við margt brugðinn á langri ævi og mikill framkvæmdamaður. Þegar hann var sendur til Suður- og Mið-Ameríku í markaðsleit 1922-23 eftir hrellingar Spánarstjórnar hafði hann stundað verslun, fiskkaup og útgerð í 30 ár.

Kort III.1

hefja fískisölu til Suður-Ameríku enda tekur öll markaðsöflun tíma. Urðu því engar umtalsverðar breytingar á saltfískmörkuðum Ís-
lendinga; fískurinn fór að mestu á sömu slóðir og áður þótt ein og
ein sending færi suður fyrir miðbaug til landa í Suður-Ameríku.¹⁸

Ýmsir komust á þá skoðun að fé því sem Alþingi veitti til mark-
aðsleita skilaði ekki þeim árangri sem stefnt væri að. Var málum
svo komið árið 1932 að felldur var úr fjárlögum þessi gjaldaliður
með svofelldri umsögn fjárveitinganefndar: „Það er álit nefndarinn-
ar, að miklu af því fé, sem ætlað hefir verið til markaðsleita, hafi
verið varið til lítils gagns.“¹⁹

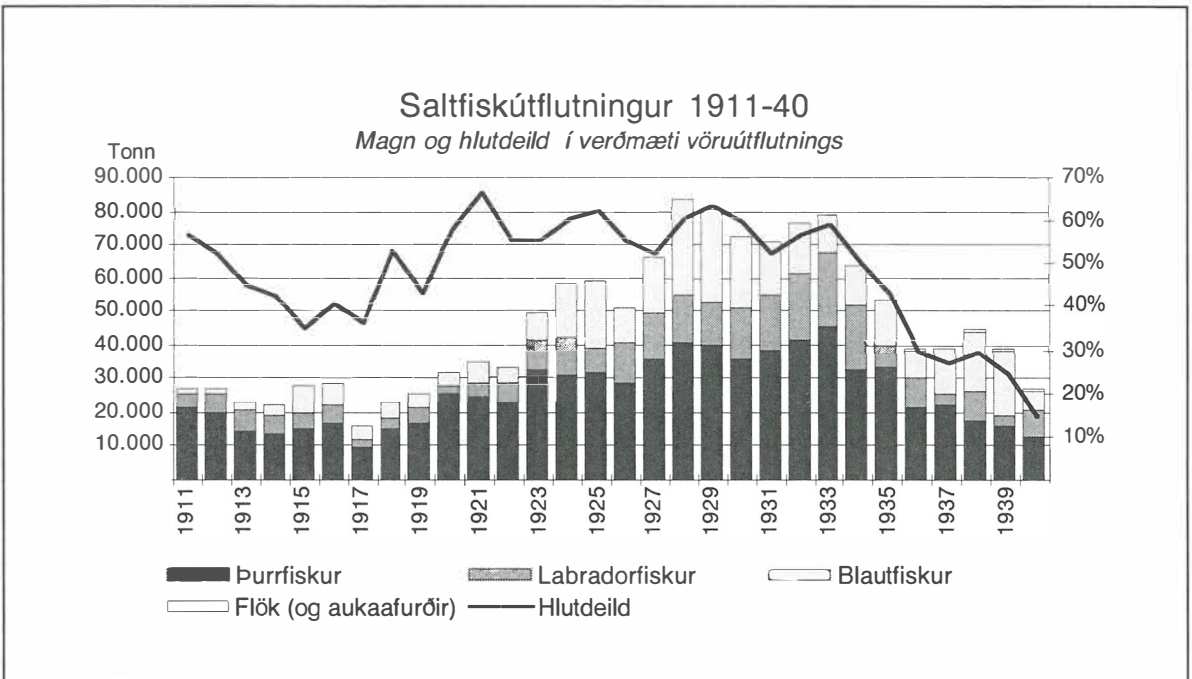
2. Sókn á mörkuðum

a. Stórvöxtur framleiðslunnar

Óhætt er að segja að á þriðja áratug þessarar aldar hafi orðið eins konar saltfiskbylting á Íslandi. Framleiðslan jókst hröðum skrefum (myndrit III.2) og Íslendingar juku markaðshlutdeild sína. Ein meginforsenda ört vaxandi saltfiskframleiðslu á Íslandi voru hagstæðir markaðir lengst af og samkeppnishæfni íslenska fisksins.

Stóraukin saltfiskframleiðsla á Íslandi á þriðja áratugnum var ein greinin á meiði alþjóðlegrar þróunar. Á þessum tíma voru fiskveiðiflotar stækkaðir og veiðar auknar í ýmsum framleiðslulöndum auk þess sem tækninýjungar litu dagsins ljós. Á síðari hluta þriðja áratugarins hafði aukin framleiðslugeta ásamt mjög góðum aflabroðum nokkur ár stóraukið það fiskmagn sem á land kom. Af þessum sökum jókst saltfiskframleiðslan hröðum skrefum og varð stundum meiri en eftirspurn. Þá ber að geta þess að hlutfallslegt vægi framleiðslulandanna breyttist, einkum vegna stóraukinnar saltfiskframleiðslu Íslendinga.²⁰

Myndrit III.2

Heimild: Tafla 4 og 5 í Tölfluviðauka

Tiltölulega mikil velmegun í markaðslöndum meginhluta þriðja áratugarins kom í veg fyrir alvarleg vandkvæði á því að finna kaupendur að hinni auknu framleiðslu. Að vísu féll verðið nokkrum sinnum töluvert og komu slíkir tímabundnir erfiðleikar mjög illa við þessa atvinnugrein, ekki síst vegna þess að framleiðslunni var þannig háttað að nauðsynlegt var að gera fjárhagslegar ráðstafanir mörgum mánuðum áður en fiskurinn var sendur á markað. Auk þess ber að hafa í huga að framleiðslukostnaður var hár vegna þess hve endurnýjun fiskveiðiflota og framleiðslutækja hafði verið fjárfrek í kjölfar fyrri heimsstyrjaldar. Eigi að síður skal undirstrikað að heildarþróunin gaf tilefni til talsverðrar bjartsýni þótt sviptingar í saltfiskverðinu yllu stundum alvarlegum erfiðleikum.²¹

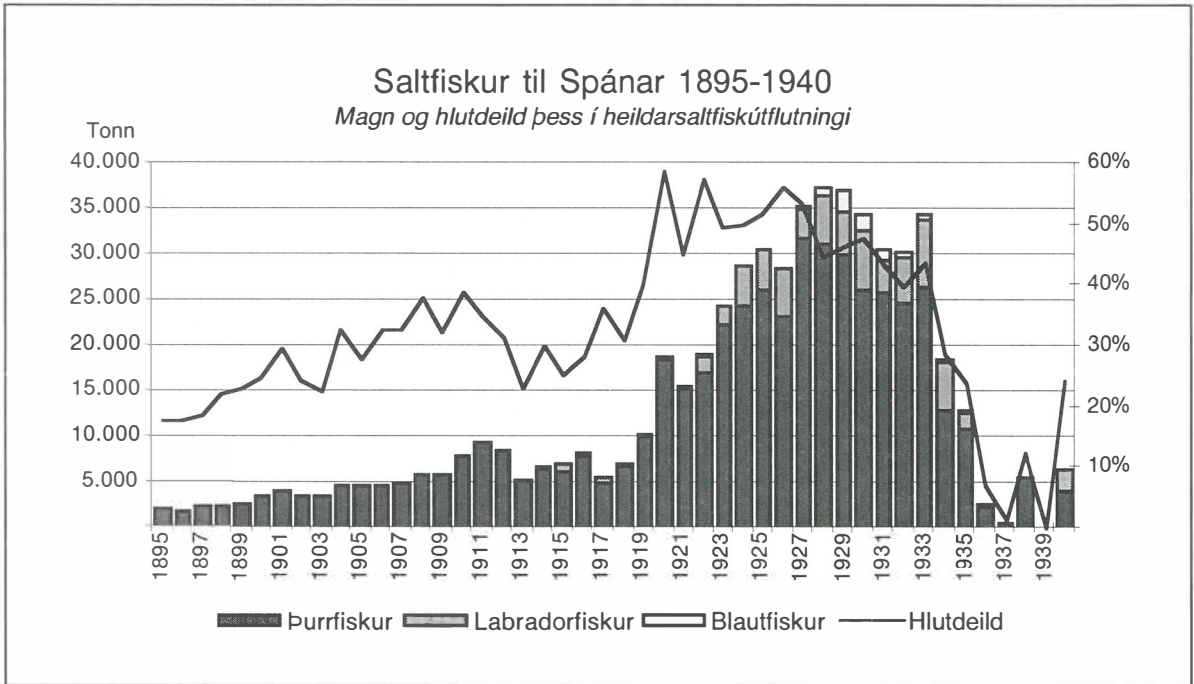
Vert er að hafa þá athyglisverðu staðreynd í huga að á þessum tíma var verð á íslenskum saltfiski að jafnaði lægra en verð á fiski annarra framleiðsluþjóða.²² Án efa átti þetta stóran þátt í hinni miklu sókn Íslendinga á saltfiskmörkuðum á þriðja áratugnum, sókn sem var í senn árangursrík og skilaði íslenska þjóðarbúinu drjúgum tekjum. Hins vegar má ekki gleyma viðurkenndum gæðum íslensku framleiðslunnar sem stuðluðu auk hins lága verðs að velgengni hennar á mörkuðum. Við skulum nú huga nánar að því hvernig Íslendingum tókst upp á saltfiskmörkuðum á þessum tíma.

b. Spánn

Sem fyrr skipti Spánarmarkaður sköpum fyrir Íslendinga á þriðja áratugnum (myndrit III.1). Íslenskur saltfiskur hafði löngum verið eftirsóttur á þessum markaði, var viðurkennd gæðavara og talinn standa framar fiski annarra framleiðsluþjóða.²³ Að vísu voru horfur ekki ýkja bjartar fyrir Íslendinga á spænska markaðinum í upphafi þriðja áratugarins vegna fyrirhugaðrar tollhækkunar á Spáni en það mál leystist með því að aflétt var hér á landi banni við innflutningi spænskra léttvína eins og áður er greint frá.

Spánarsamningarnir sýndu mönnum, svo ekki varð um villst, að til þess að fá notið viðunandi kjara á erlendum markaði urðu Íslendingar að taka tillit til hagsmuna þeirrar þjóðar sem mest var skipt við. Íslendingar áttu þess kost að halda vínbanninu til streitu en slíkt hefði valdið ófyrirsjáanlegum erfiðleikum á Spánarmarkaði. Smjörþefinn af því fengu helstu keppinautar Íslendinga. Norska stjórnin vildi ekki sæta „kúgun“ Spánverja og stóð fastar á bannlögum sínum en Íslendingar. Af þessum sökum urðu Norðmenn að búa við óhagstæðari kjör en Íslendingar á Spánarmarkaði um hríð uns þeir létu einnig undan og leyfðu umfangsmikinn innflutning spænskra vína.²⁴

Myndrit III.3

Heimild: Tafla 3 og 4 í Tölfluviðauka

Ekki er vafamál að fastheldni Norðmanna á bannlög sín átti þátt í því að Íslendingar náðu um tíma undirtökum í samkeppni við þá á Spánarmarkaði og mun sterkari fótfestu þar en áður. Juku Íslendingar mjög saltfiskútflutning til Spánar á þriðja áratugnum (myndrit III.3). Má nefna að árið 1920 voru tæplega 19 þúsund tonn af saltfiski flutt þangað beint frá Íslandi en árið 1928 hafði útflutningurinn nær tvöfaldast.

Hér nutu Íslendingar líka góðs af því að eftir efnahagslega lægð á árunum 1920-23 réttu Spánverjar úr kútnum og áttu yfirleitt við góðæri að búa það sem eftir var áratugarins. Þannig kom enn í ljós hve hagur manna hér á Fróni var háður efnahagsástandi í mikilvægasta markaðslandinu. Í þessu sambandi ber að hafa í huga að saltfiskur var meðal helstu innflutningsvara á Spáni, raunar sú matvara sem mest var flutt inn af og hlutur Íslendinga var stór.²⁵

Stórsókn Íslendinga á Spánarmarkaði á þriðja áratugnum var að sumu leyti á kostnað annarra framleiðsluþjóða. Meðal annars fékk íslenski fiskurinn gott orð fyrir jafna og hæfilega verkun á meðan norski fiskurinn versnaði og þótti standa þeim íslenska langt að baki. Síðast en ekki síst er ljóst að Íslendingar þrengdu sér æ meir inn á Spánarmarkað í skjóli þess að þeir buðu fiskinn á lægra verði en keppinautarnir. Norðmenn sögðu til dæmis að Íslendingum

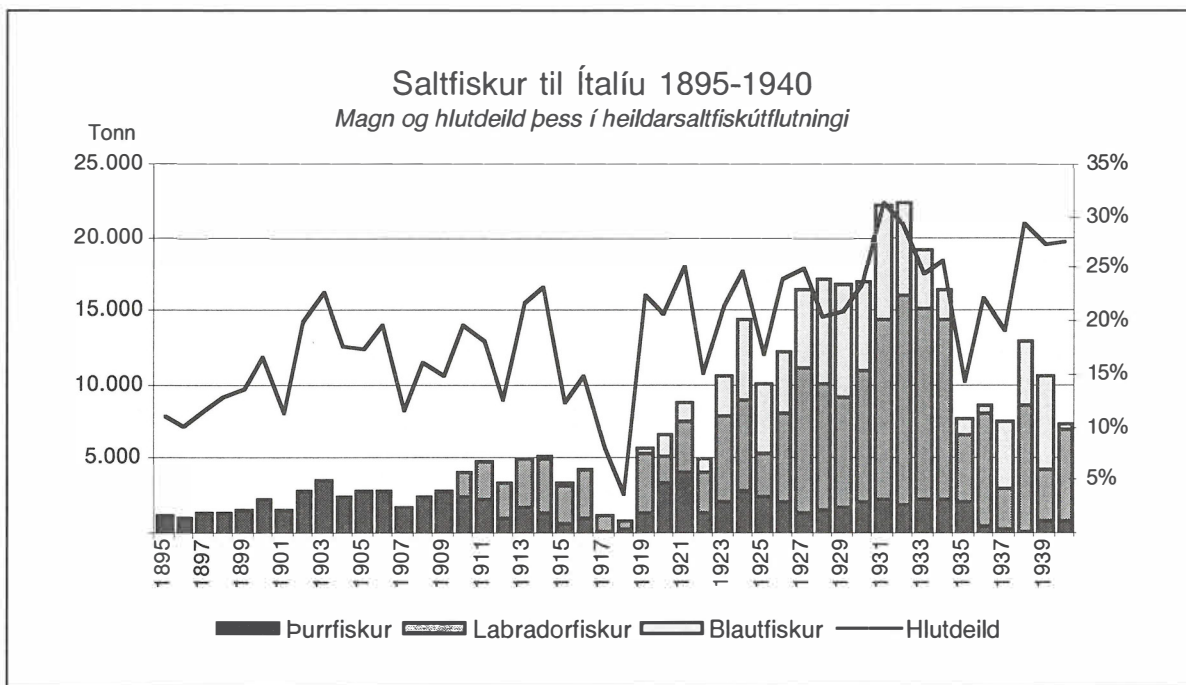
hefði tekist að ná fótfestu á markaðinum með því að halda fiskverðinu niðri. Og Íslendingar neituðu þessu ekki, ódýr íslenskur fiskur hefði átt þátt í að bola Norðmönnum burt af saltfiskmarkaðinum.²⁶

Hvers vegna buðu Íslendingar fisk á lægra verði en aðrir? Ekki er ólíklegt að þar hafi meðal annars valdið meiri framleiðni á Íslandi en annars staðar, gjöflli fiskimið og betri tækninýting.²⁷ Einnig væri verðugt athugunarefni hvernig kaupgjaldi var háttað á Íslandi miðað við það sem gerðist meðal annarra framleiðsluþjóða. Í þriðja lagi má spyrja að hve miklu leyti sölufyrirkomulagið sjálft, hin skæða samkeppni meðal útflytjenda á Íslandi, kann að hafa stuðlað að hinu lága verði sem ruddi íslenskum saltfiski braut erlendis. Þessi atriði bíða frekari rannsóknar en hitt er ljóst að þriðji áratugurinn var íslenskum saltfiskframleiðendum að mörgu leyti hagstæður og sóknin á Spánarmarkaði árangursrík.

c. Ítalía

Það voru ekki aðeins Spánverjar sem sýndu íslenskum saltfiski aukinn áhuga á þriðja áratugnum. Á Ítalíu var gamalkunnur fiskmarkaður og hlutu Íslendingar að beina sjónum sínum þangað á ný

Myndrit III.4

Heimild: Tafla 3 og 4 í Tölfluviðauka

eftir það rask sem fyrri heimsstyrjöld hafði valdið í fiskversluninni. Ítalir áttu að vísu við margvíslega efnahagsörðugleika að etja í kjölfar styrjaldarinnar en snemma á þriðja áratugnum tók hagur þeirra að vænkast. Hljóp þá nýtt fjör í ítalska utanríkisverslun og þá ekki síst innflutning. Einkenn-dist þriðji áratugurinn síðan af margvíslegri þenslu í ítölsku efnahags- og atvinnulífi. Til dæmis fóru þjóðartekjur vaxandi, iðnaður átti góðu gengi að fagna, mjög dró úr atvinnuleysi og samgöngur voru stórbættar.²⁸

Þessi viðgangur á Ítalíu varð auðvitað vatn á myllu þeirra þjóða sem framleiddu saltfisk fyrir þann markað. Er skemmst frá því að segja að á þriðja áratugnum stórkjóst saltfiskútflutningur Íslendinga til Ítalíu og varð þessi markaður geysimikilvægur íslenskum saltfiskframleiðendum. Munaði þar ekki síst um útflutning á blautverkuðum fiski en markaður fyrir hann stækkaði mjög á Ítalíu upp úr 1923 og varð íslenskum framleiðendum drjúgur (myndrit III.4).²⁹

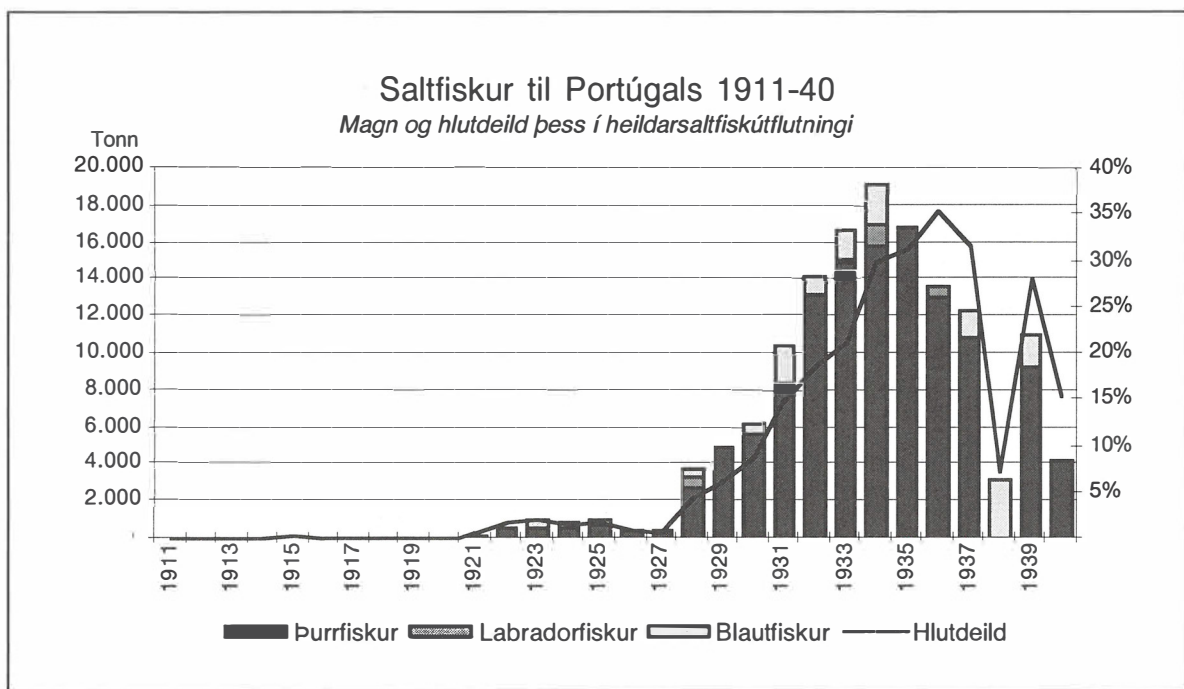
Um langt skeið hafði hafnarborgin Genova verið helsta miðstöðin fyrir íslenskan saltfisk á Ítalíu. Um og upp úr 1920 tóku Íslendingar mjög að auka saltfiskútflutning til borgarinnar og áttu gæði íslenska fiskisins stóran þátt í að ryðja honum til rúms á Ítalíu um þetta leyti.³⁰

d. Portúgal

Með árangursríkri sókn á spænskum og ítölskum saltfiskmörkuðum á þriðja áratugnum treystu Íslendingar mjög stöðu sína í hópi framleiðsluþjóðanna. Þeir þekktu vel til á þessum mörkuðum, höfðu öðlast dýrmæta reynslu í viðskiptum við Spánverja og Ítali. Öðru máli gegndi hins vegar um Portúgal. Þar hafði um langt skeið verið blómlegur markaður fyrir saltfisk en Íslendingum hafði allt fram á þriðja áratug þessarar aldar ekki tekist að ná fótfestu á honum þótt undarlegt kunni að virðast.

Á þessu gengisleysi í Portúgal eru ýmsar skýringar; hefur líklega bæði verið um að kenna vanþekkingu og áhugaleysi íslenskra útflytjenda og svo hinu að Íslendingar verkuðu ekki saltfisk á þann hátt sem Portúgalar sóttust eftir. Spánverjar og Ítalir vildu fiskinn fullþurrkaðan eða því sem næst en Portúgalar vildu hann enn þurrari (harðþurrkaðan). Meginástæða þess að Íslendingar lögðu ekki áherslu á að nýta þennan markað virðist þó hafa verið sú að Portúgalar greiddu lægra verð fyrir fiskinn en aðrar markaðsþjóðir. Íslendingar virðast ekki hafa boðið Portúgölum fiskinn á nógu lágu verði og því ekki getað staðist keppinautum snúning lengi vel. Reyndar má einnig benda á að meðan nægir og hagstæðir markaðir

Myndrit III.5

Heimild: Tafla 4 í Tölfluviðauka

voru fyrir íslenskan fisk á Spáni og Ítalíu var ekki brýn þörf fyrir útflytjendur að hasla sér völl á þeim markaði sem minnst þótti gefa í aðra hönd.³¹

Í upphafi þriðja áratugarins hófst saltfiskútflutningur Íslendinga til Portúgals og var það upphafið að reglubundnum sölum þangað; áður munu þær hafa verið stopular og litlar. Langt fram eftir áratugnum mátti þó Portúgal heita ónumið land hvað snerti sölu á íslenskum saltfiski. Með sívaxandi saltfiskframleiðslu hér á landi á þriðja áratugnum tóku Íslendingar hins vegar að gefa Portúgalsmarkaði meiri gaum en áður. Í lok áratugarins náðu íslenskir framleiðendur enn betri tókum á verkuninni og næstu árin styrktu þeir stöðu sína (myndrit III.5).³²

Þessi árangur bar því meðal annars vitni að Íslendingum hafði tekist að ná slíkum tókum á verkunaraðferðinni að vel líkaði í Portúgal. Þá skipti ekki síður máli að þeir náðu fótfestu á Portúgalsmarkaði í skjóli þess að þeir seldu saltfiskinn á lægra verði en keppinautarnir. Tóku til dæmis Norðmenn að óttast samkeppni við Íslendinga af þessum sökum.³³

Raunar má segja að Íslendingar hafi upphaflega verið nauðbeygðir til að fallast á það lága verð sem Portúgalar fengust til að greiða.

Framboð á saltfiski var einfaldlega orðið svo mikið að útflytjendur urðu að setta sig við lágt verð ef yfirleitt átti að vera unnt að koma vöru þessari á hinn erlenda markað. Íslendingar þrengdu sér því inn á Portúgalsmarkað með undirboðum og ruddu Norðmönnum burt.³⁴ Portúgölum var boðinn íslenskur gæðafiskur á góðu verði og hið sama gerðist á Spáni um svipað leyti.

3. Af skipan útflutnings

a. Vaxandi umsvif íslenskra fyrirtækja

Hinn mikli vöxtur í íslenskum saltfiskútflutningi á þriðja áratugnum var ekki átakalaus. Árangur á mörkuðum var ekki síst kominn undir ötulu starfi þeirra fyrirtækja sem höfðu framleiðsluna með höndum og svo þeirra sem komu fiskinum til markaðslandanna.

Á þriðja áratugnum juku íslensk útgerðar- og útflutningsfyrirtæki mjög umsvif sín. Enda þótt mörg þeirra væru stórtæk er óhætt að segja að fá hafi komist með tærnar þar sem Kveldúlfur hafði hælana. Má segja að vöxtur og viðgangur fyrirtækisins hafi verið táknrænn fyrir sókn Íslendinga í sjávarútvegi á fyrstu áratugum þessarar aldar og þá ekki síst á þriðja áratugnum.

Eins og ýmis önnur fyrirtæki hafði Kveldúlfur bæði framleiðslu og sölu saltfisks á sinni könnu og er hið síðara einkar eftirtektarvert. Gengi sitt átti fyrirtækið ekki síst því að þakka hversu góðra verslunarsambanda það hafði aflað sér í Suður-Evrópu. Einna stærsta átakið í þessu efni gerðu forráðamenn fyrirtækisins á þriðja

Hálfðan Bjarnason í Genovu, fyrsti íslenski saltfiskumboðsmaðurinn

„Ég hóf störf við saltfisk, kaup og sölur, hjá fyrirtækinu Bookless í Hafnarfirði, árið 1920, en þar var stórt skoskt fyrirtæki með aðalaðsetur í Aberdeen og útibú í Hafnarfirði. Milli Bookless og annarra stærri útflytjenda á saltfiski frá Íslandi var mikil samkeppni. Svo fór að Bookless lenti í fjárhagsörðugleikum á árunum 1922/1923 og lagði skrifstofuna í Hafnarfirði niður. Setti ég þá um tíma upp skrifstofu sjálfur, enda vel kunnugur öllum saltfiskframleiðendum. Sendi Bookless mér pantanir og ég keypti saltfiskinn á sama verði og Copland,

sem þá réði mestu á markaðinum, þó að Kveldúlfur væri þá kominn inn í myndina með verulegar saltfisksölur. Gekk þetta tiltölulega vel hjá mér.

Sumarið 1925 bar fundi okkar Richards Thors, forstjóra Kveldúlfs, saman og hafði hann orð á, hvort ég væri á lausum kili, en Kveldúlfur hefði engan umboðsmann á Ítalíu og spurði hvort ég væri til með að fara til Ítalíu og starfa fyrir þá sem umboðsmaður. Eftir nokkra umhugsun þáði ég þetta tilboð.“

HP. [Æviágrip Hálfðanar Bjarnasonar], 1.

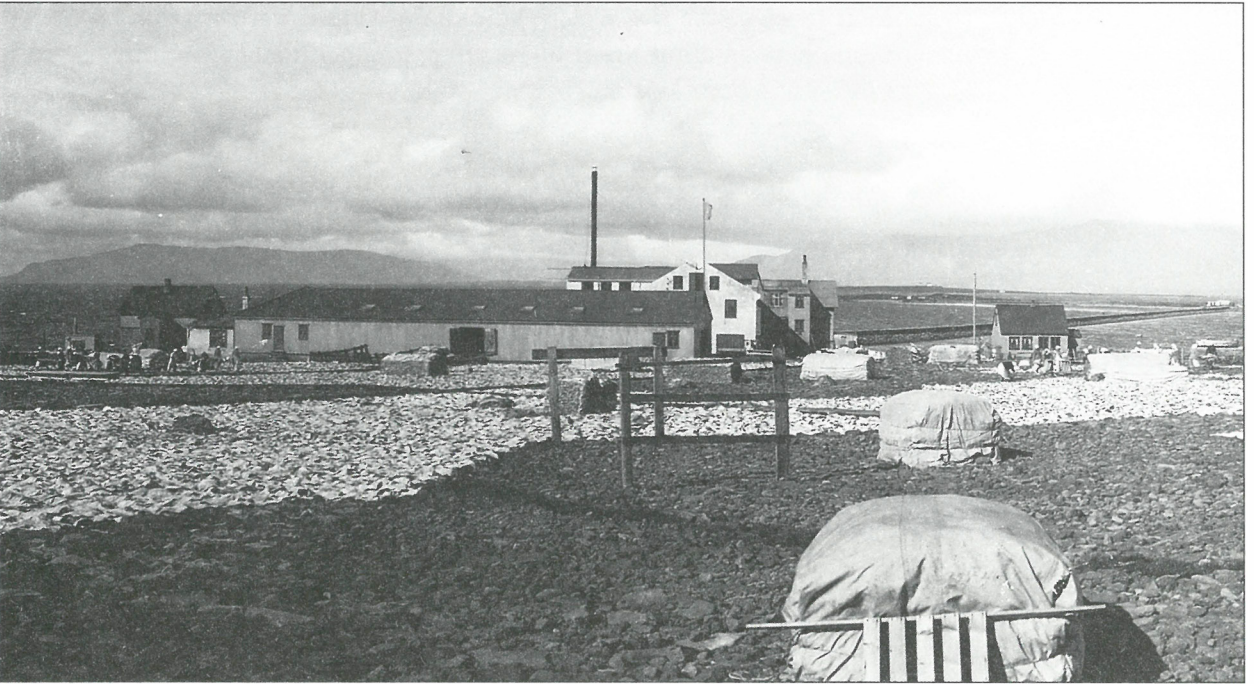

*Fiskreitir og geymsluhús
Alliance við Ánanaust í
Reykjavík milli 1917 og
1925. Hér sjást breiður af
fiski og meira í stökkum,
nær fjörunni eru karlar og
konur að vinna. Fisk-
geymsluhús Alliance er
langa húsið hægra megin;
í baksýn garðurinn út
í Örfirisey.
(Magnús Ólafsson.)*

áratugnum og þá voru ekki síður athyglisverðar tilraunir sem það gerði um svipað leyti til að hasla sér völl á saltfiskmörkuðum Mið- og Suður-Ameríku.³⁵

En Kveldúlfur stóð ekki einn í eldlínunni á þriðja áratugnum. Ýmis önnur íslensk fyrirtæki komu við sögu í stórsókn landsmanna á saltfiskmörkuðum, sókn sem skilaði þjóðarbúinu drjúgum tekjum. Einungis var hér drepíð á fyrirtækið sökum þess að það stóð í fremstu röð en jafnframt var starf þess að mörgu leyti táknrænt fyrir ýmsar hræringar í útflutningsmálum á þessum tíma. Af öðrum útgerðar- og útflutningsfyrirtækjum skrásettum á Íslandi og í eigu íslenskra manna má nefna reykvísku félögin Alliance, Ísland, Sleipni, Bræðurna Proppé, Geir og Th. Thorsteinsson, Hæng og Defensor sem öll létu mikið að sér kveða um miðjan þriðja áratuginn. Séu útflytjendur um allt land taldir með, skiptu íslenskir saltfiskseljendur tugum á þessum árum.^{35a}

Á þriðja áratugnum gerðu íslensk fiskisölufyrirtæki sér æ meira far um að treysta sambönd sín í markaðslöndum til að verða óháðari erlendum milliliðum um söluna en áður. Þetta var til vitnis um vaxandi viðleitni Íslendinga til að ná útflutningnum sem mest á eigin hendur. Landsmenn vildu láta æ meir til sín taka á þessu sviði en betur mátti ef duga skyldi. Sveið ýmsum sárt sú hlutdeild sem erlend fyrirtæki áttu enn í íslenskri fiskverslun þótt hún minnkaði

mikið á þriðja áratugnum.³⁶ Fáein þeirra höfðu útibú hérlandis og ráku veiðar og verkun svo sem Hellyer Brothers og Bookless Brothers en flest takmörkuðu sig við fisksölu. Sum þeirra höfðu meira að segja umboðsmenn hér á landi til fiskkaupa fyrir sig og stofnuðu jafnvel sumir kaupendur í markaðslöndunum til slíkra verslunarsambanda.^{36a}

Ludvig Kaaber, bankastjóri Landsbankans, var ómyrkur í máli er hann sagði um þetta mál í blaðagrein árið 1923:

Það er sem sé alkunnugt, að fisksalan er nú að mestu í höndum örfárra erlendra milliliða, sem vinna hver á móti öðrum, og reynir hver þeirra um sig eftir mætti að gera keppinautunum ógagn. Árangurinn er orðinn sá, að meira og meira af fiskinum er sent óselt til neyslustaðanna; liggur fiskurinn svo þar og er seldur smám saman fyrir reikning útgerðarmannanna hér eða erlendu milliliðanna. Það er undantekning, ef á sér stað hrein sala gegn borgun út í hönd, en aðalreglan sú, að fiskurinn lendir í umboðssölu.³⁷

Umboðssalan, sem Ludvig drap hér á, var mörgum þyrnir í augum. Þótti hún til þess fallin að halda fiskinum í lágu verði og skerða þar með kjör framleiðenda hér á landi. Þessi sölumáti var bein afleiðing þeirrar skæðu samkeppni sem saltfiskútflytjendur háðu oft sín á milli. Voru fiskkaupendur í markaðslöndum skiljanlega lítt

fúsir til að kaupa fisk á föstu verði þegar þannig var í pottinn búið vegna þess að alltaf mátti búast við því að þeim eða öðrum byðist saltfiskur á betri kjörum.³⁸

b. Tilhögun fiskflutninganna

Meðal þess, sem talið var ýta undir hina umdeildu umboðssölu, var sjálft fyrirkomulag fiskflutninganna frá Íslandi. Fiskurinn var nær eingöngu fluttur í heilum förmum til Miðjarðarhafslanda og hafði svo verið um langt skeið.³⁹ Meðal þeirra, sem gagnrýndu þá skipan, var Gunnar Egilson, þá sérlegur erindreki íslensku stjórnarinnar í Miðjarðarhafslöndum. Hann skrifaði meðal annars um þetta efni í *Ægi* árið 1921.

Gunnar benti á að með því að flytja fisk til Miðjarðarhafslanda eingöngu í stórum förmum væri sköpuð óþarfa áhætta

... þar sem útflytjendur hafa stundum neyðst til ýmist að kaupa fisk fyrir verð, sem var meira eða minna út í bláinn, bara til að fylla þessa stóru farma, er þeir voru búnir að selja fyrirfram, eða þeir gætu neyðst til að selja farmana með tapi, vegna þess að þeir voru búnir að kaupa fiskinn og ferma skipið, og gætu því ekki beðið eftir hentugra tilboði.

Gunnar hélt því fram að fiskútflutningur einkenndist af þessum sökum meir af „‘spekulations’-verslun“ en góðu hófi gegndi.⁴⁰

Vegna þessara flutninga á fiskinum í heilum förmum safnaðist fiskverslunin á hendur örfárra manna sem hefðu efni og lánstraust til að bera þá miklu áhættu sem slíkri verslun hlyti að fylgja. Smærri framleiðendum væri af sömu ástæðu bægt frá því að verða aðnjótandi sama verðs þar sem þeim væri vegna fyrirkomulags flutninganna meinað að bjóða út og selja framleiðslu sína beint á markaðinn. Að sögn Gunnars færi á sömu leið í markaðslöndum, fiskinnflutningur safnaðist á fárra manna hendur. Það væru einungis þeir efnalega sterku sem gætu keypt eða flutt inn svo stóra farma sem hér væri um að ræða.⁴¹

Með þessari skipan mála yrði enn nálægari sú hætta sem alltaf vofði yfir að þessir fáu innflytjendur eða kaupendur sameinuðust og mynduðu hring til að koma í veg fyrir samkeppni sín á milli og gætu þannig ráðið verði á íslenskum fiski. Hringamyndun af þessu tagi var reyndar ekki óþekkt fyrirbrigði á þessum árum og virðast saltfiskkaupmenn í Barcelona hafa verið einna fremstir í flokki að þessu leyti. Er oft getið um samtök kaupmanna þar í borg og virðist þeim að minnsta kosti stundum hafa lánast að halda verðinu niðri í krafti samtakamáttarins. Í *Ægi* kom til dæmis fram árið 1920 að

Gunnar Egilson, fiskifulltrúi Íslands á Spáni og Ítalíu 1925-27. Hann hafði aðsetur á Spáni en hlutverk hans var að afla upplýsinga um markaðina og koma á framfæri hér á landi. (Loftur Guðmundsson.)

Fiskbúð, trúlega á Spáni, á þriðja áratugnum eða fyrri hluta fjórða áratugarins. Sá guli er hér kominn nærri endastöð eftir langt ferðalag um hendur íslenskra sjómanna, fiskþvottakvenna, salt- og sólþöð, og langa sjóferð.

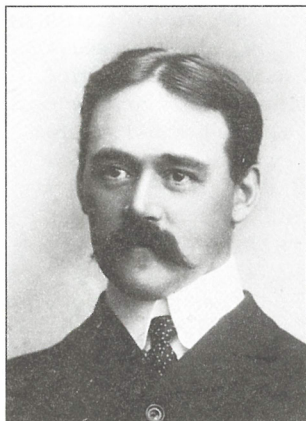
fiskverslunin í Barcelona væri eingöngu í höndum nokkurra manna sem allir væru í félagi eða hring. Félag þetta birgði ýmsa bæi á austanverðum Spáni og var talið ráða algerlega fiskverði á þessu svæði.⁴²

Gunnar Egilson var ekki einn um að gagnrýna fyrirkomulag fiskflutninganna frá Íslandi. Það gerði til dæmis einnig Pétur A. Ólafsson, útgerðarmaður, í *Verslunartíðindum* árið 1926. Hann sagði að flutningur fisksins í stórförmum hlyti að hafa í för með sér að fiskurinn safnaðist fyrir í markaðslöndunum, eftirspurn minnkaði og verð lækkaði. Lagði hann til að teknar yrðu upp fastar áætlunarferðir með viðkomu á sem flestum höfnum á Spáni, Ítalíu og í Portúgal:

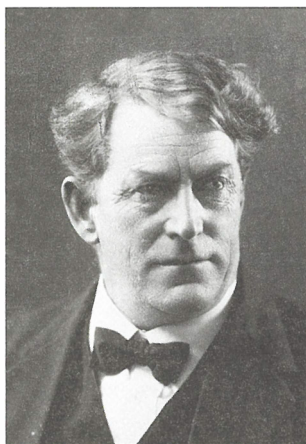
Með þessu móti gefst öllum hér heima færi á að komast í bein sambönd. Framleiðslan dreifist með þessu móti meir en áður, verksviðið stækkar og nauðsynleg viðurkynning við neytendur eykst. Og með þessu móti þarf aldrei að safnast fyrir á einum stað meir en góðu hófi gegnir.⁴³

Í þessu sambandi má geta að Gunnar Egilson hallaðist að því að vænlegast yrði að taka upp áætlunarferðir til einhverrar nálægrar borgar erlendis, til dæmis Liverpool er hefði tíðar skipaferðir til markaðslandanna.⁴⁴

Þrátt fyrir hvatningar manna á borð við Gunnar Egilson og Pétur A. Ólafsson voru engar gagngerar breytingar gerðar á fyrirkomulagi fiskflutninganna á þriðja áratugnum. Á þessu mikla þensluskeiði í fiskversluninni voru útflytjendur með hugann við annað en nauðsyn endurbóta á flutningsfyrirkomulaginu. Fiskflutningarnir voru að mestu leyti í höndum fárra fyrirtækja sem sóttu í sig veðrið á

*George Copland, fisk-
kaupmaður. Hann flutti út
saltfisk frá Íslandi um
áratugaskeið, ýmist einn
eða í samvinnu við aðra.
(Pétur Brynjólfsson.)*

*Jón Ólafsson. Hann var
lengi helsti forsvarsmaður
útgerðar- og fiskverkunar-
fyrirtækisins Alliance
í Reykjavík. Það átti hlut
að Coplandhringnum og
síðar, 1932, var það einn
stofnenda SÍF.
(Ólafur Magnússon.)*

þessu þensluskeiði og kusu að senda saltfiskinn í stórum förmum til neyslulandanna.⁴⁵ Hér er líka á það að líta að ódýrara var að flytja fiskinn í heilum förmum en í smærri sendingum og það skilaði sér í lægra fiskverði til útflytjenda.

Fyrirkomulag fiskflutninga og skipan sölumála að öðru leyti voru tvær greinar á sama meiði. Umræður um fiskflutningana voru þar af leiðandi samofnar umræðum um sölufyrirkomulagið sjálft. Þar þótti sums staðar pottur brotinn og ægði ýmsum skefjalaus samkeppnin í saltfiskversluninni. Við skulum nú fylgjast nánar með því hvernig sölumálin þróuðust í kjölfar fyrri heimsstyrjaldar og á þriðja áratugnum og huga að nokkrum tilraunum sem gerðar voru til úrbóta á þessu sviði.

4. Samtakaviðleitni vaknar

a. Coplandhringurinn 1919

Á árum fyrri heimsstyrjaldar gerðu Íslendingar samninga við Breta um sölu á afurðum sínum eins og áður hefur verið getið. Saltfiskur var langmikilvægasta útflutningsvaran á þeim árum þó að hlutur fisksins þá væri heldur minni en verið hafði oftast (myndrit II.1 og III.2).

Árið 1918 afsöluðu Bretar sér rétti til að kaupa hluta þess fisks sem samið hafði verið um sölu á. Var hann þá boðinn til sölu hér innanlands og féll saltfiskurinn í hlut Georges Coplands, skosks kaupmanns sem komið hafði við sögu verslunar á Íslandi allt frá árinu 1895. Hin miklu fiskkaup Coplands urðu kveikjan að tilraun sem saltfiskútflytjendur hófu til samtakamyndunar árið 1919.⁴⁶ Hinn 30. apríl það ár undirrituðu nokkrir útgerðarmenn og kaupmenn samning þar sem sagði í fyrstu grein:

Vér göngum allir í félag í þeim tilgangi að selja í sameiningu allan þann fisk (síld undanskilin), er vér hver um sig framleiðum sjálfir í skipum vorum og látum verka, og ennfremur allan þann fisk, er vér hver um sig kaupum uppúr salti eða blautan og látum verka svo og að kaupa í félagi verkaðan fisk og selja hann.

Hver félagsmaður er skyldugur til að afhenda félaginu til sölu allan þann fisk sinn, sem um ræðir hér að framan og má ekki selja hann öðrum eða ráðstafa honum á annan hátt.⁴⁷

Samningur þessi fól einnig í sér að Copland tæki að sér alla sölu þess fisks sem félagið fengi umráð yfir. Meðal þátttakenda í þessum félagsskap voru nokkrir þaulreyndir útgerðarmenn og fyrirtæki svo sem Th. Thorsteinsson, Pétur J. Thorsteinsson og fiskveiðihlutafé-

lögin Ísland og Alliance. Hið síðarnefnda bættist raunar við ári síðar. Áttu hér hlut að máli allir helstu útgerðarmenn og fiskkaupendur að undanskildum Kveldúlfi. Félagið var kennt við Copland og oft nefnt Coplandhringurinn í daglegu tali. Einnig voru samtök þessi kölluð Fiskhringurinn eða Stóri fiskhringurinn manna á meðal.⁴⁸

Með stofnun Coplandhringsins gerðu íslenskir útgerðarmenn og fiskútflytjendur tilraun til samtakamyndunar. Markmiðið var vitanlega að ná betra verði fyrir fiskinn og hagstæðari kjörum á erlendum mörkuðum. Til að ná slíku markmiði var talið nauðsynlegt að koma á eina hönd svo miklum saltfiski íslenskum að undirboð annarra íslenskra útflytjenda gætu ekki haft gagnar áhrif á verðið á hinum erlenda markaði.⁴⁹

Hinu má ekki heldur gleyma að þótt félag þetta væri kennt við erlendan mann var starf þess öðrum þræði til vitnis um viðleitni íslenskra útflytjenda að forðast erlenda milliliði í fiskversluninni. Veitti til dæmis Íslandsbanki Coplandhringnum mikil lán til kaupa á fiski.⁵⁰

Þeir, sem stóðu að þessum félagsskap, færðust mikið í fang og Coplandhringurinn varð snemma umsvifamikill. *Tíminn* sagði í apríl 1920 um hann:

Ræður hringur sá að mestu leyti markaði á íslenskum fiski á Spáni og Ítalíu. Mun smámennum reynast erfitt kapphlaupið við þann hring, og það því heldur sem félagsskapur þessi er nú að leggja undir sig Spánarsiglingarnar.⁵¹

Þegar Coplandhringurinn var stofnaður vorið 1919 voru horfur fremur vænlegar í efnahagsmálum landsmanna. Sýndist allt ganga að óskum fram undir árslok 1919. Íslenskar afurðir hækkuðu í verði þegar eftir vopnahléð og verslunin varð mun hagstæðari en undanfarin ár. Undir árslok 1919 tók hins vegar að draga blikur á loft er eftirspurn eftir íslenskum afurðum minnkaði. Útflytjendur höfðu fengið mikið fé lánað hjá bönkunum til kaupa á íslenskum afurðum, einkum hjá Íslandsbanka sem lenti nú í erfiðleikum vegna taps á útflutningnum. Steininn tók úr árið 1920 er stórkostlegt verðhrun varð í Bandaríkjunum og þar á eftir um heim allan. Íslenskar afurðir seldust illa og verslunin varð óhagstæðari en nokkurt undangenginna stríðsára. Árið 1921 varð einnig erfitt versluninni og sama má raunar segja um næstu tvö árin, 1922 og 1923.⁵²

Erfiðleikar í útflutningsversluninni riðu Coplandhringnum að fullu. Varð hrún hans mjög afdrifaríkt öllum þeim sem þar voru þátttakendur og urðu margir gjaldþrota.⁵³ Afdrif þessa félagsskapa urðu þó síður en svo til þess að menn gæfu upp á bátinn hugmyndir um samtök meðal útgerðarmanna og fiskútflytjenda. Sveið ýmsum

Th. Thorsteinsson, umsvifamikill útgerðarmaður, kaupmaður og fiskseljandi í Reykjavík. Hann var einn þátttakenda í Coplandhringnum. (Ólafur Magnússon.)

Jes Zimsen, kaupmaður og framkvæmdastjóri Fiskveiðihlutafélagsins Íslands. Þetta Reykjavíkurfélag átti aðild að Coplandhringnum.

Hús Íslandsbanka á Lækjartorgi. Hann var aðalbanki landsins frá stofnun 1904 og fram á þriðja áratuginn. Fjárhagsáföll fiskseljenda upp úr 1920 leiddu til mikilla vandræða hjá Íslandsbanka enda var hann helsti lánardrottinn þeirra. Má segja að hann hafi ekki borið sitt barr eftir þessa erfiðleika. (Þorleifur Þorleifsson.)

sárt skipulagsleysið í fiskútflutningnum og sú hatramma samkeppni sem útflytjendur háðu oft sín á milli.

b. Sölufyrirkomulagið í deigluinni

Ófarir Coplandhringsins hleyptu þrótti í alþýðuflokksmenn sem kröfðust þess að ríkið tæki að sér að sjá um saltfiskútflutninginn. Var þessi krafa í samræmi við þjóðnýtingaráform Alþýðuflokksins um þetta leyti. Á þriðja áratugnum lagði flokkurinn margoft fram lagafrumvörp á Alþingi um einkasölu á saltfiski þar sem gert var ráð fyrir því að ríkisstjórnin hefði, fyrir hönd ríkissjóðs, umsjón með sölu og útflutningi saltaðs fisks og þurrkaðs; gæti stjórnin skipað einn eða fleiri aðila til að sjá um slíka sölu og útflutning. Tillögur sínar um einkasölu á saltfiski réttlætti Alþýðuflokkurinn með því að skírskota til þess ástands sem ríkti í sölumálum og væri dragbítur á íslenskri útflutningsframleiðslu. Frumvörpin voru ýmist felld eða ekki útrædd.⁵⁴

Í þessu sambandi má geta þess að á Alþingi lögðu alþýðuflokksmenn einnig margsinnis fram frumvörp til laga um einkasölu á útfluttri síld og rökstuddu þau einnig með því að nauðsynlegt væri að koma skipulagi á útflutninginn vegna slæmrar reynslu í síldarsölu landsmanna.⁵⁵ Afdrif þessara frumvarpa voru þau sömu og hinna fyrri.

Erfiðleikar í síldarútflutningi um 1920 beindu hugum manna að nauðsyn samtaka á þeim vettvangi og í desember 1920 var gengið formlega frá stofnun félags síldarútgerðarmanna. Þetta félag virðist hafa átt að verða einhvers konar söluhringur en svo er að sjá sem samtakamætti hafi verið ábótavant. Að frumkvæði þessara samtaka voru hins vegar samþykkt á Alþingi árið 1921 lög er heimiluðu ríkisstjórninni að hafa á hendi útflutning og sölu síldar. Enda þótt ríkisstjórnin nýtti sér aldrei þessa heimild markaði lagasetningin tímamót að því leyti að hér hófust ríkisafskipti af útflutningi síldar á friðartímum.⁵⁶

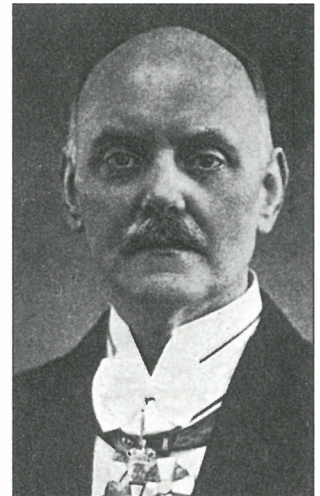
Á þriðja áratugnum voru sífelldar umræður innan þings og utan um skipulag síldarsölu. Árið 1926 var á Alþingi samþykkt frumvarp sem gerði ráð fyrir einhvers konar ríkisvernduðum útflutningsshring með einkarétti til útflutnings saltsíldar. Þessi lög komust að vísu aldrei til framkvæmda en árið 1928 samþykkti Alþingi frumvarp til laga um ríkiseinkasölu á síld (Síldareinkasala Íslands) en þá sat að völdum minnihlutastjórn Framsóknarflokksins með hlutleysisstuðningi Alþýðuflokksins.⁵⁷

Vert er að hafa þessa þróun síldarsölunnar í huga þegar fjallað er um saltfiskútflutning á þessum tíma og skipulag hans. Í mörgum tilvikum voru það nefnilega sömu mennirnir sem fluttu út saltfisk og síld svo að vangaveltur um skipulag annarrar útflutningsgreinarinnar hlutu að hafa áhrif á hugmyndir manna um fyrirkomulag hinnar.

Hugmyndir alþýðuflokksmanna á þriðja áratugnum um ríkiseinkasölu á saltfiski vöktu litla hrifningu meðal útgerðarmanna og fiskútflytjenda. Þó fór því fjarri að allir væru á eitt sáttir um ágæti þess söluþyrirkomulags sem ríkjandi var. Árið 1923 sagði Ludvig Kaaber, bankastjóri, til dæmis í blaðgrein sinni sem fyrr var nefnd að aðalorsök þess að Íslendingar fengju ekki þann arð sem þeir ættu að fá og gætu fengið væri hið algera skipulagsleysi á sölu og útflutningi fisksins.⁵⁸ Þegar Ludvig birti grein sína höfðu útgerðarmenn reyndar nýlega tekið þetta mál til yfirvegunar.

Í janúar sama ár og grein Ludvigs birtist var að frumkvæði Landsbankans boðað til fundar með fiskframleiðendum og fiskútflytjendum til að ræða hvort tiltækilegt þætti að skipa nefnd er fengi rétt til að hlutast til um sölu og flutninga á fiski til útlanda.⁵⁹ Með stofnun slíkrar nefndar skyldi meðal annars reynt að hamla á móti því að fiskur væri boðinn stjórnlaust út og koma í veg fyrir offramboð.

Á fyrrgreindum fundi var kosin nefnd sem gera átti tillögur um umbætur í fiskversluninni. Eitt aðalmeið fisksölunnar virtist nefndinni vera það sem nokkuð tíðkaðist að einstakir menn sem engan

Ludvig Kaaber, bankastjóri Landsbanka Íslands og hvatamaður breytinga á skipulagi fisksölunnar á þriðja áratugnum.

fisk áttu sjálfir byðu fisk til sölu fyrir óþarflega lágt verð en slíkt háttalag þótti vinna allri fiskverslun Íslendinga hið mesta tjón.⁶⁰

Til að stemma stigu við hinum ábyrgðarlausu framboðum hugkvæmdist nefndinni það ráð að skipuð yrði útflutningsnefnd sem meðal annars hefði vald til að synja beiðnum um útflutningsleyfi þætti henni verðið á fiskinum of lágt. Sá annmarki þótti strax vera á þessari tillögu að með henni væri um of gengið á rétt manna til að ráða eigin viðskiptum. Féllu tillögur nefndarinnar yfirleitt í grýttan jarðveg meðal útgerðarmanna og fiskseljenda; meirihluti þeirra virðist hafa verið þeirrar skoðunar að slík stjórn á útflutningi hefði í för með sér of mikið haft á athafnafrelsi. Féll málið því niður og lognaðist þannig að sinni út af viðleitnin til að koma á einhvers konar miðstýringu fiskverslunarinnar. Ekki reyndist hljómgrunnur fyrir slíku meðal hagsmunaaðilanna sjálfra.⁶¹

Gunnar Egilson var í hópi þeirra sem bentu á galla ríkjandi sölu-fyrirkomulags en hann var í upphafi þriðja áratugarins sendur á vegum bankanna og landstjórnarinnar til Spánar til að greiða fyrir fisk-sölu Íslendinga. Gunnar komst meðal annars að þeirri niðurstöðu að íslenskir fiskframleiðendur hefðu oft fengið mun minna fyrir fisk þann er seldur var til Spánar og annarra Miðjarðarhafslanda en þeim bæri eftir markaðsverði þar syðra og hefði mestur hluti mismunarins lent hjá erlendum fiskkaupmönnum.⁶²

Í framhaldi af kynnum sínum af markaðsmálum skilaði Gunnar þingi og stjórn tillögum árið 1924 um breytta tilhögun á ýmsu varðandi fiskverslun Íslendinga. Hann lýsti ríkjandi ástandi þannig:

*Fiskur, fiskur, fiskur.
Þrátt fyrir svo stórauðna
saltfiskframleiðslu að
seljendur ættu fullt í fangi
með að koma henni út á
mörkuðunum létu menn
ekki deigan síga við
fiskveiðarnar. Hér sést
togarinn Garðar GK 25 á
veiðum örlagaárið 1932.
Hvert hólf er sneisafullt og
hásetarnir teygja sig yfir
borðstokkinn að líta á
vörpunu sem liggur við
síðuna – með meiri fisk.
(Guðbjartur Ásgeirsson.)*

Útimarkaður í Barcelona snemma á þessari öld. Spánverjar voru helstu kaupendur saltfisks okkar og engin tilviljun að fyrsti fiskifulltrúi Íslendinga skyldi hafa þar aðsetur. Ekki er saltfisk að sjá á þessum markaði en ýmislegt annað sjávarfang.

Reynsla undanfarinna ára hefur fært bæði framleiðendum og fiskkaupmönnum heim sanninn um það, að margir og miklir annmarkar eru á fyrirkomulagi fiskverslunarinnar eins og það hefur verið og er enn þann dag í dag. Sjaldan hafa þessir annmarkar komið eins berlega í ljós eins og á síðastliðnu ári, er fiskverð hér heima fyrir hríðfellt, án þess að kringumstæðurnar á hinum erlenda markaði væru, að því er virðist, slíkar, að þeim einum geti verið um að kenna.⁶³

Gunnar Egilsson taldi nauðsynlegt að komið yrði á fót eins konar útflutningsnefnd sem synjað gæti um útflutningsleyfi væri verðið að hennar dómi óhæfilega lágt. En gagnstætt hugmyndum fyrrgreindrar nefndar þá hugsaði hann sér að ef fiskútflytjandi vildi selja á lægra verði en nefndin áliti eðlilegt þá skyldi gefa öðrum útflytjendum kost á fiskinum á því verði. Ef enginn treystist til að kaupa hann þá væri sýnilegt að markaðsverðið væri lægra en nefndin teldi og viðkomandi fiskútflytjanda væri þá heimilt að selja fiskinn á þessu verði. En ef annar innlendur fiskútflytjandi vildi kaupa fiskinn á framboðnu verði þá væri auðséð að það væri of lágt. Í hvoru tilvikinu sem er biði viðkomandi fiskútflytjandi alls engan skaða og mættu allir vel við una.⁶⁴

Ekki virðast uppástungur Gunnars Egilssonar í fisksölumálum hafa mælst vel fyrir hjá þeim sem fiskversluninni réðu. Hefur þar vafalaust ráðið miklu að árið 1924 var afli með besta móti hér við land og verð á afurðunum hátt. Er skiljanlegt að við slíkar aðstæður hafi menn leitt hugann að öðru en nauðsyn gagnberra breytinga á

fisksölufyrirkomulaginu. En það eru ekki alltaf jól. Árið 1926 var til dæmis erfitt að selja fisk, eftirspurn var lítil og verð fór lækkandi.⁶⁵ Og þá tóku útvegsmenn aftur að huga að umbótum á fyrirkomulagi fiskverslunarinnar.

c. Svæðisbundin sölusamlög stofnuð

Árið 1926 var enn gerð tilraun til samvinnu í fiskisölnunni er ýmsir stærstu útgerðarmenn við Faxaflóa mynduðu með sér eins konar samsölu á fiski. Samlag þetta var þannig til komið að hið öfluga útgerðarfyrirtæki Kveldúlfur sem hafði mjög víðtæka reynslu í fiskverslun taldi að von væri aukinnar eftirspurnar og hækkandi verðs. Notuðu bankarnir þá tækifærið og létu smærri fyrirtæki selja fyrirtækinu fisk sinn. Í samtökunum voru flestir stærri fiskútflytjendur en þó stóðu nokkrir utan við.⁶⁶ Pétur A. Ólafsson, útgerðarmaður, sagði um þessi samtök í nóvember 1926:

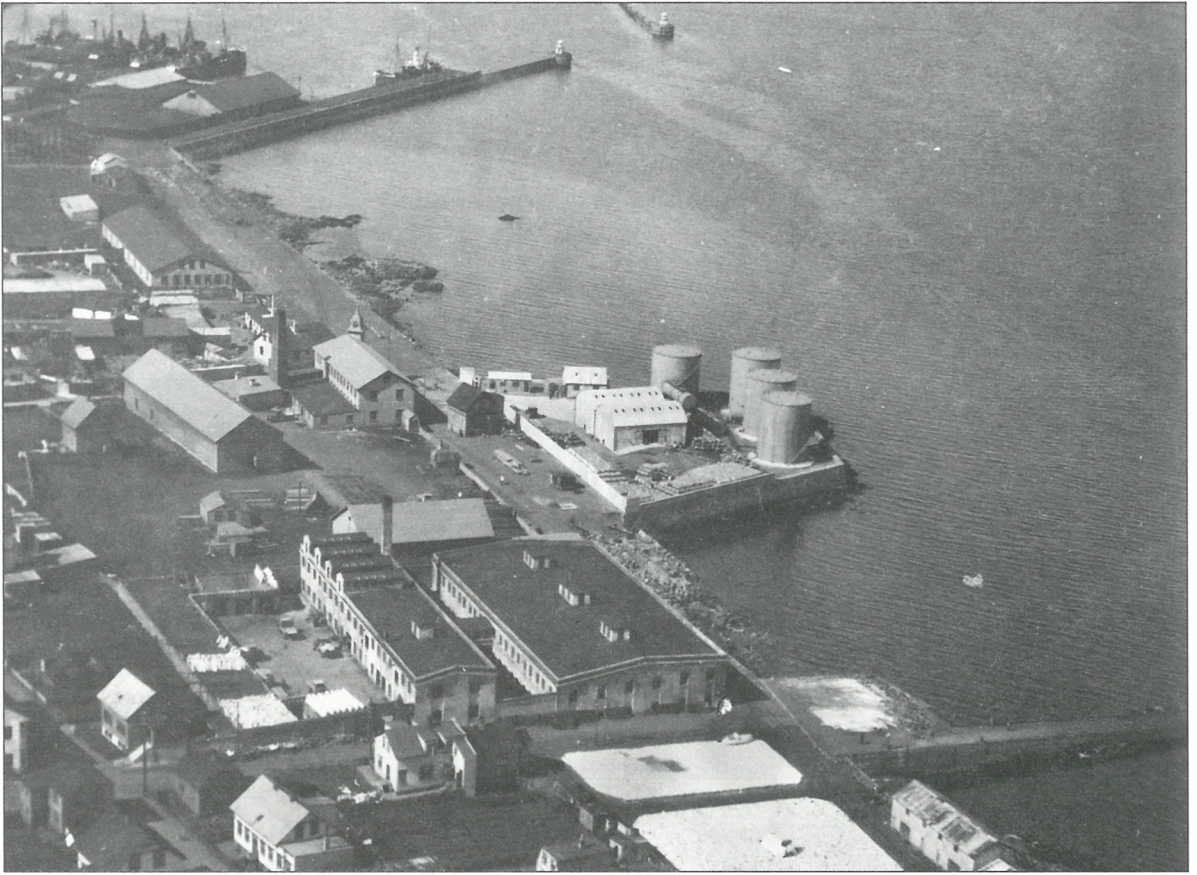
Samlag um fiskisölu, hafa togaraeigendur hér [í Reykjavík] og í nágrenninu myndað, og falið h/f. „Kveldúlfi“ að annast sölu á öllum óseldum fiski þeirra. Er sagt að svipað samlag í Vestmannaeyjum, sé í aðsigi.

Er þetta gleðilegur vottur um að útgerðarmenn séu nú loks að vakna til meðvitundar um nauðsynina á að vinna saman, ef vel á að fara.⁶⁷

Ekki var sopið kálið þótt í ausuna væri komið. Fyrrgreint sölusamlag gafst illa, ekki síst vegna þess að erlendir fiskkaupmenn vildu heldur skipta við þá sem dreifðir voru og engum samtökum bundnir. Keyptu þeir ekkert af samlaginu fyrr en allir aðrir voru búnir að selja.⁶⁸ Má þess vegna með vissum hætti segja að veikleikar samtakanna hafi falist í þeim sem stóðu utan við þau; þeir veittu samtökunum samkeppni og ollu því að þau báru ekki tilætlaðan árangur.

Það voru líklega orð að sönnu hjá Jónasi Jónssyni frá Hríflu er hann sagði á Alþingi árið 1927: „... ég heyri sagt, að enn hafi enginn grætt á þeim samtökum, nema þeir, sem voru utan við þau.“ Sölusamlag þetta lenti fljótlega í miklum erfiðleikum og lagði upp laupana.⁶⁹

Fram af þessu mynduðust hins vegar og treystust í sessi héraðsbundin samlög um sölu á fiski. Stærst þeirra var Fisksölusamlagið við Faxaflóa sem tengsl hafði við ýmis önnur fiskisölusamlög úti um land svo sem í Vestmannaeyjum og víðar. Vafalaust hafa þessi samlög notið þess að eftir erfiðleikaárið 1926 vænkaðist hagur útflytjenda. Árið 1927 var afli mun betri en árið áður og afurðaverð hærri.

Árið 1928 var sérlega gott til sjávarins, eitt mesta aflaár í manna minnum, afurðirnar voru í háu verði og salan gekk greiðlega.⁷⁰

Menn virtust ekki í vafa um að sölusamlögin hefðu gefist vel. Í skýrslu Fiskifélags Íslands fyrir árið 1928 sagði til dæmis svo:

Sölusamlag það, sem starfað hefir hér í Reykjavík nú um tíma, meðal stærri framleiðenda um fiskisölu, sömuleiðis samlag framleiðenda í Vestmannaeyjum, hafa gert mikið gagn og komið að nokkrum notum til að halda fiskverðinu jöfnu innan hæfilegra takmarka, en því miður eru þessi samlög ennþá of fá til þess að geta forðað óeðlilegum verðsveiflum.

Sölusamlög þessi þyrftu að komast á í sem flestum hinna stærri veiðistöðva á landinu og standa í föstu sambandi innbyrðis, að minnsta kosti að því, er allar upplýsingar snertir, þrátt fyrir það þó að hvert sölusamlag hafi fullan umráðarétt yfir framleiðslu meðlima sinna.⁷¹

Þannig var á síðustu árum þriðja áratugarins aukinn mjög áróður fyrir því að fiskframleiðendur um allt land tækju höndum saman í

Fiskverkunarhús Kveldúlfs og höfuðstöðvar fyrirtækisins við Skúlagötu kringum 1930. Bygging þeirra hófst árið 1913, aðeins ári eftir að Kveldúlfur var stofnaður. Milli húsanna var tengi-bygging svo hægt væri að aka fiski þar á milli; í minna húsinu voru þurrklefar eins og loftstokkarnir á hluta þaksins sýna. Ofan á lágum geymsluhúsum, sem mynda hálfhring, er saltfiskur á hallandi grindum að þorna. Til hægri við stöðina eru miklar saltfiskbreiður og fiskstakkar.

fisksölusamlögum.⁷² Í ljósi fenginnar reynslu vildu menn efla samlögin til þess að þau yrðu ekki berskjölduð fyrir samkeppni þeirra sem utan við þau stóðu; markmiðið var að ná stöðugra fiskverði og betri stjórn á útflutningnum. Á þessum árum var saltfiskútflutningur meiri en nokkru sinni fyrr og Íslendingar höfðu náð öruggri fótfestu á mörkuðum meðal annars vegna þess að þeir buðu fiskinn á lægra verði en keppinautarnir.

Þrátt fyrir velgengni á mörkuðum sáu íslenskir útvegsmenn að ýmsir gallar voru á sölufyrirkomulaginu, gallar sem ollu því að lægra verð fékkst fyrir fiskinn en ella. Hér var því um dálítið kaldhæðnislega stöðu að ræða; skipulagsleysið í fisksölu Íslendinga hafði stuðlað að því lága verði sem fékkst fyrir fiskinn en þetta lága verð hafði hins vegar átt drjúgan þátt í sókn Íslendinga á saltfiskmörkuðum. Þar hafði tekist að skjóta helstu keppinautunum ref fyrir rass, Norðmönnum.

En á sama tíma og Íslendingar þrengdu Norðmönnum burt af saltfiskmörkuðum í skjóli lágs fiskverðs fór ekki hjá því að litíð væri öfundaraugum til frændþjóðarinnar vegna þess háa verðs sem hún fékk fyrir afurðir sínar. Árið 1929 var verð á fiski til dæmis miklu stöðugra í Noregi en hér á landi. Um það sagði í *Ægi*:

Vestmannaeyjar, líklega á þriðja áratugnum. Þær voru meðal stærstu framleiðslustaðanna á landinu. Umfangið má marka af hvítu flekkjunum í útjaðri bæjarins, þar liggur saltfiskur breiddur til þerris.

... er þetta mest því að þakka að fisksölufélögin í Noregi eru miklu öflugri en hér og hafa yfir svo miklum fiski að ráða, að undirboð fram hjá þeim eru áhrifalaus, en þó að hér á Suðurlandi séu tvö nokkuð öflug samlög, þá er að minnsta kosti framan af sumrinu svo mikið af fiski á höndum einstakra smærri framleiðenda, sem ekki standa í sambandi

Fiskpökkun í Álasundi í Noregi á þriðja áratugnum. Á þeim tíma höfðu fiskseljendur þar í landi með sér styrkari samtök en keppinautarnir á Íslandi og fengu herra verð fyrir fiskinn.

við neinn félagsskap um sölu afurða sinna og sem ekki er að búast við, að hafi þá þekkingu á ástandi markaðsins í neyslölöndunum, að geti fyllilega gert sér ljóst hvað sé sanngjarnt að krefjast fyrir fiskinn, enda oft af fjárhagslegum ástæðum nauðbeygðir til að selja á þeim tíma, að alltaf er hætt á, að verðið fari óþarflega lágt niður.⁷³

Á Fiskipíngi, sem haldið var í janúar árið 1930, kom fram að þá þegar höfðu verið stofnuð fisksölusamlög á ýmsum stöðum á landinu svo sem í Vestmannaeyjum, Keflavík, Reykjavík, Ólafsfirði og á Húsavík. Á þinginu kom fram sú skoðun að nauðsynlegt væri að stofna fisksölusamlög sem víðast og treysta skipulag þeirra en það var enn mjög lauslegt.⁷⁴

Af framansögðu sést að samtakaviðleitni fiskframleiðenda hér á landi hafði farið mjög vaxandi áður en heimskreppan skall á með öllu því sem henni fylgdi. Viðleitnin átti rætur að rekja til þess að menn komu auga á ókostina sem fylgdu því að senda fiskinn á markaði svo að segja stjórnlaut, með tilheyrandi hættu á offramboði og verðfalli.

IV.

Heimskreppan

Sölusamband íslenzkra fiskframleiðenda

var stofnað í júlímánuði 1932, með frjálsum
samtökum fiskframleiðenda hér á landi. —
Sambandið er stofnað með sérstöku tilliti til
viðskiptaörðugleika þeirra, er nú standa yfir,
og til þess að reyna að ná eðlilegu verði fyr-
ir útfluttan fisk landsmanna, að svo miklu
leyti sem kaupgeta í neytlulöndunum leyfir.

Skrifstofa Sölusambandsins
er í Ingólfshvoli, Reykjavík.

Símnafni: Fisksölnunefndin.

S Í M I: 1480 (6 línur).

1. Kreppa skellur á

a. Blikur á lofti

Undir lok þriðja áratugarins var saltfiskframleiðsla í heiminum orðin meiri en nokkru sinni fyrr og olli þetta því að verð á fiskinum tók að lækka. Offramleiðsla virtist vofa yfir og Íslendingar tóku af fullum krafti þátt í þessari keppni, voru raunar sú þjóð sem mest hafði aukið framleiðslu sína á þriðja áratugnum.¹ Er eðlilegt að spurt sé hvort menn hérlandis hafi ekki séð hvert stefndi með sama áframhaldi.

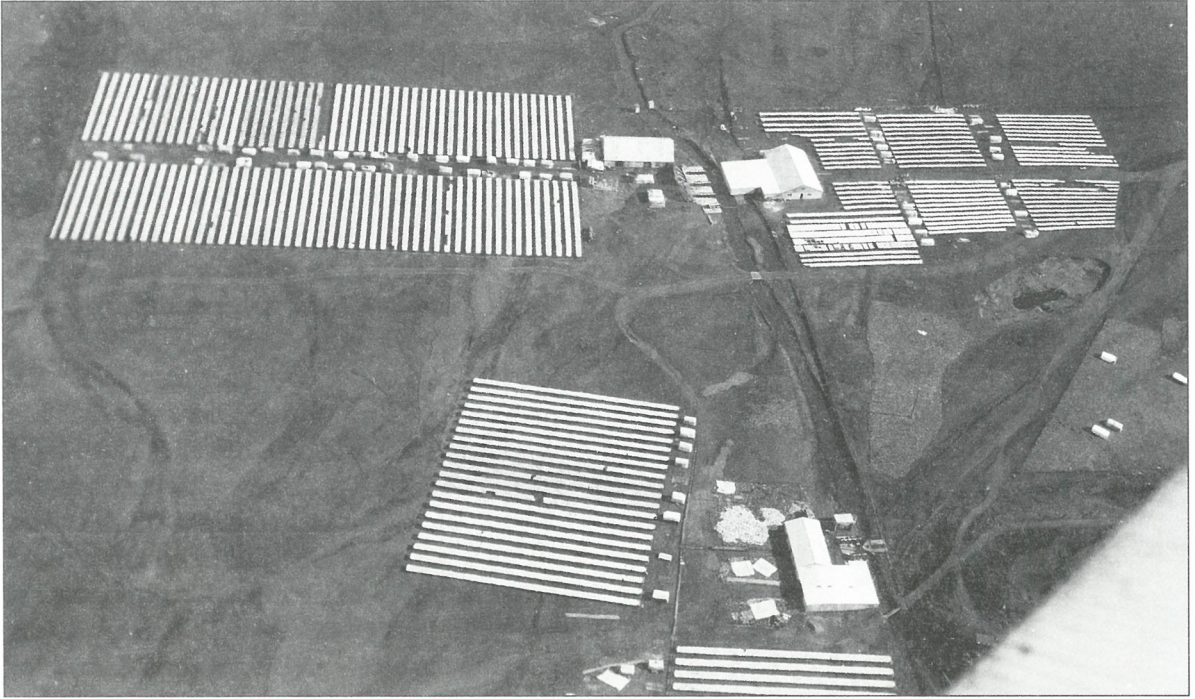
Meðal þeirra Íslendinga, sem vöruðu við skefjalausum vexti saltfiskframleiðslunnar, var Gunnar Egilson, fiskifulltrúi. Í *Ægi* árið 1927 greindi hann frá stöðunni á Spánarmarkaði og benti á að vissulega hefði saltfiskneyslan aukist talsvert mikið þar á undanföllum fimm árum en þó ekki að sama skapi og framleiðslan, framboð hefði á síðustu árum verið meira en eftirspurn. Þetta kæmi ekki aðeins niður á Íslendingum heldur keppinautum þeirra einnig og væri aðalorsök þeirrar verðlækkunar sem orðið hefði. Gunnar stakk upp á því að efnt yrði til fundar með fulltrúum framleiðsluþjóðanna til að ráðgast sameiginlega um þær leiðir sem hugsanlega kynnu að verða færar til að koma í veg fyrir að þessi atvinnugrein veslaðist upp „eins og helst virðast vera horfur á, ef ekkert er að gert, og allt er látið reka á reiðanum.“²

Varnaðarorð Gunnars Egilsonar í *Ægi* áttu fullan rétt á sér. Hætta á offramleiðslu saltfisks jókst með hverju árinu sem leið; framleiðsluþjóðirnar fjárfestu sífellt meira í þessari atvinnugrein og framboð jókst. Að því hlaut að koma fyrir eða síðar að markaðurinn yrði mettur og meir en það. Gunnar og ýmsir fleiri sáu að saltfiskframleiðslan stefndi í ógöngur en framleiðsluþjóðirnar virtust fljóta sofandi að feigðarósi.

b. Kreppan og saltfiskverslunin

Þeir geysilegu erfiðleikar, sem tóku að steðja að saltfiskframleiðslunni um 1930, áttu sér ýmsar orsakir. Í bakgrunni þessara erfiðleika var heimskreppan sem skall á síðla árs 1929. Átti hinn mikli vandi saltfiskframleiðslunnar í upphafi fjórða áratugarins að ýmsu leyti rætur að rekja til þessarar alþjóðlegu kreppu sem olli minnkandi eftirspurn og verðlækkun. Hins vegar verður ekki fram hjá því litið

*Kaflaupphaf IV:
Götuvígi á aðaltorgi
Toledoborgar á árunum
1936-39.
Auglýsing frá SÍF árið 1934.*

að saltfiskframleiðslan sjálf var komin í ógöngur í kjölfar hömlulausrar aukningar á þriðja áratugnum, offramleiðsla var eitt hennar aðalmeið. Í þessu sambandi má geta þess að strax árið 1929, áður en hin almenna efnahagskreppa brast á, var saltfiskframleiðsla hér á landi og víða annars staðar orðin meiri en svo að markaðslöndin gætu tekið við henni allri.³

Þá er ekki síður athyglisvert að saltfiskverð féll mjög árið 1930 þótt eftirspurn minnkaði ekki ýkja mikið. Framboð hlýtur því að hafa verið óeðlilega mikið. Í árlegri yfirlitsskýrslu, sem enska fisk-sölufyrirtækið Hawes & Co. gaf út um saltfiskverslunina í heiminum, sagði enda svo um árið 1930:

... verðhrun saltfisks var ekki fjárkreppunni í heiminum að kenna. Óhagstæðar fjárhagsástæður gerðu án vafa sitt til, en áhrif þeirra, með takmörkun neyslunnar, verða lítilfjörleg borin saman við áhrif of mikillar framleiðslu. Eftirspurn á Evrópumarkaðinum minnkaði um tæplega 10%, en framboð á markaði fór 50% fram úr því, sem eðlilegt er og venja.⁴

Torvelt er að meta til fulls að hve miklu leyti erfiðleikar saltfiskframleiðenda víða um lönd á fjórða áratugnum stöfuðu af offramleiðslu í þessari atvinnugrein og hversu mikið hin almenna efnahagskreppa stuðlaði að þessum erfiðleikum. Efnahagskreppan

Saltfiskpurrkun á Gleráreyrum á Akureyri árið 1930. Lengst t.v. er stakkstæði Kaupfélags Eyfirðinga, t.h. stæði Páls Einarssonar, kaupmanns, og fremst stæði Kaupfélags verkamanna. Á milli stöðvanna rennur Glerá og úr henni var vatn tekið til fiskþvottarins. (Vigfús Sigurgeirsson.)

Fisksöluborð, sennilega á Spáni, á fjórða áratugnum. Ekki sést hér saltfiskur, að minnsta kosti í heilu lagi, en ýmiss konar fiskmeti annað. Steinborðið vinstra megin er ákaflega skrautlegt; á því miðju er mynd af fiskibát á sjó með fjöll í baksýn og til hliðar er önnur mynd af tveimur samanspyrtum fiskum. Við borðið hangir reislá til að vega fiskinn handa kaupendunum.

hafði vitanlega sín áhrif á eftirspurn eftir saltfiski og verð á þessari vöru en þó skyldu menn varast að ofmeta þessi áhrif. Til stuðnings því sjónarmiði, að heimskreppan sjálf hafi ekki átt jafn stóran þátt í erfiðleikum saltfiskframleiðslunnar og ætla mátti við fyrstu sýn, hefur meðal annars verið bent á að saltfiskverð hafi þegar verið tekið að lækka nokkru áður en almennt verðfall gerði vart við sig.⁵

Í þessu sambandi vekur einnig athygli að kreppan í saltfiskframleiðslunni varaði allan fjórða áratuginn en það skýtur nokkuð skökku við þann bata sem einkennandi var á ýmsum öðrum sviðum er líða tók á áratuginn.⁶ Hér má auðvitað að miklu leyti kenna um áhrifum spænsku borgarastyrjaldarinnar 1936-39.

c. Stefnir í óefni 1930-31

Mesta erfiðleikaskeiðið í saltfiskframleiðslu Íslendinga og annarra þjóða hófst árið 1930. Þá lækkaði saltfiskverð mjög og fór sú verðlækkun saman með almennu verðfalli og fjárhagskreppu sem markaðsþjóðirnar þurftu að súpa seyðið af. Þær voru aðallega framleiðendur landbúnaðarafurða og áttu líka við sams konar andstreymi að etja og þær þjóðir sem framleiddu saltfisk: offramleiðslu og verðfall. Þannig komu efnahagsörðugleikarnir niður á getu neytenda til að kaupa saltfisk og ekki bætti úr skák að saltfiskframleiðslan var meiri en oftast áður. Ýmislegt fleira varð líka íslenskum verkend-

um mótdrægt á mörkuðunum, svo sem tollahækkanir á Spáni og Ítalíu.⁷

Vegna offramleiðslu árið 1930 varð verðfall ekki umflúið. Það kom verst niður á hinum erlendu innflytjendum sem keypt höfðu fiskinn fyrirfram og á föstu verði. Var því fyrirsjáanlegt að erfitt yrði að hafa þann háttinn áfram á. Við þessu hlutu þeir að bregðast sem fluttu út íslenskan saltfisk. Útflutningurinn var í höndum örfárra fyrirtækja og manna sem annaðhvort ráku verslunina fyrir eigin reikning eða voru umboðsmenn erlendra fiskkaupmanna. Þegar þessir aðilar sáu hvað verða vildi hættu þeir fiskkaupum, höfðu skiljanlega lítinn áhuga á að kaupa fisk sem bersýnilegt var að þeir mundu tapa á. Þetta bitnaði svo vitanlega á framleiðendunum sjálfum sem stóla þurftu á fyrrnefnda útflytjendum við sölu afurða sinna og urðu þess vegna jafnvel gjaldþrota.⁸

Heimskreppan kveður dyra

„Og svo kemur vertíðin 1930.

Þvílík uppgrip. Fiskigengdin var svo mikil að það var sama hvaða veiðarfæri látið var í sjó, lína, net, handfæri. Aldrei hafði hlutur sjómanna orðið betri, nú var þeim líka borguð svokölluð premía oná fastakaupið.

Einn bátur hafði að vísu farið með allri áhöfn, en það var ekki meira en búast mátti við úr svo stórum flota.

Fiskstaflarnir voru aldrei stærri en þetta vor. Það var mikill hugur í mönnum að efla útgerð, stækka bátana og bæta um eitt og annað eins og jafnan þegar vel gengur. Ungir menn hugðu gott til glóðarinnar við útveg og fiskveiðar.

En allt í einu berast undarlegar fréttir frá útlöndum, sem menn höfðu annars lítið af að segja nema þá helzt yfirgang erlendra togara á miðunum – líka kom fyrir að þessir sömu togarar björguðu heilum skipshöfnum svo hugurinn til þeirra var blendinn.

Þessar fréttir voru á þá lund að ógnarlegt atvinnuleysi væri skolið á í mörgum löndum, vörur flestar lítt seljanlegar og trúlegt að þetta ætti eftir að bitna á fiskinum okkar. Þetta reyndist rétt. Heimskreppan mikla var skollin á. Með hverri viku sem leið urðu fréttirnar ömurlegri: verksmiðjum var lokað og fólkið rekið út á strætin, stórbankar ultu um koll eins og

spilaborgir, risafyrirtæki urðu gjaldþrota og miljónaskari stórborganna svalt heilu hungri.

Þegar útvegsmenn höfðu þurrkað fiskinn sinn svo hann var orðinn mjallahvítur og stinnur þá kom á daginn að kaupmaðurinn vildi ekki taka við honum eða þá fyrir slíkt smánarverð að ekki var á lítandi.

Þetta þótti mörgum undarleg lexía; þeir höfðu um áratugi lagt líf sitt að veði við öflun þessa sjávardýrs, höfðu lagt sig í líma til að gera hann að afbragðs vöru; af fiskinum höfðu þeir eignast húsið, bátinn, og fætt og klætt sig og sína. Kústin aðeins sú að ná í aflann, sem mest af honum, öll önnur vandamál aukaatriði hjá því. Og svo einn dag er þeim sagt í styttingi að enginn vilji skítnýta þessa dásamlegu vöru. Til hvers höfðu þeir barizt? Voru máttarvöldin að gera gys að þeim? Var heimurinn að ganga af göflunum? Þeir sem höfðu fengið mestan afla í vetur, þeir sem höfðu sótt af mestu kappi og lagt mest í sölurnar, þeir urðu verst úti. Þeir höfðu greitt mesta premíu, borgað mest vinnulaun fyrir aðgerð og þurrkun. Þeim var lánað út á fiskinn í vor til að gera upp við mannskapinn, en nú kom ekkert inn í bankann í staðinn. Húsin voru í veði. Bátarnir voru í veði fyrir þessum skuldum. Það fór að þrengjast í búi hjá ýmsum.“

Ási í Bæ: „Binni í Gröf“, 34-5.

*Auglýsing frá Ásgeiri Sig-
urðssyni. Hann var meðeig-
andi og stjórnandi Edin-
borgarverslunar um langa
hrið en hún var afar stór-
tæk í saltfiskkaupum hér á
landi um tíma. Síðan
gerðist hann umboðsmaður
fyrir breskan fiskkaupanda.*

*G. Albertsson. Meðal ís-
lenskra saltfiskútflytjenda
á þriðja áratug aldarinnar
var Guðmundur Alberts-
son. Hann flutti líka út
ýmsar fleiri fiskafurðir eins
og vakín er athygli á í aug-
lýsingunni. Í lok hennar
lætur hann svo í ljós ósk
um að komast í samband
við áreiðanlega saltfiskinn-
flytjendur í Argentínu og
Brasilíu.*

ASGEIR SIGURDSSON
CASA FUNDADA 1895
REYKJAVÍK • ISLANDIA
TELEGRAMAS: "EDINBORG, REYKJAVÍK"
EXPORTADORES
DE
BACALAO
DE TODAS CLASES
INQUIRIES INVITED

G. ALBERTSSON
REYKJAVÍK • ISLANDIA
TELEGRAMAS: "JELANDCOSS" CLAVES: A. B. C. D. E. F. G. H. I. J. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U. V. W. X. Y. Z.
EXPORTADOR DE BACALAO
asi como tambien todas clases de productos
de pesca: Aceite de higado de Bacalao.
Tripas de Bacalao. Aceite de harenque.
Harina de harenque etc.
SOLICITA
relaciones comerciales con casas buenas
importadoras de Bacalao, en ARGENTINA
y BRAZIL

Eins og gefur að skilja horfðu íslenskir framleiðendur og útflytjendur með ugg til ársins 1931 og reyndist svartsýnin á rökum reist. Í ljós kom að innflytjendur í Suður-Evrópu treystust ekki til að kaupa fisk á föstu verði vegna þeirrar áhættu sem slíku fylgdi og menn höfðu reynslu af frá árinu áður. Fór svo að nálega öll framleiðsla ársins var látin af hendi í umboðssölu í markaðslöndunum og þar sem umboðsmennirnir voru í flestum tilvikum fiskkaupmenn sjálfir mátti heita að Íslendingar réðu bókstaflega engu um sölu. Saltfiskverð hélt áfram að lækka á hinum erlendu mörkuðum og átti umboðssalan vafalaust stóran þátt í því að verðið varð lægra haustið 1931 en dæmi voru til um áður.⁹ Glundroðinn í sölu-
málum var tekinn að segja alvarlega til sín. Skefjalaus samkeppni útflytjenda stuðlaði meðal annars að því að margir buðu út sama fiskinn og kunni slíkt auðvitað ekki góðri lukku að stýra í þeirri efnahagskreppu sem skollin var á.

Verðlækkunin á saltfiski árið 1931 er athyglisverð í ljósi þess að heimsframleiðslan var þá mun minni en árið áður. Í skýrslu Hawes & Co. um saltfiskverslunina 1931 var því haldið fram að ein meginástæða þess að verðið hefði haldið áfram að lækka þrátt fyrir minnkandi framleiðslu væri sú að íslenskur fiskur var boðinn á tiltölulega lágu verði. Þessu til stuðnings var bent á að fiskur frá Norgei og Nýfundnalandi hefði selst á hærra verði á mörkuðum þar sem ekki var um að ræða samkeppni við íslenska framleiðslu.¹⁰

Á öllu þessu má sjá að í óefni stefndi hjá íslenskum saltfiskframleiðendum í upphafi fjórða áratugarins og ástæðurnar voru margvíslegar. Heimsframleiðsla á saltfiski hafði aukist mjög undanfarin ár og var einfaldlega orðin of mikil. Ofan á offramleiðsluna bættist svo hin almenna efnahagskreppa víða um lönd. Minnkandi eftirspurn og lækkandi verð ollu því að innflytjendur neituðu að kaupa fiskinn á föstu verði og umboðssala tók við. Sá verslunarmáti stuðlaði síðan aftur að lækkandi verði. Við þetta má svo meðal annars bæta að í aðalmarkaðslandi Íslendinga, Spáni, voru miklar óeirðir, peningagildi valt og glundroði í öllu viðskiptalífi. Að síðustu skal þess get-

ið að í mikilvægum markaðslöndum, einkum á Spáni og í Portúgal, hafði töluverðri saltfiskframleiðslu verið komið á laggirnar og þeirri atvinnugrein veitt margvísleg hlunnindi.¹¹ Allt bar að sama brunni.

2. Heildarsamtök fiskútflytjenda stofnuð

a. Samtakaleysið

Um áramótin 1931-32 var fisksalan komin í slíkt öngþveiti að fyrir-sjáanleg voru mikil áföll tækist ekki að finna nýjar leiðir. Skuldir útgerðarmanna og fiskkaupmanna við lánastofnanir voru afskaplegar og urðu reyndar margir einstaklingar og útgerðarfélög að afhenda bú sín til gjaldþrotaskipta. Þegar hér var komið sögu gekkst Fisksölusamlagið við Faxaflóa fyrir því að komið yrði betra skipulagi á sölu þeirra birgða sem eftir voru í landinu. Gengu ýmsir einstaklingar og sölusamlög úti um land til liðs við Fisksölusamlagið og mun þessi sölusamsteypa þá hafa verið nefnd Fisksölusamlögin. Við þetta dró úr framboði og ró færðist yfir fiskverslunina um hríð meðan framleiðsla fyrra árs var að ganga til þurrðar.

Aftur tók hins vegar að halla undan fæti er að því leið að framleiðsla ársins 1932 væri tilbúin til sölu á erlendum vettvangi um vorið. Kom þá í ljós að verð var lágt og fallandi og þótti augljóst að allt væri að fara á sama veg eða verr en árið áður. Var t.d. sýnilegt að mestallur fiskur landsmanna færi í umboðssölu að nýju. Innflytjendur í markaðslöndunum vildu ekki kaupa á föstu verði þar sem þeir gátu ekki treyst því að talsvert af fiski yrði ekki selt í umboðssölu.¹²

Öllum var ljóst að erfiðleikar þeir sem íslenskir saltfiskframleiðendur glímdu við áttu öðrum þræði rætur að rekja til sölufyrirkomulagsins. Í þeim efnum var hver höndin upp á móti annarri, samkeppni var geysihörð og undirboðum óspart beitt til að koma vörunni á markað. Um þessar mundir voru í landinu fimm fyrirtæki sem höfðu með höndum mestallan saltfiskútflutning landsmanna: Kveldúlfur, Alliance, Fisksölusamlögin, Ásgeir Sigurðsson (umboðsmaður fyrir Berrie & Son) og enska fisksölufyrirtækið Hawes & Co.¹³ Af þeim voru sýnu stærst þrjú fyrstnefndu útflutnings- og framleiðslufyrirtækin og réðu þau samanlagt yfir meirihlutanum af sölu þess fisks sem framleiddur var í landinu.

Þegar harðna tók á dalnum varð innbyrðis samkeppni íslenskra framleiðenda annars vegar og útflytjenda hins vegar æ meiri. Fram-

Auglýsing frá Kveldúlfu.

Hún undirstrikar á skemmtilegan hátt fjölþjóðlegt eðli saltfiskverslunarinnar. Merkið er ekki aðeins táknrænt fyrir vöruna heldur líka spænskt og íslenskt í senn.

Fiskeríaktieselskabet „Alliance“. Það var eitt elsta útgerðarfyrtæki landsins, stofnað 1906, og á meðal allra stærstu saltfiskseljenda nálægt 1930.

LOS PRODUCTORES
Y
EXPORTADORES MAS IMPORTANTES EN ISLANDIA
DE
BACALAO
THE LARGEST PRODUCERS
AND
EXPORTERS OF IN ICELAND FISH

BACALAO ISLANDIA
KVELDULFUR
REGISTERED
TRADE MARK
MARCA
REGISTRADA

PIDEN SIEMPRE ESTA MARCA
ASK FOR THIS BRAND

KVELDULFUR LTD.
ARMADORES DE TRAWLERS
Y DUEÑOS DE FABRICAS
OWNERS OF STEAM TRAWLERS & FACTORIES
REYKJAVIK - ICELAND

FISKERIAKTIESELSKABET
»**ALLIANCE**«
REYKJAVIK · ICELAND
TELEGRAMS: »FORSETI« · CODE: 5TH EDITION A. B. C.
SHARE CAPITAL: Kr. 606,000.00
ESTABLISHED 1906

**EXPORTERS OF FISH AND CODLIVER OIL
IMPORTERS OF FISHING-GEAR COAL & SALT**

MANAGERS OF THE FISHING
CO.S »HÆNGUR« AND »NJÁLL«

ANNUAL EXPORTS: ABOUT
3200 TONS KLIPFISH, ABOUT
2300 TONS FRESH FISH ON ICE,
ABOUT 516 TONS TRAIN OIL

ANNUAL IMPORTS: ABOUT
14,000 TONS COAL, ABOUT 5000
TONS SALT, ALSO ALL KINDS
OF GEAR FOR TRAWLER
FISHING

leiðendur stóðu dreifðir og voru flestir svo aðþrengdir um fjármagn til atvinnurekstrar síns að þeir urðu að hafa vöru sína á boðstólum þótt sýnilegt væri að markaðsverð væri mjög fjarri því að svara framleiðslukostnaði.¹⁴

Íslendingar gátu vitanlega ekki ráðið aðstæðum í markaðslöndum en þeir höfðu hins vegar fulla ástæðu til að færa sölufyrirkomulagið til betri vegar. Það hafði löngum þótt orka tvímælis og ýmsum sviðið í augum samtakaleysi Íslendinga í þeim efnum. Gallar samstöðuleysisins komu æ betur í ljós eftir að sverfa tók að og erfiðleikar þeir, sem fylgdu sölutregðu, undirboðum og verðfalli, komu ekki niður á framleiðendum og útflytjendum einum. Bankar voru líka í miklum vanda staddir. Skuldir útgerðarmanna og fiskútflytjenda höfðu stóraukist og fiskur hrúgaðist upp, bæði heima og erlendis.¹⁵

Það var ekki síst hagsmunamál bankanna að gripið yrði til rötækra úrræða í fisksölumálum. Hagsmunir þeirra kröfðust þess að allt yrði gert til að bæta úr vanda útflutningsframleiðslunnar. Gefum þáverandi formanni bankaráðs Landsbanka Íslands, Jóni Árnasyni, orðið:

Þessi mál voru mikið rædd í stjórn Landsbankans. Á einum slíkum fundi sagði L. Kaaber, bankastjóri: 'Ef fiskútflytjendur fást ekki til að hætta undirboðum, verða bankarnir að taka til sinna ráða.' Þetta er að efni til rétt, en orðalagið er mitt.¹⁶

HAWES & COMPANY (LONDON) LTD.
 (TELEGRAMS: "CEHAWESCIL LONDON") SALISBURY HOUSE, LONDON WALL
 LONDON, E.C. 2.

**BUYERS, SELLERS, CONSIGNEES
 OF
 SALTFISH**

THE ONLY FIRM WHICH HANDLES ALL CLASSES OF SALT COD
 FOR EVERY MARKET

QUANTITIES HANDLED
 FROM
 APRIL 1st 1927 — MARCH 31st 1928

ICELANDIC & FAROE	7,578,995 KILOS
NORWEGIAN	184,703
BRITISH	1,279,430
NEWFOUNDLAND	17,712,436
CANADIAN	1,375,359
FRENCH	1,140,022
	29,370,943

CORRESPONDENCE INVITED

JAKOB GUNNLÖGSSON & CO. A/S
 FOUNDED 1896
 TELEGR. ADRI: STARFSEMI CODES: A B C 5TH & 6TH ED.

HEAD OFFICE:
 COPENHAGEN - STRANDGADE 12
 DENMARK

*

EXPORTERS OF
 ALL KINDS OF ICELANDIC PRODUCTS

**SALTED FISH
 CODFISH
 CODSOUNDS
 COD ROES**

ALL KINDS OF:

**FISHOIL
 SHEEPSKINS
 EIDERDOWN
 MUTTON
 WOOL
 GUTS**

Hawes & Company. Það fyrirtæki var einn helsti kaupandi og seljandi saltfisks í heiminum, keypti meira og minna í öllum framleiðslulöndum eins og auglýsingin ber með sér. Á Spáni rak fyrirtækið mikla sölustarfsemi og átti kælihús í sumum borgum.

Jakob Gunnlögsson & Co. Mörg voru fyrirtækin sem versluðu með íslenska saltfiskinn. Þetta danska fyrirtæki, sem stofnað var af samnefndum Íslendingi laust fyrir aldamótin, átti um langa hríð viðskipti við landsmenn.

Þessi ummæli sýna að bankarnir ætluðu ekki að láta skefjalausa samkeppni útflytjenda koma sér á kaldan klaka heldur grípa til rötækra aðgerða ef þess gerðist þörf.

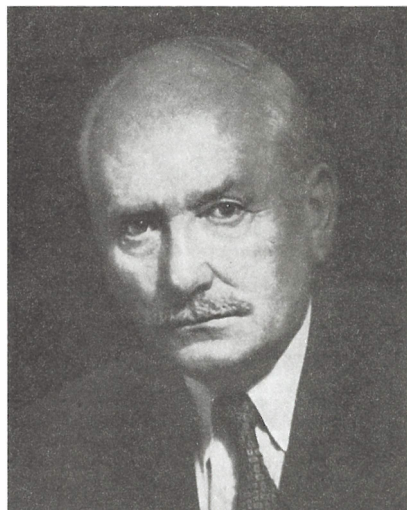
b. Stofnun SÍF 1932

Snemma árs 1932 voru forráðamenn bankanna og aðrir teknir að ræða nauðsyn þess að komið yrði á fót samtökum til að sporna við þeim erfiðleikum sem blöstu þá við framleiðendum og útflytjendum.¹⁷ Þá voru mál þessi töluvert rædd á þingi Fiskifélags Íslands sem haldið var í byrjun marsmánaðar. Þar lét Magnús Sigurðsson, bankastjóri Landsbankans, einna mest til sín taka en hann átti sæti á þinginu sem fulltrúi Reykjavíkurdeildar félagsins.

Á Fiskipinginu voru samþykktar nokkrar tillögur frá Magnúsi og miðuðu þær að því að komið yrði á náinni samvinnu framleiðenda um útflutninginn. Í einni tillögunni, sem samþykkt var samhljóða, skoraði þingið á Alþingi að setja lög er heimiluðu ríkisstjórninni að skipa útflutningsnefnd ef fiskútflytjendur óskuðu þess og yrði hlutverk nefndarinnar meðal annars að koma í veg fyrir óeðlilega samkeppni fiskútflytjenda.¹⁸ Einnig var samþykkt samhljóða eftirfarandi tillaga Magnúsar:

Ólafur Thors, einn framkvæmdastjóra Kveldúlfs, formaður Sjálfstæðisflokksins og alþingismaður. Hann var einn helsti hvatamaður að stofnun SÍF 1932.

Magnús Sigurðsson, bankastjóri Landsbankans. Hann var áhrifamaður í íslensku fjármálalífi, einn helsti hvatamaður að stofnun SÍF 1932 og sat fyrir hönd bankans í fyrstu stjórninni. Frá 1935 til dauðadags, 1947, var hann formaður hennar.

Fiskipíngið skorar á fiskútflytjendur, að þeir myndi frjáls samtök til þess að vinna að útflutningi á fiski á sem hagkvæmastan hátt, og til að stuðla að sem bestu verðlagi á vörunni og að koma í veg fyrir óheilbrigða samkeppni í markaðslöndunum, með því til dæmis að skipta á milli sín markaðsstöðunum, sjá um að fiskurinn sé ekki fluttur of ört út og ekki boðinn fram fyrir of lágt verð, og að Landsbanki Íslands og Útvegsbanki Íslands h/f. megi tilnefna sinn manninn hvor, er hafi aðgang að bréfum og símskeytum fiskútflytjenda, til þess að hafa eftirlit með, að félagsskapur þeirra starfi á þann hátt, sem hentast er fyrir landsmenn, og sjá um að enginn fiskútflytjandi brjóti reglur þær, er þessi félagsskapur kann að setja sér.¹⁹

Í framsöguræðu fyrir ofangreindri ályktun benti Magnús Sigurðsson á að fiskisölumálin væru komin í óviðunandi horf. Kvað hann nauðsynlegt að eftirlit væri haft með því að kunnáttulausir menn fengju ekki að braska með fiskisölu og spilla þannig fyrir henni. Magnús sagði að frelsið hefði aðallega birst í því að hver hefði boðið niður fyrir öðrum. Þá væri umboðssölufyrirkomulagið á fiskisölnunni einstakt fyrirbrigði sem þjóðin mætti vel bera kinnroða fyrir.²⁰

Umræður á Fiskipíngi vorið 1932 og samþykktir þingsins voru ljóst vitni þess í hvert óefni menn töldu fiskisöluna vera komna. Tillögur þær, sem Magnús Sigurðsson bar upp og samþykktar voru, endurspegluðu áhuga manna á því að stokka sölufyrirkomulagið upp. Vitanlega var Magnús ekki að bera fram tillögur um annað en það sem þá þegar var tekið að gerjast með ýmsum frammámönnum í sjávarútvegi. Sagði Magnús reyndar sjálfur um tillögur sínar að þær væru fluttar í samráði við þá menn sem ætla mætti að besta þekkingu hefðu á þessum viðskiptum.²¹

Á öllu þessu má sjá að strax á fyrrihluta árs 1932 voru menn teknir að ræða af alvöru hugmyndina um samtök fiskútflytjenda. Varla hefur það dregið úr áhuganum á samtakamyndun er ljóst varð í júnílok að fiskverð var lægra en verið hafði áður um þetta leyti árs og nálega enginn fiskur var seldur af framleiðslu ársins 1932.²² Ýmsir höfðu þá fyrir nokkru séð hvert stefndi og hafist handa um að koma á skipulagi sem eytt gæti hinni gífurlegu samkeppni er átti svo drjúgan þátt í verðfallinu. Mun frumkvæðið að tilraunum í þessa átt bæði hafa komið frá forráðamönnum bankanna og hagsmunaaðilum í sjávarútvegi.

Viðræður fóru fram milli fulltrúa bankanna, þriggja stærstu fiskútflytjendanna og allra helstu útgerðarmanna með það fyrir augum að koma sem fyrst þeirri skipan á að allur sá fiskur sem fluttur væri út yrði seldur af einum aðila.²³ Bar þessi samtakaviðleitni þann árangur að í **júlí 1932** komu bankarnir, Landsbankinn og Útvegsbankinn, og þrjú stærstu innlendu útflutningsfyrirtækin, þ.e. Kveldúlfur, Alliance og Fisksölusamlögin við Faxaflóa, sér saman um **stofnun Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda**.²⁴ Ólafur Thors, sem á þessum tíma stjórnaði Kveldúlfi ásamt bræðrum sínum, sagði síðar svo frá tildrögum þessara samtaka:

Og þar var það ég persónulega, sem fór á fund Magnúsar Sigurðssonar bankastjóra, í samráði við starfsmann Kveldúlfs, Richard Thors, og bað hann um aðstoð í málinu. Og það var einnig ég, eftir að hafa ráðfært mig við Georg Ólafsson og Kaaber [hina bankastjóra Landsbankans], sem aftur fór á fund forsætisráðherra, Ásgeirs Ásgeirssonar, sem þá var að fara til útlanda, og spurði, hvort ég mætti ekki láta þau boð berast eftir honum, að hann hefði samúð með, að til slíkra samtaka væri stofnað, og tók hann mjög jákvætt undir þá beiðni mína og fór svo af landi burt þá sama daginn.²⁵

Ljóst er að Ólafur Thors og Magnús Sigurðsson, bankastjóri, voru þeir tveir menn sem létu einna mest til sín taka við myndun samtaka um saltfiskútflutninginn.²⁶ Ekki gekk það samt prautilaust fyrir sig af því að ekki vildu allir sem hlut áttu að máli ganga svo langt að stofna til allsherjarsamtaka um saltfisksölu. Vildu sumir að einungis yrði tekin upp nánin samvinna milli hinna ýmsu fiskútflytjenda, erlendra og innlendra, er sýna skyldu sameiginlega viðleitni til að halda uppi verði á fiskinum.²⁷ Þessi stefna varð hins vegar undir og er vissulega athyglisvert að bankarnir virðast hafa ráðið mjög miklu um það. Má í þessu sambandi benda á ályktun sem samþykkt var í einu hljóði 13. júlí 1932 á fundi Fisksölusamlaganna rétt áður en SÍF var stofnað:

*Helgi Guðmundsson,
bankastjóri Útvegsbankans
og fulltrúi hans í stjórn SÍF.*

*Helgi hafði áður verið um
sneið fiskifulltrúi á Spáni,
Ítalíu og í Portúgal, næst á
eftir Gunnari Egilsyni.*

*Richard Thors, einn fram-
kvæmdastjóra Kveldúlfs.
Fyrirtækið var eitt af stofn-
endum SÍF og Richard
varð einn af þremur fram-
kvæmdastjórum þess og
formaður stjórnarinnar.
(Loftur Guðmundsson.)*

Að fengnum yfirlýsingum frá bankastjórunum, Magnúsi Sigurðssyni [í Landsbanka] og Helga Guðmundssyni [í Útvegsbanka] um, að ef ekki komist á frjáls samsala á fiski landsmanna, muni hún verða þvinguð fram með ríkiseinkasölu, lýsir fundurinn yfir því, að hvoruga leiðina telur hann heppilega, en kýs þó heldur frjálsu samsöluna ...²⁸

Þessi ályktun sýnir glögglega hversu stóran þátt bankarnir áttu í því að knýja á um stofnun Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda. Athyglisverð er hótunin um einkasölu í ljósi þess að um þetta leyti sátu að völdum framsóknarmenn og sjálfstæðismenn sem fram að þessu höfðu ekki léð máls á hugmyndinni um ríkiseinkasölu. Skal ekkert fullýrt um það hvort ríkisstjórnin hafi verið með einhver áform um ríkiseinkasölu er hér var komið sögu en gera verður ráð fyrir að bankastjórnarnir hafi ráðfært sig við stjórnarherra áður en þeir gáfu yfirlýsingar um að gripið yrði til slíks úrræðis ef ekki kæmist á frjáls samsala. Alltént er ljóst að ríkiseinkasala var einn þeirra kosta sem tækir þóttu til að koma skikkan á saltfiskútflutninginn. Má raunar segja með nokkrum rétti að þessi kostur hafi verið sá vöndur sem dugði til að knýja saltfiskframleiðendur til samtakamyndunar.²⁹

Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda varð þannig til með þeim hætti að þrjú stærstu innlendu útflutnings- og framleiðslufyrirtækin bundust samtökum um sölu þess fisks sem þau réðu yfir og tilnefndu ásamt Landsbankanum og Útvegsbankanum hvert sinn fulltrúa í stjórn sambandsins. Magnús Sigurðsson sat í stjórninni fyrir Landsbankann, Helgi Guðmundsson fyrir Útvegsbankann, Richard Thors fyrir Kveldúlf, Kristján Einarsson fyrir Alliance og

Kristján Einarsson, einn af þremur framkvæmdastjórum SÍF. Hann hafði áður verið umboðsmaður skoska fyrirtækisins Bookless Brothers en síðar varð Kristján framkvæmdastjóri útflutningsdeildar Alliance, eins af stofnendum SÍF. (Loftur Guðmundsson.)

Ólafur Proppé, einn þriggja framkvæmdastjóra SÍF. Ólafur var framkvæmdastjóri Fisksölusamlaganna við Faxaflóa, eins af stofnendum SÍF, en hafði áður stundað verslun og fiskútflutning um árabíl. (Mendoza.)

Ólafur Proppé fyrir Fisksölusamlögin. Richard Thors var formaður þessarar fyrstu stjórnar SÍF.³⁰

Í bráðabirgðafyrirmælum, sem stjórnin gaf út í byrjun ágúst 1932 um starfsemi samtakanna, sagði svo um tilgang félagsskaparins:

Félagið er stofnað með sérstöku tilliti til þeirra örðugleika í verslun og viðskiptum, er nú standa yfir og í þeim tilgangi, að stöðva verðlækkun á útfluttum saltfiski og reyna að koma honum í eðlilegt verð með tilliti til kaupgetu í neyslulöndunum. Jafnframt er félaginu ætlað að styðja hagsmuni neytendanna með að koma í veg fyrir verðsveiflur á fiskinum og gera innflytjendum á þann hátt áhættuminna að kaupa fiskinn fyrir ákvæðisverð. Félagið ætlar sér þannig að hafa fyrir augum jafnt hagsmuni útflytjenda og innflytjenda.³¹

Bankarnir tveir fóru á leit við þá fiskframleiðendur og -útflytjendur sem voru í viðskiptum við þá að þeir gengju í hið nýstofnaða félag sem bauðst til að selja fisk þeirra ef þeir óskuðu. Fyrst um sinn var SÍF ætlað að starfa uns fiskframleiðsla ársins 1932 væri seld. Skyldu félagsmenn gefa stjórn félagsins ótakmarkað umboð til að selja allan þann fisk er ætlaður væri til útflutnings og var þeim óheimilt að selja utanfélagsmönnum slíkan fisk. Þessi ákvæði náðu þó ekki til ísaðs fisks eða frosins.³²

Þegar nokkurra mánaða reynsla var komin á starf sölusamtakanna ákváðu íslensk stjórnvöld að styrkja þau enn frekar í sessi. Í þessu skyni voru gefin út bráðabirgðalög hinn 5. desember 1932 um heimild fyrir ríkisstjórnina til íhlutunar um sölu og útflutning á fiskframleiðslu næsta árs. Var ráðherra heimilað að skipa svo fyrir

Bráðabirgðalög um sölu og útflutning á fiskframleiðslu ársins 1933. Lögin tryggðu SÍF einkarétt á sölu á saltfiskframleiðslu ársins og þannig var komið í veg fyrir að samtökin brystu og aftur sækti í sama farið. Starfstími þessara bráðabirgðasamtaka var með öðrum orðum lengdur um eitt ár og þetta stuðlaði að því að festa þau í sessi.

90
5. des.

BRÁÐABIRGÐALÖG

um

heimild fyrir ríkisstjórnina til íhlutunar um sölu og útflutning á fiskframleiðslu ársins 1933.

Vér Christian hinn Tíundi, af guðs náð konungur Íslands og Danmerkur, Vinda og Gauta, hertogi í Slésvík, Holtsetalandi, Stórmæri, Þéttmerski, Låenborg og Aldinborg,

Gjörum kunnugt: Dóms- og útvegsmálaráðherra Vor hefir tjáð Oss, að nauðsynlegt sé, að ríkisstjórnin fái heimild til þess fyrst um sinn að hafa íhlutun um sölu og útflutning á fiskframleiðslu ársins 1933, í því skyni að tryggja og festa það samstarf útvegsmanna, er hófst á þessu ári og leiddi til stofnunar Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda. Sé sala og útflutningur nýju fiskframleiðslunnar með öllu frjáls, eru líkur til að það valdi verðlækkun á eldri fiskbirgðum, en einkum þó á nýju framleiðslunni. Mundi slíkt verðfall færa yfir Sölusambandið utan og innan að komandi hættur, sem sennilega mundu ríða þessum þörfu samtökum að fullu, og á þann hátt stórskaða íslenska framleiðendur, hæði þá er eiga fiskbirgðir liggjandi hér í landinu, en þó aðallega væntanlega eigendur nýju framleiðslunnar.

að á tímabilinu 1. janúar til 1. apríl 1933 mætti ekki án samþykkis SÍF flytja eða selja til útlanda saltaðan fisk. Bráðabirgðalög þessi voru sett að frumkvæði og beiðni stjórnar SÍF.³³

Stjórn SÍF eða Fisksölunefndinni, eins og samtökin voru stundum kölluð eftir símnafninu, tókst strax að ná meginhluta saltfiskútflutningsins í sínar hendur. Þó var einn allstór útflytjandi frá upphafi utan við samtökin, Akurgerði, sem aðsetur hafði í Hafnarfirði og var samningsbundið enska fyrirtækinu Hawes & Co. um sölu á fiski sínum. Hafði þetta fyrirtæki leyfi til að flytja út um 10% af heildarframleiðslu saltfisks en SÍF hafði frá upphafi á sinni könnu að minnsta kosti 90% framleiðslunnar. Í raun flutti SÍF þó stundum út meira en það með því að hafa samvinnu við Akurgerði og annast sölu á fiski sem það fyrirtæki hafði til umráða. Saltfiskútflutningur Akurgerðis fór minnkandi þegar fram liðu stundir uns hann lagðist alveg niður í lok áratugarins.³⁴

c. Árangur samtakanna

Með stofnun SÍF var gerð ein stórfelldasta tilraunin fram að þessu til að halda aðalframleiðsluvöru landsmanna í viðunandi verði. Vakti þetta óneitanlega nokkra athygli meðal annarra framleiðsluþjóða sem ekki hafði tekist að stofna svo víðtæk samtök um fisksöluna.³⁵ Í framhaldi af þessu er eðlilegt að spurt sé hver hafi orðið árangurinn, tókst Sölusambandinu með samtakamætti að hækka verð á íslenskum saltfiski erlendis?

Ekki fer á milli mála að stofnun SÍF hafði í för með sér gagngerar breytingar á fiskversluninni. Í stað illvígrar samkeppni fiskútflytjenda var fiskurinn nú seldur af einum aðila. Ekkert var látið í umboðssölu og fiskinnflytjendur í markaðslöndum voru yfirleitt sáttir við samtök Íslendinga af því að þau tryggðu fast verð og ró á fiskmörkuðum. Miklu meiri festa náðist um framboð og sölu á fiski en áður. Nú var unnt að bjóða hæfilegt magn í einu en áður hafði framboðið verið skipulagslaust og oft óhæfilega mikið þar sem einn útflytjandi vissi ekki hvað annar gerði. Slíkt offramboð á fiski hafði ekki síst gert vart við sig þegar menn óttuðust verðfall. Þegar þannig stóð á var nauðsynlegt að gæta hófs um framboð en erfitt að koma slíku við þegar margir útflytjendur voru starfandi og hver pukraði í sínu horni.³⁶

Ekki verður um það deilt að verðið á íslenskum saltfiski fór hækkandi eftir að Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda tók til starfa í júlí 1932. Hækkaði verðið fljótlega um allt að þriðjungi frá því sem það hafði farið lægst í júlí og fór frekar hækkandi er leið á árið. Þar með er auðvitað ekki sagt að verðhækkunina alla megi rekja beint til stofnunar samtakanna. Hér virðist einnig hafa átt nokkurn hlut að máli alþjóðleg þróun í saltfiskversluninni. Í yfirlitsskýrslu Hawes & Co. um saltfiskverslunina 1932 var bent á að þá hefði verð yfirleitt hækkað á öllum tegundum saltfisks. Þessi verðhækkun var meðal annars rakin til þess að saltfiskbirgðir höfðu minnkað frá árinu áður. Voru það ekki einungis Íslendingar, sem nutu töluverðrar verðhækkunar, heldur keppinautar þeirra einnig.³⁷

Á þessu sést að ákaflega erfitt er að meta að hve miklu leyti verðhækkun á íslenskum saltfiski í kjölfar stofnunar SÍF hefur átt rætur að rekja til starfs samtakanna og að hve miklu leyti þessi verðhækkun var alþjóðlegri þróun að þakka. Ástæðulaust er þó að efast um góðan árangur af stofnun samtakanna. Má líka benda á ummæli færeysks manns sem fór á vegum yfirvalda þar í eyjum til Spánar og Portúgals vorið 1933 til að kanna markaðshorfur í þessum löndum. Hann samdi ýtarlega skýrslu til Lögbingsins færeyska um ferð sína og sagði þar meðal annars:

Þegar samtök Íslendinga hófust í fyrrasumar, var verðið á Spáni komið svo lágt, að alls ekki varð komist hjá tapi, hvorki fyrir færeyska né íslenska útflytjendur, og á fiskmarkaðnum var í rauninni mesti glundroði. Það geta ekki verið skiptar skoðanir um það, að hið íslenska Sölusamband hefir einnig haft heppileg áhrif á verðlagið á Færeyjafiski, og að mínu áliti væri mjög illa farið, ef svo skipaðist, að færeyskur fiskur yrði notaður til þess, að gera hinum íslensku samtökum örðugt fyrir, því að við Færeyingar eigum þeim mikið að þakka.³⁸

Svo mikið er víst að íslenskir framleiðendur og útflytjendur voru fegnir þeim stöðugleika sem skapaðist þegar tekið var fyrir skipulagslaus framboð íslenskra aðila, jafnvel á sama fiskinum svo magnið virtist meira en það var í raun. Nógu erfiðir voru markaðirnir samt og samkeppnin við erlenda seljendur. Það er því ekki vafi að Íslendingar styrktu mjög stöðu sína, eins og aðstæður voru, með stofnun samtakanna.³⁹

d. Viðbrögð við SÍF

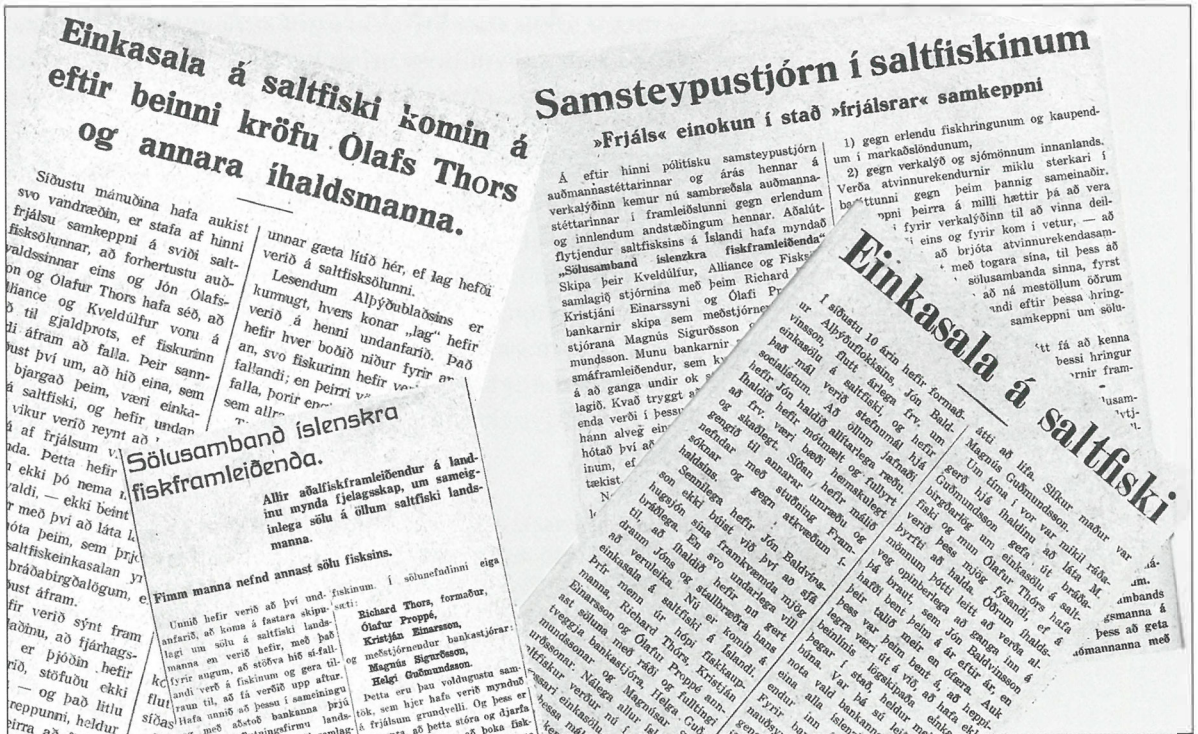
SÍF var stofnað um það leyti sem kreppan var mjög tekin að herða tökin á íslenska þjóðarúinu en kreppuárin voru tími mikils umróts hér á landi sem annars staðar. Í efnahagsvandræðum og atvinnuleysi tókust pólitísk öfl á með harðvítugri hætti en oftast fyrr og síðar. Deilur um efnahagsstefnu og atvinnumál hlutu öðrum þræði að draga dóm af mikilvægustu framleiðslugrein þjóðarinnar og helsta bjargræðisvegi, saltfiskframleiðslunni. Inn í þær deilur blönduðust skiljanlega þau samtök sem framleiðendur komu á fót til að bregðast við þrengingum kreppunnar. SÍF varð frá upphafi pólitískt bitbein, þrætuepli stjórnmálaflokkanna í landinu.

Megindeilur stjórnmálamanna á kreppuárunum snerust um það hversu mikil afskipti ríkisvaldið skyldi hafa af atvinnulífinu. Annars vegar stóðu þeir sem töldu að kreppan kallaði á viðtæk ríkisafskipti, einkaframtakið væri þess ekki megnugt að leysa efnahagslífið úr viðjum kreppunnar. Hins vegar voru talsmenn þess sjónarmiðs að ríkisvaldið ætti einungis að búa einkaframtakinu nauðsynleg skilyrði til að vinna sig út úr kreppunni en láta atvinnulífið afskiptalaust að öðru leyti.⁴⁰

Þegar SÍF var stofnað árið 1932 voru starfandi fjórir stjórnmálaflokkar í landinu: Alþýðuflokkur, Framsóknarflokkur, Kommúnistaflokkur og Sjálfstæðisflokkur. Í málögnum þessara flokka birtist afstaðan til stofnunar Sölusambandsins og starfsemi. Var málflutningurinn skiljanlega í samræmi við afstöðu einstakra flokka til ríkjandi kreppuástands og þeirra leiða sem hugsanlegar voru taldar til að vinna bug á erfiðleikunum.

Vart getur það talist of djúpt tekið í árinni að segja að nán tengsl hafi verið á milli Sjálfstæðisflokksins og ýmissa þeirra manna og fyrirtækja sem stóðu að stofnun SÍF. Nægir að benda á að í forsvari fyrir Kveldúlf var Ólafur Thors, einn helsti talsmaður Sjálfstæðisflokksins á þessum tíma og formaður frá 1934.

Sjálfstæðisflokkurinn og málöggn hans höfðu verið málsvavar frjálsræðis í sjávarútvegi og utanríkisviðskiptum. Því hafði meðal

annars borið vitni hörð andstaða við allar hugmyndir um ríkiseinkasölu á saltfiski en frumvörp þar að lútandi hafði Alþýðuflokkurinn oft borið fram á Alþingi á þriðja áratugnum eins og áður hefur verið getið. En hvernig gat Sjálfstæðisflokkurinn þá réttlætt stofnun SÍF árið 1932? Var ekki sú aðstaða, sem samtökin fengu til útflutnings, í hróplegri mótsögn við allt það sem Sjálfstæðisflokkurinn og fyrirrennarar hans höfðu áður beitt sér fyrir?

Í málögnum Sjálfstæðisflokksins var lögð á það sterk áhersla að gera þyrfti skýran greinarmun á ríkiseinkasölu annars vegar og hins vegar þeirri skipan sem komið hefði verið á að með stofnun SÍF; þau samtök hefðu verið mynduð á frjálsum grundvelli til að reyna að stöðva hina sífelldu verðlækkun á fiskinum og gera tilraun til að fá verðið hækkað á ný.⁴¹ Að mati Sjálfstæðisflokksins var stofnun SÍF þannig ill nauðsyn við þær erfiðu aðstæður sem kreppunni fylgdu:

Með svo víðtækum samtökum er svo til girt fyrir verðlækkun á fiskinum vegna óhagkvæmra niðurboða einstakra seljenda. En jafnframt er það tryggt, að fiskisalan er í höndum þeirra manna, sem mesta og besta reynslu og þekkingu hafa í þessum efnum. ...

... Samtök um fiskisölu, undir forystu hinna hæfustu manna geta nú á tímum hæglega orðið fjöregg hins efnalega sjálfstæðis vors.⁴²

Blöðin tóku mjög ólíka afstöðu til SÍF og stjórnaðist hún eingöngu af sjónarmiðum um þeirra sem áttu þau.

Sjálfstæðismenn töldu starf SÍF ekki sambærilegt við ríkiseinkasölu á borð við þá sem Alpýðuflokkurinn hafði beitt sér fyrir, það er Sildareinkasölu Íslands. Baráttan fyrir slíkri einkasölu var aftur á móti í samræmi við þjóðnýtingarhugmyndir íslenskra jafnaðarmanna á þessum tíma. Því lét *Alpýðublaðið* í ljós vonir um að Sölu-sambandinu tækist að ná sömu markmiðum og Alpýðuflokkurinn hafði stefnt að með hugmyndum sínum um ríkiseinkasölu: að koma í veg fyrir undirboð, að fiskur yrði ekki boðinn örar til sölu en svo að sæmilegt verð fengist fyrir hann og að ekki væri sent of mikið af óseldum fiski til markaðslandanna.⁴³

Alpýðuflokkurinn taldi þannig ýmislegt hafa áunnist með stofnun SÍF en ljóst var að fyrirkomulagið var flokknum ekki að skapi. *Alpýðublaðið* sagði:

Þetta er að vísu einkasala á saltfiski, en það er ekki þetta fyrirkomulag, sem Alpýðuflokkurinn æskir eftir, því að það er til þess eins að tryggja hag hinna fáu eigenda Fisksölusambandsins, heldur vill hann það fyrirkomulag saltfiskssölnunnar, sem gætir hags sjómanna og verkamanna fyrst og fremst.⁴⁴

Enda þótt Alpýðuflokkurinn teldi að með stofnun SÍF væri ekki nægilega gætt hags verkalýðsins tók hann ekki eins djúpt í árinni og Kommúnistaflokkurinn. Í augum kommúnista voru þau stórfyrirtæki, sem stóðu að stofnun SÍF, ímynd þess arðráns- og auðvaldsfyrirkomulags sem bylta skyldi. Málagn flokksins, *Verklýðsblaðið*, sagði um stofnun Sölusambandsins að þar væri á ferðinni „sambræðsla auðmannastéttarinnar í framleiðslunni gegn erlendum og innlendum andstæðingum hennar.“ Síðar sagði svo:

Tilgangurinn er að styrkja íslensku auðmannastéttina og skipuleggja krafta hennar til baráttu:

- 1) gegn erlendu fiskhringunum og kaupendum í markaðslöndunum.
- 2) gegn verkalýð og sjómönnum innanlands.⁴⁵

Þegar Sölusambandið var stofnað sátu Sjálfstæðisflokkur og Framsóknarflokkur saman í stjórn. Sá framsóknarmaður, sem lét einna fyrstur í sér heyra um samtökin, var Jónas Jónsson frá Hríflu. „Nú er komin á einkasala á saltfiski á Íslandi“, sagði hann í grein í *Tímanum* skömmu eftir stofnun SÍF. Þar sagði einnig:

Eymd hinnar frjálsu samkeppni spákaupmannanna var orðin takmarkalaus, og útlitið ekkert annað en hrun og eyðilegging. ...

Það spor, sem nú er stigið, er líklegt til að verða mjög afleiðingaríkt í íslensku verslunarlífi. Hin frjálsa samkeppni hefir gefist upp í þessu

SÍF og kaupendur. Þessi auglýsing minnir í senn á Ítalíumarkað og skoðanir fiskinnflytjenda í markaðslöndunum á stofnun SÍF. Viðbrögð þeirra voru blendið fyrst í stað því sumir óttuðust að hér væri á ferð ríkiseinkasala þar sem van-kunnandi menn mundu halda um taumana með önnur sjónarmið að leiðarljósi en hag kaupenda og verkenda. En ótti þeirra sefaðist er þeir fengu fregnir af því hvers eðlis samtökin voru.

efni, og það eru litlar líkur til að hún komi fram til greina í saltfiskverslun Íslendinga. ...

En fyrir landið er verulegur ávinningur að þessi leið er reynd. Þjóðin er búin að þola svo miklar hörmungar í sambandi við hina heimskulegu samkeppni á saltfiskmarkaðinum, að hún hlýtur að fagna hverri tilraun sem gerð er til heppilegra skipulags og vinnubragða.⁴⁶

Enda þótt framsóknarmenn gætu fallist á nauðsyn þess að setja alla saltfisksöluna undir einn hatt voru þeir ekki alls kostar ánægðir með það skipulag sem Sölusambandinu var valið í upphafi. Vildu þeir að SÍF yrði endurskipulagt til að fiskframleiðendur um allt land gætu á félagsbundinn hátt haft áhrif innan samtakanna. Mótaðist afstaðan í þessu efni ekki hvað síst af hagsmunum samvinnufélaganna víða um land en þau töldu nauðsynlegt að skipuleggja betur og félagsbinda Sölusambandið til að tryggð yrðu með lýðræðislegum hætti áhrif hvers og eins framleiðanda.

Þetta sjónarmið var ríkjandi meðal seljenda víða um land og komu snemma eftir stofnun SÍF upp kröfur þess efnis að framleiðendur og fisksölusamlög fengju að tilnefna fulltrúa hjá Sölusam-

bandinu til að gæta hagsmuna umbjóðenda sinna.⁴⁷ Áttu slíkar kröfur m.a. rætur að rekja til þess að smáverkendur, dreifðir um verstöðvar víða um land, sættu sig ekki við að hafa jafn lítil ítök í stjórn SÍF og raun bar vitni.⁴⁸ Voru til dæmis samþykktar ályktanir á þingum fiskifélagsdeilda Norðlendingafjórðungs, Vestfirðingafjórðungs og Austfirðingafjórðungs á árinu 1933 þar sem farið var fram á rétt til íhlutunar um stjórn Sölusambandsins.⁴⁹

3. Breytingar gerðar á SÍF

a. Hvers konar skipulag?

Þegar ljóst varð að með stofnun SÍF væri ekki tjaldað til einnar nætur og samtökunum voru með lögum veitt forréttindi til saltfiskútflutnings var ofur eðlilegt að þær raddir gerðust háværar sem kröfðust þess að fastara skipulagi yrði komið á samtökin og þau félagsbundin með lýðræðislegum hætti. Í þessu efni gengu samvinnufélögin fram fyrir skjöldu, þ.e. Samband íslenskra samvinnufélaga.

Strax og SÍF var stofnað ákvað SÍS að fela Sölusambandinu að selja þann fisk sem SÍS hafði með höndum en það hafði á undanförnum árum selt íslenskum fiskútflytjendum hann.⁵⁰ Í janúar 1934 setti stjórn SÍS síðan það skilyrði fyrir áframhaldandi samvinnu við SÍF að tillögur sem SÍS kynni að gera um skipulagsbreytingar á SÍF yrðu bornar undir félagi í samtökunum og lofaði stjórn Sölusambandsins því.⁵¹ Í framhaldi af þessu fjallaði aukafundur SÍS í marsmánuði 1934 um tillögur sem Jón Árnason, framkvæmdastjóri útflutningsdeildar SÍS, hafði lagt fram. Gerði nefnd sú, er um þær fjallaði, drög að nýjum samþykktum fyrir SÍF.⁵²

Um áramótin 1933-34 hafði stjórn SÍF tilkynnt að landsfjórðungarnir mættu hver hafa einn fulltrúa sem kæmu til Reykjavíkur öðru hverju til skrafs og ráðagerða. Síðar var fallist á að SÍS hefði sérstakan fulltrúa en félagsdeildir sambandsins tækju þá ekki þátt í fulltrúakosningum í fjórðungunum.⁵³ Hinn 26. október 1934 var síðan haldinn í Reykjavík fulltrúafundur sem stjórn SÍF hafði kvatt saman til þess að ræða sameiginleg velferðar- og áhugamál saltfiskframleiðenda. *Morgunblaðið* sagði um tilefni þessa fundar:

Hafa menn sérstaklega fundið að því, að einstakir framleiðendur hefðu ekki haft fullkomna íhlutun um skipun stjórnarinnar. Með öðrum orðum að ekki væri gætt fullkomins lýðræðisskipulags í byggingu félagsskaparins. Stjórn S.Í.F. hefir einnig fundið, að nokkuð skorti á nána samvinnu milli einstakra framleiðenda og þeirra sem hafa fisksöluna á hendi.⁵⁴

Jón Árnason, formaður bankaráðs Landsbanka Íslands. Hann var jafnframt lengi framkvæmdastjóri útflutningsdeildar Sambands íslenskra samvinnufélaga og í forystu- sveit framsóknarmanna. Jón var fulltrúi þeirra í stjórn SÍF um árabil. (Jón Kaldal.)

Á fulltrúafundinum var framtíðarskipan Sölusambandsins rædd og þá sérstaklega tillögur SÍF þar að lútandi. Samkvæmt þessum tillögum, sem Vilhjálmur Þór, kaupfélagsstjóri, setti fram, skyldi starfsemi SÍF félagsbundin mun meir en verið hafði og traustu skipulagi komið á samtökin.

Í tillögum SÍF var meðal annars gert ráð fyrir því að hver sá sem gerðist aðili að samtökunum hefði þar aðeins eitt atkvæði, án tillits til fiskmagns. Spunnust töluverðar deilur um þetta og voru margir þeirrar skoðunar að óhjákvæmilegt væri að miða atkvæðisrétt við fiskeign félagsmanna. Í þá átt gengu tillögur frá meirihluta stjórnar SÍF og voru þær samþykktar með nokkrum breytingum á fulltrúafundinum með öllum greiddum atkvæðum gegn tveimur. Andvígir þessum tillögum voru þeir Vilhjálmur Þór og Ólafur H. Sveinsson, framkvæmdastjóri, en hinn síðarnefndi sat fulltrúafundinn fyrir hönd fiskframleiðenda á Austfjörðum.⁵⁵

Samkvæmt þessum nýsamþykktu tillögum skyldi SÍF starfa áfram á sama grundvelli og undanfarið og stjórn þess skipuð þrem framkvæmdastjórum og tveimur meðstjórnendum frá Landsbanka og Útvegsbanka. Framkvæmdastjórar skyldu kosnir af fiskeigendum sjálfum og atkvæðisréttur hvers fiskeiganda byggjast á því saltfiskmagni sem hann hefði flutt út næstliðið ár. Einstakir landshlutar skyldu kjósa fulltrúa í fulltrúaráð sem í samráði við framkvæmdastjóra kæmi skipulagi SÍF í fastar skorður. Ennfremur var samþykkt að SÍF skyldi kjósa einn fulltrúa fyrir sig í ráðið.⁵⁶

Ljóst er að deilurnar um framtíðarskipulag SÍF snerust öðrum þræði um það hvort stærstu framleiðslufyrirtækin skyldu ráða þar lögum og lofum eins og verið hafði fram að þessu eða hvort smærri framleiðendur skyldu hafa meiri ítök en fiskmagnið eitt sagði til um. Samofin deilum um þetta var togstreita milli smárra og dreifðra fiskframleiðenda úti um land og stóru framleiðslufyrirtækjanna við Faxaflóa. Voru þær raddir meðal annars uppi að ráðamenn SÍF, sem voru fulltrúar þriggja stærstu framleiðslu- og útflutningsfyrirtækjanna við Faxaflóa, létu smærri saltfiskframleiðendur úti á landi ekki sitja við sama borð og stórfyrirtækin syðra þegar teknar væru ákvarðanir um útflutning.⁵⁷

Vilhjálmur Þór, kaupfélagsstjóri KEA. Eins og fleiri samvinnumenn vildi Vilhjálmur að samvinnufélög in ættu aðild að SÍF. Með breytingu á félagsskipan SÍF árið 1935 fékkst þetta fram.

b. Aðgerðir „stjórnar hinna vinnandi stétta“

Niðurstaðan á fulltrúafundi SÍF í október 1934 gekk þvert á óskir forsvarsmanna samvinnufélaganna en ekki var öll nótt úti. Nú komu sér vel tengslin við Framsóknarflokkinn. Hann hafði fyrr á árinu gengið til samvinnu við Alþýðuflokkinn í ríkisstjórn sem

*Starfsskrá Alþýðuflokksins.
Í kosningunum árið 1934
lagði Alþýðuflokkurinn
fram tillögur um „plan-
ökonomi“, eins og það var
kallað, þar sem koma
skyldi á meiri stjórn og
skipulagningu í atvinnulíf-
inu. Fiskimálanefnd var
ekki nefnd á nafn en verk-
efni hennar, þegar hún var
sett á fót, voru í góðu sam-
ræmi við þessar tillögur
Alþýðuflokksins.*

gjarnan hefur verið kölluð „stjórn hinna vinnandi stétta“. Sú stjórn hafði að leiðarljósi þá meginkenningu að nauðsynlegt væri að ríkið léti til sín taka á ýmsum sviðum atvinnulífsins til að draga úr áhrifum kreppunnar og vinna bug á atvinnuleysinu.⁵⁸ Var sjávarútvegurinn hér engin undantekning.

Í samræmi við þessa stefnu ríkisstjórnarinnar var frumvarp lagt fram á Alþingi 13. nóvember 1934 um fiskimálanefnd, útflutning á fiski, hagnýtingu markaða og fleira. Samkvæmt frumvarpinu skyldi ríkisstjórnin skipa sjö manna fiskimálanefnd sem meðal annars skyldi úthluta leyfum til útflutnings á saltfiski og löggilda saltfisk-útflytjendur. Skyldi enginn mega bjóða til sölu, selja eða flytja fisk til útlanda án leyfis nefndarinnar.

Í frumvarpinu voru samtökunum sett skilyrði fyrir áframhaldandi starfsemi og leyfi til útflutnings. Í fyrsta lagi þurftu þau að ráða yfir 80% eða meira af saltfiskframleiðslunni en í meðförum Alþingis var þetta hlutfall lækkað niður í 75%. Í öðru lagi voru sett ákvæðin skilyrði um félagsformið, skilyrði sem voru í andstöðu við samþykktir fulltrúafundarins í október. Meðal annars skyldi æðsta vald

í félagsmálum vera hjá félagsfundum og atkvæðisréttur þar ekki nema að litlu leyti miðast við fiskmagn.⁵⁹

Þeir þættir frumvarpsins, er snertu SÍF, voru óneitanlega keimlíkir efni þeirra tillagna sem fulltrúar SÍS höfðu borið upp á fulltrúafundinum. Leikur vart vafi á því að frumvarpið var öðrum þræði lagt fram vegna úrslitanna á þeim fundi sem samvinnumenn og Framsóknarflokkurinn voru ekki sáttir við.⁶⁰

En breytingarnar á skipulagi saltfiskútflutningsins voru ekki aðeins gerðar að vilja framsóknarmanna. Alþýðuflokkurinn beitti sér ekki síður í þessu máli og reyndi að koma hugmyndum sínum um ríkiseinkasölu í frumvarpið um fiskimálanefnd; tókst það reyndar að vissu leyti. Í frumvarpinu sagði nefnilega að ríkisstjórnin gæti falið nefndinni einkasölu á fiski til útlanda ef ekkert félag fiskframleiðenda réði yfir tilteknu saltfiskmagni og uppfyllti kröfur um félagsform.⁶¹

Forráðamenn SÍF voru lítt hrifnir af fyrirætlunum ríkisstjórnarinnar. Hinn 5. desember 1934 samþykkti stjórn samtakanna ályktun þar sem frumvarpinu um fiskimálanefnd var mótmælt og sagt að Sölusambandið hlyti að leggjast niður yrði nefndin lögfest. Landsbanki Íslands lagðist einnig gegn frumvarpinu og sagði í álitserð bankans að SÍF mundi verða lagt að velli með samþykkt laganna. Bankastjórar Útvegsbankans töldu sig hins vegar geta fallist á frumvarpið í aðalatriðum, þar á meðal Helgi Guðmundsson sem sæti átti í stjórn SÍF fyrir hönd bankans.⁶²

c. Skipulagsbreyting 1935

Deilurnar um SÍF á Alþingi haustið 1934 endurspegluðu glögglega þann hugmyndafræðilega ágreining sem ríkti um það að hve miklu leyti ríkisvaldið skyldi hafa afskipti af atvinnulífinu. Annars vegar voru þeir sem töldu að kreppa og atvinnuleysi kölluðu á aukin afskipti ríkisvaldsins og skipulagningu í atvinnulífinu; frumvarpið um fiskimálanefnd var ein greinin á meiði þessarar hugmyndafræði. Hins vegar voru þeir sem vildu sem minnst afskipti ríkisvaldsins af atvinnulífinu, höfðuðu skipulagshyggi.

Andstæðingar frumvarpsins um fiskimálanefnd héldu því fram að það væri fyrsta skrefið í þá átt að leggja Sölusambandið niður og leggja út á einkasölubrautina.⁶³ Ólafur Thors sagði á Alþingi:

Ég er ekki í vafa um það, að þetta frumvarp, verði það samþykkt, er dauðadómur yfir fiskútflutningi og fiskverslun Íslendinga. ... vald stjórnar fisksölusambandsins skapast jafnóðum og einstakir fiskfram-

*Haraldur Guðmundsson,
alþýðuflokksmaður og
atvinnumálaráðherra.
Athafnir hans í embætti
höfðu úrsletaáhrif á framtíð
SÍF. (Ólafur Magnússon.)*

leiðendur biðja hana að taka við sölu síns fiskjar, en fyrr ekki. Í nafni lýðræðisins á nú að fremja það glapræði að taka af núverandi valdhöfum þetta vald, er framleiðendur af frjálsum vilja hafa afhent þeim.⁶⁴

Ekki dugðu fortölur Ólafs; lögin um fiskimálanefnd voru samþykkt á Alþingi í desember 1934. Með þeim voru SÍF settar ákveðnar starfsreglur sem skilyrði fyrir áframhaldandi starfsemi. Fjöldi útvegsmanna, sem staðið höfðu að samtökunum, fundust þessi skilyrði óaðgengileg og vildu margir ekki við þau una. Voru reyndar horfur á því um hríð að SÍF legði upp laupana.

Nú var vitað að ýmsir þeirra sem staðið höfðu að hinni nýju löggjöf vildu að samtökin störfuðu áfram. Samningaumleitanið hófust þess vegna milli fulltrúa útvegsmanna og Haralds Guðmundssonar, atvinnumálaráðherra og alþýðuflokksmanns, um breytingu á þessari löggjöf. Samkomulag náðist þar sem ráðherra bauðst meðal annars til að breyta ákvæði því sem mælti fyrir um hver lágmarkspátttaka í félaginu þyrfti að vera til að það fengi notið útflutningsréttar. Skyldi SÍF löggilt sem aðalútflytjandi ef handhafendur 65% af útflutningnum samþykktu pátttöku í félagsskapnum. Í samkomulaginu fólst einnig að ríkisstjórninni skyldi tryggður nokkur íhlutunarréttur um stjórn félagsins með því að tilnefna tvo menn í stjórn.⁶⁵

Í framhaldi af samkomulaginu við atvinnumálaráðherra spurðist stjórn SÍF fyrir um það meðal fiskframleiðenda um allt land hvort þeir vildu taka þátt í stofnun væntanlegs félagsskapar og komu jákvæð svör frá umráðamönnum tæpra 66% ársframleiðslunnar 1934. Á fundi, sem haldinn var í Reykjavík dagana 23.-25. maí 1935, var síðan gengið frá nýjum lögum Sölusambandsins og með bráðabirgðalögum ríkisstjórnarinnar 28. maí 1935 voru lögfestar þær breytingar á lögnum um fiskimálanefnd sem samkomulag hafði náðst um milli útvegsmanna og atvinnumálaráðherra.⁶⁶

Það sem valdið hafði hvað mestum ágreiningi milli SÍF og atvinnumálaráðherra við endurskipulagningu Sölusambandsins var spurningin um það að hve miklu leyti atkvæðisréttur í samtökunum skyldi miðast við fiskmagn. Í samningaumleitunum þeim, sem byrjað höfðu í apríl 1935, var mjög um þetta deilt áður en samkomulag náðist. Í félagslögum SÍF, sem samþykkt voru 25. maí, sagði þess vegna að enginn pátttakenda mætti fara með fleiri atkvæði fyrir sjálfan sig og aðra en 8% af heildaratkvæðamagni félagsins á aðalfundum þess.⁶⁷

Eftir endurskipulagningu SÍF í maí 1935 og stjórnarkjör samkvæmt hinum nýju félagslögum skipuðu sjö menn stjórn samtakanna: bankastjórnarnir Magnús Sigurðsson frá Landsbanka og Helgi Guðmundsson frá Útvegsbanka; Sigurður Kristjánsson, alþingis-

maður; starfsbróðir hans, Jóhann Þ. Jósefsson, útgerðarmaður, og Ólafur Tr. Einarsson, útgerðarmaður, allir þrír fyrir hönd fiskeigenda. Þeir Héðinn Valdimarsson, alþingismaður, og Jón Árnason, framkvæmdastjóri, voru fulltrúar ríkisvaldsins; Héðinn af hálfu Alþýðuflokks en Jón Framsóknarflokks. Framkvæmdastjórar voru ráðnir þeir sömu og áður: Richard Thors, Ólafur Proppé og Kristján Einarsson.⁶⁸

Telja verður að breyting sú sem gerð var á SÍF árið 1935 hafi tryggt samtökunum sterkari stöðu innanlands og fyllra öryggi en áður. Geta má þess að það skipulag sem þarna var komið á Sölu-sambandið varð að miklu leyti fyrirmynd samtaka frystihúsa-eigenda og skreiðarframleiðenda síðar.

4. Söluskipan keppinautanna

Stofnun og starf Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda leiðir hugann að því hvort keppinautar Íslendinga á saltfiskmörkuðum hafi brugðist við kreppunni á svipaðan hátt, með samvinnu og samtökum útflytjenda. Einnig er eðlilegt að spurt sé hvort SÍF hafi orðið útflytjendum og framleiðendum annarra þjóða fyrirmynd og í framhaldi af því hvernig samskiptum framleiðsluþjóðanna hafi verið háttað í kreppu fjórða áratugarins.

a. Noregur

Um langan aldur höfðu Norðmenn verið helstu keppinautar Íslendinga á saltfiskmörkuðum Suður-Evrópu. Í Noregi áttu menn að ýmsu leyti við sömu vankanta að glíma í sölumálum og hér á landi á þriðja áratugnum. Undir lok hans varð þar vart talsverðrar viðleitni til að sníða af ýmsa agnúa sölufyrirkomulagsins og koma á einhvers konar samvinnu útflytjenda. Ekki tókst samt slík samvinna að sinni en eftir að kreppan skall á tóku Norðmenn hins vegar mjög að hugsa sér til hreyfings í þessu efni.⁶⁹

Í fyrstu var umræðan um fisksölu í Noregi einkum bundin við samvinnu um verð og var í þessu skyni stofnað landssamband saltfiskútflytjenda þar í landi árið 1931, De Norske Klippfiskeeksportørers Landsforening. Var meginmarkmiðið að koma í veg fyrir óhefta samkeppni útflytjenda og verðlækkun. Félagið sjálft flutti ekki út saltfisk líkt og SÍF á Íslandi heldur var útflutningur fisksins í hönd-

Fiskstöflun í Noregi milli 1930 og 1940. Hér sést vel norska lagið við stökkun fisksins milli breiðslna.

Fiskinum er raðað í hring en ekki í ferkantaða stakka eins og nær undantekningarlaus á Íslandi. Hins vegar verður ekki betur séð en að lengst til hægri sé fiskur í ferhyrnum stakk og er hann trúlega fullpurkaður enda vel varinn fyrir veðri og vindum.

um félagsmanna sjálfra sem reyndu hins vegar að samræma verð og halda uppi ýmissi annarri samvinnu.⁷⁰

Í apríl 1932 sagði í yfirlitsskýrslu Hawes & Co. um saltfiskverslunina að árangur norska landssambandsins fram að því lofaði góðu og útflytjendur virtust yfirleitt ánægðir með starf félagsskaparins. Um þetta leyti var deilt um það í Noregi eins og annars staðar hversu víðtæk afskipti ríkisvaldið ætti að hafa af útflutningsverslun og samtökum sem mynduð voru í tengslum við hana.⁷¹

Hinn 30. júní 1932 samþykkti Stórþingið norska lög sem gáfu ríkisstjórninni rétt til að gefa út reglugerð þess efnis að allir sem ætluðu að flytja saltfisk frá Noregi yrðu að vera félagar í sambandi saltfiskútflytjenda eða fá samþykki þeirra samtaka fyrir útflutningi. Var gengið frá slíkri reglugerð í september árið eftir þegar viðræður við De Norske Klippfiskeeksportørers Landsforening höfðu farið fram og í sama mánuði kom þetta fyrirkomulag til framkvæmda.⁷²

Áður en samband norsku saltfiskútflytjendanna var löggilt síðla árs 1933 höfðu skipst á skin og skúrir hjá því. Eftir góða byrjun 1931 virtist sem félagið hefði frekar veikt en styrkst árið 1932 samkvæmt skýrslu Hawes & Co. það ár. Félaginu hefði ekki tekist að koma á náinni samvinnu við framleiðendur og erfiðlega gengið að samræma verð. Árið eftir, 1933, er hins vegar svo að sjá sem það hafi náð betri árangri af því að verðið var hærra.⁷³

Hugmyndir voru uppi um að koma á frekari miðstýringu í atvinnugreininni og urðu slíkar hugmyndir að veruleika árin 1935 og

1936 þegar stofnuð voru sölusamtök fyrir markaðina á Spáni, Ítalíu og í Portúgal (Hispanor, Norsal og Norklip). Voru félögum í þessum samtökum fengnir útflutningskvótar en útflutningur til allra annarra markaða var frjálfs. Ennfremur stofnuðu útflytjendur blautfisks með sér félagsskap árið 1936, De Norske Saltfiskeksportørers Landsforening. Þrátt fyrir ýmsa erfiðleika í framkvæmd voru meginatriði löggjafarinnar frá 1932 í gildi til ársins 1941 og var sáralítið af saltfiski selt utan við samtök útflytjenda í Noregi.⁷⁴

Á þessu má sjá að samvinna sú sem norskir saltfiskútflytjendur tóku upp sín á milli var nokkuð frábrugðin því fyrirkomulagi sem komið var á með stofnun SÍF. Landssamtök útflytjenda í Noregi fluttu ekki sjálf út fiskinn eins og SÍF heldur gerðu einstakir félagsmenn það fyrir eigin reikning, hvert sem þeir seldu.

b. Færeyjar

Færeyingar voru nokkuð skæðir keppinautar á saltfiskmörkuðunum. Eftir að heimskreppan skall á komu upp í Færeyjum, eins og annars staðar, hugmyndir um samtakamyndun í saltfiskverslun. Í skýrslu Hawes & Co. um saltfiskverslunina 1931 sagði að í Færeyjum hefði verið reynt að bregðast við erfiðleikunum með því að stofna samtök sem meirihluti framleiðenda gerðist aðili að. Þessi viðleitni fór hins vegar út um þúfur hvað snerti útflutning.⁷⁵ En þar með var sagan ekki öll.

Í ágúst 1933 var haldinn fundur í Þórshöfn í Færeyjum þar sem öllum framleiðendum var boðið að ræða hvort æskilegt væri að koma á einhvers konar miðstýringu í saltfiskversluninni líkt og gert hefði verið með stofnun Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda. Var það samdóma álit fundarmanna að slíkt skref yrði hagsmunum færeysku fiskverslunarinnar ekki til framdráttar. Um þetta leyti vegnaði Færeyingum vel í fiskverslun, annað árið í röð, og kann það að vera skýringin á því hversu menn voru tregir til samtakamyndunar.⁷⁶ En alvarlegar blikur átti eftir að draga á loft.

Á þessum tíma fór megnið af saltfiskframleiðslu Færeyinga á spænska markaði og tók skiljanlega mjög að syrtu í álinn hjá færeyskum saltfiskframleiðendum eftir að spænska borgarastyrjöldin skall á í júlí 1936. Borgarastríðið stefndi færeyskum sjávarútvegi svo mjög í voða að fyrirsjáanlegt var að ekki yrði unnt að koma í veg fyrir algert hrun nema með opinberri aðstoð. Dönsk stjórnvöld gerðu það hins vegar að skilyrði fyrir styrkveitingum að stofnað yrði útflutningsfyrirtæki sem næði til allra framleiðenda og fiskeigenda og hefði einkarétt til útflutnings. Í samræmi við þetta var salt-

Uppskipun úr togara í Færeyjum. Færeyingar hófu saltfiskverkun að ráði á fyrri hluta 19. aldar og eftir því sem leið á öldina varð hann æ stærri hluti útflutnings þeirra. Á fjórða áratugnum var saltfiskurinn orðinn þeim langtum mikilvægari en Íslendingum en togarar voru samt mjög lítill hluti fiskiskipastólsins í eyjunum.

fiskútflutningi komið á eina hönd í Færeyjum árið 1936 með stofnun fyrirtækis sem nefndist Føroya Fiskaeksportur og var því gefinn einkaréttur til útflutnings á saltfiski.⁷⁷ Var þarna um að ræða nánast sömu skipan og komið hafði verið á með starfsemi SÍF á Íslandi.

c. Bretland

Það voru ekki einungis frændþjóðir Íslendinga í Noregi og Færeyjum sem fetuðu samvinnubrautina í saltfiskútflutningi á kreppuárnum. Suður á Englandi og í Skotlandi stunduðu menn umfangsmikla saltfiskverslun en megnið af þeim fiski kom frá öðrum löndum, þar á meðal Íslandi.⁷⁸

Kreppan hafði sín áhrif á saltfiskútflutning Breta eins og annarra þjóða og brugðust breskir framleiðendur og útflytjendur við erfiðleikunum á svipaðan hátt og gert var víða annars staðar, með samtakamyndun. Í desember 1934 var stofnað samband breskra saltfiskútflytjenda er einnig höfðu verkun með höndum, Association of British Salted Fish Curers and Exporters, og var eitt meginmark-

miðað að stuðla að nánari samvinnu þeirra, þeim til sameiginlegra hagsbóta. Langflestir útflytjendur kusu að ganga til þessarar samvinnu og voru um og yfir 90% saltfiskútflutnings Bretar í höndum félaga í samtökunum.⁷⁹ Þetta félag flutti ekki sjálft út saltfisk heldur fólst starfsemin meðal annars í eftirliti með fiskverði og margvíslegri upplýsingamiðlun fyrir félagsmenn.⁸⁰

Í skýrslu Hawes & Co. um saltfiskverslunina 1938 sagði að bresku samtökin væru orðin föst í sessi sem fulltrúi saltfiskverslunar í Bretlandi og það væri einróma álit félagsmanna að samtökin væru þeim mikils virði.⁸¹

d. Kanada og Nýfundnaland

Hér hefur verið dregið á hvernig nokkrar helstu saltfiskútflutningsþjóðir í Evrópu brugðust við kreppu fjórða áratugarins með samtökum framleiðenda og útflytjenda. Íslendingar, Norðmenn, Færeyingar og Bretar börðust víða harðvítugri baráttu á hefðbundnum saltfiskmörkuðum í Suður-Evrópu. Þar komu reyndar fleiri við sögu, til dæmis Kanadamenn og Nýfundnalendingar þótt þær þjóðir legðu mikla áherslu á markaði í Mið- og Suður-Ameríku. Nýfundnaland var þá sjálfstætt ríki en hluti af Breska samveldinu.

Ekki fóru nágrannarþjóðirnar tvær vestan Atlantsála sömu leiðir í saltfisksölumálum eftir að kreppa tók að. Er skemmst frá því að segja að á fjórða áratugnum var ekki komið á fót í Kanada neinum heildarsamtökum um saltfiskútflutning.⁸² Á Nýfundnalandi voru menn aftur á móti samvinnufúsari. Þar höfðu verið gerðar tilraunir til að koma lagi á sölumálin í kjölfar fyrra stríðs en árangur orðið lítill. Í erfiðleikum kreppunnar var gripið til aðgerða og þegar í upphafi fjórða áratugar voru settar reglur sem miðuðu að því að beina mönnum til samvinnu um útflutninginn. Árið 1936 má segja að þeirri viðleitni hafi verið komið í fastar skorður með stofnun fiskimálanefndar á Nýfundnalandi, Newfoundland Fisheries Board. Var hún stjórnskipuð og æðstráðandi í saltfiskútflutningi, hafði meðal annars vald til að veita útflutningsleyfi. Nefndin starfaði í nánum tengslum við félag saltfiskframleiðenda (Newfoundland Salt Codfish Association) sem þeir stofnuðu með sér um svipað leyti en í því voru allir þeir er leyfi höfðu til saltfiskútflutnings. Þetta voru ekki eiginleg útflutningssamtök heldur flutti hver félagi fisk sinn út sjálfur. Þó gekkst fiskimálanefndin fyrir því að stofnuð voru samvinnufélög útflytjenda sem einkaleyfi fengu til saltfiskútflutnings á einstaka markaði.⁸³

*Saltfiskflekar í St John's á
Nýfundnalandi um 1935.
Nýfundnalendingar byggðu
afkomu sína að miklu leyti
á fiskveiðum eins og Íslend-
ingar. Þeir fetuðu þó ekki
sömu braut í fisksölunni og
gengu mun skemmra á því
sviði. Á millistríðsárunum
urðu efnahagsörðugleikar
Nýfundnalendinga svo
miklir að landið missti
sjálfstæði sitt og var sam-
einað Kanada.*

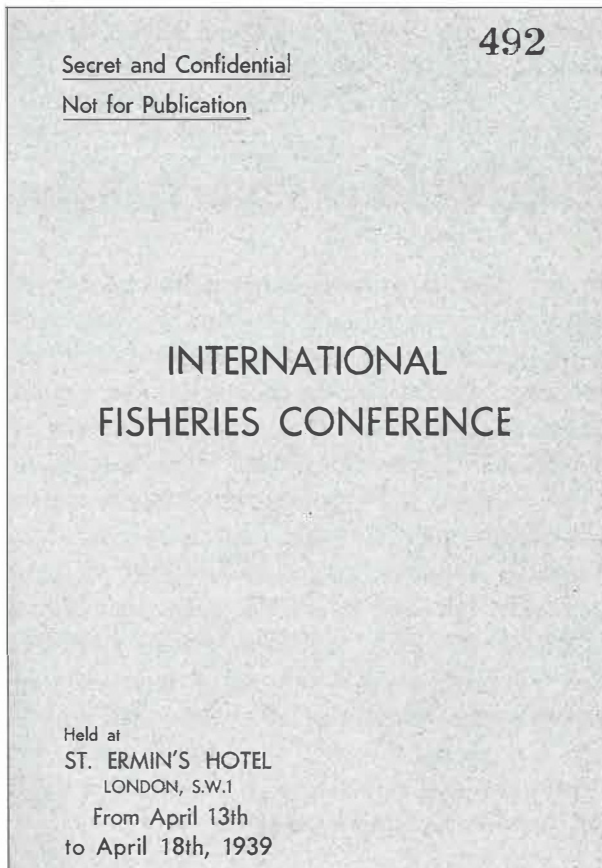
Þrátt fyrir þessar aðgerðir er það álit manna að skipulagsleysið í saltfisksölunni á þriðja áratugnum og skortur á gæðaeftirliti hafi átt drjúgan þátt í því að Nýfundnaland rataði í miklar efnahagslegar ógöngur á millistríðsárunum. Frá 1934 var landinu stjórnað af sérstakri nefnd sem komið var á fót að tilstuðlan Breta og seinna, árið 1949, varð Nýfundnaland hluti af Kanadaráki.⁸⁴

e. Samvinnuviðleitni saltfiskseljenda

Á því, sem hér hefur verið rakið, má sjá að hvergi nema í Færeyjum var samvinna um saltfiskútflutning komið í jafn fastar skorður og á Íslandi. Í löndum eins og Noregi, á Bretlandi og Nýfundnalandi var samvinna útflýjtjenda hins vegar nokkuð lausari í reipunum.

Vert er að geta þess að stofnun SÍF og starfsemi vakti töluverða athygli meðal annarra framleiðsluþjóða sem ekki fóru dult með þá skoðun að aðgerðir Íslendinga í útflutningsmálum hefðu sannað gildi sitt. Þetta viðhorf kom meðal annars fram á sameiginlegum fundum framleiðsluþjóðanna sem haldnir voru nokkrum sinnum á fjórða áratugnum.⁸⁵ Slíkir fundir báru því vitni að mönnum stóð ekki á sama um hina harðvítugu samkeppni sem háð var á saltfiskmörkuðum. Heyrðust þær raddir að framleiðsluríkjunum bæri að tryggja hagsmuni sína með því að taka upp einhvers konar samvinnu sín á milli.

Norðmenn voru skæðustu keppinautar Íslendinga um sölu á verkuðum fiski. Árið 1935 hittust fulltrúar þjóðanna tveggja í Newcastle á Englandi til að ræða samstarf í saltfisksölumálunum en samkomulag náðist ekki.⁸⁶ Enn hittust fulltrúar Norðmanna og Íslendinga á Nýfundnalandi árið 1938 og ræddu við þarlenda menn auk fulltrúa breskra saltfiskframleiðenda og útflytjenda.⁸⁷ Slíkar

International Fisheries Conference 1939. Eftir fund saltfiskframleiðsluþjóðanna var tekin saman stutt skýrsla líkt og um ýmsa aðra sams konar fundi þeirra á þessum árum. Athyglisvert er að hún er merkt sem trúnaðarmál og hafa fundarboðendur trúlega búist við gagnrýni og ótta saltfiskkaupenda í markaðslöndunum ef ekki væri reynt að halda þessum fundahöldum og niðurstöðum þeirra í láginni.

viðræður keppinautanna voru til vitnis um að talið var skynsamlegt að reyna að samræma aðgerðir að einhverju leyti og draga úr hinni skefjalausu samkeppni.

Í apríl 1939 var boðað til alþjóðlegs fundar fiskframleiðenda í London til að ræða hugsanlega samvinnu í fiskisölunni og hittast þar fulltrúar frá Íslandi, Kanada, Danmörku (fyrir hönd Færeyinga), Nýfundnalandi, Noregi og Bretlandi. Á fundinum kom fram áhugi á því að starfrækja í London eins konar miðstöð fyrir upplýsingaskipti milli framleiðsluþjóðanna. Var fyrirhugað að slík skrifstofa miðlaði ýmsum upplýsingum um saltfiskframleiðsluna í einstökum löndum og gætu þá framleiðendur haft hliðsjón af því sem væri að gerast annars staðar. Markmiðið með þessu var að koma á auknum samskiptum, skoðanaskiptum og upplýsingastreymi á milli framleiðsluþjóðanna.⁸⁸

Ráðstefnan í London árið 1939 sýndi að saltfiskframleiðendur voru allir af vilja gerðir til að hefja einhvers konar samvinnu sín á milli. Hugmyndina um stofnun sameiginlegrar skrifstofu í London varð hins vegar að leggja í salt eftir að síðari heimsstyrjöldin skall á. Verður nánar fjallað um það síðar hver urðu afdrif þessarar hugmyndar að styrjöld lokinni.

5. Erfiðleikar í markaðslöndunum

Meinsemdir heimskreppunnar læknuðust vitanlega ekki þótt fiskframleiðendur tækju víða um lönd upp samvinnu sín á milli um útflutning á vöru sinni. Hin hefðbundnu saltfiskmarkaðslönd áttu við stöðugan efnahagsvanda að etja og skerti það að sjálfsögðu getu þeirra til að verða sér úti um saltfisk. Þá bætti pólitísk þróun í sumum markaðslöndum gráu ofan á svart fyrir framleiðsluríkin.

Íslendingar létu sig skiljanlega mestu varða gang mála meðal gamalgróinna neyslupjóða í Suður-Evrópu. Kreppa fjórða áratugarins hafði að ýmsu leyti lamandi áhrif á efnahag þessara ríkja og neyddi þau til að grípa til ráðstafana sem höfðu bein áhrif á afkomu íslenskra fiskframleiðenda og íslenska þjóðarbúið í heild. Innflutnings- og gjaldeyrishöft voru tekin upp og krafan um jafnkeypisviðskipti varð æ háværari. Haftastefnan hneigðist til þess að það væri sett sem skilyrði fyrir viðskiptum og leyfi til innflutnings að upphæðin sem fékkst fyrir vörurnar yrði notuð til vöruinnkaupa í landi því sem innflutninginn leyfði.

Uppskipun úr Kötlu (I), trúlega á Spáni 1934-36. Fiskurinn er settur á borð sem stendur á bryggjunni og á hestakerru þar hjá. Tveir menn í jakkafötum líta til með uppskipuninni, annar stendur við borðið en hinn í landgöngubrúnni. Einkennisklæddur tollþjónn fylgist með öllu.

a. Spánn

Framan af fjórða áratugnum voru Spánverjar langstærstu kaupendur íslensks saltfisks (myndrit III.1). Í kjölfar efnahagskreppu og versnandi stjórn málaástands um 1930 lækkaði saltfiskverð á Spáni en ekki dró samt verulega úr útflutningi Íslendinga þangað fyrstu ár kreppunnar.⁸⁹

Samkvæmt lögum, sem spænska stjórnin gaf út í árslok 1931, var heimilað að takmarka saltfiskinnflutning en ekki hafði þetta áhrif á viðskipti Íslendinga við Spán svo neinu næmi fyrr en í ársbyrjun 1934. Þá voru settar innflutningshömlur sem voru allstrangar og höfðu í för með sér samdrátt í saltfisksölu Íslendinga til Spánar.⁹⁰ Jafnframt tók spænska stjórnin upp þá stefnu að krefjast þess af hverri innflutningsþjóð að hún keypti jafnvirði innflutningsins í spænskum vörum. Var það gert til að styrkja efnahag landsins en síðan 1932 höfðu jafnkeypsviðskipti færst mjög í vöxt í heims-

viðskiptunum og hvert landið á fætur öðru gripið til slíkra verndaraðgerða. Spænskir fiskinnflytjendur létu einnig til sín taka og stofnuðu samtök sem höfðu á sinni hendi allan leyfðan saltfiskinnflutning.⁹¹

Illt hafði verið fyrir Íslendinga að þurfa að sætta sig við mikla verðlækkun á saltfiski í kjölfar kreppunnar en nú syrti enn frekar í álinn þegar Spánverjar tóku að krefjast jafnkeypsviðskipta og að takmarka innflutning. Engin þjóð átti jafnmikilla hagsmuna að gæta og Íslendingar þegar um var að ræða fiskinnflutning til Spánar. Íslensk stjórnvöld hófu þess vegna samningaumleitanið við Spánverja til að reyna að fá nokkra úrlausn mála. Samkomulag, sem náðist um mitt ár 1934, var Íslendingum að ýmsu leyti óhagstætt. Það hafði í för með sér að saltfisksalan til Spánar dróst verulega saman frá því sem áður hafði verið og varð þetta íslenskum efnahag þungt áfall.⁹²

Íslendingar guldu þess í samningum við Spánverja að innflutningur frá Spáni var ekki nema lítið brot af andvirði þess sem þangað

var flutt. Aðrar þjóðir voru mun betur í stakk búnar en Íslendingar til að ganga að skilyrðum Spánverja um jafnvirðis kaup.⁹³

Innflutningstakmarkanir þær, sem Spánverjar tóku upp árið 1934, voru Íslendingum erfiður biti að kyngja. Ekki bætti úr skák að árið 1935 voru Íslendingar nauðbeygðir til að draga enn nokkuð úr saltfisksölum til Spánar samkvæmt samningum sem giltu fyrir það ár. Þegar árið 1936 gekk í garð var þess vegna ljóst að saltfiskmarkaðurinn á Spáni var aðeins svipur hjá sjón miðað við það sem áður hafði verið. Innflutningsheimild hafði verið stórlega skert og vaxandi erfiðleikar kaupenda og almennings gerðu öll viðskipti tvísýn og treg. Við þetta bættist að Spánverjar voru að auka eigin útgerð.⁹⁴ En stærsta áfallið var eftir.

Í júlímánuði 1936 braust út borgarastyrjöld á Spáni og stóð hún samfleytt í þrjú ár. Í kjölfar borgarastyrjaldarinnar torvelduðust mjög viðskipti Spánar við önnur ríki og greiðslugeta spænsku þjóðarinnar rýrnaði stórkostlega. Styrjöldin olli því að útflutningur á íslenskum saltfiski til Spánar féll árið 1936 niður í fimmtung þess sem hann hafði verið áður. Mátti heita að Spánarmarkaður væri Íslendingum nú lokaður.⁹⁵

Lokun Spánarmarkaðar var Íslendingum geysilegt áfall og fyrir vikið varð kreppan mun þungbærari hér á landi en ella. Enn fékk íslenska þjóðin rækilega að finna fyrir því hvernig atburðir erlendis gátu stórlega raskað högum hennar. Þegar borgarastyrjöldin skall á áttu Íslendingar líka eftir að fá greiðslur fyrir þrjár sendingar. Nokkrum árum seinna fékkst nálægt helmingur þess greiddur en peningar fyrir hinu bárust aldrei, hvar svo sem þeir hafa lent, og var skuldin seinna afskrifuð.⁹⁶

Útflutningur til Spánar var sáralítill árið 1937. Vegna borgarastyrjaldarinnar gátu Íslendingar ekki hagnýtt sér þann tiltölulega litla innflutningsskammt sem þeim var heimilaður. Árið 1938 rofaði hins vegar nokkuð til þegar töluvert tókst að selja af saltfiski til Spánar um Bretland og Frakkland. Árið 1939 sótti hins vegar aftur í sama farið og var þá nánast enginn saltfiskur seldur frá Íslandi til Spánar, hvorki beint né um önnur lönd.⁹⁷ Spánn var flakandi í sár-um eftir þriggja ára borgarastyrjöld og efnahagsörðugleikar gífurlegir þótt friður kæmist á með valdatöku Francos árið 1939.

Að borgarastyrjöldinni lokinni tóku Íslendingar að leita fyrir sér með saltfisksölum til Spánar en þeir áttu við ramman reip að draga af því að Spánverjar áttu í miklum gjaldeyriserfiðleikum. Það var ekki fyrr en árið 1940 sem nokkuð tók að rofa til og var þá selt töluvert af fiski til Spánar.⁹⁸ Sá útflutningur var þó aðeins svipur hjá sjón miðað við það sem verið hafði áður en borgarastyrjöldin skall á.

*Mynd á vinstri síðu:
Spánarsamningarnir árið 1934. Íslenska sendinefndin, sem fór til viðræðna við stjórnvöld á Spáni um saltfiskinnflutninginn, átti samherja í þeim innflytjendum er voru fastir kaupendur íslenska saltfisksins. Hér heldur nefndin samsetti, talið f.v.: Helgi P. Briem, fiskifulltrúi; Federico Heredia; Georgia Björnsson, kona Sveins Björnssonar; Francisco Sainz frá Trueba y Pardo; Magnús Sigurðsson; Ole Lökvik, umboðsmaður SÍF á Spáni; Richard Thors; Santiago Daurella; Sveinn Björnsson, sendiherra í Kaupmannahöfn; Doris Briem, kona Helga P. Briems; Enrique Hortet og Helgi Guðmundsson. Spánverjarnir fjórir voru allir saltfiskkaupendur og höfðu keypt af SÍF og stofndum þess um árabil.*

*Eyðilegging spænska borg-
arastríðsins 1936-39. Á
þessum árum gekk allt úr
skorðum í spænsku efna-
hags- og þjóðlífi. Stríðið var
grimmilegt og eyðileggingin
mikil. Þótt litils háttar af
saltfiski færi til Spánar var
það ekki nema brot af fyrri
útflutningi.*

b. Portúgal

Fátt varð Íslendingum eins þungt í skauti á kreppuárunum og hin gífurlegu áföll á Spánarmarkaði. Þó fór því fjarri að einhver ástæða væri til að fagna þróuninni í öðrum markaðslöndum á þessum tíma. Lítum til dæmis á Portúgal þar sem íslenskir saltfiskútflytjendur höfðu mjög farið að sækja í sig veðrið undir lok þriðja áratugarins. Þá náðu Íslendingar fótfestu þar og jókst saltfiskútflutningur hratt næstu árin. Árið 1934 náði hann hámarki að magni til og nam hlutdeild Portúgals tæpum þriðjungi alls saltfisks sem Íslendingar fluttu út það ár (myndrit III.5).

Eftir að efnahagsörðugleikar ágerðust á fyrstu árum kreppunnar tóku Portúgalar að huga að ráðstöfunum til að koma stjórn á saltfiskinnflutning og þá jafnframt að styrkja innlenda framleiðslu í sessi gagnvart innfluttum fiski. Árið 1934 var gripið til aðgerða sem miðuðu að þessu og fólust meðal annars í því að innflytjendum var öllum gert skylt að hafa með sér samtök er hefðu einkarétt til inn-

Mismunandi saltfiskneysla

„Neyzla Grikkja af saltfiski, miðað við höfðatölu, er þó nokkuð lík og á Ítalíu, eða um 1½ kg á mann á ári, en miðað við Portúgal, – sem að mörgu leyti er nokkuð líkt um – ætti innflutningur þeirra að vera um 50 þús. smál[estir, þ.e.a.s. um 7½ kg á mann].“

Ólafur Proppé: „Úr skýrslu Ólafs Proppé“, 229.

Burðarkarlar í Porto á þriðja áratugnum. Þar var landsvani að bera saltfiskinn á bakinu úr skipunum upp í vöruhúsin; uxakerrur eins og þær sem sjást á myndinni voru ekki notaðar. Karlarnir þurftu því að fara ófáar ferðirnar þegar heilu farmarnir komu.

flutnings á saltfiski. Félagar í samtökunum voru skyldaðir til að kaupa alla portúgalska framleiðslu áður en nokkuð yrði flutt inn af saltfiski annarra þjóða. Saltfiskkaup Portúgala af öðrum þjóðum voru þar af leiðandi undir því komin hversu mikið var framleitt innanlands hverju sinni.⁹⁹

Skiljanlega voru íslenskir saltfiskframleiðendur ekkert yfir sig hrifnir af ráðstöfunum portúgalskra stjórnvalda árið 1934. En það var annað sem Íslendingar höfðu ekki síður ástæðu til að hafa áhyggjur af. Skæðustu keppinautar þeirra, Norðmenn, tryggðu sér með samningum 40% saltfiskinnflutnings í Portúgal og var það nokkur aukning frá því sem verið hafði. Í samræmi við þetta dró úr saltfiskútlutningi Íslendinga til Portúgals og á síðari hluta fjórða áratugarins seldu Íslendingar Portúgölum mun minna af saltfiski en þeir höfðu gert um skeið (myndrit III.5). Þessi samdráttur stafaði einnig af minnkandi heildarinnflutningi Portúgala.¹⁰⁰ Þrátt fyrir andstreymið á Portúgalsmarkaði er vert að hafa í huga að hann var annar af tveimur mikilvægustu mörkuðunum á seinni hluta fjórða áratugarins (myndrit III.1); Ítalíumarkaður var hinn.

Þessi þróun mála í Portúgal var auðvitað salt í sár íslenskra útflytjenda eftir að Spánarmarkaður lokaðist nær alveg í kjölfar borgarastyrjaldarinnar sem hófst árið 1936. Ekki bætti úr skák að um svipað leyti tók að halla undan fæti á Ítalíu sem um langt skeið hafði verið mikilvægasti saltfiskmarkaður Íslendinga fyrir utan Spán.

c. Ítalía og Grikkland

Þrátt fyrir kreppuna gekk Íslendingum vel á Ítalíumarkaði framan af (myndrit III.4). En í febrúarmánuði 1935 bárust til Íslands fréttir um að ítalska stjórnin hefði sett strangar innflutningshömlur á ýmsar vörur, þar á meðal saltfisk. Það sem einna helst skaut Íslendingum skelk í bringu var krafa Ítala um jafnkeyppisviðskipti. Viðskiptum landanna tveggja hafði verið þannig háttað á undanförunum árum að Ítalir höfðu keypt mörgum sinnum meira af Íslendingum en þeir af Ítölum. Þó höfðu viðskiptin heldur þokast í jafnvægisátt og þá sérstaklega á árinu 1934.¹⁰¹

Eftir allerfiðar samningaumleitanir undirrituðu þjóðirnar tvær bráðabirgðasamkomulag í maí 1935 og fól það í sér verulegan samdrátt í saltfiskútflutningi til Ítalíu. Hins vegar var það Íslendingum nokkur huggun harmi gegn að Ítalir hurfu frá kröfunni um algert jafnvægi í vöruviðskiptum landanna. Loft var þó enn lævi blandið á Ítalíumarkaði.¹⁰²

Haustið 1935 réðust Ítalir inn í Eþíópíu og samþykkti Þjóðabandalagið þegar að beita þá refsiaðgerðum.¹⁰³ Í ljósi þess, hversu viðskiptahagsmunir Íslendinga á Ítalíu voru miklir og að þeir voru utan Þjóðabandalagsins, ákvað íslenska ríkisstjórnin að gæta fyllsta hlutleysis í þessari deilu. Þegar samningamaður hennar, Sveinn Björnsson, sendiherra, fór til viðræðna við Ítali í mars 1936 lagði hann því mikla áherslu á að Íslendingar stæðu utan við viðskiptaþvinganir gagnvart Ítölum og hefðu þar að auki gert sér far um að auka við þá viðskipti.¹⁰⁴

*Frá Genovu árið 1987.
Upp af höfninni, í þeim
hluta hennar sem kenndur
er við Darsena, var aðsetur
margra kaupsýslumanna og
innflutningsfyrirtækja.
Í einu þessara húsa, sem
eru við götuna Via
Gramsci, hafði Hálfan
Bjarnason, umboðsmaður
Kveldúlfs og seinna SÍF,
skrifstofu sína.
(Erlendur Sveinsson.)*

**ÞJÓÐABANDALAGIÐ
FÆRIST Í AUKANA.**

Refsiaðgerðum verður haldið áfram einn mánuð enn.

**Mussolini kallar
Aloisi frá Genf.**

**Hefir í hótunum að segja
sig úr Þjóðabandalaginu.**

**PÁFINN VILL EKKI KRÝNA
VICTOR EMANUEL.**

Italskur liðsforingi: „Á einni nóttu brytjaði jeg niður 64 Abyssíníumenn“

**Stvartstakkaliðið aukið úr
hálfri miljón í tvær miljónir.**

**Til að vernda sjálfstæði
Austurríkis.**

MADAME TABOUIS gerir ráð fyrir að páfinn vilji ekki krýna Victor Emanuel Ítalíukonung til leisara í Abyssíníu af ótta við að misþjóa virðingu sinni. Er talið að kardináli muni framkvæma krýninguna í stað páfans. Páfinn óttast að það myndi verða talið að hann hefði óbeinlínis viðurkennt innlimun Abyssíníu í Ítalska ríkið, ef hann framkvæmdi krýninguna.

Úr hálfri miljón í tvær miljónir!

Mussolini

STJÓRNMALAMENN líta svo á, að með þeirri ákvörðun, að 18. málið um deilu Ítala og Abyssíníumanna skyldi ekki tekið út af dagskrá, hafi Þjóðabandalageráðið lýst yfir því, að það muni ekki viðurkenna umráðarjett Ítala yfir Abyssíníu.

Trúin á Þjóðabandalagið.

Lennox bendir á það í „Daily Telegraph“ í dag, að órlög Abyssíníu hafi blásið nýjum lífsanda í Þjóðabandalagið, og Þjóðabandalagshugsjónina.

Þau ríki, sem ekki hafa verið nema hálfvolg í stuðningi sínum við Þjóðabandalagið undanfarið, iðrast nú stórlega þeirrar afstöðu, sem hafa hafa.

Nettar að krýna -

Bestu fánleg kjör, sem Íslendingum buðust í þessum samninga-viðræðum, voru vöruskipti á grundvelli hreinnar jafnkeypisviðskipta. Var slíkt Íslendingum auðvitað lítt fagnaðarefni en töluvert bætti þó úr skák að eftir lok Eþíópíustríðsins þetta sama ár (1936) efndi danska stjórnin loforð sem Íslendingum hafði verið gefið um töluverð vörukaup Dana frá Ítalíu til þess að Íslendingar gætu selt meiri fisk þangað suður eftir en keypt vörur af Dönum í staðinn.^{104a} Rættist því úr og var Ítalía annað tveggja mikilvægustu markaðs-landa Íslendinga á seinni hluta fjórða áratugarins (myndrit III.1); Portúgal var hitt eins og áður sagði.

Krafa markaðsþjóðanna um jafnkeypisviðskipti var Íslendingum þung í skauti eins og hér hefur verið rakið. Slík krafa varð þess til dæmis valdandi að stöðvuð var sókn sem Íslendingar hófu á Grikklandsmarkaði í upphafi fjórða áratugarins.

Þegar kreppan tók verulega að sverfa að Grikkjum gripu þeir til þess ráðs að veita einungis þeim þjóðum innflutningsleyfi sem keyptu í staðinn vörur frá Grikklandi. Af þessum sökum tók um hríð að mestu fyrir saltfisksölur frá Íslandi til Grikklands en nokkuð tókst samt að rétta aftur úr kútnum undir lok fjórða áratugarins (myndrit III.1).¹⁰⁵

Ísland og Ítalía. Ísland var utan Þjóðabandalagsins og gat því sniðgengið viðskiptaþvinganir þess gegn Ítalíu eftir innrásina í Eþíópíu sem þá hét Abyssínía. Íslensk yfirvöld og fiskseljendur fóru fram á aukin viðskipti þótt fregnir af misgerðum Ítala bærust til landsins.

d. Aðrir kostir

Hið mikla andstreymi, sem Íslendingar urðu að þola á saltfiskmörkuðum í Evrópu á fjórða áratugnum, varð til þess að þeir tóku að beina sjónum að mörkuðum í Mið- og Suður-Ameríku. Þar voru íbúar af spænskum, portúgölskum og ítölskum uppruna sem sóttust eftir saltfiski, einkum Brasilíumenn.¹⁰⁶

Á þriðja áratugnum seldu Íslendingar lítið eitt af saltfiski til Argentínu og Brasilíu en síðar féllu þau viðskipti niður að heita mátti vegna gengishamla og gjaldeyrisvandræða í þessum löndum um og upp úr 1930. Þegar nokkuð tók að rofa til þar syðra samtímis því sem saltfiskmarkaðir Íslendinga þrengdust í Suður-Evrópu ákvað stjórn Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda að leita að nýju viðskipta við hin fjarlægju lönd. Voru gerðir út tveir sendimenn í þessu skyni 1935, annar til Brasilíu og Argentínu en hinn til Kúbu (og Norður-Ameríku). Varð árangur góður af þessum ferðum og tókst Íslendingum með þessum hætti að bæta sér að nokkru upp missi saltfiskmarkaða í Suður-Evrópu. Er halla tók á fjórða áratuginn varð saltfiskútflutningur til þessara landa snar þáttur í saltfiskverslun Íslendinga og mikil stoð í þrengingum kreppunnar (myndrit III.1).¹⁰⁷

6. Íslenskir fiskframleiðendur á krossgötum

Kreppuárin mörkuðu þáttaskil í íslenskum sjávarútvegi að því leyti að þá lauk blómaskeiði saltfiskverkunar sem um langt árabil hafði staðið undir miklum hluta útflutningsteknanna. Kreppan og stjórnmálapróun í ýmsum markaðslöndum neyddu Íslendinga til að draga mjög úr saltfiskverkun og -útflutningi. Á síðari hluta áratugarins hafði hlutur saltfisks í útflutningsverðmætum íslensku þjóðarinnar minnkað mjög frá því sem verið hafði um langt skeið. Má nefna að á árunum 1936-40 var hlutur hans í heildarverðmæti íslenskra útflutningsafurða að meðaltali um 25% en hafði verið fast að 60% á þriðja áratugnum (myndrit III.2).

Erfiðleikar í saltfiskframleiðslu á fjórða áratugnum knúðu Íslendinga til að leita nýrra leiða í atvinnumálum. Gerð var gangskör að því að skipuleggja nýjar greinar í sjávarútvegi; farið var að gefa skreiðarverkun, sem hafði nær liðið undir lok, gaum að nýju en meira máli skipti þó upphaf fiskfrystingar hér á landi og var hún fyrst innleidd hér rétt um 1930.¹⁰⁸

*Frystur fiskur kringum
1940. Saltfiskverkendur
hugðust mæta samdrætti
kreppuáranna með því að
snúa sér að hraðfrystingu.
Hér sjást frosnir fiskpakkar
teknir úr frystitækjunum.*

Það er athyglisvert að samtök saltfiskframleiðenda komu nokkuð við sögu þegar Íslendingar tóku fyrir alvöru að huga að freðfisk-útflutningi. Fljótlega eftir að SÍF var stofnað tóku að heyrast þær raddir að sjálfsagt væri að samtökin önnuðust útflutning á öðrum afurðum félagsmanna en saltfiski, þar á meðal hraðfrystum fiski.¹⁰⁹ Risu brátt deilur milli SÍF og Fiskimálanefndar sem áður var sagt frá. Hún hafði það hlutverk að láta gera tilraunir með nýjar veiðiaðferðir og útflutning á fiski sem verkaður var með öðrum aðferðum en þá voru mest tíðkaðar.

Í október 1935 sendi SÍF Kristján Einarsson, framkvæmdastjóra sinn, til Norður-Ameríku og Kúbu til að kanna hvort takast mætti að finna markaði fyrir íslenskan fisk. Fiskimálanefnd mæltist til þess við Kristján að hann kynnti sér freðfiskmarkaði í leiðinni. Þegar hann kom heim úr för sinni gaf hann upplýsingar um söluhorfur fyrir frosinn fisk í Norður-Ameríku og risu þá deilur um það hvort SÍF skyldi sjá um þá sölu eða Fiskimálanefnd.¹¹⁰

Í janúar 1936 samþykkti meirihluti stjórnar SÍF að senda frystan fisk til Bandaríkjanna. Í stjórn SÍF sat þá sem annar fulltrúi ríkisstjórnarinnar sjálfur formaður Fiskimálanefndar, Héðinn Valdimarsson, og krafðist hann þess að Sölusambandið hætti öllum aðgerðum í þessu fisksöllumáli sem hann taldi skýlaust heyra undir Fiskimálanefnd. Fulltrúar ríkisstjórnarinnar réðu úrslitum þegar samþykkt var á stjórnarfundi SÍF í febrúar 1936 ályktun þess efnis að eðlilegt væri að Fiskimálanefnd annaðist tilraunasölur á freðfiski til Norður-Ameríku. Allir framkvæmdastjórar SÍF vildu hins vegar að þessar sölur væru á hendi samtakanna.¹¹¹

Meðal annars vegna fyrrgreindra deilna var boðað til aukafundar í Sölusambandinu í apríl 1936. Á þeim fundi kom fram að yfirgnæfandi meirihluti félagsmanna taldi eðlilegt að framkvæmdastjórar

Héðinn Valdimarsson, þingmaður Alþýðuflokksins. Sem formaður Fiskimálanefndar og stjórnarmaður í SÍF stöðvaði hann fyrirætlanir samtakanna um að selja hraðfrystan fisk. (Ólafur Magnússon.)

SÍF sæju um sölu á öllum fiski þeirra sem í samtökunum væru, hvort sem hann væri saltaður eða verkaður á annan hátt.¹¹²

Á aðalfundi SÍF í október 1937 var enn fjallað um þessi mál og samþykkt tillaga um breytingu á lögum samtakanna þess efnis að Sölusambandinu væri heimilt að annast sölu hvers konar afurða félagsmanna ef þeir óskuðu þess. Á fundi SÍF í apríl 1939 var samþykkt ályktun sem gekk í sömu átt.¹¹³ Ekkert varð samt úr þessum áformum; SÍF lét sér nægja að flytja út saltfisk enda hafði Fiskimálanefnd tekið freðfiskinn í sínar hendur og brátt voru stofnuð samtök um þann útflutning, Sölumiðstöð hraðfrystihúsanna (1942).

Áhuginn innan SÍF á því, að færa út starfsemi samtakanna, átti sér ýmsar eðlilegar orsakir. Þegar SÍF var stofnað árið 1932 var saltfiskur langmikilvægasta útflutningsvara landsmanna og lítið fór fyrir öðrum verkunaraðferðum fisksins. Var ofur eðlilegt að starfssvið samtakanna væri í upphafi einskorðað við saltfiskútflutning. Þegar leið á áratuginn breyttist viðhorfið hins vegar að ýmsu leyti. Harðna tók á dalnum hjá saltfiskframleiðendum og urðu útvegsmenn að reyna að bæta sér upp missi saltfiskmarkaða með einhverjum hætti. Þá var meðal annars gripið til þess ráðs að ísa eða frysta hluta framleiðslunnar og voru þar að mestu leyti á ferðinni sömu menn og stundað höfðu saltfiskverkun. Þeir höfðu myndað með sér félagsskap og töldu eðlilegt að með breyttum aðstæðum tæki sá félagsskapur einnig að sér útflutning hinna nýju afurða.

Ágreiningurinn um starfssvið SÍF var angi af þeim pólitísku deilum sem háðar voru í landinu um þetta leyti. Með stofnun Fiskimálanefndar árið 1934 höfðu þau stjórn málaöfl fengið vilja sínum framgengt sem töldu aukin afskipti ríkisvaldsins af atvinnulífinu vænlegustu leiðina til að ná árangri í baráttunni við kreppu og atvinnuleysi. Fiskimálanefnd var hluti af ríkisvaldinu og starfaði að útflutningi sjávarafurða við hlið SÍF sem voru frjáls sölusamtök fiskframleiðenda. Þegar tekið er mið af því pólitíska andrúmslofti sem hér ríkti á kreppuáratugnum ættu engum að koma á óvart þeir árekstrar sem urðu milli þessara ólíku stofnana.

Deilurnar um freðfiskútflutning á fjórða áratugnum voru í vissum skilningi táknrænar fyrir þá breytingu sem í aðsigi var á atvinnulífi landsmanna. Saltfiskframleiðslan var á undanhaldi og þeir, sem hana höfðu stundað, leituðu nýrra leiða til að koma fiski sínum í verð. Þar þótti frystingin einna vænlegastur kostur og vildu samtök saltfiskútflytjenda hafa hönd í bagga með sölu freðfisks. En þrengingar kreppuáranna knúðu SÍF til að horfa til fleiri átta.

Til að vega eitthvað upp á móti samdrætti í saltfisksölunni ákvað SÍF að koma á fót niðursuðuverksmiðju og tók hún til starfa árið 1938. Í verksmiðjunni, sem var til húsa í Reykjavík, var unnt

„Hvað ætlar þú að verða þegar þú ert orðinn stór?“ Auglýsing frá Niðursuðuverksmiðju SÍF sem var rekin í Reykjavík um árabíl. Til hennar var stofnað árið 1938 svo nýta mætti sjávarfangið betur, auka fjölbreytni framleiðsluafurðanna og sækja á nýja markaði. Var verksmiðjan framarlega á sínu sviði.

að sjóða og leggja niður flestar tegundir sjávarafurða, grænmeti og fleira. Framleiðslan var seld bæði innanlands og utan og fór mikið af útflutningnum til Bandaríkjanna.¹¹⁴ Segir meir af verksmiðjunni aftar í þessu riti.¹¹⁵

Starfræksla Niðursuðuverksmiðju SÍF og áhuginn á freðfiskútflutningi var til vitnis um að menn töldu að blómatíma saltfiskverkunar væri lokið og nýjar leiðir yrði að fara í sjávarútvegi. Saltfisköldin hafði runnið skeið sitt á enda, atvinnulíf landsmanna og útflutningsvörur einkenndust af meiri fjölbreytni en nokkru sinni fyrr.

V.
*Framleiðsla,
verkun og gæðamat
á saltfisköld*

1. Blómaskeið saltþisksins

a. Vaxtarskeið

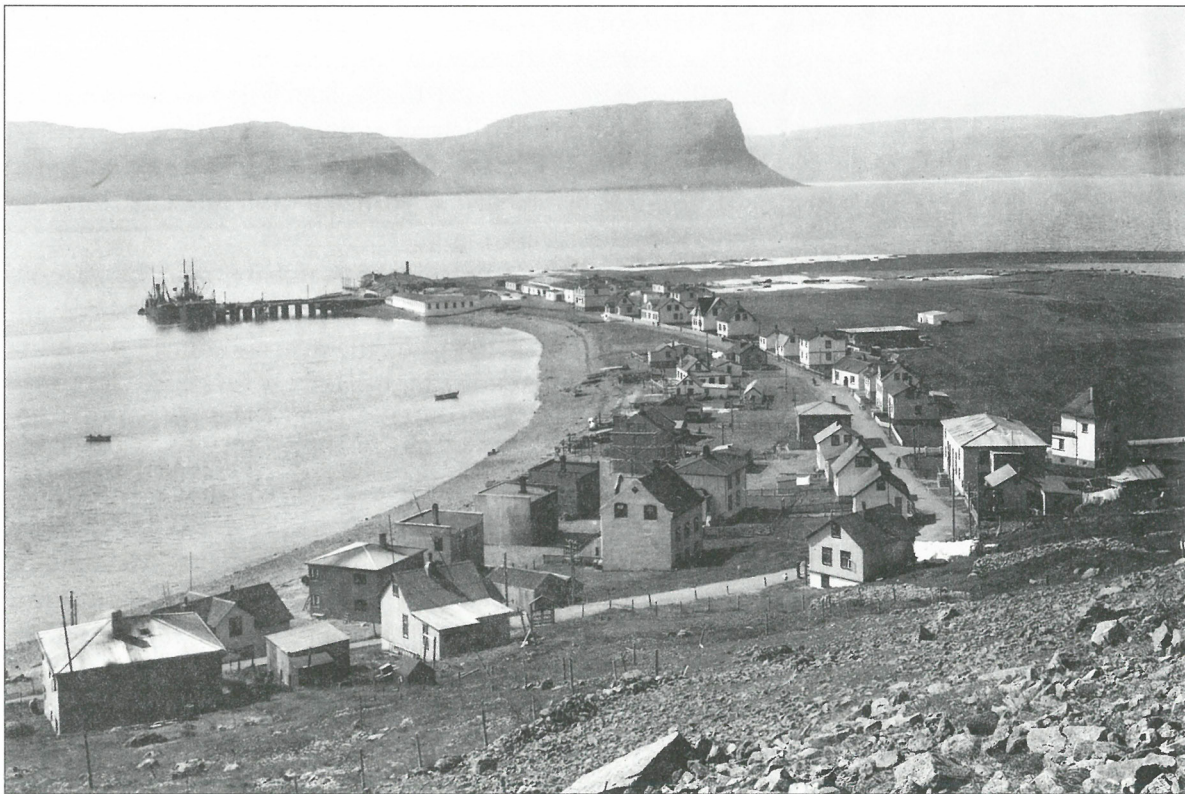
Í undangengnum köflum höfum við fylgst með því hvernig saltþiskverslun Íslendinga þróaðist allt frá því á 18. öld og fram á fjórða áratug þessarar aldar. Við höfum virt fyrir okkur þann vöxt sem varð í þessari atvinnugrein undir lok 19. aldar og á fyrstu áratugum þeirrar tuttugustu. Ein meginforsenda blómlegrar saltþiskverslunar voru vaxandi markaðir; þeir voru undirstaða saltþiskaldar Íslendinga og forsenda þeirra öru efnahagsframfara sem einkenndu íslenskt samfélag á þessum tíma. Þegar markaðirnir brugðust í kreppunni hrikti í stoðum íslensks efnahagslífs. Saltþiskframleiðsla dróst verulega saman og atvinnugrein þessi, sem um langt skeið hafði skilað Íslendingum drýgstum útflutningstekjum, mátti sannarlega muna fífil sinn fegurri.

Saltþiskverslunin sjálf, útflutningur þisksins og sala á erlendum mörkuðum, var vitanlega aðeins einn þáttur þeirrar atvinnugreinar sem gerbreytti yfirbragði íslensks efnahagslífs, rauf skarð í fábreytt bændasamfélag og ruddi brautina fyrir iðnvætt og verkskipt samfélag tuttugustu aldar. Fram til þessa höfum við hins vegar lítt sinnt þeim þáttum er sneru að framleiðslunni sjálfri og þeim viðtæku áhrifum sem uppgangur þessarar atvinnugreinar hafði á athafnalíf víða um land, atvinnu- og byggðapróun, samfélagsgerð alla.¹ Öll var sú þróun samofin aðstæðum á mörkuðum hverju sinni, því hvernig til tókst með söluna á saltþiskinum.

Með aukinni saltþiskneyslu jókst framleiðslan. Hagstæðar markaðshorfur hleyptu kjarki í athafnamenn hér á landi, fiskveiðar urðu arðvænlegri atvinnugrein en nokkru sinni fyrr. Menn tóku því að sækja sjóinn fastar en áður og færðu sér í nyt ýmsar nýjungar í veiðitækni og skipagerð. Þannig komu þilskipin til sögunnar á síðari hluta 19. aldar, svokölluð skútuöld gekk í garð þótt árabátarnir gegndu áfram mjög þýðingarmiklu hlutverki í sjávarútvegi Íslendinga allt þar til vélbátar tóku við.

Í upphafi nýrrar aldar tóku landsmenn síðan í þjónustu sína enn stórvirkari tæki, togarana, sem færðu að landi stóran hluta þess hráefnis er sívaxandi saltþiskframleiðsla á fyrstu áratugum þessarar aldar byggðist á. Veiði þisksins fylgdi síðan verkunin, ganga þurfti þannig frá vörunni að hún þætti boðleg á erlendum mörkuðum.

*Kaflaupphaf V:
Fisksöltun á hafnarsvæði
Reykjavíkur nálægt 1930 og
togarar við Hauksbryggju.
(Magnús Ólafsson.)
Fisksöltun í fiskkró í ver-
stöð – sviðsett mynd
frá 1990.
(Sigurður Sverrir Pálsson.)*

Saltfiskframleiðsla varð blómleg atvinnugrein og setti mjög svip sinn á íslenskt samfélag, efnahagslífið sjálft og allt yfirbragð atvinnulífs hér á landi.

Einberar tölur segja ekki allt um það blómlega atvinnulíf sem dafnaði víða um land með vaxandi saltfiskframleiðslu Íslendinga á síðustu áratugum 19. aldar og fyrstu áratugum þeirrar tuttugustu. Þess má þó geta að á tímabilinu frá 1880 og fram á fjórða áratug þessarar aldar var hlutdeild saltfisks í heildarverðmæti íslenskra útflutningsafurða frá um 25 og allt upp í 60 af hundraði (myndrit II.1 og III.2). Munaði um minna og er auðvelt að gera sér í hugarlund hve mikla atvinnu saltfiskframleiðslan skapaði í þorpum og bæjum landsins, jafnt fyrir konur og karla.

Vatneyri á Patreksfirði á þriðja eða fjórða áratugnum. Hvar sem saltfiskverkun skaut rótum þróaðist þéttbýli og útgerð hratt. Við hafskipabryggju liggja tveir togarar og uppi á eyrinni liggur breiddur fiskur. (Hallgrímur Einarsson.)

b. Saltfiskframleiðsla og útgerðarhættir

Saga íslenskrar saltfiskframleiðslu og -sölu verður ekki slitin úr tengslum við þróun útgerðarháttanna hér á landi. Allir voru þessir þættir samfléttaðir og höfðu áhrif hver á annan. Þannig réðst áhugi

manna á saltfiskframleiðslu ekki síst af markaðshorfum hverju sinni og hag saltfiskverslunarinnar. Þetta hafði svo aftur áhrif á útgerðarhættina sjálfa; með síbatnandi hag fiskverslunarinnar og stækkandi mörkuðum tóku íslenskir útgerðarmenn æ stórvirkari tæki í þjónustu sína. Breyttir útgerðarhættir settu svo auðvitað mark sitt á framleiðsluna sjálfa, yfirbragð atvinnugreinarinnar og aðferðirnar við saltfiskverkunina.

Allt fram á seinni hluta 19. aldar voru árabátar nær allsráðandi í skipastól landsmanna. Svo hafði verið um aldir þótt nokkrar tilraunir hefðu verið gerðar með útgerð þilskipa, einkum á síðari hluta 18. aldar og fyrstu áratugum þeirrar nítjándu þegar menn á borð við Ólaf Thorlacius á Bíldudal, Bjarna Sívertsen í Hafnarfirði og Guðmund Scheving í Flatey gerðust frumkvöðlar í þilskipaútgerð hér á landi. Þilskipaútgerð var samgróin vaxandi áhuga á saltfiskframleiðslu eins og áður hefur verið dregið á í þessu riti. Árabátarnir voru samt áfram veiðitæki langflestira þeirra er útgerð stunduðu og á þeim aflaðist megnið af þeim fiski sem Íslendingar verkuðu í salt.²

Árabátaútgerð landsmanna var samofin hinu rótgróna landbúnaðarsamfélagi að því leyti að hún var einkum í höndum bænda sem stunduðu jöfnum höndum sjósókn og hefðbundinn búskap. Útgerðin var þannig öðrum þræði aukabúgrein í samfélagi sem að mestu leyti byggði tilvist sína á fornum atvinnuháttum sveitasamfélags og sjálfspurftarbúskapar. Lengi vel var rúm fyrir vaxandi saltfiskframleiðslu innan þessa búskaparlags. Með stækkandi mörkuðum á 19. öld jókst sjósókn landsmanna, fiskveiðar skipuðu æ hærri sess í at-

*Árabátur að lenda.
Um aldir þreifst sjósókn
og útgerð á árabátum
samhliða sveitabúskap,
enda bátarnir mannaðir
bændum og vinnumönnum
þeirra að stórum hluta. Því
dafnaði hvort tveggja ágæt-
lega hlið við hlið í gamla
samfélaginu þótt vissrar
togstreitu gætti oft.*

vinnulífinu, fleiri höfðu viðurværi sitt af útgerð en áður en allt hélst þetta nátengt innviðum landbúnaðarsamfélagsins gamla. Útvegsbændur sendu vinnumenn sína í verin en báðar stóðu þessar stéttir traustum fótum í andrúmslofti og atvinnuháttum þess samfélags sem allt frá upphafi Íslandsbyggðar hafði einkum byggt afkomu sína á því sem jörð og búpeningur gáfu af sér.

Enda þótt aukin sjósókn á árabátum í kjölfar stækkandi markaða væri fyrirboði nýrra tíma í atvinnulífi landsmanna voru útgerðarhættir árabátaaldar einnig með vissum hætti til vitnis um styrk þeirrar samfélagsgerðar sem hér hafði þrífist um aldaraðir. Það var í raun ekki fyrr en með vexti þilskipaútgerðar á síðari hluta 19. aldar sem verulega tók að sverfa að atvinnuháttum og rótgrónum einkennum landbúnaðarsamfélagsins. Þilskipin voru nefnilega ekki einungis stórvirkari tæki en árabátarnir heldur einnig tákn þess að sjósókn og fiskframleiðsla var ekki lengur jafn tengd atvinnuháttum ríkjandi landbúnaðarsamfélags og raunin hafði verið um langt skeið.³

Þilskipaútgerðin markaði upphaf nýrra atvinnuhátta á Íslandi og það er vissulega ekki að ástæðulausu að tímabilið frá því um 1870 og fram til fyrsta áratugar tuttugustu aldar hefur oft verið kennt við þessa útgerð og kallað skútuöld. Enda þótt þilskipin færdi á blóma-

Annríki í Vestmannaeyjahöfn, líklega skömmu eftir aldamótin 1900. Sjómenn eru nýkomnir að landi og innan um fólksmergðina á bryggjunni bíða menn með handkerrur til að flytja aflann til verkunar.

Skútur og opnir bátar í Reykjavíkurhöfn. Kringum aldamótin 1900 voru opnir bátar enn drýgri við að flytja fisk að landi. Á hinn bóginn voru þilskipin afkastameiri veiðitæki og gátu bæði farið langa túra og sótt á fjarlægari mið.

tíma sínum einungis 30-40 af hundraði heildaraflans að landi⁴ var eðli þessarar útgerðar og þau áhrif, sem hún hafði á atvinnulíf víða um land, með þeim hætti að samfélagsgerð öll tók að breytast.

Landbúnaðarsamfélagið, sem til þessa hafði rúmað alla helstu þætti íslensks atvinnulífs, tók að láta undan síga fyrir nýrri samfélagsgerð sem æ meir byggðist á vaxandi sjávarútvegi, sjálfstæðri atvinnugrein sem laut eigin lögmálum í stað þess að hrærast í nánnum tengslum við atvinnuhætti sveitasamfélagsins. Með þilskipaútgerðinni risu og döfnuðu sjálfstæð atvinnufyrirtæki sem styrk sinn sóttu í vaxandi gengi saltfiskverslunarinnar; fyrirtæki sem höfðu meiri umsvif heldur en sköpuðust eða gátu skapast í kringum árabátaútgerðina í hinu gamalgróna landbúnaðarsamfélagi.

Það var vitanlega engin tilviljun að vöxtur og viðgangur þilskipaútgerðar hér á landi á síðustu áratugum 19. aldar fór saman með ört stækkandi mörkuðum fyrir saltfiskinn. Vaxandi gengi saltfiskverslunarinnar og hagstæð verðlagsþróun hvatti menn til dáða, knúði þá til að færa sér í nyt þá kosti sem sjávarútvegi hér á landi voru búnir. Atvinnugreinin sogaði til sín fjármagn þeirra sem yfir slíku höfðu að ráða en þar fóru fremstir í flokki innlendir kaupmenn sem smám saman höfðu tekið að festa sig í sessi eftir að verslun var gefin frjáls hér á landi skömmu eftir miðbik 19. aldar. Í þilskipaútgerð og fiskframleiðslu komu þessir menn auga á leið til að ávaxta pund sitt; verslunargróði, sem áður hafði runnið nær óskiptur til Danmerkur, var nú festur í atvinnugrein sem mikill vaxtarbroddur þótti í.⁵

Þilskipaútgerð varð að stórrekstri, sjálfstæðri og lífvænlegri atvinnugrein sem víða um land setti sterkan svip á samfélagshætti alla og byggðapróun. Þar sem útgerð þessi var öflugust risu þorp og bæir, þéttbýlir verslunarastaðir sem áttu allt sitt undir þróttmiklum sjávarútvegi og verkun þess afla sem á land var færður. Með þil-

skipaútgerð og þéttbýlismyndun varð saltfiskframleiðslan að sjálfstæðri atvinnugrein, rofin úr rótgrónum tengslum við búskaparhætti landbúnaðarsamfélagsins. Á mölinni efldust nýjar stéttir sjómanna og verkafólks, stéttir sem með einum eða öðrum hætti sóttu lífsviðurværi sitt til sjávarútvegs og saltfiskverkunar. Samfélagsgerð öll tók að riðlast, landbúnaðarþjóðfélag að víkja fyrir nýrri gerð samfélagshátta sem æ meir einkenndust af vaxandi gengi sjávarútvegs sem sjálfstæðrar og öflugrar atvinnugreinar.⁶

Með þessum hætti áttu þilskipin drjúgan þátt í að marka upphaf nýrra tíma hér á landi og á skútuöld varð til stétt stórútgerðarmanna sem sumir hverjir höfðu mörg hundruð manns í vinnu. Þar kom þó að þilskipin þurftu að víkja fyrir stórtækari og afkastameiri veiðitækjum, togurunum, í upphafi þessarar aldar og ekki fylgdu þeim minni umsvif.

Fyrstu tilraunir með togaraútgerð hér á landi voru á vegum erlendra aðila en ekki leið á löngu áður en landsmenn sjálfir létu til sín taka á þessu sviði. Árið 1904 var stofnað fyrsta íslenska botnvörpuskipafélagið, Fiskiveiðahlutafélag Faxaflóa, og síðan rak hvað annað.⁷ Togaraöld gekk í garð og á legg risu útgerðarfélög sem voru umsvifameiri og stærri í sniðum en þau fyrirtæki sem stofnuð höfðu verið í tengslum við þilskipaútgerð. Stórrekstur setti sterkari svip á íslenskan sjávarútveg en nokkru sinni fyrr auk þess sem tog-

Togarinn Snorri Sturluson. Hann var einn af togurum Milljónafélagsins. Með togurum og vélbátum varð loks „iðnbylting“ á Íslandi. Stórvirkari framleiðslutæki en áður höfðu þekkt ýttu enn undir þéttbýlismyndun og juku hraðann í átt til nútímasamfélags.

araútgerðin breytti með ýmsum öðrum hætti yfirbragði þessarar atvinnugreinar og einkennum.

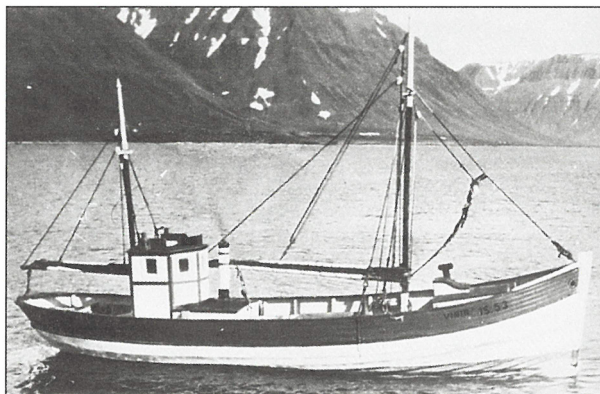
Líkt og þilskipin stuðluðu togararnir að þéttbýlismyndun og ýttu undir straum fólks til sjávarsíðunnar en togaraútgerð var ólík útgerð þilskipa að því leyti hversu miklu meiri afla hvert skip færði nú að landi en menn áttu að venjast. Stóraukinn afli kallaði á æ fleira fólk til starfa við fiskverkun í landi auk þess sem margvísleg vinna fylgdi ýmsum öðrum þáttum togaraútgerðarinnar: upp- og útskipun á kolum og salti, viðhald skipanna og margt fleira.⁸

Íslensk togaraútgerð var þannig ekki aðeins til vitnis um viðbrögð landsmanna við þeim kostum sem helstu útflutningsvöru þeirra voru búnir á erlendum mörkuðum; útgerð þessi varð aflvaki margháttaðra breytinga á íslenskum atvinnuháttum og efnahagslífi öllu. Með togurunum var stigið stórt skref í átt til þess iðnvædda og verkskipta samfélags sem þjóðfélagshættir allir hér á landi hafa markast af allt til þessa dags.

Með togaraútgerð hélt áfram sú þéttbýlismyndun og byggðapróun sem sett hafði svip sinn á skútuöldina. Togararnir tóku við hlutverki þilskipa að þessu leyti en einnig átti hér hlut að máli útgerð vélbáta sem komu til sögu í upphafi aldarinnar. Vélbátarnir stuðluðu að þéttbýlismyndun og ber einkum að nefna Vestmannaeyjar sem dæmi um staði sem blómstruðu og bjuggu við mikla uppgangstíma á vélbátaöld.⁹

Togaraútgerð varð mjög arðvænleg atvinnugrein og jafnvel má halda því fram að hún hafi lagt grunn að borgaralegum samfélagsháttum hér á landi. Ýmis útgerðarfyrtæki höfðu mikið umleikis vegna þess að þau höfðu ekki aðeins veiði fisksins og verkun á sinni könnu heldur einnig sölu og útflutning sem jafnt og þétt fór vaxandi. Það er mjög eftirtektarverð þróun því hér voru Íslendingar að fækka milliliðunum og taka söluna í sínar hendur. Togaraútgerð virtist eiga sér bjarta framtíð og eftir nokkurn afturkepp og sölu

Vísir ÍS 53. Þessi bátur var smíðaður á Bíldudal árið 1918. Hann var sjö brúttórumlestir og margir elstu vélbátanna voru af áþekkri stærð enda voru þeir nokkurs konar framhald árabáta-útgerðarinnar.

Togarasjómenn á árunum 1920-24. Áhöfnin á Víði GK 450. Þessir menn minna á hlut sjómannanna, þá sem sóttu gullið í greipar Ægis á stórum fleytum og smáum. Síðan tóku mæður þeirra, eiginkonur og unnstur við í landi – jafnvel aldraðir feður þeirra og börn. Þau söltuðu fiskinn og vöskuðu, breiddu og þökkðu honum síðan inn. Því var lífið saltfiskur í sjávarþorpunum. (Guðbjartur Ásgeirsson.)

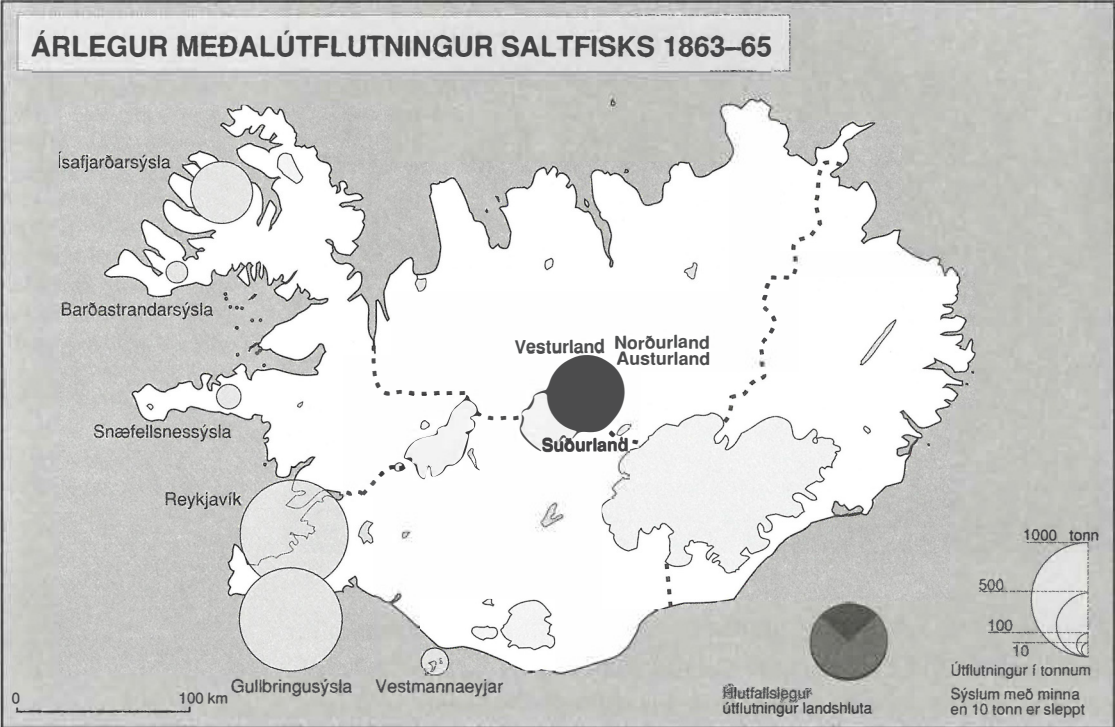
skipa á árum heimsstyrjaldarinnar fyrri var flotinn endurnýjaður upp úr 1920. Í hönd fór mikið gróskuskeið íslenskrar togaraútgerðar, afli stórkjóst á þriðja áratugnum og saltfiskframleiðslan eftir því.¹⁰

Eftir að kreppa fjórða áratugarins skall á tók að halla undan fæti. Erfiðleikar í saltfiskversluninni urðu mörgum útgerðarfyrirtækjum dýrkeyptir og knúðu þau til að draga saman seglin. Þannig kom glögglega í ljós hversu mjög útgerð öll hér á landi var komin undir stöðu mála á mörkuðum hverju sinni. Á sama hátt og stækkandi markaðir og vaxandi eftirspurn eftir saltfiski höfðu áður hleypt fjöri í íslenskan sjávarútveg áttu erfiðleikar þessarar atvinnugreinar á fjórða áratugnum rætur að rekja til verðfalls og markaðstregðu. Hvert útgerðarfyrirtækið af öðru lenti í hinum megnustu kröggum og ófá lögðu upp laupana. Þannig markaði kreppuáratugurinn endalok mikils blómaskeiðs í helsta útflutningsatvinnuvegi íslensku þjóðarinnar, atvinnuvegi sem mestan styrk hafði sótt í gott gengi saltfiskverslunarinnar.

c. Þéttbýlismyndun og útbreiðsla saltfiskverkunar

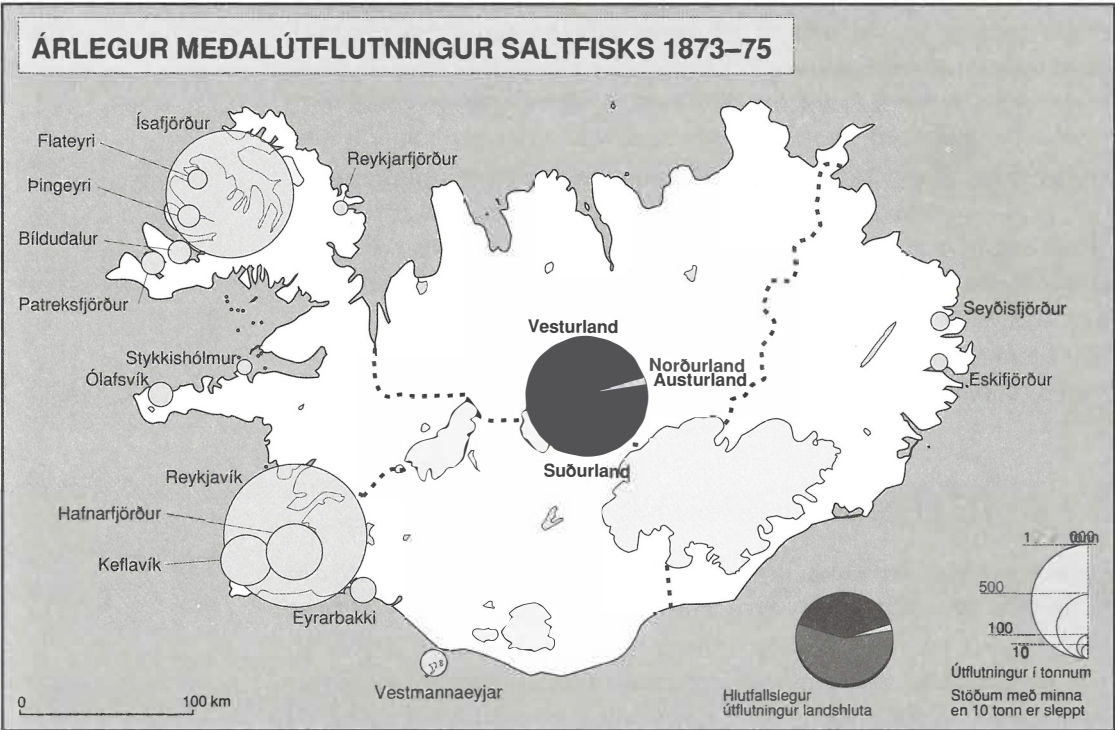
Enda þótt útgerðarhættir hér á landi tækju stórstígum breytingum undir lok 19. aldar og á fyrstu áratugum þeirrar tuttugustu, fyrst með útgerð þilskipa og síðar togara, var meginafurðin ávallt sú sama. Saltfiskur var langmikilvægasta útflutningsvara Íslendinga og framleiðsla hans hélst lítt breytt þótt ný veiðitækni kæmi til

Kort V.1

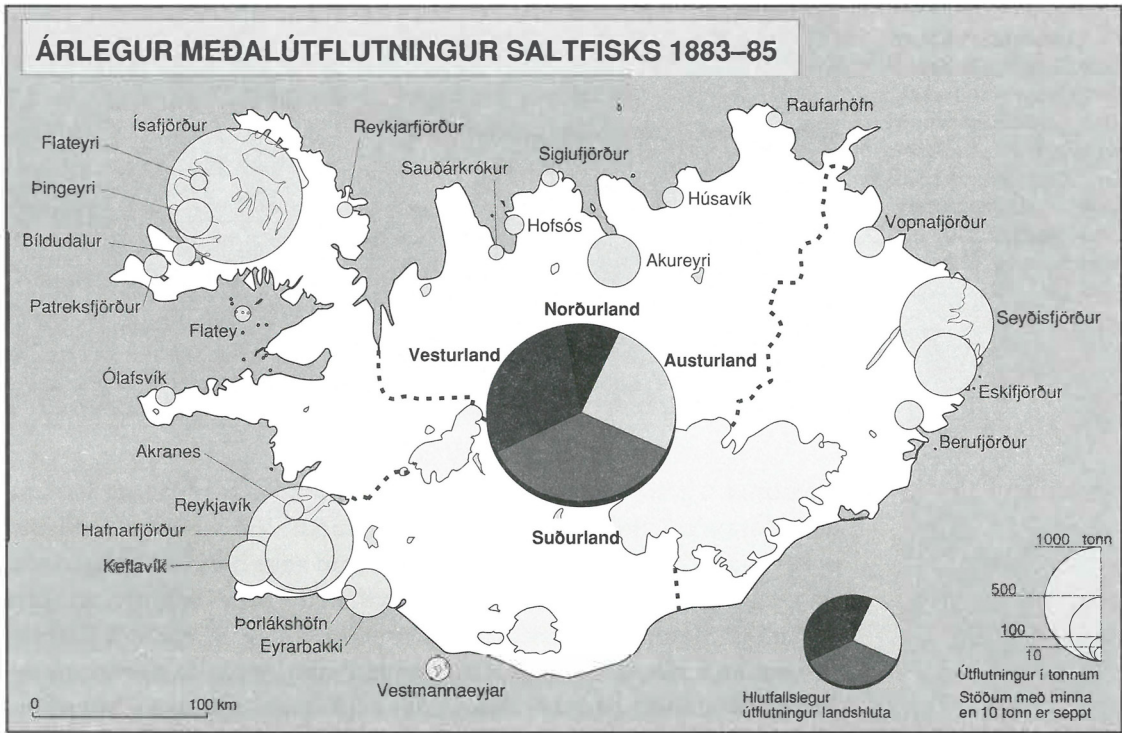
Kort V.2

Heimild: Tafla 6 í Töfluviðauka

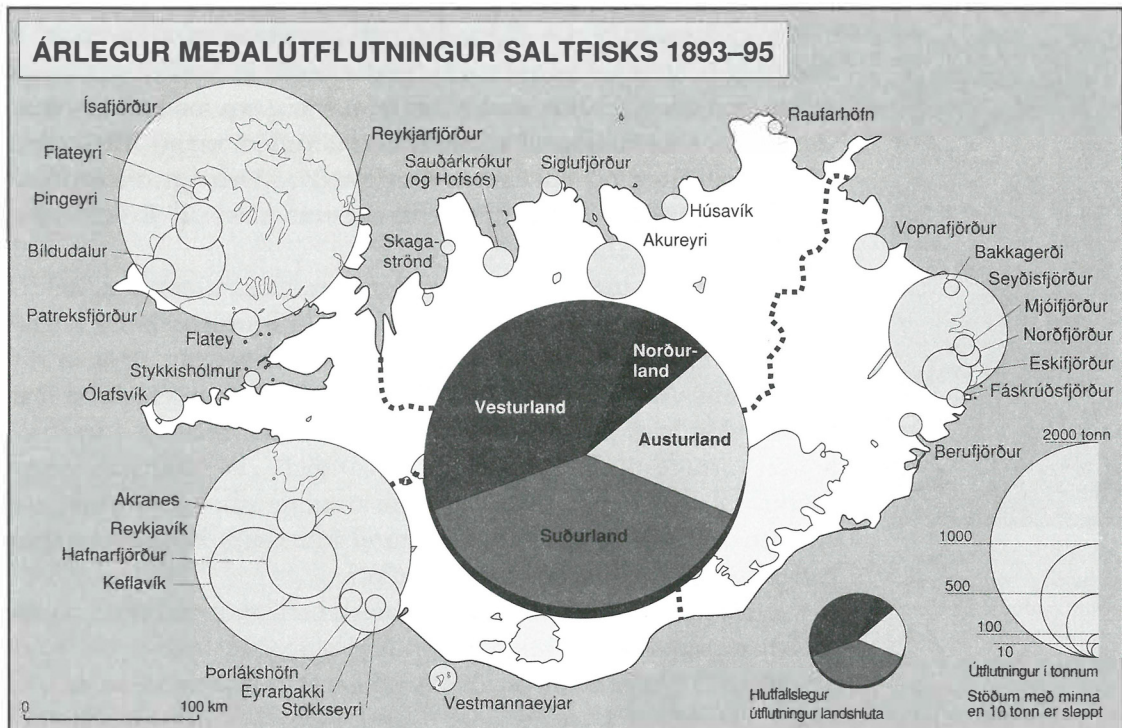
Heimild: Tafla 6 í Töfluviðauka

Kort V.3

Kort V.4

Heimild: Tafla 6 í Töfluviðauka

Heimild: Tafla 6 í Töfluviðauka

*Fiskvöðskun í Vestmanna-
eyjum laust eftir 1900. Að
baki mannanna má sjá í
fiskhlaða og í bakgrunni
liggja fiskiskútur við festar.
Þótt Vestmannaeyjar væru
ekki meðal stærstu útflutn-
ingshafna saltfisks, að
minnsta kosti framan af,
snerist líf eyjaskeggja vart
um annað en hann.*

sögunnar.¹¹ Lífið var saltfiskur víða um land í þorpum og bæjum sem döfnuðu í skjóli sívaxandi fiskverslunar. Við strendur landsins spruttu upp blómlegir athafnabæir þar sem áður hafði verið lítið um að vera. Aukin útgerð kallaði á vinnuafli af því að víða þurfti að taka til hendi. Mannskap þurfti til að stunda sjóinn, fólk vantaði í vinnu við verkun aflans og í kjölfarið fylgdu alls kyns iðnaðarmenn og þjónustustarfsemi til að sinna ýmsum þörfum íbúanna. Mismunandi var samt auðvitað eftir landshlutum hversu stóru hlutverki saltfiskframleiðslan gegndi í atvinnulífinu.

Langt fram eftir 19. öld var langmest framleitt af saltfiski á Suðurlandi. Stóð Reykjavík í fararbroddi og var þaðan flutt út meira en frá nokkrum öðrum stað á landinu. Í þessum landshluta, sem markast af Skeiðarársandi og Botnsá í Hvalfirði, voru þó ýmsir aðrir töluvert stórir verslunarstaðir og miðstöðvar fyrir saltfiskútflutning. Meðal þessara staða má nefna Vestmannaeyjar, Eyrarbakka, Keflavík og Hafnarfjörð.¹²

Á síðustu áratugum 19. aldar jókst saltfiskframleiðsla á Suðurlandi hröðum skrefum þótt nokkuð drægi úr hlutdeild þessa landshluta í heildarframleiðslunni. Á Reykjavíkursvæðinu voru ávallt mestu umsvifin og þar tengdist aukin saltfiskframleiðsla meðal annars blómlegri þilskipaútgerð undir lok aldarinnar og í upphafi þeirrar tuttugustu. Komu þar margir við sögu, einstaklingar og fyrirtæki. Til að fá nánari mynd af saltfiskframleiðslu í höfuðstaðnum skulum við taka sem dæmi atvinnurekstur Geirs Zoëga sem sinn þátt átti í vexti og viðgangi Reykjavíkur.

Geir Zoëga (1830-1917) var einn helsti brautryðjandi reykvískrar þilskipaútgerðar. Geir tók að gera út þilskip árið 1866 og þótt útgerðin væri enginn dans á rósum framan af gafst hann ekki upp. Þegar blómaskeið þilskipa gekk í garð í Reykjavík um 1890 gerðist

*Geir Zoëga, frumkvöðull í
þilskipaútgerð Reykvík-
inga, kaupmaður og fiskút-
flytjandi auk þess sem
hann rak þjónustu fyrir út-
lenda ferðamenn á Íslandi.
(Chr. Neuhaus.)*

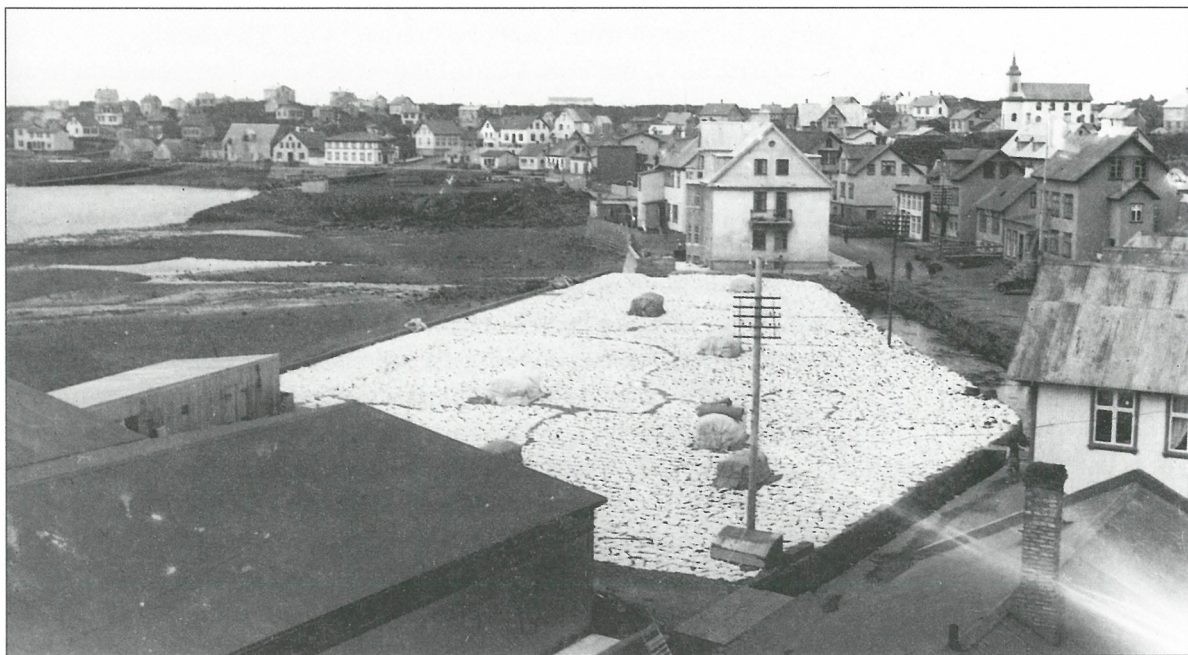
Geir óumdeildur forystumaður og á árunum 1893-1908 átti hann að jafnaði 7-9 þilskip. Jafnhliða útgerðinni stundaði Geir líka víðtækan verslunarrekstur.¹³

Atvinnurekstur Geirs Zoëga snerist ekki um það eitt að gera út þilskip og sækja á þeim gull í greipar Ægis. Aflann þurfti að meðhöndla á réttan hátt, síðan var fiskurinn verkaður í landi og því næst sendur yfir hafið til gamalgróinna neyslupjóða í Suður-Evrópu. Um 1890 fór Geir að láta sigla með saltfisk beint til Spánar á sínum vegum í stað þess að láta danska kaupmenn um það.¹⁴

Eins og gefur að skilja var mikið um að vera í landi á vegum Geirs Zoëga, svo umfangsmikill sem atvinnurekstur hans var um langt skeið. Þurfti jöfnum höndum góðan mannafla við verslunina og alla vinnuna við fiskinn frá því að tekið var á móti honum við bryggju og þar til hann hafði verið fluttur um borð í millilandaskip fullverkaður.¹⁵

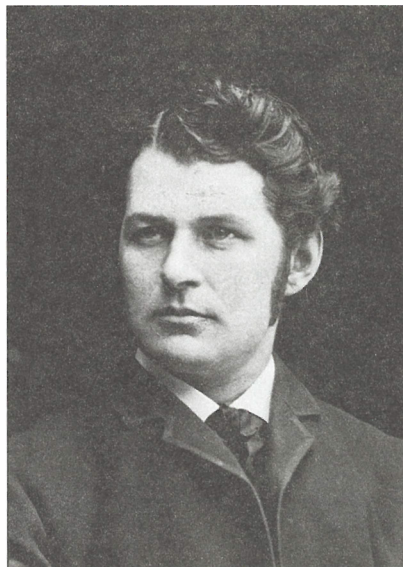
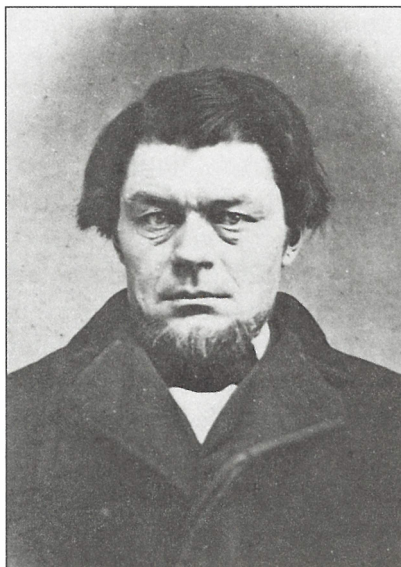
Frumkvæði og mikil umsvif manna á borð við Geir Zoëga færði öðrum heim sanninn um að Íslendingum voru ýmsar dyr opnar ef rétt væri á málum haldið. Í útlöndum voru óðum að skapast auknir markaðir fyrir fiskafurðir Íslendinga og til að geta nýtt hina auknu eftirspurn varð meðal annars að taka í notkun stórvirkari tæki en þær fleytur sem hér hafði verið róíð á til fiskjar um aldir. Þilskipin voru sá kostur sem Geir Zoëga og ýmsir fleiri komu auga á. Þannig var Geir einn þeirra manna sem skynjuðu möguleika samtíðar sinnar og hann hagnýtti sér þá.

Hafnarfjörður um og eftir 1930. Hér byggði Einar Þorgilsson, einn helsti athafnamaður Hafnfirðinga á fyrri hluta aldarinnar, fiskverksunarstöð og verslun. Litla húsið lengst t.v. var vöskunarhús, þá koma tvö stór fiskgeymsluhús, síðan brauðgerðarhús, og í ljósa húsinu t.h. var verslunin. Hamarskotslækur hlykkjast meðfram Strandgötunni og rann við enda fiskreitsins út í sjó. Niður undan vöskunarhúsinu var bryggjuspörður. (Guðbjartur Ásgeirsson.)

*Ásgeir Ásgeirsson eldri,
frumkvöðull í þilskipaút-
gerð á Ísafirði og atkvæða-
mikill fiskútflytjandi.*

*Ásgeir Ásgeirsson yngri.
Hann tók við rekstri verslunarinnar af föður sínum
og rak hana með miklum
myndarbrag til dauðadags
árið 1912. Umfangsmikill
rekstur fyrirtækisins átti
verulegan þátt í viðgangi
Ísafjarðarkaupstaðar beggja
vegna við aldamótin.
(H. Diedrich.)*

Á sama hátt og Reykjavík var langstærsti verslunarstaður á Suðurlandi hafði Ísafjörður mikla yfirburði í sínum landshluta. Þar var helsta miðstöð saltfiskútflutnings á Vesturlandi, þ.e. frá Botnsá í Hvalfirði að Hrutafirði. Saltfiskur var auðvitað fluttur út frá ýmsum öðrum verslunarstöðum á þessu svæði og meðal þeirra helstu voru Akranes, Ólafsvík, Patreksfjörður, Bíldudalur, Þingeyri og seinna Flatey á Breiðafirði. Einkum var saltfiskframleiðsla blómleg á Vestfjörðum en Vestfirðingar höfðu löngum staðið framarlega í útgerð og þar höfðu starfað frumkvöðlar á borð við Ólaf Thorlacius.

Lengst af 19. öld kom Vesturland næst á eftir Suðurlandinu hvað snerti útflutning saltfisks. Stóð Ísafjörður langfremstur í flokki eins og fyrr sagði og á síðustu áratugum aldarinnar var raunar oft fluttur út meiri saltfiskur þaðan en frá Reykjavík. Það er þess vegna við hæfi að huga sem snöggvast að starfsemi fyrirtækis sem drjúgan þátt átti í örum vexti Ísafjarðarkaupstaðar á þessum tíma.

Verslun Á. Ásgeirssonar nefndist umsvifamikil útgerðarfyrirtæki sem starfaði á Ísafirði á sama tíma og Geir Zoëga gerði út þilskip í Reykjavík. Það var Ásgeir Ásgeirsson frá Rauðumýri (1817-77) sem hleypti þessu fyrirtæki af stokkunum um miðja nítjándu öld og undir forystu hans varð Ísafjörður að miðstöð þilskipaútgerðar á Vesturlandi. Ásgeir efnaðist vel á atvinnurekstri sínum og var það einkum fisksalan sem gaf mikið í aðra hönd. Eygði Ásgeir þannig þá kosti sem í saltfiskframleiðslu voru fólgnir og keypti mikið landrými í Miðkaupstaðnum á Ísafirði til fiskverkunar.¹⁶ Þurr saltfiskur var þá helsta útflutningsvara hinna stærri verslana á

Vestfjörðum. Hafði fengist öruggur markaður fyrir fiskinn á Spáni og var hann yfirleitt í góðu áliti.

En þótt Ásgeir stæði fyrir umtalsverðri saltfiskframleiðslu og útflutningi hans kom það í hlut sonar hans, Ásgeirs Guðmundar (1856-1912), að gera enn betur í þessum efnum. Ásgeir yngri tók að fullu við fyrirtækinu eftir að faðir hans féll frá árið 1877. Varð Ásgeirsverslun í höndum hans eitt mesta útgerðarfyrirtæki skútualdar hér á landi. Bygðði fyrirtækið vöxt sinn og viðgang aðallega á saltfiskframleiðslu.

Ásgeirsverslun tók upp ýmsar nýjungar og endurbætur í tengslum við útgerð og fiskverkun. Voru til dæmis lagðar járnbrautir um fiskverkunarsvæði fyrirtækisins, fram að bryggju og að öllum vörugeymsluhúsum. Þá keypti Ásgeir meðal annars stórt gufuskip, Ásgeir Ásgeirsson (849 brúttótonn), sem varð notadrygt til Spánarsiglinga.¹⁷

Auk eigin útgerðar keypti Ásgeirsverslun nýjan fisk, saltaðan og fullverkaðan hvarvetna sem til náðist. Voru í þessu skyni stofnuð útibú á nálægum stöðum auk þess sem fyrirtækið hafði víða umboðsmenn til að kaupa fisk af útvegsbændum og geyma þar til unnt var að flytja hann til verkunar á Ísafirði.¹⁸

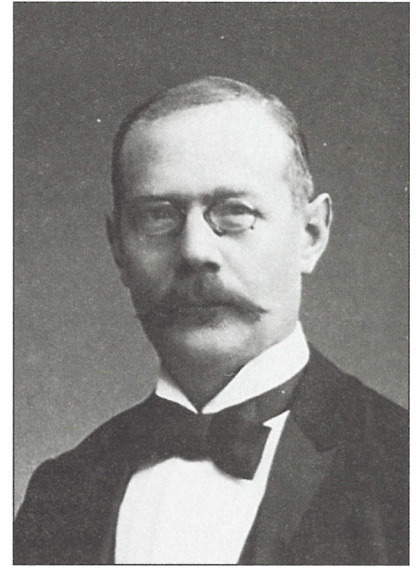
Miðbær Ísafjarðar skömmu eftir aldamótin 1900.

Breiddur fiskur og fergðir stakkar í forgrunni, skýr vottur þess um hvað lífið snerist á þessum stað. Hér er bæði breitt á jörðina og á grindur; fjær er fólk að störfum við breiðslu.

Pétur J. Thorsteinsson.

*Hann var einn mikil-
virkasti útgerðarmaður hér-
lendis um sína daga. Pétur
kom undir sig fótunum
á Bíldudal en varð síðar
einn af eigendum Milljóna-
félagsins svokallaða.
(Lehmann & Holm.)*

*Thor Jensen, kaupmaður,
útgerðarmaður og síðar
stórbóndi. Hann var einn af
helstu frumkvöðlum í
íslensku atvinnulífi á fyrri
hluta þessarar aldar og tók
þátt í stofnun félaganna
Alliance, P. J. Thorsteins-
sonar & Co. og Kveldúlf.
(Carl Sonne.)*

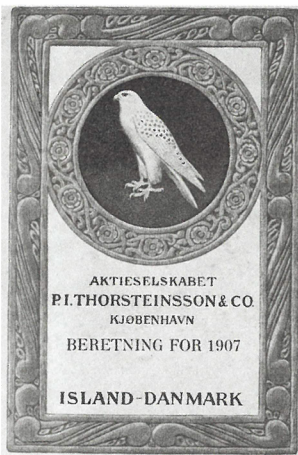

Ásgeirsverslun stóð með mestum blóma á árunum 1880-1910 og átti drjúgan þátt í vexti og viðgangi Ísafjarðar. Fólki fjölgaði mjög í kaupstaðnum og var svipaða sögu að segja um ýmsa aðra þéttbýlis-
staði á Vestfjörðum og raunar um allt land um sama leyti. Óviða
var þó stökkið eins stórt og á Bíldudal.

Eftir að Pétur J. Thorsteinsson (1854-1929) afréð árið 1879 að
kaupa verslunarstaðinn Bíldudal hófst þar einn fágætasti starfsferill
í atvinnusögu Íslendinga fyrr og síðar. Til að koma fótum undir at-
vinnureksturinn hafði Pétur um skeið samvinnu við danska aðila
en frá miðjum níunda áratugnum var hann einn á báti. Pétur jók
þilskipaútgerð sína jafnt og þétt; voru skip hans orðin tíu að tölu
árið 1894 og upp úr aldamótum voru Bíldudalsskip orðin tuttugu.
Jafnframt voru geysilegar framkvæmdir í landi, meðal annars lagðir
brautarteinar upp að verslunarhúsum og út á fiskreiti. Þá hafði Pét-
ur jafnan gufuskip til millilandasiglinga eftir 1898.¹⁹

Talið er að um aldamótin hafi ekki færri en hálft fjórða hundrað
manns unnið að fiskframleiðslu hjá Pétri. Má í þessu sambandi geta
þess að á síðasta áratug 19. aldar fjórfaldaðist íbúatalan á Bíldudal;
þar voru taldir 73 menn árið 1891 en 285 ellefu árum síðar. Á sama
tíma tvöfaldaðist íbúatalan tæplega í Reykjavík. Var fólksfjölgunin
hlutfallslega meiri á Bíldudal en nokkurs staðar annars staðar á
landinu um þetta leyti.²⁰

Ekki fór Pétur J. Thorsteinsson allar ferðir til fjár. Varð honum
einkum að fótakefli þátttaka í Milljónafélaginu svokallaða sem
stofnað var árið 1907. Það fyrirtæki var eitt skýrasta dæmið um þá
trú sem menn höfðu á framtíð íslensks sjávarútvegs í upphafi þess-

*Merki Milljónafélagsins.
Það var kallað svo vegna
þess að hlutafé þess átti að
vera ein milljón króna en
hét réttu nafni Aktiesel-
skabet P. I. Thorsteinsson
& Co. enda dansk-íslenskt.
Rekstur fyrirtækisins var
afar umfangsmikill en
starfstími þess stuttur.*

arar aldar. Milljónafélagið, sem í raun bar heitið P. J. Thorsteinsson & Co., ætlaði sér ekki lítinn hlut. Var ætlunin meðal annars að stunda fiskveiðar í stórum stíl, fiskverkun og fiskisölu. Hugsuðu forráðamenn félagsins sér til dæmis þann gróðaveg að sneiða alveg hjá umboðsmönnum erlendis eða milliliðum við kaup og sölu á öllum vörum og afurðum.²¹

Hluthafar í P. J. Thorsteinsson & Co. voru bæði innlendir og erlendir en stærstir voru Pétur og Thor Jensen. Í framlagi þeirra tvímenninga til fyrirtækisins voru meðal annars taldar verslanir hvors um sig og vörubirgðir, hús, lóðir og skipastóll. Pétur hafði umsjón með starfsemi Milljónafélagsins á Bíldudal. Þar tók snemma að gæta erfiðleika í rekstri fyrirtækisins eins og annars staðar. Á árunum 1913-14 lagði Milljónafélagið upp laupana, varð gjaldþrota og hætti allri starfsemi. Síðustu fjögur árin hafði Pétur J. Thorsteinsson lítið komið nærri atvinnurekstri á Bíldudal og nú var afskiptum hans af þessu kaupþúni að fullu lokið.²²

Í Milljónafélaginu tengdust tveir af svipmestu athafnamönnum hér á landi á sínum tíma, Pétur J. Thorsteinsson og Thor Jensen (1863-1947). Thor var framkvæmdastjóri Milljónafélagsins í Viðey

Stakkstæði P. J. Thorsteinssonar & Co. í Viðey nálægt 1910. Þar hafði félagið mikinn rekstur. Fiskstakkar, kirfilega merktir og sumir með grjóti ofan á til feringar, sjást beggja vegna brautarteina sem lágu um fiskreitina. Þurrkun á grindum hefur greinilega verið töluverð, eins og sést á myndinni, þótt málarkambarnir hafi ekki síður nýst vel. (Magnús Ólafsson.)

en útgerðarstöð þar átti að verða ein af meginstöðum félagsins. Thor hefur annars orðið einna kunnastur fyrir rekstur útgerðarfyrirtækisins Kveldúlfs sem stofnað var árið 1912, rak mikla togaraútgerð og varð eitt stærsta fiskvinnslu- og fiskverslunarfyrirtæki landsins á sínum tíma. Mest voru umsvif fyrirtækisins í Reykjavík og setti saltfiskverslun þess og önnur starfsemi við Klöpp svip sinn á bæjarlífið. Gengi sitt átti Kveldúlfur ekki síst því að þakka hversu góðra verslunarsambanda fyrirtækinu tókst að afla sér í markaðslöndum Suður-Evrópu.²³

*Akureyri árið 1926. Eftir
húsabruna árin 1901 og
1912 í gamla bænum voru
lóðirnar notaðar sem þurrk-
stæði alveg fram í seinna
stríð. Bryggjan er líka stutt
frá eins og sést á bátum
sem liggja við reitinn.
Úti á Oddeyrinni í baksýn
og á Gleráreyrum enn fjær
var á þessum tíma líka
mikil fiskþurrkun stunduð.
Í brekkunni eru matjurtar-
garðar, hinir elstu á
Akureyri.
(Vigfús Sigurgeirsson.)*

Á Suðurlandi og Vesturlandi átti sjávarútvegur sér langa sögu og skipaði mun hærri sess í bjargræði fólks en útgerð á Norður- og Austurlandi. Þar var saltfiskframleiðsla til dæmis nær óþekkt allt fram á síðustu áratugi 19. aldar. Að vísu var eitthvað verkað í salt í Ólafsfirði og Hrísey frá því um 1780 og laust fram yfir aldamótin 1800 en önnur dæmi um saltfiskverkun í þessum landshlutum eru fá. Á sama tíma og Sunnlendingar og Vestlendingar fluttu því út hundruð tonna af saltfiski var framleiðsla þessarar vöru lítil sem engin norðanlands og austan. Má segja að fram að 1870 hafi nálega allur fiskur á Norðurlandi og í Múlasýslum verið hertur enda veiddist þar þá oft lítið af þorski. Stunduðu til dæmis norðlenskir sjómenn nær eingöngu hákarlaveiði á hinum opnu skipum sínum. Á

Fiskvöskun á Sauðárkróki 1905-10. Fiskurinn er hér vaskaður í fjörunni svo styttra sé í sjóinn sem verður að bera í fötum og hella í stampana. Annað slagið er steipt úr þeim, þegar sjórinn er orðinn of óhreinn, og nýr sjór sóttur. Ekkert skjól er fyrir vindi né vatni og konur hafa vettlinga á höndum til að verjast betur kulda og særindum. Unglingspiltur aðstoðar konurnar enda börn og unglingar oft notuð til snúninga og auðveldari verka. (Gunhild Thorsteinsson.)

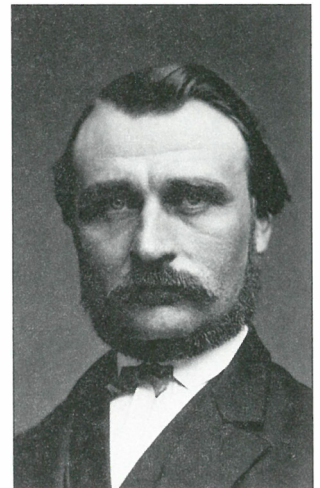
áttunda áratug nítjándu aldar fóru menn í þessum landshlutum hins vegar loks að gefa saltfiskframleiðslu verulegan gaum.²⁴

Einn helsti frumkvöðull saltfiskverkunar á Norðurlandi var Tryggvi Gunnarsson, verslunarstjóri Gránufélagsins. Honum sveið sinnuleysi sveitunga sinna gagnvart þessari verkunaraðferð og hóf á áttunda áratugnum að beita sér fyrir því að hún yrði tekin upp. Lét hann Gránufélagið reisa söltunarhús víða í fjórðungnum og fékk meðal annars vana fiskverkunarmenn frá Vestfjörðum, þar sem fiskurinn var álitinn bestur, til að kenna Norðlendingum að salta fiskinn sinn. Salthúsin voru reist þar sem mest var aflavon svo að sjómenn þyrftu ekki að eyða miklum tíma frá fiskróðrum til að verða sér úti um salt. Auk þess seldi Gránufélagið saltið á lægra verði en áður hafði tíðkast.²⁵

Árangur alls þessa varð sá að þar sem ekki voru flutt út nema um 20 tonn af söltuðum fiski árið 1876 á öllu svæðinu frá Blönduósi til Þórshafnar voru fjórum árum síðar flutt út rúmlega 343 tonn af saltfiski, að mestum hluta frá Eyjafirði.²⁶ Vert er að geta þess að saltfiskur frá Norður- og Austurlandi var um þetta leyti seldur á töluvert lægra verði en fiskur frá Suður- og Vesturlandi. Stafaði þetta af því að verkun þótti verri fyrir norðan og austan.²⁷

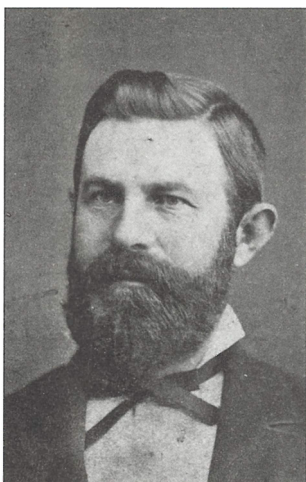
Ákureyri varð langstærsta miðstöðin fyrir útflutning saltfisks frá Norðurlandi eftir að framleiðsla hans hófst í þessum landshluta. Einnig var nokkuð flutt út frá verslunarstöðum eins og Sauðárkróki, Hofsósi og Húsavík.²⁸

Austfirðingar tóku líkt og Norðlendingar fyrst að framleiða saltfisk að einhverju ráði á áttunda áratug 19. aldar. Varð saltfiskút-

Tryggvi Gunnarsson, verslunarstjóri, alþingismaður og bankastjóri. Hann var helsti hvatamaður saltfiskverkunar á Norður- og Austurlandi. (Tryggvi Gunnarsson.)

Fiskreitir á Seyðisfirði um 1885, á tímum Wathnes. Þar og annars staðar í fjórðungnum jókst saltfiskframleiðslan hratt eftir að handtökin voru orðin kunn. Sums staðar þurfti að búa til malar- eða grjótretti, ef hentugir kambar voru ekki til frá náttúrunnar hendi, og hér er dæmi um það. (Nicoline Weywadt.)

Otto Wathne. Hann var norskur athafnamaður á Seyðisfirði á tveimur síðustu áratugum 19. aldar.

flutningur mestur frá Vopnafirði, Seyðisfirði, Eskafirði og Berufirði. Einna athyglisverðastur er uppgangur Seyðisfjarðar að þessu leyti. Stóran þátt í honum átti fyrirtæki Ottos Wathnes (1844-98), Norðmanns, sem settist að á Seyðisfirði árið 1880. Otto hófst fljótlega handa, svo um munaði, í útgerð og verslun og gekk í garð mikið vaxtarskeið á Seyðisfirði. Atvinnurekstur Ottos Wathnes hóf verslunarstaðinn til nýs vega svo að hann varð á fáum árum höfuðstaður Austurlands. Mikið kvað að síldveiði en þorskaflinn stórkjóst einnig og þar með saltfiskframleiðslan. Má taka sem dæmi að árið 1879 voru flutt út frá Seyðisfirði um 420 tonn af saltfiski en árið 1885 hafði útflutningurinn tvöfaldast.²⁹

Jafnframt er vert að geta þess að árið 1885 markaði tímamót að því leyti að þá var í fyrsta sinn í sögunni flutt út meira af saltfiski frá Norður- og Austurlandi til samans heldur en frá hinum landshlutunum hvorum um sig, Suður- og Vesturlandi. Var þetta til vitnis um það að saltfiskframleiðsla hafði á skömmum tíma náð öruggri fótfestu norðanlands og austan.³⁰

2. Fiskverkunin

a. Útgerðarhættir og verkaskipting

Enda þótt saltfiskframleiðslan á Íslandi tæki ekki ýkja miklum breytingum í tímans rás dró þessi atvinnugrein vitanlega ávallt dóm af þeim útgerðarháttum sem ríkjandi voru hverju sinni. Þannig breyttust framleiðsluhættirnar og aðferðirnar að ýmsu leyti samfara

nýjum fiskiskipum um og eftir síðustu aldamót. Átti þetta bæði við um það sem sneri að meðferð fisksins fyrst eftir að hann var dreginn úr sjó og hitt er varðaði fiskverkunina sjálfa.

Á árabátaöld höfðu fæstir saltfiskframleiðendur ýkja mikil umsvif. Atvinnugrein þessi var þá öðrum þræði stunduð sem aukabúgrein og útgerð einstakra útvegsbænda var sjaldnast stærri en svo í sniðum að heimafólk gat annast flest það er sneri að veiði fisksins, meðferð afla og verkun.

Nokkuð var misjafnt eftir landshlutum með hverjum hætti staðið var að verkun þess fisks sem veiddist á árabátum. Á 19. öld tíðkaðist það til dæmis víðast á Vesturlandi að saltfiskur væri ekki látinn koma til skipta fyrr en hann var fullverkaður. Voru formennirnir þá látnir annast söltun alla og hirðingu fisksins. Þótti ýmsum, sem til þekktu, sá kostur vænlegri og líklegri til að gefa betri fisk en aðferð sú sem tíðkaðist á Suðurlandi, að skipta aflanum í fjöru þegar á land var komið.³¹

Saltfiskverkunin var ekki ávallt í höndum útvegsbænda og sjómanna sjálfra; margir seldu kaupmönnum fiskinn í hendur nýdreginn úr sjó. Slíkur verslunarmáti færðist í vöxt undir lok 19. aldar og fór meðal annars saman með vexti þilskipaútgerðar og þátttöku kaupmannastéttarinnar í henni. Verslunarfyrirtæki, sem útgerð höfðu á sinni könnu, réðu til sín fólk til vinnu við saltfiskverkun og tók stórrekstur mjög að setja svip sinn á þessa atvinnugrein. Stórir fiskreitir voru lagðir og athafnasvæði útgerðarfyrirtækja urðu þungamiðja atvinnulífs í þorpum og bæjum víða um land.³²

Sólþurrkun við Vesturgötu upp úr 1890. Fremst er kona að breiða fiskinn á reit. Fjær má sjá fiskþvottastampa; til hliðar er hlaðin flutningakerra. Á þessum tíma var enn algengt að fiskur væri þurrkaður við heimahús og garðinum þá skipt í tvennt, fiskreit og kálgarð. Börn aðstoðuðu oft mæður sínar við fiskverkunina. (Tempest Anderson.)

*Saltfiskverkun á stæði
Th. Thorsteinssonar á
Kirkjusandi um 1900. Þar
var lengi einn stærsti fisk-
reitur í Reykjavík. Sjálfur
mun Thorsteinsson standa
lengst t.h. Brautarteinar
liggja um reitinn, meðal
annars á búkkum yfir
Fúlutjörn; konur og börn
við störf í forgrunni og
bakgrunni. Með vaxandi
afla og tilkomu stórvirkari
atvinnutækja efldust
þéttbýlisstaðir enn og
saltfiskverkunin skapaði
fleiri störf í landi en fram
að því hafði þekkt. Hvort
tveggja lagði þetta
grunninn að íslensku
núttímasamfélagi.
(Magnús Ólafsson.)*

Enda þótt þróun í íslenskum sjávarútvegi á skútuöld einkenndist ekki hvað síst af stórauðnum umsvifum einstakra útgerðarmanna var samt enn töluvert um það fram yfir aldamótin að stórtækir útgerðarmenn létu ekki verka fisk á eigin reitum heldur kæmu honum til verkunar hjá ýmsu fólki sem atvinnu hafði af þessu. Var þá greitt ákveðið gjald fyrir hvert fullverkað skipfund (= 160 kg).³³

Þegar fram í sótti færðist það í vöxt að útgerðarfyrirtæki hefðu eigin fiskverkunaraðstöðu og réðu fólk til vinnu á fiskreitum sínum. Í blaðinu *Ísafold* sagði til dæmis árið 1908 að heldur væri að draga úr því að menn tækju fisk heim til sín og verkuðu við miður góðar aðstæður; þar sem slíkt væri ennþá gert væru kröfurnar strangar og eftirlit betra en áður. Sagði í blaðinu að æ meira væri nú verkað í fiskverkunarstöðvum einstakra fyrirtækja; slíkar stöðvar væru víða að rísa á legg, til dæmis í Reykjavík og Hafnarfirði, og færu batnandi með ári hverju.³⁴

Tilkoma stórútgerðar, ekki síst með togurum, kallaði á samþjappaðri og stórtækari fiskverkun en áður. Það var því eðlileg þróun að útgerðarfyrirtæki kæmu sér upp fiskverkunaraðstöðu. Stórir fiskreitir voru lagðir og urðu þeir vinnustaður fjölda karla, kvenna og barna. Þar var fiskinum hlaðið í stakka og hann breiddur til þerris. Aðstaða til fiskþvotta var einnig fyrir hendi, gjarnan í þar til

gerðum húsum, og í húsum var fiskurinn iðulega geymdur eftir að hann hafði verið þurrkaður. Höfðu bæði togarafélög og smáútgerðarmenn fiskgeymsluhús til umráða en auðvitað voru þau misgóð. Vildi brenna við að húsin reyndust ekki nógu stór þegar til átti að taka; þau fylltust stundum af fiski og var þá ekki unnt að hreyfa hann fyrir en tækt þótti að flytja eitthvað af honum burt og rýma þannig til.³⁵

Þilskip og togarar höfðu ekki aðeins í för með sér breytta verka-skiptingu og nýtt svipmót saltfiskverkunarinnar. Meðferð fisksins um borð í þilskipum og togurum var að ýmsu leyti ólík því sem tíðkaðist á árabátum. Er þar þá fyrst til að taka að fiskur var ekki lagður í salt um borð í árabátum líkt og tíðkaðist á þilskipum og togurum. Á þilskipum var venjan til dæmis sú að hásetarnir kostuðu saltið í sinn afla sem var þeim rækilega merktur. Útgerðarmennirnir keyptu síðan aflann af hásetum fyrir ákveðið verð og var stundum ekki vitað fyrir en seint og um síðir hvert það verð yrði.³⁶ Fiskverkunin sjálf var þannig í höndum þilskipaeigendanna sem ýmist réðu fólk til verkunar á eigin fiskverkunarsvæðum eða fólu hana fólki sem réð yfir eigin reitum við heimahús sín.

Líkt og á þilskipum var fiskur yfirleitt lagður í salt um borð í togurum. Fyrir kom þó, einkum að sumarlagi, að togararnir færðu daglega að landi nýjan fisk sem síðan var saltaður og verkaður. Var það til dæmis nokkuð algengt að Reykjavíkurskip veiddu í Faxaflóa á sumrin og lönduðu þá daglega.³⁷ Öll meðferð fisksins eftir að á

Fiskverkafólk hjá Bookless Brothers í Hafnarfirði árið 1913. Það fyrirtæki minnir á þá staðreynd að ekki aðeins íslenskir og danskir menn settu fé í saltfiskframleiðslu hér á landi heldur aðrir líka, einkum breskir kaupþýslumenn. Þeir stóðu jafnvel í stórrekstri eins og Bookless Brothers var dæmi um.

Löndun úr togara, á þriðja eða fjórða áratugnum. Líkt og á skútunum var gert að aflanum um borð og hann saltaður nema komið væri daglega að landi. Hér hefur togarinn getað lagst að bryggju, sem fiskinum er kastað upp á, en sums staðar þurftu togararnir að kasta akkerum undan landi og fiskurinn var þá fluttur í land með uppskipunarbátum.

land var komið var svo í umsjá útgerðarfyrirtækjanna sem mörg hver réðu yfir víðfeðmum fiskverkunarsvæðum og höfðu fjölda verkafólks á sínum snærum.

Eins og gefur að skilja voru fyrirtæki þau sem stunduðu togara-útgerð yfirleitt stærri í sniðum en hin sem einkum létu sig varða útgerð vélbáta sem æ sterkari svip settu á sjávarútveg Íslendinga á fyrstu áratugum þessarar aldar. Vélbátaútgerð var meðal annars ólík útgerð þilskipa og togara að því leyti að margir sem hana stunduðu létu öðrum fiskverkunina eftir og þá einkum fyrirtækjum sem höfðu á sinni könnu togararekstur eða vélbátaútgerð auk fiskverkunar og jafnvel útflutning. Var afli vélbáta ýmist færður saltaður eða ósaltaður á land og síðan verkaður á vegum útgerðarmannanna sjálfra eða seldur öðrum fyrirtækjum til frekari meðferðar. Varð raunar meir en áður um verslun með óverkaðan fisk í kjölfar vaxandi vélbátaútgerðar á fyrstu áratugum aldarinnar. Var fiskurinn þá til dæmis grannsaltaður (saltaður lauslega) um borð í vélbátum og síðan seldur, er bátarnir komu að landi, hverjum sem hafa vildi.³⁸

Afladagur hjá vélbátum í Vestmannaeyjum 1924-25. Ekki var unnt að gera að fiski né salta um borð í vélbátum með góðu móti nema þeim stærri. Hér liggur afli vélbáta á bryggjunni, trúlega grannsaltaður og fjöldi manna bíður eftir því að keyra fiskinn á handbörum upp í verkunarstöðvarnar. Útgerð vélbáta féll sérstaklega vel að stöðum sem höfðu litla hafnaraðstöðu, hvort heldur frá náttúrunnar hendi eða tilbúna.

Enda þótt ýmsir þeir sem stunduðu vélbátaútgerð kysu að selja fisk sinn óverkaðan voru hinir ófáir sem höfðu hönd í bagga með allri meðferð fisksins frá því hann var dreginn úr sjó og þar til hann var albúinn til útflutnings, fullverkaður. Áttu slíkir útgerðarmenn þá fiskverkunar- og geymsluhús sjálfir, ýmist einir eða í félagi við aðra, eigin fiskreiti og sáu þannig sjálfir um alla verkun fisksins, keyptu jafnvel óverkaðan fisk af öðrum.³⁹

b. Verkun saltfisks og vinnulag

Óhætt er að segja að vinnulag við saltfiskverkun hér á landi hafi tekið sáralitlum breytingum allt frá því að þessi atvinnugrein tók verulega að ryðja sér til rúms seint á 18. öld og þar til blómaskeiði hennar lauk á fjórða áratug þessarar aldar. Handtökin voru að miklu leyti þau sömu allan þennan tíma; fiskurinn var saltaður og síðan þurrkaður á þar til gerðum reitum. Vanur fiskverkunarmaður á 18.

*Fiskaðgerð í fjöru í Breiðuvík á Barðaströnd, snemma á þessari öld. Brýnt var að blóðga fiskinn eftir að hann veiddist og best að gera það meðan fiskurinn var lifandi. Meiri misbrestur þótti vera á því á vélbátum en árabátum og þótti ekki gott vegna þess að dauðblóðgaður fiskur gat sjaldnast orðið jafn góður og fiskur blóðgaður lifandi.
(Trausti Ólafsson.)*

öld hefði fyllilega sómt sér við þessa atvinnugrein á þeirri tuttugustu, svo keimlík voru vinnubrögðin.

Þegar Bjarni Einarsson setti árið 1774 á blað reglur um saltfiskverkun hefur honum varla boðið í grun að þau skrif ættu eftir að verða íslenskum saltfiskframleiðendum leiðarljós jafn lengi og raun bar vitni. Er skemmst frá því að segja að leiðbeiningar Bjarna festust mjög í sessi hér á landi eftir að þær voru prentaðar 1783 og var þeim fylgt um langt skeið að meira eða minna leyti. *Þjóðviljinn* gat þess til dæmis árið 1887 að íslenskir saltfiskframleiðendur hefðu fylgt reglum Bjarna Einarssonar allar götur síðan þar voru festar á prent rúmri einni öld áður.⁴⁰

Verkunaraðferðin, sem Bjarni Einarsson kynnti Íslendingum á sínum tíma með svo góðum árangri, var kennd við Nýfundnaland (fr. *Terre-Neuve*) og nefnd „terraneufsverkun“. Sú verkunaraðferð, sem hér hafði áður tíðkast, var hins vegar kennd við Kaupmannahöfn eða kölluð dönsk verkun. Meginmunurinn á þessum tveimur aðferðum fólst í söltuninni sjálfri; fiskur, sem verkaður var með Kaupmannahafnaraðferðinni, var ætíð saltaður til fulls í þéttum trékörum en í stafla eða hlaða samkvæmt „terraneufsáðferðinni“. Nýfundnalandsaðferðin náði smám saman undirtökunum hér á landi og síðla á 19. öld var hin verkunin úr sögunni eða svo til.⁴¹

Söltun í þéttum körum eða kössum kom að vísu aftur til skjalanna snemma á þessari öld en í nokkuð annarri mynd eins og vikið verður að síðar. Fyrst skulum við því virða fyrir okkur þá fiskverkunaraðferð sem Bjarni Einarsson átti svo drjúgan þátt í að kynna Íslendingum undir lok 18. aldar og breyttist lítið í tímans rás.⁴²

Meðferð fisksins strax eftir að hann var dreginn úr sjó skipti að ýmsu leyti sköpum fyrir gæði þeirrar vöru sem að lokum var seld á erlendum markaði. Þannig var til dæmis talið mikilvægt að fiskurinn væri blóðgaður strax svo að hann yrði hreinni og ásjálegri en ella. Á þessu var hins vegar misbrestur á árabátunum og kom það niður á gæðum hans.

Áður en fiskurinn var saltaður bar að hreinsa úr honum öll óhreinindi. Tóku menn þá burt blóddálginn og hina svörtu himnu sem er innan á þunnildunum, óminnishimnuna svokölluðu. Þetta var gert áður en fiskurinn var saltaður vegna þess að væri fiskurinn saltaður með himnunni gat reynst mjög torvelt að ná henni burt seinna.

Allan fisk átti að salta sama dag og hann dróst. Breiddu menn þá vel úr fiskinum svo að hann yrði sem sléttastur, eitt lag ofan á annað í staknum. Ofan á hvert lag stráðu menn salti. Mun meira salt þurfti í lausa stakka en ílát af því að lögurinn rann burt á allar hliðar jafnóðum og saltið var bráðnað.

Fisksöltun um 1910.

Maðurinn, sem heldur á diskinum, dreifir saltinu í kórfunni yfir fiskinn um leið og hann er lagður í staflann. Til hliðar eru vagnar á brautarspori, fullir af flöttum fiski sem bíður söltunar. Til að verja fiskinn vætu voru ábreiður settar yfir og svona stóð hann í nokkrar vikur en var þó umsaltaður á þeim tíma. (Magnús Ólafsson.)

Eftir nokkra daga var fiskurinn umsaltaður og þegar hann þótti hafa legið hæfilega lengi í salti var hann tekinn upp og þveginn eða vaskaður eins og það var kallað. Þótti best að þvo fiskinn úr sjó eða söltu vatni og hentugast að gera það í stömpum eða keröldum en skipta oft um í þeim. Ósalt vatn var talið deyfa fiskinn og blekkja eða gera hann slepjulegan.

Fiskþvottur niðri í fjöru, sem tíðkaðist líka sums staðar, var meðal annars þeim vandkvæðum bundinn að vinnan var meira og minna komin undir sjávarföllum. Urðu þeir, sem þvoðu fiskinn, þá ýmist að elta sjóinn eða flýja. Til að þurfa ekki að vera háðir flóði og fjöru tóku ýmsir upp þann sið að nota litla árabáta til að þvo fiskinn í; slíkt varð þó aldrei algengt. Stórt skref var svo stigið þegar tekið var að smíða sérstök ílát til þess að þvo úr saltfisk og farið var að þvo fiskinn inni í húsum. Ekki síður var það mikil framför og hagræðing er sjóveitur komu til sögunnar á fyrstu áratugum þessarar aldar en þær gerðu saltfiskframleiðendum kleift að dæla sjó í fiskihúsin og spara vinnu við sjóflutninga.

Konur þvoðu yfirleitt fiskinn þó að ekki væri það einhlítt og oft báru unglingar fiskinn að eða frá. Þótti þvotturinn æði kalsasamt verk en það fór reyndar nokkuð eftir aðstöðunni sem fólkinu var búin. Við fiskþvottinn voru gjarnan notaðir þylrar eða burstar með skafti. Var raunar notast við ýmislegt annað ef slíkir burstar voru ekki fyrir hendi, svo sem beitiylngsvendi, strigatuskur eða sjóvett-

Fiskvöskun á Eyrarbakka um 1907. Konur við þvott niðri í fjöru. Til vinstri er bryggja með brautarteinum og þar standa tunnur á vagni, líklega með sjó sem hefur verið náð í út á enda bryggjunnar; frá þeim liggur renna í kerin. Með þessu móti hefur sjóburður í fötum verið úr sögunni og hægara að skipta um sjóvatn.

lingagarma. Fyrst voru fiskarnir stroknir báðum megin, síðan skol-aðir vel og fluttir á möl til þerris.

Á stakkstæðinu var talið gott að stafla fiskinum fyrst í hrauka og láta hann liggja þannig eina nótt. Þótti vatn síga best úr fiskinum þannig og hann þorna langtum fljótar en væri hann breiddur strax upp. Fiskurinn var síðan breiddur snemma morguns ef færi gafst. Var honum þá snúið upp í loft en um miðaftansbil (kl. 18) eða síðar var honum snúið aftur niður fyrir nóttina.

Daginn eftir var öllum fiski snúið upp þegar náttöldögginn var þorn-uð af roðinu. Að kvöldi þess dags var fiskurinn settur í smáhrúgur svo að tíu eða tólf væru í hverri; var stærsti fiskurinn í hverri hrúgu hafður efst. Í hrúgum þessum gat fiskurinn legið óskemmdur upp undir viku ef regn gengu; að öðrum kosti var fiskurinn breiddur upp í loft strax daginn eftir, það er eftir 2-3 daga þurrk, og hann síðan tekinn saman í stakk um kvöldið.

Fiskstökkunum var valinn staður á sléttum steinum eða borð lögð undir. Í neðsta lagi stakksins sneri roðið á fiskinum niður en upp í öllum hinum. Vænlegt þótti að hafa stakkinn að lögun eins og hús með burst eða mæni, þó með þeirri undantekningu að hliðarn-

Fiskvöskun við Grjótá í Eskifirði um aldamótin 1900. Hér er notað ferskvatn við að vaska og vatninu veitt í rennuna ofar í ánni. Ferskvatn þótti annars lakara en sjór því fiskurinn þótti deyfast og verða slepjulegur. Við þessu var trúlega einkum hætt þegar saltið var sparað.

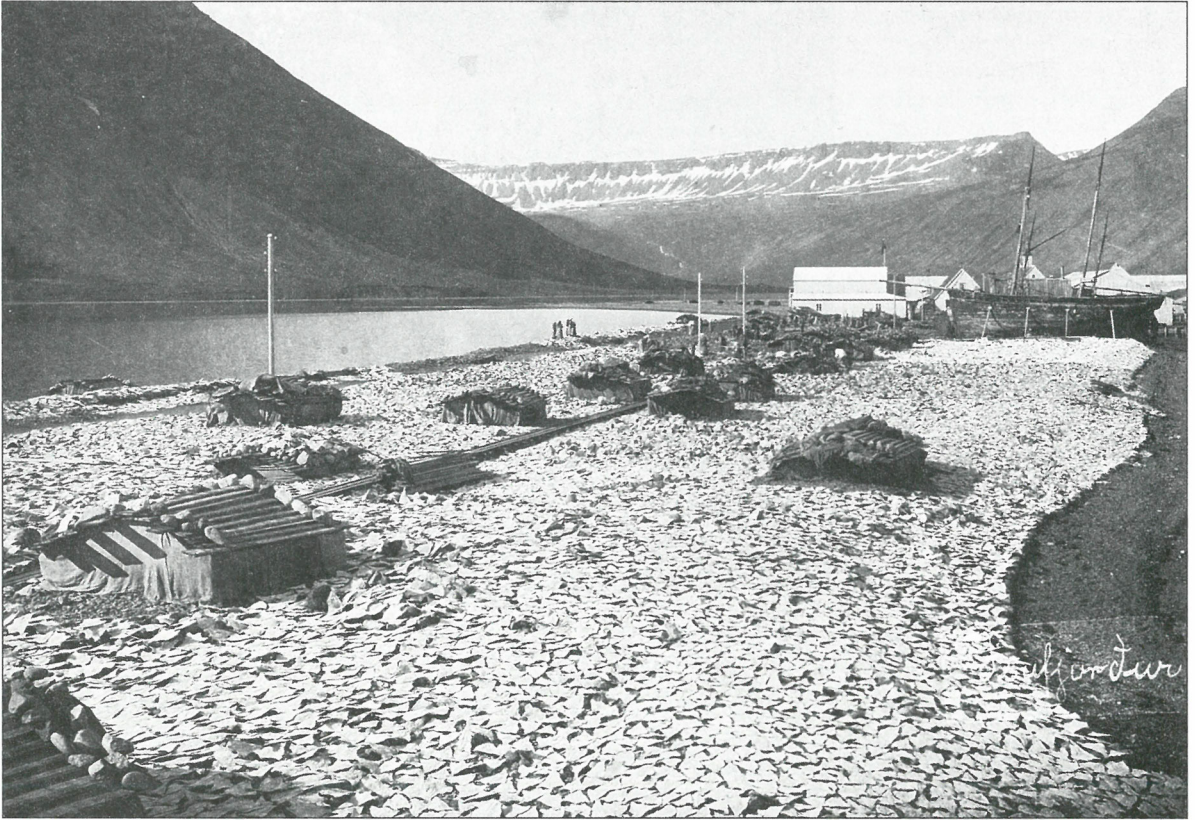
*Reitavinna í Bolungarvík,
á svonefndum Klepp, á
fjórða áratugnum. Myndin
minnir vel á hlut kvenna,
barna og unglinga við
verkun saltfisksins. Sum
verk unnu konur svo til ein-
göngu, til dæmis fiskþvott.
Auk þess báru þær fisk úr
bátum og söltuðu, breiddu
og tóku saman á reitum,
unnu í þurrkhúsunum,
saumuðu saman fiskpakk-
ana og unnu í lestum skipa
við út- og uppskipun. Þegar
börn stálpuðust urðu þau
gjaldgeng líka og unnu þá
ósjaldan mæður og börn
saman.*

ar gengu því meir út sem ofar dró. Þessa lögun höfðu menn til þess að verja fiskinn fyrir vætu af því að ef hliðarnar slúttu fram yfir sig sló regni torveldlega inn undir þær.

Þegar búið var að hlaða fiskinum í stakk var komið að því að fergja hann. Skyldi þess gætt við fyrsta farg að pressa fiskinn eftir því sem hann hafði fengið þurrk til. Voru lögð borð ofan á stakkinn og ofan á þau grjót. Með þessu móti var fiskurinn sléttður, látinn standa undir farginu í 1-2 daga eða þar til hann þótti orðinn nógu sléttur.

Það var löngum hald manna og stutt reynslu að því meira farg sem fiskurinn fengi þeim mun betri yrði hann útlits. Menn lögðu þar af leiðandi töluverðan þunga ofan á stakkinn. Var talið að fargið þyrfti að vera hér um bil jafn þungt því sem undir var, t.d. 10 skippund af grjóti á 10 skippunda stakk. Hraungrjót var talið óhentugt í farg, of fyrirferðarmikið eftir þyngdinni, blágrýti eða malargrjót best.

Eftir að fiskurinn hafði staðið undir fargi í hæfilegan tíma var hann breiddur til þerris og settur í stakka á víxl eða jafnvel látinn

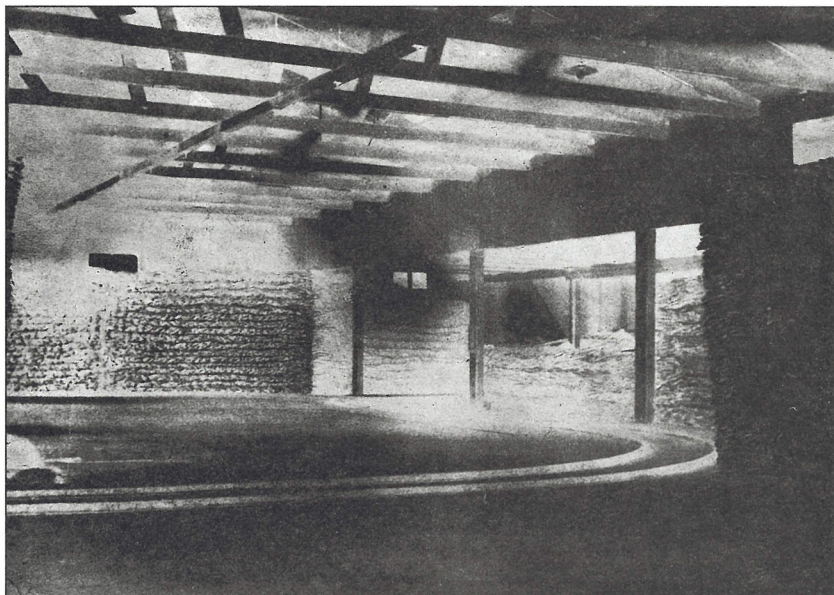
liggja á reitunum nótt sem nýtan dag; snúið upp að morgni en niður að kvöldi. Hæfilegt þótti að taka fiskinn saman í stakk í síðasta sinn er hann vantaði eins dags þerri til að verða fullþurr af því að þegar fiskurinn var orðinn þetta harður vöknaði hann of mikið af næturdögginni ef hann lá flatur á reitunum. Það var til merkis um að fiskurinn væri orðinn þurr ef birtan sást alls staðar jafnt í gegnum hann væri honum haldið á móti sólu. Einnig átti fiskurinn þá að hafa fengið hvítleitan lit bæði á roð og hold. Öll þessi umhirða fisksins, breiðsla og samantekt féll lengstum í hlut kvenna, barna og unglinga en verkinu stjórnuðu verkstjórar sem voru nær undantekningarlaust karlmenn.

Þegar fiskurinn var orðinn þurr þótti best að hlaða honum inn í rakalaust hús og þekja stakkinn á alla vegu með hærur og vaðmálum eða öðru sem nýtilegt þótti. Þó mátti einnig láta stakka standa úti ef þess var vandlega gætt að vatn kæmist ekki í fiskinn þótt rigningar gengju.

Fyrst eftir að farið var að verka saltfisk hér á landi að hætti Nýfundnalendinga þótti ekki forsvaranlegt að taka fisk í salt fyrr en í

Fiskreitir á Ísafirði snemma á öldinni. Sjá má fjölda stakka, fergða með timbri og grjóti á svokölluðum Neðstakaupstaðarreit. Á þennan hátt var allgengt að ganga frá stökkunum fram á þessa öld en fargið var þó oft mun meira en hér sést. Eftir miðjum reitnum liggja brautarteinar og hjá honum er símalína en Ásgeir Ásgeirsson lét einmitt leggja síma milli húsa sinna á Ísafirði og raunar alla leið til Súgandafjarðar.

Fiskgeymsluhús Bookless Brothers í Hafnarfirði árið 1915. Hér er fiskurinn orðinn fullþurr og tilbúinn til mats og útflutnings. Svo er fiskurinn þurr og sléttur að hann leggst eins og blöð í stafla, eggslétta á allar hliðar. Hringlaga brautarspor er í gólfinu þar sem vögnum fullum af fiski er ekið inn, þeir afhlaðnir og ekið tómum áfram út.

Söltun í fiskkró. Þessi sviðsetta mynd sýnir eitt hinna daglegu verka í lífi verstöðvanna á 18. og 19. öld. Áð loknum róðri og aðgerð var fiskurinn saltaður í töftum eða sérstökum hýsum sem stundum voru kallaðar fiskkrær. Hér bera hásetarnir fiskinn á börum til formannsins sem saltar. (Sig. Sverrir Pálsson.)

marsmánuði. Þegar Bjarni Einarsson festi á blað leiðbeiningar sínar um „terraneufsverkun“ á áttunda áratug 18. aldar var það hins vegar orðin almenn venja að fiskurinn væri saltaður jafnvel fyrst í september og látinn liggja svo til vors. Þá var helst saltað í ílát fram undir veturnætur (síðari hluta októbermánaðar) eða þar til hlýindi öll voru úr lofti. Eftir það var saltað í stafla og þótti fara best að þeir stæðu inni í húsi eða væru vandlega þaktir ef úti stóðu. Utanhúss var gjarnan saltað í þar til gerðum byrgjum og var talið æskilegt að þekja þau svo að fiskurinn stæði ekki undir beru lofti. Fiskurinn var síðan þvegin og breiddur upp á vorin.

Við höfum nú virt fyrir okkur í stórum dráttum hvernig var farið með fisk allt frá því að hann var dreginn úr sjó og þar til hann var orðinn fullþurr og tilbúinn til útflutnings. Verkunaraðferð sú, sem hér hefur verið lýst, varð afar lífseig og tók litlum breytingum þótt útgerðarhættirnir breyttust, framleiðslan yrði stærri í sniðum og einstök fyrirtæki umsvifamikil með fjölda fólks í vinnu. Alltaf var vinnulagið það sama hvort sem fólk verkaði fisk á eigin reitum við heimahús eða vann á fiskverkunarsvæðum stórtækra útgerðarfyrirtækja sem æ meir létu að sér kveða á tíma þilskipa og síðar togara.

Meginatriðin í fiskverkuninni voru þess vegna þau sömu gervalla saltfisköldina á Íslandi. Fiskurinn var saltaður í stæður og látinn standa þar til hann varð verkunarhæfur. Þá var hann þvegin og honum staflað til að vatn gæti sigið úr honum. Eftir það var fiskurinn á víxl breiddur til þerris og honum hlaðið í stakka þar til réttu þurrkstigi var náð. Að því búnu tók við geymsla fisksins, helst í þar

Neðri mynd á vinstri síðu: Fiskgeymslu- og verkunarsvæði Alliance milli 1926 og 1940. Laga húsið og langa fremst á myndinni var notað til að geyma fisk í eftir að hann var orðinn hæfilega þurr. Brautarspor er upp að stórum dyrum á miðju húsinu svo hægt sé að keyra vagnana inn. Sambyggða húsið á bak við var þurrkhús félagsins; á þakinu eru tvær loftúður og hár strompur. (Magnús Ólafsson.)

til gerðum húsum, uns hann var færður í skip og fluttur á erlenda markaði.⁴³

Enda þótt saltfiskverkunin væri ekki ýkja flókin og tæki litlum breytingum í tímans rás var mismunandi hvernig menn kusu að standa að henni. Var slíkt vitanlega bæði komið undir veðri og vindum hverju sinni og svo auðvitað hinu hvert yfirbragð og útlit saltfiskinum var ætlað. Til dæmis gat verið mismunandi hversu lengi fiskurinn var látinn liggja í salti áður en hann var tekinn til verkunar; ekki var allur fiskur pressaður á sama hátt; mislangan tíma gat tekið að þurrka fiskinn og þannig mætti áfram telja. Þrátt fyrir ýmis tilbrigði í þessum efnum var vinnulagið í höfuðdráttum ávallt hið sama. Saltfiskverkun varð að rótgróinni atvinnugrein sem varð töm ófáum kynslóðum íslensks verkafólks, bæði körlum og konum.⁴⁴

c. Ný stökkunaraðferð um 1890

Hinar hefðbundnu aðferðir við saltfiskverkun sem lýst hefur verið hér að framan voru lengi í fullu gildi hér á landi og gagngerar breytingar ekki sjáanlegar. Þó er ástæða til að drepa á nýja stökkunaraðferð sem töluvert var tekið að stunda víða um land um 1890, einkum á Austfjörðum og Suðurlandi. Stökkunaraðferð þessi, sem mun hafa borist hingað til lands frá Færeyjum, var af ýmsum talin taka hinni gömlu fram.⁴⁵ Lýsti Jón Gunnarsson, verslunarstjóri í Keflavík, þessari aðferð ýtarlega í blaðinu *Ísafold* árið 1890.

Samkvæmt þeirri stökkunaraðferð, sem lengi hafði verið ríkjandi hér á landi, sneri hnakki fisksins út á hliðum og endum stakksins. Einnig þótti það heyra til þessari aðferð að stakkurinn væri minnstur um sig neðst en hlæðist út á við eftir því sem ofar drægi. Jón Gunnarsson benti á að mætti fiskurinn þola langvinnar rigningar í þessum stökkum væri hætt við að hann skemmdist á þann hátt að vatn kæmist í hnakkakúlurnar en þeim skemmdum yrði aldrei útrýmt aftur úr fiskinum; auk þess gætu slíkar skemmdir valdið bruna (suðu). Jón benti á að í stökkum, sem hlaðnir væru á þennan hátt, fergðist fiskurinn aldrei jafnt eða verulega vel vegna þess að eftir því sem ofar drægi og hleðslan hallaðist meir út á við að því skapi misstust viðtökin að neðan.

Jón Gunnarsson fullyrti að stökkunaraðferð sú sem borist hefði til landsins fyrir nokkrum árum frá Færeyjum hefði þegar sannað gildi sitt og hvatti hann saltfiskframleiðendur til að taka þessa aðferð í þjónustu sína. En í hverju var nýjungin fólgin? Gefum Jóni orðið:

„Klipfiskepiger.“ Svo nefndi ljósmyndarinn þessa mynd af fiskverkakönunum í Reykjavík að raða í stakk nálægt síðustu aldamótum. Hér snýr hnakki fisksins út svo sem lengi hafði tíðkast. (Christian Schierbeck.)

Mismunurinn á stökkunaraðferðinni er í því fólgin, að láta hlið fisksins allsstaðar vita út, bæði á hliðum og endum stakksins, og láta í öllum fjórum hornum hans sporðana bæði frá hliðum og endum mætast, og mynda næstum því kross, á þann hátt, að hér um bil $\frac{3}{4}$ sporðsins nái út úr hornum stakksins; í hverju af hinum sérstöku hliðarlögum, sem lögð eru endanna á milli, eiga allir fiskarnir að snúa eins, eða allir sporðarnir í sömu áttina, nema endafiskur raðarinnar, sem ávallt verður að snúa sporðinum til hornsins; réttast og best er, að hliðarlögin eða raðirnar liggi á víxl ...

Síðan lýsti Jón vinnulaginu nánar og álit hans á þessari nýjung var afdráttarlaust:

Þessari aðferð fylgir sá mikli kostur, að engin hnakkakúla snýr út, og vatn getur langtum síður komist í stakkinn, sest þar á fiskinn sem skaðlegast er, og þótt einstöku þunnildisrönd ef til vill afvatnist í langvinnunum rigningum, fær hún litinn aftur, en hnakkinn aldrei; og áreiðanlegt er það, sem ekki er minnst um vert, að í svona löguðum stökkum *getur* fiskurinn *ekki* brunnið.⁴⁶

Galli sá, sem Jón nefnir hér bruna en var síðar kallaður suða, gerði stundum vart við sig í fiski sem stakkaður var eftir eldri aðferðinni. Ef bleyta komst í hnakka fisksins gat hann brunnið eða soðnað í staknum þegar sól skein á hann og vind hreyfði lítið. Með nýju aðferðinni lágu hnakkarnir inn í stakkinn og fiskurinn var betur varinn fyrir regni og sól.⁴⁷ Með þessari stökkunaraðferð voru þess vegna í raun slegnar tvær flugur í einu höggi; betri pressa fékkst og fiskurinn varðist skemmdum.

*Fiskstökkun með færeyskri
aðferð í upphafi aldarinnar.
Hliðar fisksins snúa hér út
en ekki hnakkinn. Var talið
að þá skemmdist fiskurinn
síður af völdum vatns og
sólarhita, fyrir utan það að
hann pressaðist betur.
(Lárus Gíslason.)*

d. Linþurrkun hefst 1893

Ein þeirra nýjunga, sem ruddu sér til rúms í saltfiskverkun hér á landi á fyrstu áratugum þessarar aldar, var linþurrkunin. Farið var að framleiða saltfisk sem ekki var þurrkaður og pressaður eins mikið og tíðkast hafði um langan aldur. Áður fyrr mátti með nokkrum rétti segja að fiskurinn þætti því betur verkaður sem hann var meir saltaður, hertur og pressaður. Þá þótti það gæðamerki að þykk salt-hnita kæmi utan á fiskinn. Þetta breyttist nokkuð þegar farið var að geyma fiskinn í kæli húsum hér á landi og í markaðslöndunum; þá var ekki eins mikil þörf og áður á mikilli þurrkun þess fisks sem fluttur var út. Varð þetta til að auka sölu linþurrkaðs fisks af því að mönnum þótti hann bragðbetri en sá sem mikið var þurrkaður og pressaður. Var þess vegna farið að senda fiskinn minna verkaðan en áður nema til þeirra staða sem ekki gátu státað af kæli húsum.⁴⁸

Hvenær tóku menn upp á því að þurrka fiskinn minna en áður? Í þessu sambandi ber að hafa í huga að um skeið var fluttur út saltfiskur frá Íslandi undir nafninu „vordfiskur“. Var heitið á þessari útflutningsvöru Íslendinga dregið af nafni þess manns er fyrstur kenndi landsmönnum aðferðina við verkun hennar. Hann var breskur borgari, Pike Ward að nafni, og kom til Íslands 1893.⁴⁹

Áður en Pike Ward kom hingað hafði hann meðal annars stundað fiskverslun við Nýfundnaland og kynnst verkun sem kennd er við Labrador. Í hana var einkum tekinn smáfiskur og aðferðin var í því fólgin að fiskurinn var fluttur á annan hátt en tíðkaðist hér á

landi og minna þurrkaður. Pike Ward tókst að sannfæra marga íslenska framleiðendur um gildi þessarar nýju aðferðar. Fékk hann menn til þess að útúrletja smáfiskinn og linþurrka í stað þess að fullþurrka fiskinn alflattan eins og áður hafði tíðkast. Verkunaraðferð þessi var að vísu fyrst um sinn misnotuð þannig að sumir freistuðust til að þvo fiskinn og fergja án þess að breiða til þurrkunar en smám saman tókst að koma Íslendingum upp á lag með að verka „vordfisk“ á sómasamlegan hátt.⁵⁰

Pike Ward fór víða um landið til fiskkaupa. Þótti Íslendingum verðið á þessum fiski gott enda höfðu kaupmenn verið tregir til að kaupa þennan smáa fisk og ekki varð það til að spilla fyrir að hann var greiddur með ensku gulli. Þótti Pike Ward vinna Íslandi hið mesta gagn og þó sérstaklega Norður- og Austurlandi þar sem smáfiskveiðar voru helst stundaðar. Virtu Íslendingar starf Wards og sýndu það í gestrisni við hann í hvítvetna; sæmdi ríkisstjórnin hann til dæmis riddarakrossi og stórriddarakrossi Fálkaorðunnar.⁵¹

Eitthvað virðast frammámenn í íslenskum sjávarútvegi hafa verið seinir að átta sig á kostum linþurrkunar. Eftir að fiskmat var lögtekið um land allt árið 1910 var enn lögð áhersla á að þurrka fiskinn vel til að hann geymdist betur bæði hér heima en einkum í hinu heita loftslagi suður í löndum. Ljóst var samt að breyting var í aðsigi, ekki síst eftir að kæli húsum fjölgaði í markaðslöndunum. Notkun slíkra húsa gerði kaupendum kleift að taka við fiskinum minna þurrkuðum en áður og þar sem fiskurinn þótti ljúffengari linverkaður var skiljanlegt að áhugi á útflutningi þessarar vöru ykist hér á landi (myndrit V.1).⁵²

Sveinn Árnason var einn þeirra sem beittu sér fyrir linþurrkun saltfisks en hann var lengst af yfirfiskmatsmaður á Austurlandi. Um upphaf linþurrkunarinnar segir hann:

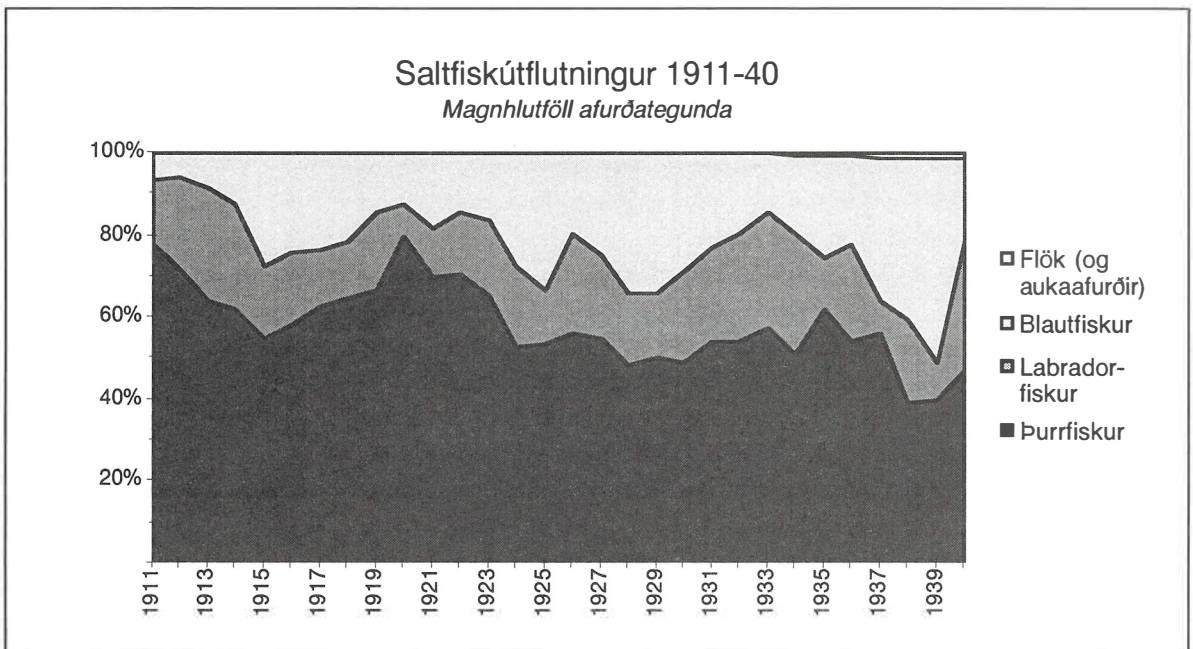

Bretinn Pike Ward. Hann stundaði fiskkaup á Íslandi um nokkurra ára skeið og kynnti hér nýja verkunaraðferð á smáfiski, Labradorverkun, er hann hafði kynnst vestan hafs. Var linþurrkaður smáfiskur líka kenndur við hann fyrst í stað og kallaður „vordfiskur“.
(Sigfús Eymundsson.)

Fiskþurrkun í fjöru á Húsavík snemma á öldinni. Sighjallar eru við brekkurætur og opnir bátar við bryggjustúfa. Það var ekki síst á Norður- og Austurlandi sem linþurrkun eftir fyrirsögn Wards var stunduð enda meira veitt þar af smáfiski en annars staðar á landinu.

Myndrit V.1

Heimild: Tafla 4 í Tölfluviðauka

Árið 1912 fór hédan [frá Austurlandi] til Barcelona sending af trawlfiski [þ.e. togarafiski] (veiddum af Englendingum), var það annars flokks fiskur snöggþurrkaður og linaðist upp á leiðinni. Ég fékk kvörtun um að fiskurinn hefði verið lélegur, en jafnframt var látin í ljósi ánægja yfir þurrkuninni, sem var talin mjög hæfileg. Af þessu datt mér í hug að yfirleitt kynni fiskurinn að vera of mikið þurrkaður, og afreði að láta bráðlega á eftir fara tvær sendingar minna þurrkaðar en þá var venjulegt. Leitaði ég álits kaupenda um þurrkunina en fékk aðeins svar frá öðrum þeirra og styrkti það mig í fyrri skoðun minni.

Ég lagði fyrir matsmennina hér að vera ekki eins kröfuharðir með þurrkunina og áður, sérstaklega ekki síðari hluta sumars eða á veturna. Varð af þessu til sérstakt þurrkstíg á Austurlandi, sem Barcelona-markaðurinn hefur aftur og aftur látið í ljósi að væri hæfilegt.⁵³

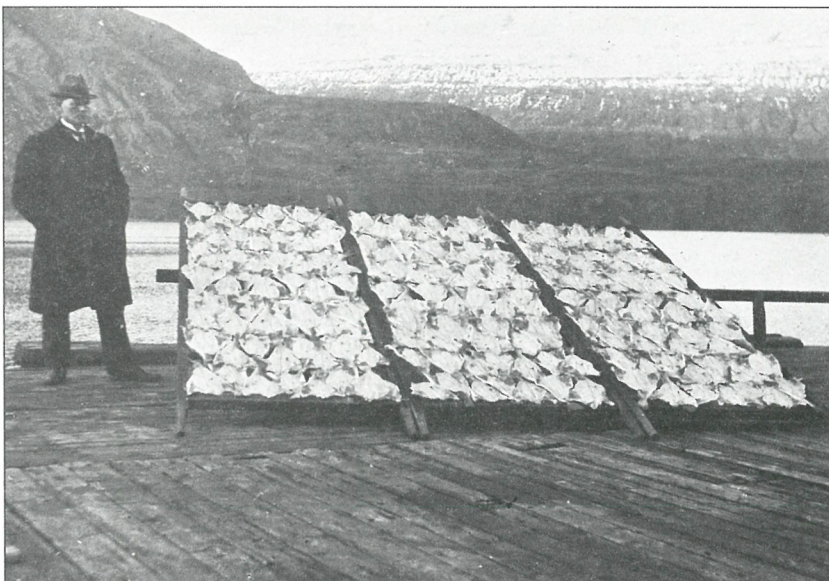
Það var aðallega á Austurlandi og Norðurlandi sem mikið var farið að flytja út linverkaðan fisk. Ýmsir framleiðendur hér á landi voru óánægðir með þessa breytingu sökum þess að öll meðferð fisksins varð vandasamari þegar hann var minna þurrkaður en áður. Mestu varðaði þó vitanlega fyrir Íslendinga að átta sig á óskum neytenda og haga sér í samræmi við þær. Íslendingar gátu líka séð hvað til þeirra friðar heyrði með því að taka mið af því að Norðmenn máttu gjalda þess á Spánarmarkaði að verða ekki við óskum kaupenda um linari verkun. Minnkaði útflutningur Norðmanna vegna þessa.⁵⁴

e. Pækilsöltun

Sveinn Árnason, yfirfiskmatsmaður, sem gerðist einn helsti talsmaður linþurrkunarinnar, komst að þeirri niðurstöðu eftir miklar athuganir að allan þann fisk sem ætti að vera linverkaður væri best að kassasalta en í daglegu tali var slík söltun venjulega nefnd pækilsöltun. Í grein, sem Sveinn birti í *Ægi* árið 1929, lýsti hann rækilega tilraun sem hann hafði gert með þessa verkun og niðurstöðum hennar.

Tilraunin sýndi að hagur væri að því að salta fiskinn með þeim hætti að láta hann ofan í þetta kassa og strá salti á milli laga. Fljótt myndaðist sjálfrunninn pækill sem taka ætti fiskinn úr eftir 2-3 daga og fullsalta síðan í stafla eins og venjulega. Fiskurinn yrði hreinni, hvítari, þykkari og þyngri auk þess sem af þessu væri nokkur saltsparnaður. Er óhætt að segja að yfirleitt líkaði neytendum þessi fiskur vel, hann var til dæmis vel þekktur í Barcelona og hafði þar á sér gott orð. Pækilsöltun og lítil þurrkun fóru saman meðal annars vegna þess að bæði á Spáni og Ítalíu vildu menn þykkan og hvítan fisk og fremur lítið þurrkaðan.⁵⁵

Pækilsöltun var í sjálfu sér engin nýjung hér á landi heldur þekktist hún eitthvað, að minnsta kosti norðanlands eða austan, enda svipaði henni til Kaupmannahafnarverkunarinnar gömlu. En það var töluvert útbreitt viðhorf að pækilsöltun væri til bölvunar, með henni væri fiskur skemmdur, hann fengi ekki í sig það salt sem hann þyrfti til þess að geymast, yrði ljótur útlits og hreint og

Sveinn Árnason, yfirfiskmatsmaður á Austfjörðum og síðar fiskmatsstjóri. Hann var helsti hvatamaður linþurrkunar og pækilsöltunar sem breiddist einkum út þar eystra. Hann beitti sér líka fyrir því að fiskur væri þurrkaður á grindum sem um leið voru börur. Hér stendur hann hjá þeirri uppfinningu sinni.

beint svikin vara. Óorðið á þækilsaltaða fiskinum hafði ekki síst átt rætur að rekja til þess hve menn köstuðu oft til hendinni við þessa verkunaraðferð eða kunnu hana ekki.⁵⁶

Framleiðsla og verslun með saltþisk innanlands fór löngum fram á þann hátt að útgerðarmenn og fiskimenn seldu kaupmönnum fiskinn verkaðan eða óverkaðan og var oftast búið að taka út vörur fyrir fiskinn áður en hann var lagður inn. Þetta fyrirkomulag hvatti ekki til vöruvöndunar meðan fiskurinn var ekki metinn og flokkaður. Notuðu margir þeir, sem þekktu til þækilsöltunar, hana eingöngu með saltsparnað fyrir augum og til þess að fiskurinn yrði þyngri en elli. Var mikið af þessum fiski mjög lélegt og einkum það sem smábátamenn höfðu verkað að öllu leyti sjálfir.⁵⁷

Það var ekki síst fyrir atbeina Sveins Árnasonar sem óorðinu var komið af þækilsaltaða fiskinum. Hann sagði árið 1929:

Hitt er óhætt að fullyrða, að kassasaltaður fiskur, rétt með farinn, er falgri útlits og glæsilegri, enda hafa útflytjendur og kaupendur í Barcelona, aftur og aftur óskað eftir að fá sem mest af þessum fiski, héðan af Austurlandi. Og þegar svo þar við bætist, að það er eflaust hagr að verka fisk á þennan hátt, þá verð ég að hvetja menn fremur en letja til þess að taka upp þessa söltunaraðferð, þar sem því verður við komið, en það ríður á að framkvæma hana *rétt og með fullri nákvæmni*.⁵⁸

Kassasöltunin eða þækilsöltunin breiddist út á Austurlandi, að miklu leyti fyrir tilverknað Sveins Árnasonar. Var þessi saltþiskur líka kenndur við hann og nefndur Svarna. Árið 1933 kom fram hjá Sveini að kassasöltun væri viðhöfð af nálega hverjum fiskframleiðanda á Austurlandi. Eins og áður sagði þótti þessi verkunaraðferð hafa ýmsa kosti: Hún var saltspör, fiskurinn léttist ekki eins mikið og elli en varð hvítari, mýkri og bragðbetri en stæðusaltaður fiskur. Þegar þessi fiskur var bleyttur tók hann í sig meira vatn en annar fiskur og varð þannig líkari nýjum fiski. Talið var að um þriðjungur saltsins sparaðist ef gripið var til kassasöltunar í stað þess að nota hefðbundna stæðusöltun.⁵⁹

f. Grindapurrkun og þurrkhús

Laust fyrir og eftir aldamótin tóku ýmsir að nota trégrindur til fiskþurrkunar. Voru þá reknir niður staurar, milli þeirra festir bitar og saltþiskurinn breiddur á þá eða tréramma sem vírnet var í. Það var enn Sveinn Árnason, yfirfiskmatsmaður, sem einna mest beitti sér fyrir því að fiskur væri þurrkaður þannig en jafnframt því fann hann

upp grindur sem um leið voru börur.⁶⁰ Sveinn Árnason sagði árið 1918:

Eins og grindur þessar hafa almennt verið gerðar hingað til, hefir enginn vinnusparnaður orðið að notkun þeirra, og oftast munu þær verða dýrari en grjótreitir. En þessar grindur má gera þannig úr garði, að mikill vinnusparnaður verði að.⁶¹

Enda þótt Sveinn teldi sig geta sýnt fram á hagkvæmni nýjungar sinnar virðist hún aðallega hafa breiðst út á Austurlandi og Norðurlandi en minna á Suðurlandi og Vesturlandi.⁶² Þrátt fyrir tilkomu grindanna var því einnig haldið áfram að þurrka fisk á reitum eins og annars staðar á landinu.

Reitavinnan var að sjálfsögðu mjög undir veðri og vindum kominn. Rigningatið setti ósjaldan strik í reikninginn og hitt þekktist einnig að fiskurinn eyðilegðist hreinlega af of miklu sólskini. Hinn gullni meðalvegur var að sjálfsögðu heppilegastur í þessu efni sem öðrum. Þeir kunnáttumenn voru raunar til sem töldu að saltfiskurinn yrði síst betri vara á svokölluðum „góðum þurrkasumrum“ en

Þingeyri við Dýrafjörð, nálægt 1912-14. Konur og börn eru uppistaða vinnuafslisins eins og annars staðar. Þessar grindur eru hefðbundnar og hafa að líkindum verið settar upp vegna þess að heppilega malarkamba vantaði. Þeir voru góðir til fiskþurrkunar en grindur létu lýjandi bogri af fiskverkafólkinu auk þess sem minni hætta var á sólsuðu (bruna).

Fiskur þurrkaður á grindum hjá Hinum sameinuðu verslunum í Norðfjarðarkauptúni árið 1924. Hér er notuð aðferð Sveins Árnasonar: Fiskurinn er þurrkaður á færanlegum grindum sem unnt er að bera til og frá með fiskinum á. Með þeim spöruðust mörg handtök. Verslunarstjórinn, Ólafur Gíslason (með hatt), er í öftustu röð t.h. með fiskverkafólki sínu.

hinum sem einkenndust af allmiklum rigningum af og til. Sveinn Árnason hélt því til dæmis fram og færði rök að því að fiskurinn yrði jafnbestur þau sumur sem kölluð væru rigningasöm en stáðuðu þó af þurrkdögum með hæfilegu millibili.⁶³

Rysjótt veðurfar á Íslandi var meðal þess sem olli því að þurrkhús komu til sögunnar. Í þeim var unnt að þurrka saltfisk allan ársins hring, óháð veðri og vindum. Með þurrkhúsum höfðu menn meðal annars í huga að koma á fjölbreyttari verkun saltfisks. Markaðirnir voru misjafnir og kröfurnar ólíkar. Þess þurfti að gæta að senda jafnan rétta vöru á réttan stað, senda þá tegund sem best hentaði viðkomandi markaðsstað. Til þess að ná nauðsynlegri fjölbreytni voru þurrkhúsin sá kostur sem ýmsir litu til. Einnig kallaði það á notkun þeirra að ekki varð til lengdar komist af með sólþurrkun eftir að veiðitími skipanna færðist yfir á haust og vetur með tilkomu togara. Enda var ekki heldur heppilegt að geyma allan ársforðann fram á sumar til útflutnings. Þurrkhúsin voru þess vegna öðrum þræði reist í þeim tilgangi að koma haustfiskinum frá.⁶⁴

Það var um síðustu aldamót sem verulegur skriður komst á húsþurrkun saltfisks og voru Skotar meðal helstu frumkvöðla á því

Fiskþurrkunarhús í Hafnarfirði, sennilega á þriðja áratugnum. Loftstokkur á þaki gefur til kynna hvers kyns húsið er. Þetta hús reistu Bookless Brothers árið 1912, rétt eftir að þeir hófu starfsemi á Íslandi. Hægra megin við þurrkhúsið er vöskunarhús og við hafskipabryggjuna liggja togarar og seglskip.

sviði. Skömmu síðar voru byggð fiskþurrkunarhús bæði hér á landi, í Noregi og Færeyjum. Pétur J. Thorsteinsson lét reisa tvö fyrstu húsin hér á landi árið 1905, annað á Bíldudal en hitt í Hafnarfirði. Árið eftir lét hann einnig byggja þurrkhús á Vatneyri og 1909 á Geirseyri, báðum við Patreksfjörð.⁶⁵ Sveinn Árnason sagði um þessi hús:

Voru þau þannig gerð, að grindur eða rimlahillur voru settar beggja megin í húsið, en vegghæð þess var um 6 metrar. Á miðju gólfi, milli grindanna, voru þrír stórir ofnar kyntir með kolum. Loftrásir utan frá lágu undir gólfinu, opin á þeim voru rétt við ofnana, en upp á þakinu voru rimlakassar, sem hægt var að opna og loka á hliðunum eftir vild, og út um þá var loftinu hleypt úr húsinu. Fiskurinn var breiddur á grindurnar, þær voru hver upp af annarri, en loftrás milli þeirra var lítil. Þess vegna varð þurrkurinn mjög misjafn, allt að því þrisvar sinnum seinna að þorna á grindunum, sem verst voru settar, en á þeim bestu. Samt voru þessi hús til mikilla bóta, er ljúka þurfti við þurrk á fiski, sem kominn var langt áleiðis í þurrkun, en fiskur sem var þurrkaður þar að öllu leyti, var leiðinlegur útlits og þótti ekki góð vara.⁶⁶

Ýmsir fetuðu í fótspor Péturs J. Thorsteinssonar og komu sér upp þurrkhúsum. Vitanlega var við ýmsa byrjunarörðugleika að glíma á þessu sviði sem öðrum og þurftu menn að fikra sig áfram. Eru þær ekki allar fagrar lýsingarnar af fyrstu húsunum og vinnuad-

*Húspurrkun fyrir 1930.
Hér er fiskurinn hengdur á
hreyfanlega bita eða grind-
ur sem hífðar eru upp með-
an á þurrkinum stendur.
Í öðrum gerðum þurrkhúsa
var fiskinum raðað á lárétt-
ar grindur (tréramma með
vínneti) eða hengdur á
hallandi tréfleka sem gengu
á hjólum og ýtt var inn í
þurkklefa. Sameiginlegt
þessum þurrkhúsum var
samt að heitu lofti var
blásið á fiskinn og honum
staflað saman eftir hverja
þurrklotu svo rakinn gæti
pressast smám saman út.
(Magnús Ólafsson.)*

stæðum þar. Á Suðurlandi voru til dæmis byggð nokkur hús að skoskri fyrirmynd og voru þau kynt upp með opnum koksofnum:

... loftið var fullt af koksfýlu og fiskurinn gegnþrunginn af henni; og lyktin af honum varð af þessu mjög ógæðsleg og hvarf aldrei, þess utan var nærri ólíft í húsunum og margir, sem unnu þar, féllu í ómegin.⁶⁷

Fiskur, sem verkaður var í fyrstu þurrkhúsunum á Íslandi, varð aldrei góður og framfarir á þessu sviði urðu ekki miklar í fyrstu þótt hús og áhöld væru smám saman endurbætt. Ýmsar gerðir þurrkhúsa voru reyndar og varið til þeirra miklu fé. Frá þessum fyrstu reynsluárum stafaði það vonda orð sem löngum fór af húsfiski þótt erlendir kaupmenn fengjust smám saman til að viðurkenna að fiskur sem þurrkaður var í húsi að hluta til væri ekki síður útgengilegur til sölu en fiskur sem eingöngu var sólþurrkaður. Að vísu var það mál margra að húspurrkaður fiskur gæti aldrei orðið jafn góður og sólþurrkaður fiskur. Reis í fyrstu alda gegn húspurrkuðum fiski sem settur var skör lægra en sólþurrkaður fiskur. Hérist það álit þótt þess væru mörg dæmi að húsfiskur væri vel frambærilegur.⁶⁸

Þurrkhúsum hér á landi fór æ fjölgandi þegar leið á þessa öld. Árið 1927 sagði til dæmis Pétur Ottesen á Alþingi að komin væru fiskþurrkunarhús í flestum stærri kaupstöðum og á Reykjavíkursvæðinu væru þau „á hverju strái“.⁶⁹ Árið 1930 var fullyrt að flestar hinna stærri verkunarstöðva hefðu nú tekið upp fiskþurrkun innanhúss. Um 1940 var svo komið að á Suðurlandi og þá um leið í Vestmannaeyjum var ekki hörgull á þurrkhúsum þótt sá böggull fylgdi skammrifi að við Faxaflóa voru öll húsin í Reykjavík og Hafnarfirði nema eitt. Á Ísafirði var þá eitt þurrkhús en annars staðar á landinu engin.⁷⁰

g. Fiskþökkun og flutningur

Eftir að saltfiskurinn hafði verið verkaður á þann veg sem kaupendur óskuðu þá var komið að því að flytja hann til markaðslandanna. Miklar breytingar urðu í því efni og voru þær til bóta eins og ýmis nýbreytni í verkuninni.

Allt frá upphafi saltfiskframleiðslu á landinu og fram yfir síðustu aldamót var megnið af fiskinum flutt á sama hátt frá landinu. Hann var fluttur laus og honum stúfað í lestir skipanna en það merkti með öðrum orðum að honum var raðað í lestirnar eftir því sem þótti hentugast í hverju skipi. Fiskurinn var fluttur niður í fjör-

Bryggja og fiskverkunarstöð Bookless Brothers í Hafnarfirði árið 1913. Hér hefur fiskurinn verið fluttur á vögnum niður á bryggjuna og staflað í opna báta sem hafa fært fiskinn að hlið fisktökuskipa. Langa húsið ofan við bryggjuna var notað fyrir fiskgeymslur og skrifstofu fyrirtækisins. Vinstra megin við það er þurrkhús (loftstokkur á þaki) og við hliðina á því vöskunarhús.

*Útskipun á saltfiski
P. J. Thorsteinssonar & Co.
í Viðey um eða eftir 1910. Á
þessum tíma var saltfiski,
sem senda átti í heilum
förmum frá Íslandi, yfirleitt
ekki pakkað inn og þessum
fiski hefur augsýnilega verið
stúfað (raðað) í lest flutningaskipsins. Við skipshlið
eru menn að skoða fiskinn:
tveir fiskmatsmenn, hugsanlega skipstjórinn og
verkstjóri, auk útskipunarmanna. Við fætur þeirra
liggur skúffa sem fiskinum
er hent í og í bómu skipsins
hangir full skúffa af fiski á
leið niður um lestaropið.
(Magnús Ólafsson.)*

una eða á bryggju, þar sem hún var til, og honum staflað í árabáta. Síðan var róið að flutningaskipinu sem lá utar við akkeri, fiskurinn handlangaður upp í skipið og hann látinn falla niður í lestina þar sem honum var stúfað. Stundum var hann þó hífður upp í trogum og honum síðan sturtað niður á lestargólfíð. Eftir því sem leið á þessa öld var farið að byggja hafskipabryggjur sem flutningaskip gátu lagst að. Sparaðist þá hin erfiða, tímafreka og kostnaðarsama útskipun með bátum.⁷¹

Eftir að fastar siglingar gufuskipa milli Íslands og Danmerkur hófust upp úr miðri 19. öld var byrjað að flytja með þeim sumt af þeim fiski, sem átti að fara til Danmerkur. Þá þurfti hins vegar að pakka fiskinum inn þar sem ófært var að láta hann velkjast innan um alls kyns varning og aðrar afurðir í lestum skipanna. Hófst þá notkun strigaefnis utan um fiskinn.⁷²

Á fyrstu tveimur áratugum þessarar aldar var einnig byrjað að nota strigann utan um fisk sem fór í heilum förmum beint til markaðslandanna (Spánar og Ítalíu). Ekki varð það samt almennt fyrr en á seinni hluta þriðja áratugarins og allt fram til 1940 var allmikið af blautverkuðum fiski sent í lausu, einkum það sem fór til Bretlands.

Stundum fóru líka heilir farmar til Portúgals þannig eftir að sölur þangað hófust.⁷³

Nokkur breyting varð líka á umbúnaði fisksins sem fluttur var út til Ameríkumarkaða þótt hann ætti sér reyndar ekki langa sögu á því tímaskeiði sem hér er um rætt, þ.e. fram til 1940. Saltfisksölur til landa í Mið- og Suður-Ameríku hófust ekki fyrr en á þriðja áratug aldarinnar og þó einkum í lok hans.⁷⁴

Umbúnaður þessa fisks, sem var harðþurrkaður svo að hann stæðist hið heita og á tíðum raka loftslag þessara landa, var dálítið mismunandi eftir því hvert hann átti að fara. Fiskur til Argentínu var fluttur í kössum og raunar tvöföldum. Innri kassinn var úr blikki en sá ytri úr tré og var lóðað fyrir blikkkassann til að loka honum. Þessir kassar voru nálægt 40 kg að þyngd. Til Brasilíu fór fiskurinn aðeins í trékössum, 29 kg eða 58 kg þungum. Fiski til Kúbu var hins vegar pakkað inn í þykkan pappír og strigi saumaður utan um.⁷⁵

Árið 1938 breytti Sölusambandið um pökkunina. Hinn nýi umbúnaður sem SÍF tók upp fyrir allan fisk til Ameríku var pappírinn og striginn sem notaður hafði verið til Kúbu. Utan um hvern pakka var svo strekktur vírborði. Voru Íslendingar fyrstir til að taka þenn-

Fiskpökkun í Viðey á fyrstu áratugum aldarinnar. Fiskinum er pakkað í striga en það varð smám saman algengara, einkum á þriðja áratugnum. Konur sjá um að sauma saman strigann utan um fiskinn en karlmaður t.v. virðist vera að merkja pakkana. (Magnús Ólafsson.)

Norskum saltfiski pakkað í trékassa á öðrum áratug aldarinnar. Kassarnir eru vandlega merktir framleiðandanum, Oscari Larsen í Álasundi í Noregi. Fiskur með þessum umbúnaði fór ætíð á Ameríkumarkaði þar til ýmsar þjóðir tóku upp strigaumbúðir eftir SÍF.

an umbúnað upp og hættu nær alveg notkun kassanna. Aðrar framleiðsluþjóðir, að minnsta kosti Norðmenn og Englendingar, fylgdu fljótt í kjölfarið. Voru þessar umbúðir miklu ódýrari en hinar og að fenginni reynslu þótti kaupendum þær betri.⁷⁶

3. Fiskgæði og fiskmat

Á sama hátt og fiskseljendur og kaupmenn glímdu um verðlag saltfisksins, eins og áður hefur verið lýst, voru gæði hans líka þrætuepli meðan ekki var í landinu skyldumat sem óháðir matsmenn önnuðust. Eftirfarandi ummæli lýsa þessu vel:

Rekspölurinn er þessi: kaupmenn kenna bændum, bændur kaupmönnum, og hvorutveggju vörumatsmönnum ('rögurunum'), en þeir aftur kaupmönnum. Þetta gengur svo í hring fram og aftur, með þeim sjálf-sagða árangri af þeirri hreyfingu, að allt stendur í sömu sporum.

Hneykslið er auðvitað öllum þessum þremur hlutaðeigendum að kenna, meira og minna, upp og niður.⁷⁷

Þannig var komist að orði í *Ísafold* árið 1891 um það hverjum vond saltfiskverkun væri að kenna. Saltfiskverkunin var oft til umræðu á þessum árum og það ekki að ástæðulausu. Íslendingar voru jafnt og þétt að auka framleiðslu og útflutning þessarar vöru og þess vegna var ofur eðlilegt að menn létu sér annnt um að það sem selt var

Meðferð saltfisks í Barcelona

„Þegar farið er að afferma fiskiskipin í Barcelona, er fiskinum ekki fleygt, eins og hér er of víða gert, heldur er farið mjög vel með hann. Hann er réttur í smáknippum á milli manna, og ef hann verður ekki veginn þegar í stað, eru knippin lögð í raðir á steinlegg- inguna. 500 pd. [= 250 kg] eru vegin í einu. Því næst er fiskinum hlaðið upp í vagna og ekið með hann til fiskgeymsluhúsanna. Þar er hann greindur í sundur í margar tegundir eftir stærð og gæðum; en ekki sá eg honum hlaðið þar í mjög háa stafla, eins og hér er gert.“

[Þorsteinn] Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski“, 26.

úr landi væri boðlegt og samkeppnishæft á erlendum mörkuðum. Á því valt raunar efnahagsleg afkoma Íslendinga í æ ríkara mæli.

Mönnum var jafnframt ljóst að meðferð fisksins frá því að hann var dreginn úr sjónum hafði gagnger áhrif á endanleg gæði hans. Meðferðin og vinnubrögðin um borð í þeim farkostum, sem fiskur- inn var sóttur á, var hins vegar mismunandi og breytileg í gegnum tíðina.

a. Bátafiskur og þilskipafiskur

Vaxandi saltfiskframleiðsla á síðustu áratugum 19. aldar fór saman með því að þilskipaútgerð færðist sífellt í aukana. Yfirleitt var sá fiskur talinn góður sem veiddur var um borð í þilskipum. Ólafur Davíðsson, fræðimaður, sagði til dæmis árið 1886 að verkunin væri betri á þilskipafiski en bátafiski, munurinn væri jafnvel mikill:

Á þilskipunum er fiskurinn slægður, afhöfðaður, þvegin og saltaður undir eins og hann er kominn upp úr sjónum, eða því sem næst. Það er að minnsta kosti siður hjá Frökkum, og eflaust líka á íslenskum þil- skipum, sem stunda þorskveiðar. Aftur er mjög illt að koma því við í bátum, enda er það mjög óvíða gert, að svo miklu leyti, sem mér er kunnugt. Fiskurinn liggur óslægður og óafhöfðaður í bátnum fram und- ir dagur eða jafnvel miklu lengur, til dæmis sumur netjafiskur. Blóðið storknar í æðunum út um allan líkamann, og af því leiðir, að fiskurinn verður miklu dekkri en ella, og verri verslunarvara að mörgu leyti.⁷⁸

Þannig fékk fiskur, sem veiddur var á þilskipum, á sig gott orð vegna þess að hann var blóðgaður um leið og hann hafði verið inn- byrtur. Oftar en einu sinni og oftar en tvisvar var reynt að brýna fyr-

Skútan Björgvin RE 18.

Skipið var smíðað í Englandi árið 1885 en keypt til Íslands aldamótaárið.

Yfirleitt fór gott orð af þilskipafiski enda var hann að jafnaði blóðgaður um leið og hann kom um borð og saltaður samdægurs.
(Árni Thorsteinson.)

ir þeim sem sjóinn sóttu á árabátum að fara að dæmi þilskipamanna og blóðga fiskinn strax. Á þessu reyndist ósjaldan misbrestur og fyrir vikið þótti bátafiskur að jafnaði standa þilskipafiski að baki.⁷⁹

Enda þótt þilskipafiskur væri talinn betri en bátafiskur er auðvitað ekki þar með sagt að verkunin hafi ávallt verið upp á það besta á þilskipunum. Auk þess verður að hafa í huga að þrátt fyrir aukna þilskipaútgætur á síðustu áratugum 19. aldar var stærstur hluti fisksins enn veiddur á bátum. Eftir sem áður fór saman með aukinni saltfiskframleiðslu hér á landi vaxandi samkeppni á erlendum mörkuðum. Í þeirri samkeppni stóðaði lítt að bjóða vöru sem ekki stóðst framleiðslu annarra þjóða snúning.

b. Fiskmatsumræður í lok 19. aldar

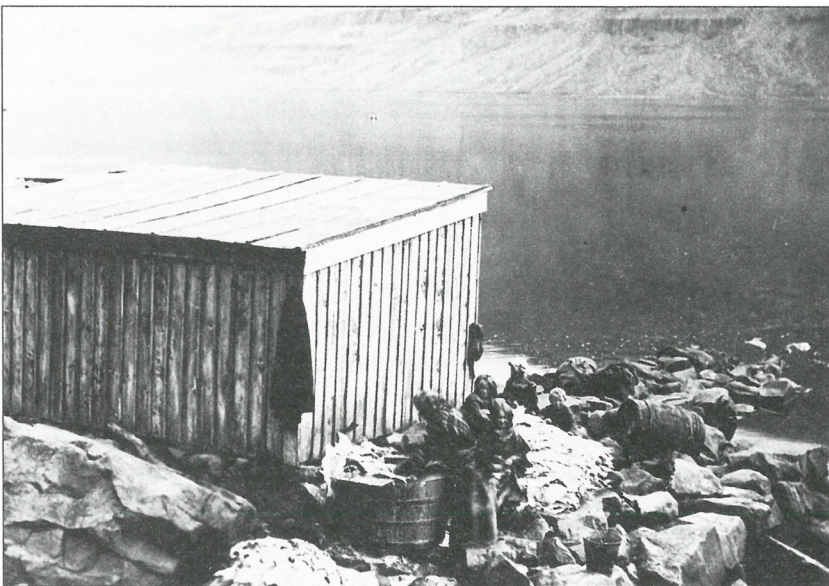
Umræður um saltfiskverkun risu eðlilega hvað hæst þegar erfiðleikar steðjuðu að á mörkuðum, til dæmis vegna vaxandi samkeppni eða verðlækkunar sem reyndar var tíður fylgífiskur aukins framboðs og samkeppni. Þegar þannig stóð á litu menn hér á landi

oft sér nær og reyndu að finna leiðir til að auka gæði útflutningsvörunnar. En menn reyndu einnig að komast að því hverju væri helst ábótavant við verkunina og sýndist þá gjarnan sitt hverjum.

Sumir vildu skella mestri skuld á kaupmenn, sökuðu þá um að greiða ekki fyrir fiskinn í samræmi við gæði hans heldur í samræmi við þá hagsmuni sem þeir höfðu að gæta gagnvart viðskiptavinum sínum, hverjum og einum. Var sagt sem svo að engin hvöt væri fyrir menn að vanda vöru sína á meðan ekki væri greitt fyrir fiskinn í samræmi við ákveðna gæðaflokkun. Þær raddir gerðust þess vegna æ háværari sem nauðsynlegt töldu að kaupmenn í hverjum kaupstað fengju útnefnda eiðsvarna vörumatsmenn sem skiptu vörum landsmanna eftir gæðum.⁸⁰

Ekki voru kaupmenn einir sakaðir um að bera ábyrgð á því að úr landinu var oft fluttur illa verkaður fiskur. Einnig var kennt um hirðuleysi útvegsbænda sem væri þá meðal annars fólgið í því að sjómenn og formenn skeyttu alls ekkert um það hvernig fiskurinn væri meðhöndlaður fyrir söltun.⁸¹ Blaðið *Ísafold* sagði svo árið 1878 um þetta mál:

Til þess að fiskurinn allur verði vel verkaður, þarf það enn að vera, að útvegsbændur líti jafnt eftir verkun á fiski sjómanna sinna, sem á sínum eigin. Sjómannafiskur er yfir höfuð verst verkaður, og hann er víða meira en helmingur fiskjarins. Væri án efa hyggilegast og áreiðanlegast, að Sunnlendingar tæki upp sama sið og Vestfirðingar hafa, að verka aflann af hverju skipi í sameiningu.⁸²

Fiskvöskun á Seyðisfirði við lok 19. aldar eða „Family fish washing“, eins og segir í texta er fylgir myndinni. Lengi vel tíðkaðist að sjómenn og fjölskyldur þeirra verkuðu aflann, einkum á smærri stöðum. Aðstæður, kunnátta og árvekni var mismunandi og stundum var misbrestur á verkun þessa fisks. (Frederick W. W. Howell.)

Er ofangreind orð voru fest á prent, árið 1878, áttu Íslendingar í nokkrum erfiðleikum á saltfiskmörkuðum. Verð á saltfiski lækkaði og vildu ýmsir kenna þar um vondri verkun á fiskinum. Sérstaklega var talið að framleiðendur við Faxaflóa væru undir þessa sök seldir. Til að reyna að ráða bót á þessu héldu kaupmenn og útvegsbændur með sér fundi þar sem reynt var að koma þessum málum í viðunandi horf, ráða bót á fiskverkuninni við Faxaflóa. Nefnd var skipuð til að semja reglur um fiskverkun og skilaði hún tillögum í desember 1878. Samkvæmt þeim reglum skyldu settir hjá kaupmönnum sérstakir matsmenn til að meta gæði fisksins og setja í mismunandi verðflokka eftir því.⁸³ Þarna var um að ræða frjáls samtök kaupmanna annars vegar og þeirra sem seldu þeim fiskinn hins vegar. Menn komu sér saman um verkunarreglur og gæðamat til að framleiðslan yrði samkeppnishæfari á hinum erlenda markaði.

Ætla verður að þessi viðleitni fiskseljenda og kaupmanna hafi borið nokkurn árangur þótt oft þætti ástæða til að brýna fyrir mönnum að vanda verkun á fiski sínum. Voru gjarnan haldnir fundir í þessu skyni þar sem menn stilltu saman strengi sína. Einn slíkur fundur var haldinn í Reykjavík í mars 1886 og mættu þar bæði kaupmenn og útvegsbændur. Á fundinum voru samþykktar reglur um saltfiskverkun og voru þær áþekkar reglum þeim sem samþykktar höfðu verið í desember 1878. Var meðal annars afráðið að kaupmenn tilnefndu fiskmatsmenn í samráði við útvegsbændur en valdsmenn skyldu skipa þá, eiðfesta og fá þeim erindisbréf. Þá voru prentaðar og sendar út um Suðurland reglur þær um saltfiskverkun sem samþykktar höfðu verið.⁸⁴

Saltfiskur var ein fárra íslenskra vara sem gerður var verðmunur á eftir gæðum á þessum tíma. Oft hafði verið kvartað undan hlutdrægni kaupmanna í þessu efni en með ákveðnum verkunarreglum og matsmönnum var að nokkru leyti slegið á gagnrýni af því tagi. Þó var ekki laust við að efasemda gætti; reglurnar væru í raun lítið annað en orðin tóm og misjafnt orð fór af hæfni fiskmatsmannanna. Þannig sagði blaðið *Ísafold* til dæmis árið 1891 að hinar algengu íslensku verkunarreglur væru nokkurn veginn samhljóða reglum þeim sem notaðar væru við verkun í Noregi en þær síðarnefndu væru samt nokkuð ýtarlegri „og er þá munurinn líklega sá helstur, að íslensku reglurnar eru þá fremur eintómt pappírsgagn heldur en hinar norsku.“⁸⁵

Skiljanlegt er að Íslendingar hygðu að hvernig gæðin á fiski helstu keppinautanna væri. Mönnum þótti illt til þess að vita að erlendis væri lagður meiri metnaður í að ganga vel frá mati og flokkun á fiski en gert var hér á landi. Hagur íslenskra saltfiskframleiðenda stóð og féll með því að vara þeirra væri samkeppnishæf erlend-

Saltfisks-verkun.

Í sambandi við fundi þá, sem haldnir hafa verið viðvikjandi umbótum á verkun á saltfiski, er hér með skorað á alla þá, sem fisk hafa til verkunar, hvort heldur fyrir sjálfa sig eða aðra, að þeir vandi hann sem best að verða má, og að þeir geri það sem í þeirra valdi stendur til þess að flyta fyrir innlátningu fisksins, svo að hann komist sem fyrst á markaðinn.

Spánverjar láta jöðulega mikla óánægju í ljósi um islenzka fiskinn, og það er því velferðarmál, að allir leggist á eitt með verulegar umbætur á saltfisks-verkuninni.

Aðal-umkvartanir Spánverja eru, að fiskurinn sje dökkur, illa þveginn, illa þurkaður, laus í sjer og sprunginn.

Reykjavík og Hafnarvíði 20. maí 1886.

pr. W. Fischer: G. Zoëga.

Guðbr. Finnbogason. pr. J. P. T. Bryde:

pr. H. Th. A. Thomsen: Ó. Amundason.

Joh. Hansen. pr. P. C. Knudtzon & Søn:

M. Johannessen. N. Zimsen.

Steingr. Johnsen. Jón Ó. V. Jónsson.

C. Zimsen. H. A. Linnet.

Jörgen Hansen. Þ. Egilsson.

G. E. Briem.

Hvatning um bættu fiskverkun. Ef íslenskir fiskverkendur slógu slöku við létu kaupendur í markaðslöndunum fljótt í sér heyrta svo sem sjá má af viðbrögðum reykviskra kaupmanna sem birtast í þessari auglýsingu í *Ísafold* 1886. Átti það ekki síst við ef mikið framboð var af fiski.

is því víða var verkun fisksins með ágætum. Þess vegna var mikilvægt að reglur þær sem menn settu sér með frjálsum samtökum væru ekki sniðgengnar. Á þessu þótti hins vegar oft misbrestur eins og sífelldar umræður um verkunina báru með sér.

Á árunum 1890-93 var allmikið ritað og rætt um saltfiskverkun á Suðurlandi. Fiskur þaðan átti þá mjög erfitt uppdráttar á Spánarmarkaði og var slæmri verkun kennt um. Var enn sem fyrr skorað á menn að gangast fyrir samtökum til betri fiskverkunar og gerðar voru ýmsar tilraunir til að koma fiskverkuninni í betra horf. Sem dæmi má nefna að þessi mál voru rædd á fundi í Reykjavík í janúar 1892. Á fundi þessum, sem var allvel sóttur af bæjarbúum og Seltirningum, voru ræddar og samþykktar nýjar fiskverkunarreglur, að miklu leyti samhljóða reglunum frá 1886. Einnig kaus fundurinn eftirlitsnefndir fyrir Reykjavík, Seltjarnarnes, Vatnsleysuströnd og Njarðvíkur; skyldu þær einkum sjá til þess að reglunum yrði hlýtt í þessum fiskiplássum.⁸⁶

Árið 1892 var einnig haldinn í Reykjavík fundur sem kaupmenn og verslunarstjórar í Reykjavík, Keflavík og Hafnarfirði sóttu. Þar

Fiskaðgerð og -vöskun í Reykjavík nálægt síðustu aldamótum. Hér er greinilega um bátafisk að ræða og hann þótti oft öðrum fiski verri að gæðum. Aðgerð og verkun tafðist þar til í land var komið en á meðan lá fiskurinn í kös í bátunum, stundum óblóðgaður, og að sjálfsögðu án sjóvatns og kælingar. (Magnús Ólafsson.)

Hörmuleg meðferð

„Þá er hörmung að sjá, hvernig farið er með fiskinn, þegar hann er tekinn úr saltinu, t.d. um borð í sumum pilskipunum. Þar er staðið ofan á fiskinum í trjeskóstígvjelum, og svo er hann rjettur þannig, að tekið er í þunnildið og fiskinum hent fyrst upp á þilfar og svo þaðan ofan í opið skip; ekkert er hirt um, þó fiskurinn margbögglist.

Sama aðferðin er svo höfð við fiskinn, þegar hann er tekinn upp úr skipunum hér við bryggjurnar, og eins þegar honum er ekið á þurrkstaðina; ekkert er skeytt um, þó hann margbögglist; og enn fremur á það sjer víst stað, að þeir, sem aka fiskinum til þurrkunar, hvolfa honum þar úr vögnunum eins og einhverjum óþverra.“

„Meðferð á fiski — saltfiski“, 34.

var samþykkt að fjölga fiskmatsmönnum og yrði einn í Grindavík, fjórir í Keflavík, einn í Vogum, þrír í Hafnarfirði og fimm í Reykjavík. Skyldi launum þeirra allra jafnað í einu lagi niður á kaupmenn í Keflavík, Hafnarfirði og Reykjavík. Fiskmatsmennirnir áttu að sjá til þess að fiskur sá sem sendur var á erlenda markaði, svo sem til Spánar og víðar, væri í alla staði ógallaður og fyrsta flokks vara.⁸⁷

En hér var fleira sem þurfti en góður vilji. Ráðstafanir þær, sem gerðar voru til að vanda verkunina, gátu auðvitað ekki borið tilætlaðan árangur ef ekki var þannig um hnútana búið að framkvæmdin væri í fullu samræmi við fyrirheitin. Á þessu þótti ýmsum verða misbrestur. Í blaðinu *Ísafold* sagði árið 1898:

Jafnvel þótt tilraunum þessum hafi máske í fyrstu verið nokkur gaumur gefinn, einkanlega með að þvo og meðhöndla fisk úr salti, þá mun sá áhugi, sem þá var vaknaður á því velferðarmálefni voru, vera farinn að dofna æðimikið hjá sumum.⁸⁸

Alla 19. öld byggðu reglur um fiskverkun og fiskmat á frjálsum ákvörðunum og samtökum þeirra sem hlut áttu að máli, útgerðarmanna og kaupmanna. Þegar fram í sótti varð sú skoðun æ útbreiddari að til að tryggja sem besta vöruvöndun og virkast fiskmat yrði að koma til íhlutun hins opinbera með lagasetningu og fjárstuðningi. Slíkar ráðstafanir urðu þó að bíða nýrrar aldar.

c. Fyrstu fiskmatslögin 1904 og 1909

Þegar kom fram um aldamótin urðu þær raddir æ háværar sem kröfðust þess að hið opinbera hefði hönd í bagga með fiskmatinu til að gera það skilvirkara og árangursríkara. Eins og svo oft áður voru

Erindisbrjef

fyrir

fiskimatsmenn á Ísafirði.

1. gr.

Fiskimatsmennirnir eiga að leggja stund á að verða sem færastir í að geta dæmt um gæði saltfisks og sem leiknastir í að sortera hann.

2. gr.

Yfirmatsmaðurinn er yfirboðari þeirra og eru þeir aðstoðarmenn hans við fiskimat og umsjón með vigt og útskipun saltfisks og hleðslu hans í skipum þeim, sem hann er fluttur út á. Hann kveður þá til vinnunnar og skiptir henni á milli þeirra og segir þeim fyrir verkum.

Þeir skulu vera til taks þegar hann kallar þá til vinnu við fiskimat.

Ef þeir vilja fara burt úr kaupstaðnum um nokkuð langan tíma skulu þeir gjöra honum aðvart um það fyrirfram.

Erindisbréf fyrir fiskmatsmenn á Ísafirði 1904. Þegar tekið var upp mat á tveimur helstu útflutningsstöðunum, í Reykjavík og á Ísafirði, voru yfirfiskmatsmenn skipaðir á hvorum stað. Fiskmatsmenn unnu undir stjórn þeirra og hér er upphaf að erindisbréfi matsmanna þar sem skyldum þeirra, ábyrgð og verk-sviði er lýst.

starfandi matsmenn gjarnan vændir um að gegna starfi sínu ekki nógu samviskusamlega. Var meðal annars sagt að þeir tækju of mikið tillit til kaupmanna þeirra er fiskinn áttu með því að hleypa í gegnum matið fiski sem felldi vöruna í verði; kæmi slíkt ekki eingöngu niður á þeim sem létu þetta henda heldur öllum sem með fisk versluðu.⁸⁹

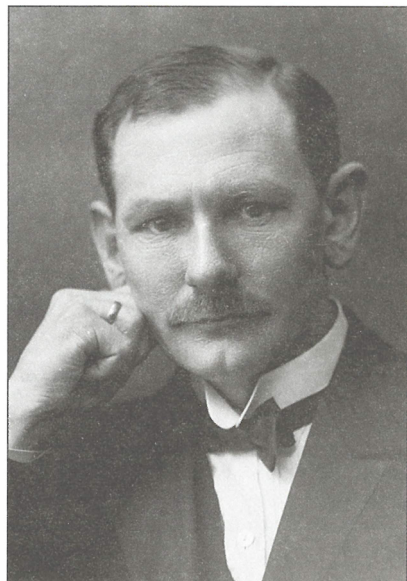
Í upphafi aldarinnar var í frumvörpum til fjárlaga tekið að gera ráð fyrir fiskmatsmönnum sem þægju greiðslur af opinberu fé. Í fjárlögum fyrir árin 1904 og 1905 var í fyrsta sinni gert ráð fyrir þóknun til yfirmatsmanna fiskfarma í Reykjavík og á Ísafirði.⁹⁰ Voru þeim enn fremur sett erindisbréf þar sem starfi þeirra var lýst og starfssvið afmarkað. Þrátt fyrir þetta þótti ekki öllum nóg að gert enda var þetta ekki skyldumat heldur voru fiskútflytjendur sjálfráðir því hvort þeir vildu fá vottorð fiskmatsmannanna eða ekki.⁹¹ Í Ægi sagði svo árið 1906:

... því miður sýnist það ekki vera nema hálf gert kák, fiskaðgreiningin, eins og henni nú er hagað, hér á landi. Eins og mönnum er kunnugt, er hr. Þorsteinn Guðmundsson skipaður fiskyfirmatsmaður hér við Faxaflóa, og svo hr. Jón A. Jónsson á Ísafirði; annarsstaðar við landið er ekkert opinbert eftirlit haft með neinni fisktöku, eða að minnsta kosti nauða lítið. ...

Það sýna konsúlaskýrslurnar bæði í fyrra og núna, að það hefir verið stórgróði fyrir íslenska fiskverslun að þessir opinberu fiskimatsmenn voru lögskipaðir, og þegar það er hvað eftir annað ítrekað að það sé stórfelldur hagr, en jafnframt álitid nauðsynlegt að hafa þá fleiri, þá virðist ekki nema skyldugt að sinna því.⁹²

*Þorsteinn Guðmundsson,
fyrsti yfirfiskmatsmaður í
Reykjavík og í reyndinni
yfirmaður alls fiskmats
á landinu. Hann var vakinn
og sofinn við fiskmatið.
Vegna kunnáttusemi hans
og elju tókst að skapa tiltrú
kaupenda á hinu opinbera
mati og festa smám saman
í sessi gæðakröfur sem
fiskmatsmenn gátu stuðst
við í starfi sínu.*

*Jón Auðunn Jónsson. Hann
var fyrsti yfirfiskmatsmaður
á Ísafirði og síðar útgerð-
armaður og alþingismaður.
(Ólafur Magnússon.)*

Þrátt fyrir ýmsa annmarka þóttu þannig störf hinna opinberu matsmanna gefast vel og átti það sinn þátt í því að Alþingi ákvað árið 1909 að koma á enn viðameiri löggjöf um þetta efni. Með lögum um fiskmat, sem gengu í gildi 1. janúar 1910, var landinu skipt í fimm umdæmi og var yfirmatsmaður skipaður í hvert þeirra.⁹³ Þá var matið gert að skyldu, allur fullverkaður fiskur til Spánar og Ítalíu skyldi skoðast og vottast af fiskmatsmönnum, hvort heldur fiskurinn væri sendur beint þangað eða um önnur lönd.⁹⁴ Um allar þessar aðgerðir sagði í *Ísafold* árið 1910:

Svo vel hefir fiskimatið gefist, síðan á því var byrjað, og svo augljós er öllum hinn góði árangur af því, að nú er það lögboðið um land allt. Annar talandi vottur um vaxandi álit á fiskinum vegna betri verkunar og betra eftirlits er það, að aðrar þjóðir eru farnar að gefa fiskverkun okkar mjög mikinn gaum í því skyni að taka hana til fyrirmyndar heima fyrir hjá sér, og það einmitt þær þjóðir, sem eru skæðastir keppinautar okkar að því er útflutning á fisk snertir.⁹⁵

Íslenskur fiskur hafði yfirleitt verið vel kynntur í markaðslöndum og urðu fiskmatslögin ekki til að spilla fyrir í því efni. Var það mál manna að lögboðið mat á fiskinum hefði haft í för með sér mjög mikinn hagnað fyrir fiskimenn, kaupmenn og landið allt, bæði hvað snerti vöndun vörunnar og verðhækkun.⁹⁶

d. Togarafiskur og vélbátafiskur

Um það leyti, sem saltfiskmat var lögfest á Íslandi, voru landsmenn að stíga fyrstu spor sín í togaraútgerð. Togurunum fylgdi önnur meðferð á fiskinum en tíðkaðist á þilskipum eða árabátum þar sem fiskurinn hafði mestmegnis verið veiddur á handfæri. Togararnir notuðu hins vegar botnvörpur, aflinn var meiri og þess vegna minni nákvæmni höfð við hvern fisk. Var togarafiskurinn talinn lakari en skútufiskur og því kennt um að hann yrði fyrir meira hnjaski en handfærafiskur auk þess sem hann væri seint blóðgaður. Óorð það, sem í upphafi fór af togarafiskinum, olli því að fiskkaupmenn erlendis fengust framan af ekki til að greiða jafnhátt verð fyrir hann og skútufiskinn.⁹⁷

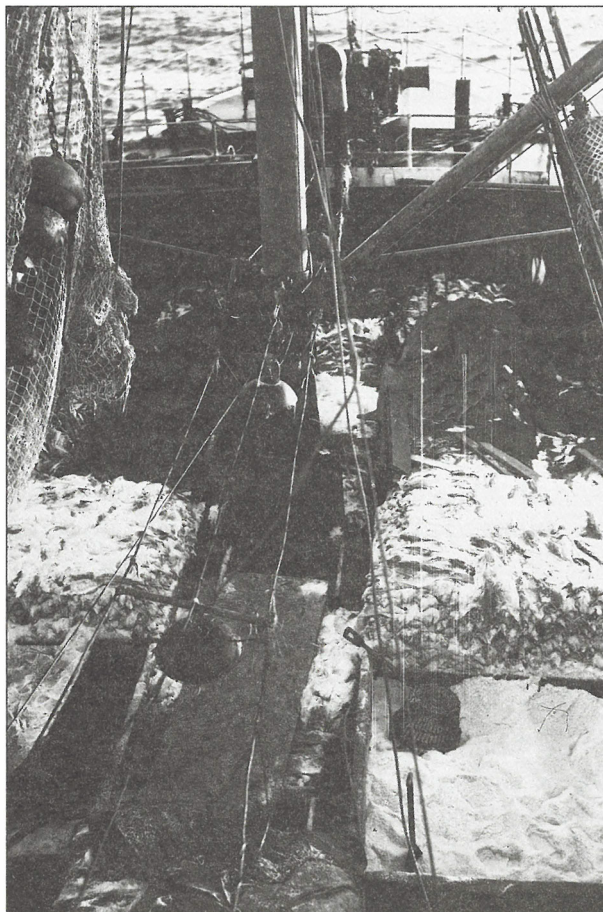
Í *Ísafold* var þess getið árið 1908 að smám saman hefði skapast það almenningssálit að botnvörpufiskur gæti aldrei orðið jafn góður öðrum fiski. Hann hefði fram að síðastliðnu ári verið í hinu mesta óáliti, bæði hér og á erlendum mörkuðum. Nú hefðu hins vegar tveir íslenskir skipstjórar á togurunum Marz og Jóni forseta, sem byrjað hefðu útgerð 1907, sýnt það og sannað með stökum dugnaði og vandvirkni að þessi skoðun á botnvörpufiskinum væri ástæðulaus. Skipstjórunum á þessum tveimur togurum tókst að verka saltfisk sinn svo að hann varð sambærilegur bátafiski að gæðum. Þannig tókst smám saman að sýna fram á að togarafiskur gæti staðið öðrum fiski á sporði að þessu leyti.⁹⁸

Árið 1922 kom fram í *Verslunartíðindum* að togarasjómenn í Reykjavík hefðu komist upp á lag með að verka fiskinn á þann hátt

Hrímaður togari um 1930. Togarafiskur fékk á sig óorð í byrjun en með skynsamlegri vinnutilhögun gátu togarar skilað af sér góðum fiski eins og dæmin sönnuðu. Það var samt ekki alltaf jafn auðvelt, til dæmis þegar mokveiddist og aðgerð dróst eða þegar kuldi nísti merg og bein. Hér eru skipverjar á Júpíter GK 161 að búa sig í aðgerð og hætt er við að hnífurinn hafi stundum geigað og fiskurinn borið merki vetrarkuldans. (Guðbjartur Ásgeirsson.)

*Togari í saltfisktúr árið
1935. Í veiðiferðunum
stækkuðu smám saman
staflarnir og þegar lestin
var full var saltað á þilfar-
inu. Í einu hólfinu er salt
og yfir þilfarinu hanga
vinnuljós til að nota þegar
birtu bregður.
(Guðbjartur Ásgeirsson.)*

sem Spánverjar krefðust; væri nú gert að fiskinum á skipsfjöl svo fljótt sem auðið væri en áður hefðu Spánverjar veigrað sér við að kaupa togarafisk, ekki talið hann verkaðan sem fyrsta flokks vöru. Þegar ljóst varð að togarafiskur gat orðið jafn frambærilegur og annar fiskur þótti ekki lengur þörf á því að taka sérstaklega fram á matsvottorðum að fiskurinn væri veiddur á togara.⁹⁹

Enda þótt mönnum tækist að bæta orðstír íslenska togarafisksins var erfitt að mæla á móti því að með togurunum hafði aukist hættan á verra hráefni en áður. Þótti enn frekar síga á ógæfuhliðina hvað þetta snerti eftir að stórir vélbátar komu til sögunnar á fyrstu áratugum aldarinnar. Við notkun þeirra var lögð í sjóinn svo löng lína að meira og minna af fiskinum var dasað og dautt þegar hún var dregin upp. Fiskurinn lenti síðan í stórum kösum og aðgerð var ekki lokið fyrr en löngu eftir að fiskurinn veiddist. Hráefnið var þar af leiðandi ekki eins gott og áður.¹⁰⁰

e. Fiskmatslög í takt við tímann

Reglur um fiskmat og meðferð alla á saltfiski hlutu að taka mið af þeim útgerðarháttum sem ríkjandi voru hverju sinni. Voru fiskmatslögin frá árinu 1909 þess vegna alls ekki endanleg og óumbreytanleg. Þau náðu til dæmis aðeins til fullverkaðs fisks sem senda átti til Spánar og Ítalíu en óverkaður saltfiskur hafði þá ekki unnið sér sess sem fullgild verslunarvara.

Með aukinni og að ýmsu leyti breytttri útgerð dró að því að lögin frá 1909 væru ekki lengur talin fullnægjandi til að viðhalda hinu góða áliti sem íslenskur fiskur naut á erlendum mörkuðum.¹⁰¹ Eitt af því, sem olli breyttum viðhorfum í þessu efni, var að í vöxt færðist að fiskurinn væri seldur óverkaður til útlanda.

Um 1920 var svo komið að óverkaður saltfiskur var fluttur út í umtalsverðu magni en auk þess gekk fiskur, sem ekki var fullsaltaður, meir kaupum og sölum innanlands en nokkru sinni fyrr. Á síðustu árum hafði útvegurinn meðal annars breyst þannig að á fiskiskipum, einkum vélbátum, var fiskurinn grannsaltaður (saltaður lauslega) og síðan seldur er komið var að landi hverjum sem hafa vildi. Þessi grannsöltun hafði hins vegar óvandvirkni í för með sér og tapaði fiskurinn áliti á heimsmarkaði af þessum sökum.¹⁰²

Fiskmat í Viðey um 1920. Við matið var að ýmsu að hyggja. Til að finna hvort fiskur væri hæfilega þurr þurfti að handfjatla hvern fisk eins og þeir matsmenn gera hér. Þá þurfti að líta eftir hugsanlegum göllum í fiskinum, svo sem stungum, brotum, blóðflekkjum, slæmri flatningu og fleira. Til hliðar við mennina er vog eða reisla sem fiskurinn var veginn á að loknu mati. Árni Arnason, fiskmatsmaður (t.v.), ásamt öðrum ókunnum matsmanni.

Gæðavottorð. Tveir matsmenn hafa metið fisk, nærri 112 tonn, hjá Ágústi Flygenring í Hafnarfirði árið 1919 þar sem sumt var „Sólpur Trollaraþorskur“ og annað „Sól og húspur Trollaraþorskur“. Það hefur greinilega skipt máli að vita hvernig fiskurinn var veiddur og að sumt af honum var húspurkað. Auk þess er honum skipt eftir gæðum í fyrsta og annan flokk.

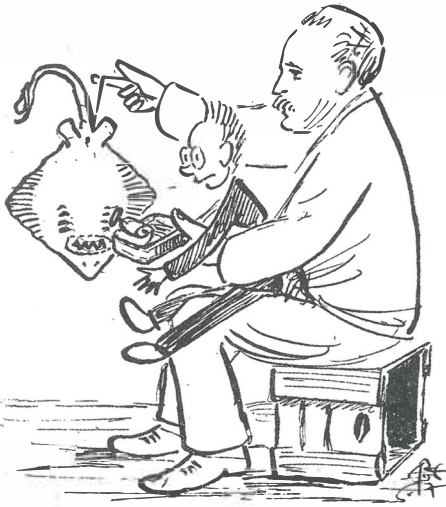
Skýrsla yfir
Fiski mat hjá Ágústi Flygenring
Hafnarfirði
matit fót þann daga frá 1. Sept. til 11.
Sól þur Trollaraþorskur NO I 288 Stk 72 1/2 kg
Sama " " sama NO II 86 Stk 68 1/2 kg
Sól og húspur þur Trollaraþorskur NO I 237 Stk
Sama " " " NO II 86 Stk
Sama " " " Samtals 697 Stk 141 kg
h. t. Hafnarfirði 11. Sept. 1919
Þristurinn Törnason
Ólafur V. Jónsson

Það var sérstaklega á síðustu árum fyrri heimsstyrjaldar sem brydda tók á óvandvirkni við fiskverkun hér á landi. Voru kaupmenn, útgerðarmenn og fiskimenn allir undir sömu sök seldir í þessu efni. Hér ollu ekki síst þær aðstæður sem stríðinu fylgdu. Bretar höfðu utanríkisverslun Íslendinga í hendi sér og kröfur þeirra um vöruvöndun voru allt aðrar en hinna gamalgrónu viðskiptaþjóða. Menn vissu að fiskur sem fara átti til Bretlands var ekki metinn eftir sömu reglum og til dæmis Spánarfiskur. Hafði þetta í för með sér að fiskurinn var ekki meðhöndlaður af sömu alúð og áður, verkun fór smám saman versnandi.¹⁰³

Við þessar aðstæður þótti nauðsynlegt að breyta fiskmatslög-unum og var það gert árin 1921 og 1922. Í því skyni að færa verkunina í betra horf að nýju voru tekin upp ákvæði um eftirlit og mat á saltfiski sem gekk kaupum og sölum innanlands og var ætlaður til útflutnings til markaðslandanna.¹⁰⁴

Jafnframt þessum breytingum var allur verkaður fiskur gerður matsskyldur, hvert sem hann átti að fara. Þetta var gert til að Labradorfiskur og sá blautverkaði, fullsaltaði fiskur, sem sendur væri til markaðslandanna, kæmi undir mat. Nú var fenginn töluverður markaður á Ítalíu fyrir blautverkaðan saltfisk sem varla hafði þekkst árið 1909 og kaupendur þar syðra höfðu mjög kvartað undan því að hafa enga tryggingu fyrir gæðum hans, líkt og á fullpurkaða fiskinum. Auk þess hafði borið á því að þurkaður fiskur væri seldur til markaðslandanna en fluttur út til annarra landa og sagður eiga að fara einungis þangað. Þannig var farið í kringum lögin frá 1909 sem

Kenslustund á fiskimatsnámskeiðinu.

Kennarinn: Hvaða fisktegund er það, sem þjer haldið á?

Lærisveinninn: Ýsa.

Kennarinn: Ó, nei, það er þorskur.

Sami: Í hvaða gæðaflokk viljið þjer setja þenna fisk?

Lærisveinninn: Nr. 1.

Kennarinn: Ó, nei, hann er ljelegt nr. 3.

Sami: Þá látum við þetta gott heita í dag, undir næsta tíma skuluð þjer lesa vel kaflann um þorsfiskana í bókinni hans Bjarna.

„Kenslustund á fiskimatsnámskeiðinu.“ Tilefni þessarar skopteikningar var skipun Helga P. Briems í stöðu fiskifulltrúa í markaðslöndunum árið 1931. Hér er verið að fullnuma Helga í fræðunum og kennarinn á trúlega að vera Jón Magnússon, þáverandi yfirfiskmatsmaður í Reykjavík. Lærifaðirinn virðist reyndar ekki vera sterkur á svellinu en hér mun hent gaman að einhverjum ákveðnum mistökum í mati sem kunn hafa orðið manna á meðal og þótt hláleg. „Bókin hans Bjarna“, sem á er minnst, er hin rómaða bók Bjarna Sæmundssonar, fiskifræðings, Fiskarnir. (Tryggvi Magnússon.)

fyrirskipuðu aðeins mat á fiski sem fara átti til markaðslandanna. Þetta hafði heldur spilt áliti kaupenda á íslenskum fiski en nú var sett undir þennan leka.¹⁰⁵

Enn voru fiskmatslögin endurskoðuð 1931 og þá var hert á fiskskoðun og mati á fiski sem seldur var innanlands en átti að verkast til útflutnings. Auk þess þótti nauðsynlegt að skipa svo fyrir að allur saltaður fiskur sem fluttur væri til útlanda skyldi metast, á hvaða verkunarstigi sem hann var. Þessari breytingu var ætlað að tryggja lágmarksgæði þess saltfisks sem átti að verkast frekar erlendis áður en hann kæmi til neyslu í markaðslöndunum. Þó var sú undantekning gerð að matsskyldan náði ekki til saltfisks sem veiðiskipin fluttu út sjálf en svo mun líka hafa verið raunin alveg frá 1922.¹⁰⁶

Haustið 1935 samþykkti Alþingi að bæta við fiskmatslögin ákvæði þess efnis að stjórnvöld gætu skyldað eigendur fiskgeymslu- og fiskverkunarhúsa til að hreinsa hús og fiskverkunaráhöld reglulega úr gerlaeyðandi efnum. Var þessi breyting gerð í ljósi þess að jarðslagi í fiski hafði ágerst svo mjög hin síðari ár að fyllsta ástæða

þótti til að hefta þá plágu með öllum tiltækum ráðum. Auk þess hafði aldrei verið meiri ástæða en einmitt um þetta leyti til að halda í hina erlendu fiskmarkaði en til að slíkt gæti tekist varð varan að vera boðleg neytendum.¹⁰⁷

f. Gæði íslenska saltfisksins

Óhætt er að segja að Íslendingar hafi verið vel á verði hvað fiskmatið snerti og fljótir að átta sig á því hverra úrbóta var þörf hverju sinni. Löggjöf um þessi efni bar ótvíræðan árangur og styrkti mjög samkeppnisstöðuna á saltfiskmörkuðum. Hin miklu gæði íslenska saltfisksins urðu þess valdandi að sumar aðrar framleiðsluþjóðir gerðu sér far um að feta í fótspor Íslendinga og lögleiða hjá sér fiskmat. Sveið keppinautunum skiljanlega sárt sá gæðamunur sem var á íslenska fiskinum og þeirra eigin. Áttuðu þeir sig fljótlega á því að Íslendingar gátu meðal annars þakkað það traustu fiskmati að saltfiskur þeirra var jafn eftirsóttur og raun bar vitni. Fór svo að í

Gæðin könnuð. Nokkrir menn að skoða fisk í stæðu, hugsanlega í Hafnarfirði, um 1930. Þekkja má Richard Thors (með staf) og Ole Lökvik (lengst t.v.), umboðsmann Kveldúlfs og síðar SÍF á Spáni.

Færeyjum og Noregi að minnsta kosti beittu menn sér fljótlega fyrir fiskmatslögum í líkingu við þau íslensku.¹⁰⁸

Til vitnis um það orð, sem erlendis fór af gæðum íslenska fisksins, má nefna að árið 1922 var greint frá því að í Noregi hefði verið stungið upp á því að fiskurinn yrði verkaður á sama hátt og á Íslandi þar sem neytendum líkaði slík verkun mjög vel. Einnig kom fram að í Noregi hefði verið gefinn út sérprentaður leiðarvísir um verkun og fiskmat á Íslandi.¹⁰⁹ Norðmenn hrifust meira að segja svo mjög af íslenska fiskinum að þeir tóku sig til og sendu menn til Íslands að kynna fiskverkun og fiskmati þar. *Morgunblaðið* sagði í febrúar 1925 frá þessari ferð norsku sendimannanna:

Þeir fóru á helstu fiskframleiðslustaðina og spurðu og sáu; og allsstaðar voru þeim gefnar hinar greiðustu upplýsingar og bendingar um meðferð þessarar útflutningsvöru, fiskjarins. Það er ekkert launungarmál, að Norðmenn tóku okkur til fyrirmyndar í þessu efni, og hefir það nú komið þeim að góðu haldi.¹¹⁰

Þannig er óhætt að segja að fiskmatslögin íslensku hafi verið öðrum framleiðsluþjóðum til fyrirmyndar og Íslendingar þurftu sjaldnast að kvarta yfir viðtökum fiskkaupenda á erlendum mörkuðum. Íslenskur fiskur var eftirsóttur gæðanna vegna og þótt vélbátum og togaraútgerð fylgdi óhjákvæmilega hættu á lakara hráefni en áður tókst Íslendingum að yfirstíga alla erfiðleika sem þessu voru samfara. Meðal annars var reynt að bæta það upp sem ábótavant þótti í hráefninu með aukinni vandvirkni við verkun í landi. Sveinn Árnason sagði svo árið 1936 en þá var hann orðinn fiskmatsstjóri:

Aukin þekking og bætтар aðferðir hafa gert það að verkum, að við höfum haldið velli í samkeppni við aðrar þjóðir, þrátt fyrir afturför í gæðum hráfnisins.

Ég hef átt þess kost að sjá aftur og aftur saltfisk okkar á erlendum markaði og keppinautanna til samanburðar. Ég hef sannfærst um, að það er eitt einkenni, sem hefur fremur öðru haldið uppi álitum íslenska fisksins. *Hann er að jafnaði hvítari og blæfallegri en fiskur keppinautanna.*¹¹¹

Með slíkan fisk á boðstólum stóðu Íslendingar sterkt að vígi á kröfuhörðustu mörkuðunum þótt verðið hefði raunar meira að segja á þeim kröfuminni. Á þeim tíma, sem þessi orð féllu, sigldu íslenskir framleiðendur krappan sjó og þeir þurftu að hyggja vel að hvoru tveggja, gæðum og verði.

Töfluviðauki

eftir Halldór Bjarnason

Fyrri hluti

Efnisyfirlit Töfluviðauka

I	Skýringar við töflur	
1	Fáein almenn atriði	231
2.1	Frumgögnin (skjallegar heimildir)	232
2.2	Prentaðar verslunarskýrslur	235
2.3	Mat á vanhöldum og skörðum	238
2.4	Skreiðin tekin frá	240
2.5	Blautfiskur	241
2.6	Mat á þyngd blautfisks	241
2.7	Labradorfiskur	243
3	Saltfiskútflutningur 1895-1910	244
4	Hlutdeild saltfisks í verðmæti vöruútflutnings 1880-1940	245
II	Töflur 1-6 (sjá töfluskra fremst)	248

Skýringartafla

Samanburður á útflutningsmagni saltfisks samkvæmt kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum 1882-1910	239
--	-----

Skýringar og tákn í töflum

.	Engin tala á að koma eðli málsins samkvæmt
...	Tölur vantar
—	Núll
0 } 0,0 }	Tölur sem þessar merkja að stærð þeirra er minni en helmingur þeirrar einingar sem notuð er eða síðasta stafs hennar

Víðast hafa tölur verið sléttaðar og látnar hlaupa á heilum tonnum eða þúsundum króna. Þær hafa því verið hækkaðar eða lækkaðar eftir því sem við átti. Af þeim sökum kann örlítið misræmi að koma í ljós milli heildarsummunnar sem upp er gefin og samtölu allra talnanna ef þær eru lagðar saman.

Skýringar við töflur

1. Fáein almenn atriði

Við ritstjórnina var þeirri stefnu fylgt að hafa engar töflur í meginmáli, heldur birta þær í sérstökum viðauka. Í staðinn skyldu helstu talnaraðir settar fram í myndritum til hliðar við megintextann sjálfan. Með þessu móti yrði allt talnaefni eins auðlæsilegt og verða mætti um leið og töflurnar þjónuðu þeim sem þyrftu að sjá nákvæmar tölur. Valdimar Unnar hafði tekið ákvörðun um þessa tilhögun og hún er því í samræmi við vilja hans. Athygli skal jafnframt vakin á því að í töflunum eru mun meiri upplýsingar en koma fram í myndritunum.

Með töflunum var stefnt að því að gefa yfirlit um saltfiskútflutninginn af landinu frá því laust eftir miðja 19. öld og fram til 1992. Töflurnar voru gerðar með það fyrir augum að í þeim væru helstu grunntölur um efnið og þess vegna þótti ekki ástæða til að hafa þær fleiri eða ýtarlegri því alltaf má leita til heimildanna sjálfra og er vísað til þeirra aftan við hverja töflu. Fyrir utan þær töflur sem fylgja þessu riti er höfundur þessara orða ekki kunnugt um aðrar langar talnaraðir um saltfiskútflutning, sem gagnlegar eru og taka þessum fram, nema tvær töflur í prófritgerð Jóns Ármanns Héðinsonar í viðskiptafræði við Háskóla Íslands árið 1955. Þær sýna skiptingu útflutningsins eftir fisktegundum og löndum/árum.¹

Allar töflur í Töfluviðaukanum eru samdar af höfundur þessara orða og útfærslan á myndritunum er einnig hans verk. Ástæðan er sú að þegar Valdimar Unnar féll frá hafði hann ekki tekið saman neinar töflur eins og minnst er á í eftirmála mínum í síðara bindi þessa rits; að minnsta kosti fundust þær ekki í fórum hans þrátt fyrir vandlega leit. Því féll í minn hlut að taka saman allar töflur og spunnust af því sjálfstæðar rannsóknir á tölum um útflutning saltfisks, eins og fram kemur hér á eftir. Í handriti sínu að þessari bók hafði Valdimar Unnar aftur á móti gert drög að mörgum myndritum sem ég útfærði nánar auk þess að bæta við nokkrum.

Ástæðan fyrir rannsóknum mínum á útflutningstölunum er sú að mér þótti full ástæða til og tækifæri á að betrubæta þær opinberar tölur frá 19. öld sem birtust í verslunarskýrslum á sínum tíma. Sumpart voru í þeim vanhöld sem komu fram í því að ekki var gefið upp rétt útflutningsmagn og sumpart voru nokkuð slæm skörð vegna þess að engum skýrslum um útflutninginn hafði verið

skilað frá hlutaðeigandi aðilum. Því leit útflutningurinn út fyrir að vera minni en hann var í raun og veru og þetta skapaði slagsíðu vegna þess hve útflutningur er vel skráður á þessari öld. Þessar endurbætur kostuðu allmikla vinnu og margvíslega útreikninga sem nauðsynlegt er að gera grein fyrir svo hægt sé að leggja mat á niðurstöðurnar. Verður það gert hér á eftir. Töflurnar í síðara bindi þessa verks, sem fjallar um tímann eftir seinna stríð, kröfðust hins vegar enngar sérstakrar umfjöllunar því þar var við fá vandamál að fást og athugasemdir, sem sjá má aftan við hverja töflu, nægðu.

Magnús S. Magnússon, hagfræðingur á Hagstofu Íslands, var svo vinsamlegur að líta á töflurnar og myndritin í uppkasti og kann ég honum þakkir fyrir það. Um leið vil ég ítreka að áreiðanleiki talnanna, forsendur og útreikningar auk uppsetningar taflnanna er einungis á mína ábyrgð og skrifast því allar skekkjur á minn reikning og annað sem orka kann tvímælis.

Hér vil ég skjóta inn að Valdimar Unnar vildi birta tölur um saltfiskútflutning frá fyrri öldum og hafði fundið tölur á stangli allt frá 17. öld; kynnti ég mér því nokkuð heimildir um þetta. Niðurstaða mín var sú að engin tók væru á að kanna allar nauðsynlegar heimildir sem snertu efnið, prentaðar og óprentaðar, við útgáfu þessarar bókar. Ég afréð því að leggja frekar áherslu á að afla betri talna frá síðari tímum og búa til þar nokkuð áreiðanlegar talnaraðir enda var það gerlegt. Eftir sem áður eru birtar í töflu 1 í Töfluviðaukanum þær stopulu tölur eða talnaraðir sem kunnar eru frá 17., 18. og fyrri hluta 19. aldar. Þótt ófullkomnar séu og varasamt sé að treysta mikið á stök ár gefa samfelldar talnaraðir glögga mynd af framleiðslunni á þessum öldum.

2.1. Frumgögnin (skjallegar heimildir)

Aðalfrumheimildir um inn- og útflutning Íslendinga um 1860 – og á fyrri hluta 19. aldar – eru einkum tvenns konar: dönsk tollskjöl og svokallaðar kaupmannaskýrslur. Dönsku tollskjölín greina frá farmi skipa sem sigldu með vörur frá Danmörku til Íslands (og frá Íslandi til Danmerkur) og eru aðallega geymd í dönskum skjalasöfnum þótt eitthvað sé að finna í íslenskum embættasöfnum líka. Eru verslunarskýrslur Dana á þessum tíma byggðar á þessum tollskjöllum.²

Hinn skýrsluflokkurinn, kaupmannaskýrslurnar, eru íslenskar heimildir og geymdar í Þjóðskjalasafni Íslands. Þær ná bæði yfir utanríkisverslunina við Danmörku og önnur lönd og eru því að öðru jöfnu fyllri. Þær voru fyrst fyrirskipaðar 1813, eftir því sem ég hef

komist næst, og voru við lýði fram á þessa öld. Upphaf þeirra er nánar tiltekið að finna í umburðarbréfi Rentukammers árið 1813 en þá var sýslumönnum fyrirskipað að gera skýrslur um vörur fluttar til Íslands; ekki var minnst á útfluttar vörur. Tveimur árum seinna, 1815, var í öðru bréfi fyrirskipuð skýrslugerð um útflutninginn sem og innflutninginn. Vera má samt að skýrslur um útflutninginn hafi verið gerðar strax frá og með 1813.³

Kaupmenn áttu að gefa lögreglustjórum, þ.e. sýslumönnum og bæjarfógetum, skýrslur þessar um inn- og útflutning, en lögreglustjórnir aftur að semja skýrslur hver fyrir sitt umdæmi og senda yfirvöldum. Lögregluýfirvöldin munu ekki alltaf hafa gengið rösklega fram í skýrslugerðinni og eru til mörg bréf frá stjórnvöldum í Kaupmannahöfn á fyrri hluta aldarinnar þar sem sýslumenn og bæjarfógetinn í Reykjavík eru hvattir til dáða og þeir minntir á vald sitt til að fá skýrslur heimtar af kaupmönnum.

Allt fram yfir 1860 virðast skil lögreglustjóra á skýrslunum til yfirvalda hafa verið gloppótt og skal ekki um það sagt hvort kaupmenn eða hinir voru meiri sökudólgar í því efni. Frá og með 1862 fóru skýrslurnar aftur á móti að skila sér að mestu leyti og fæst þá fastara land undir fótum með saltfiskútflutninginn.⁴ Er svo að sjá að stjórnvöld hafi gert nokkurt átak í innheimtu skýrslanna um þessar mundir.⁵

Eins og röðun og geymslu skjalanna er háttað núna er erfitt að gera sér grein fyrir því hvort eða hversu heillegur þessi heimildaflokkur er. Eðli málsins samkvæmt eru þær í skjalasöfnum sýslumanna og bæjarfógetans í Reykjavík og svo auðvitað í Rentukammersafni og skjalasafni Íslensku stjórnardeildarinnar. Sumt er þokkalega aðgengilegt vegna þess að því hefur verið safnað saman í öskjur eða er finnanlegt eftir bréfa- og bréfadagbókum; þetta á við tvö síðastnefndu skjalasöfnin. Til að fylla í eyður þarf samt að leita í skjölum lögreglustjóra og þau eru í mjög misjöfnu ástandi. Þótt eitthvað af skýrslunum sé í sérkössum er reyndin sú að þær leynast hingað og þangað innan um önnur óröðuð skjöl. Breytt skýrslutaka frá og með árinu 1864 gerir það líka að verkum að afar erfitt er að sjá nema með mikilli yfirlegu og samanburði við önnur skjöl hversu vel kaupmannaskýrslurnar hafa skilað sér og hvernig varðveisluástandi þeirra er komið nú. Það eitt er víst að töluverðar eyður eru í skýrslunum alveg fram yfir 1860 vegna þess að þeim hefur aldrei verið skilað og eitthvað hefur fargast í rás tímans hjá embættunum.

Enginn vafi leikur á að dönsku verslunarskýrslurnar (þ.e. tollskjölin) eru áreiðanlegri heimildir um utanríkisverslun Íslands við Danmörku heldur en kaupmannaskýrslurnar íslensku. Það sem kaupmannaskýrslurnar hafa hins vegar fram yfir er að þær ná líka

yfir utanríkisverslun Íslands við aðrar þjóðir, að svo miklu leyti sem hún hefur komist á skrá og heimildirnar geymst til þessa dags. Samanburður á útflutningi saltfisks samkvæmt þessum tveimur heimildaflokkum á seinni helmingi aldarinnar leiddi líka í ljós að kaupmannaskýrslurnar ná yfir meira af versluninni, svo einsýnt var að nota þær.⁶

Enda þótt kaupmannaskýrslurnar sýni, sem von er, meiri saltfiskútflutning en dönsku verslunarskýrslurnar hefur sitthvað fallið undan við gerð þeirra. Þetta sést greinilega þegar þær eru bornar saman við annan heimildaflokk, þ.e. íslensk tollskjöl. Ef ekki væri öðrum heimildaflokkum til að dreifa en kaupmannaskýrslunum, auk dönsku verslunarskýrslanna, þá væri erfitt að festa hendur á umfangi vanhaldanna. En íslensku tollskjölin gera það einmitt mögulegt.

Þessi íslensku tollskjöl um útflutninginn nefndust útflutningsgjaldareikningar og hófst færsla þeirra árið 1882. Tildrög þeirra voru þau að með gerð þeirra átti að láta nokkuð renna inn í landið af arði þeim sem útlenskir kaupmenn á Íslandi og fiskimenn annarra þjóða höfðu af veiðum á Íslandsmiðum. Hvort tveggja var að landsmenn nutu einskis af þessum veiðum, þar sem aflinn var ekki borinn að landi til verkunar (þurrkunar), og boluðust jafnvel sjálfir af miðunum vegna aðgangshörku hinna útlensku. Kom fram óánægja með þetta í bænarskrá til Alþingis 1875 en ekki voru þó sett lög fyrr en 1881 um gjaldtöku af útflutningi sjávarfangs sem veitt var í íslenskri landhelgi.⁷ Náðu lögin einnig til fisks sem verkaður var á landi og fluttur út enda leysti útflutningsgjaldið af hólmi svokallað spítalagjald sem var nokkurs konar skattgreiðsla af veiddum afla, hvort heldur hann fór til innanlandsneyslu eða útflutnings, og var spítalagjaldið lagt í lækna sjóðinn.⁸

Gjaldtaka þessi var falin í hendur lögreglustjórum á landinu (sýslumönnum og bæjarfógetum) og báru þeir ábyrgð á því að enginn tollskyldur fiskútflutningur félli undan. Stóðu þeir síðan landsjóði skil á gjaldinu og gáfu skýrslur, þ.e. reikning ásamt ýmiss konar fylgiskjöllum, um innheimtuna. Fyrir þennan starfa fengu þeir ákveðinn hluta af innheimtugjaldinu (2%) og var þetta fyrirkomulag óneitanlega hvatning fyrir þá að hafa gott eftirlit með öllum fiskútflutningi.

Þessi tollskjöl mega teljast alláreiðanlegar heimildir og því frekar að farið var rækilega í saumana á reikningsskilum lögreglustjóranna af Hinni umboðslegu endurskoðun eins og hún hét hátíðlegu nafni, þ.e. endurskoðendum landssjóðs. Lengi framan af var þetta embætti í raun aðeins einn maður, Indriði Einarsson cand. polit., en seinna var starfsliði fjölgað.⁹

Áðurnefnd lög um útflutningsgjaldið voru sett 1881 en þau tóku gildi í ársbyrjun 1882. Fyrst þá er hægt að bera saman útflutning þess sjávarfangs, sem tilgreint var í lögnum, og sömu vörutegunda í kaupmannaskýrslunum. Hvað saltfiskinn varðar eru vanhöldin í kaupmannaskýrslunum yfirleitt í kringum 10% (oftast á bilinu 6-16%) á árunum 1882-1910. Einstaka ár eru vanhöldin fast að fjórðungi. Einsýnt var af þessum sökum að nota útflutningsgjaldareikningana frá og með 1882 (árið 1896 sýndu þó kaupmannaskýrslurnar meiri útflutning og var farið eftir þeim).

Útflutningsgjaldareikningarnir gera ekki einungis mögulegt að fá áreiðanlegri tölur frá og með 1882 heldur gefa þeir einnig færi á að geta sér til um vanhöldin fyrir tilkomu þeirra. Í töflu 2 í Töfluviðaukanum gerði ég því tilraun til að áætla vanhöldin í kaupmannaskýrslunum á árunum 1862-81. Í þessu sambandi er rétt að geta þess að sá möguleiki var reyndar athugaður hvort ekki væri hægt að nota dönsku verslunarskýrslurnar sem heimild um verslunina við Danmörku en kaupmannaskýrslurnar sem heimild um verslunina við önnur lönd. Við athugun á frumgögnum kaupmannaskýrslanna frá þessum árum kom í ljós að á þeim sést raunar til hvaða landa útflutningurinn fór, þ.e. hver næsta ákvörðunarhöfn skipanna var.¹⁰ En svo illa vill til að stór hluti skýrslanna virðist nú hafa glatast þó fáein ár séu heilleg að sjá (að visu eru skýrslurnar í hinni mestu óreiðu og erfitt að sjá hversu mikið af þeim hefur varðveist til þessa dags). Ógerlegt reyndist því að nota kaupmannaskýrslurnar til að festa hendur á útflutningnum til landa utan Danmerkur á þessu 20 ára tímabili.

Gerð kaupmannaskýrslanna var haldið áfram, alveg fram á þessa öld, og þær endurbættar annað slagið. Fyrirkomulaginu á töku þeirra og skilum var breytt mikið í ársbyrjun 1921 og eftir það urðu þær langtum áreiðanlegri. Þá varð einnig auðveldara að bera þær saman við útflutningsgjaldareikningana.¹¹ Síðar urðu tollskjöl heimild prentaðra verslunarskýrslna á Íslandi.

2.2. Prentaðar verslunarskýrslur

Hér að framan hef ég gert grein fyrir þeirri skýrslugerð um útflutninginn sem lögskipuð var á seinni helmingi 19. aldar og fram á þessa öld; þar eru helstu frumheimildirnar um utanríkisverslun Íslendinga. Nauðsynlegt er að kunna skil á þessari skýrslugerð svo að hægt sé að átta sig á hinum prentuðu verslunarskýrslum.

Upphafið að samfelldri útgáfu íslenskra verslunarskýrslna má rekja til Hins íslenska bókmenntafélags og *Skýrslna um landshagi*

á Íslandi sem félagið hóf útgáfu á um miðja 19. öld. Það ritsafn geymir margvíslegar skýrslur um hagi lands og lýðs og þar á meðal skýrslur um utanríkisverslunina. Þær samdi Sigurður Hansen er bjó í Kaupmannahöfn og var skrifari við Íslensku stjórnardeildina. Skýrslur Sigurðar eru allar byggðar á kaupmannaskýrslunum og taka fyrst til ársins 1849 og síðan 1855 en eftir það eru þær samfelldar.

Árið 1875 hættu *Skýrslur um landshagi* að koma út því þá hafði verið ákveðið að hefja á kostnað stjórnvalda útgáfu *Stjórnartíðinda* þar sem ýmiss konar landshagskýrslur myndu birtast framvegis. Kom það í hlut landshöfðingjaskrifstofunnar að taka saman verslunarskýrslur, eða fá menn til að taka þær saman, sem og aðrar skýrslur.¹²

Fyrstu árin eftir að lögin um útflutningsgjaldið voru sett (1881) voru útflutningsgjaldareikningarnir ekki bornir saman við kaupmannaskýrslurnar að neinu leyti. Það var ekki gert fyrr en árið 1890 og tók sá samanburður til árána 1886-89. Fyrst eftir að landshöfðingjaembættið tók við ábyrgðinni á verslunarskýrslunum fylgdi þeim engin umfjöllun og skýringar við þær voru í algjöru lágmarki en skýrslur Sigurðar Hansens í *Skýrslum um landshagi* voru allýtarlegar og vel gerðar. Frá og með skýrslunum fyrir árin 1880-82 fór gerð verslunarskýrslanna batnandi og kom það einkum fram í ýtarlegri skýringum, umfjöllun um áreiðanleika kaupmannaskýrslanna (með samanburði við útflutningsgjaldareikningana) og samanburði á helstu samtölum frá ári til árs.

Allmikil breyting var gerð á verslunarskýrslunum 1895 í kjölfar nýrra hagskýrslulaga sama ár. Aðalbreytingin var sú að krefjast ekki aðeins upplýsinga um þyngd eða stykkjafjölda inn- og útflutningsvaranna heldur líka upplýsinga um verðmæti þeirra. Jafnframt batnaði almennur frágangur verslunarskýrslanna með árunum.

Á fyrsta áratug þessarar aldar komst allmikið los og rót á frágang prentuðu skýrslanna, og er því stundum erfitt um samanburð milli ára. Ætlunin hefur greinilega verið að bæta skýrslurnar í ýmsum greinum en ekki var gert skipulagt átak í eitt skipti fyrir öll, heldur fíkrað sig áfram og gerðar tilraunir sitt á hvað. Þetta óskipulag tók þó enda nálægt 1910 og með tilkomu Hagstofu Íslands (stofnuð 1914 með lögum 1913) var úrvinnslunni komið í fastar skorður.

Allt fram til ársins 1908 voru prentuðu verslunarskýrslurnar eingöngu byggðar á kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningarnir aðeins teknir til samanburðar enda náðu þeir bara yfir fiskafurðir. Með öðrum orðum var mismunurinn ekki tekinn inn í

töflurnar heldur aðeins sýndur í inngangi skýrslanna, hálfpartinn til hliðar við efnið. Árið 1904 er þó undantekning en þá var það, sem útflutningsgjaldareikningarnir höfðu umfram, sett þegjandi og hljóðalaust inn í allar töflur skýrslanna.

Árin 1909 og 1910 var mismunurinn tekinn inn í aðaltöflurnar en ekki lagður saman við tölurnar úr kaupmannaskýrslunum, heldur settur í sérstakar línur aftast og verður því viðskila við hlutaðeigandi vörutegundir. Frá og með 1911 var allur mismunur á kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum tekinn inn í allar töflur skýrslanna. Með breytingum árið 1921 á skilum kaupmannaskýrslanna varð þessi munur á heimildaflokkunum sáralítill, þótt áfram væru þeir bornir saman, og kaupmannaskýrslurnar urðu því mjög áreiðanlegar eftir þetta. Prentaðar verslunarskýrslur frá og með 1911 mega því heita eins traustar og kostur er á.

Vanhöldin í kaupmannaskýrslunum (þ.e. verslunarskýrslunum) fyrir aldamótin eru trúlega nokkuð mismunandi eftir því hvaða vörur eða afurðir var um að ræða. Útflutningsgjaldareikningarnir leiða í ljós umtalsverð vanhöld flest ár á sjávarfangi og sjávarafurðum. Auk saltfisksins má þar einkum nefna síldarútflutning Norðmanna og afurðir af hvalveiðum þeirra. Lítið hefur verið gert að því að bæta fyrir þessa vankanta á hinum prentuðu verslunarskýrslum þegar frá er talið að Sveinbjörn Blöndal rannsakaði vanhöldin í útflutningi fjár á öldinni sem leið og kom fram með betri og áreiðanlegri tölur um sauðasöluna.¹³

Af yfirlitinu hér á undan er ljóst að gæta þarf margs í sambandi við notkun og túlkun elstu prentaðra verslunarskýrslna okkar Íslendinga. Þær eru ótraustar að sumu leyti og skekkja nokkuð samanburð við tölur frá þessari öld, þegar öll utanríkisverslunin komst á skýrslur. Því var ráðist í að betrubæa þessar tölur. Markmið mitt var að finna eins áreiðanlegar tölur um saltfiskútflutninginn á árunum 1862-1910 og kostur væri á og betrubæta þær tölur sem með þyrfti. Þar með er samt ekki fullyrt að hér séu bestu fáanlegar tölur lagðar fram. Útflutningur áranna 1862-81 er áætlaður og hugsanlega má bæta þær tölur með því að leita grannt í íslenskum og útlendum skjalasöfnum. Slík rannsókn yrði þó óhemju tímafrek og kom ekki til greina við útgáfu þessarar bókar. Einnig má vera að forsendur mínar í útreikningum um síðari árin ættu að vera aðrar og það kann að haggja niðurstöðutölum sums staðar. Þar eru skekkjumörkin þó lítil og víst er að þessar tölur eru réttari en þær sem verslunarskýrslurnar greina frá.

2.3. Mat á vanhöldum og skörðum

Eins og af töflunum má sjá eru elstu tölurnar frá árinu 1862. Ekki var unnt að hafa með góðu móti uppi á samfelldum tölum lengra aftur en til þessa árs, því fyrir þann tíma eru heimildir mjög skörðóttar. Þurfti ég raunar að geta sums staðar í eyður til þess að komast svo langt aftur en þó ekki meira en svo að tölurnar eiga að vera vel marktækar eins og áður segir.

Til að fá hugmynd um saltfiskútflutninginn á árunum fyrir 1862 mætti auðvitað geta sér til um hann í þeim tilfellum þar sem skýrslur vantar. Það er þó mjög vandasamt þegar í hlut eiga þau lög-sagnarumdæmi sem mest var flutt út frá, svo sem Reykjavík, Gullbringu- og Kjósarsýsla, Ísafjörður og Ísafjarðarsýsla. Áreiðanleiki útflutningstalnanna mundi í þeim tilvikum hvíla algjörlega á því hversu góðar forsendurnar væru. Ef ekki væri hægt að byggja áætlanirnar á sterkum líkum gætu þær verið mjög villandi og betur látnar ógerðar. Ég mat það svo að ég gæti ekki gert þetta fyrir umrædd ár og lét það því alveg vera þó ef til vill megj gera það eftir einhverjum leiðum.

Skal þá vikið að aðferðum mínum við að bæta fyrir vanhöld og skörð í kaupmannaskýrslunum. Með vanhöldum á ég við fisk sem er vantalin, þ.e. fiskfarma sem hafa fallið undan fyrir vangá eða skort á gögnum (verslunarbókum) þegar kaupmenn gerðu skýrslur sínar. Hér verður að benda á að kaupmenn höfðu engan hag af því að gefa upp minni útflutning en hann raunverulega var því skýrslunum var einungis safnað í upplýsingaskyni og þær voru ekki notaðar til að leggja neins konar skatt á kaupmenn eða toll á varninginn. Auk þessara vanhalda verður einnig minnst á nokkrar ágiskanir sem gera þurfti vegna skarða eða eyða í skýrslugerðinni, þ.e.a.s. þegar skýrslur hreinlega vantaði.

Fram til ársins 1881 og að því meðtöldu byggjast tölurnar á kaupmannaskýrslunum. Til að bæta fyrir þau vanhöld sem án efa eru á útflutningi saltfisks í skýrslunum hef ég sett fram áætlun um þau í einum dálki töflunnar. Er hún sú að kaupmannaskýrslurnar greini aðeins frá 90% útflutningsins, en 10% vanti. Þessi tala byggist á útreikningum á vanhöldum kaupmannaskýrslanna á árunum 1882-1910 sem gerðir voru með hjálp útflutningsgjaldareikninganna. Vanhöldin þessi ár voru mjög mismunandi, sjaldan minni en 6% og yfirleitt ekki yfir 16%. Stöku ár voru þó vanhöldin minni eða meiri og jafnvel upp í fjórðung. Eftirfarandi skýringartafla sýnir vanhöldin á hverju ári.

Skýringartafla. *Samanburður á útflutningsmagni saltfisks samkvæmt kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum 1882-1910*

Ár	Kaupmannaskýrsl.	Útflutn.-gjaldareikn.	Tonn Mismunur:	
			magn	hlutf. af útflgj.
1882	6 126	8 052	1 926	24 %
1883	7 612	10 086	2 474	25 %
1884	6 443	7 209	766	11 %
1885	4 856	5 735	879	15 %
1886	6 582	6 627	45	1 %
1887	7 452	8 091	639	8 %
1888	9 978	11 062	1 084	10 %
1889	9 690	10 949	1 259	11 %
1890	8 743	10 023	1 280	13 %
1891	7 370	7 998	629	8 %
1892	7 781	8 775	993	11 %
1893	13 320	14 240	920	6 %
1894	9 752	12 478	2 726	22 %
1895	9 608	11 015	1 408	13 %
1896	10 428	10 247	-181	-2 %
1897	11 769	12 502	733	6 %
1898	9 299	10 968	1 668	15 %
1899	10 725	11 399	674	6 %
1900	13 055	13 946	891	6 %
1901	13 510	13 944	434	3 %
1902	13 413	14 771	1 358	9 %
1903	14 370	15 596	1 225	8 %
1904	12 634	14 406	1 772	12 %
1905	14 630	16 459	1 828	11 %
1906	14 048	14 605	557	4 %
1907	13 880	15 292	1 412	9 %
1908	14 128	15 665	1 537	10 %
1909	15 842	18 766	2 925	16 %
1910	17 811	20 849	3 037	15 %
Meðaltal (óvegið):		11 %		
Miðgildi:		10 %		
Staðalfrávik:		6,214		

Heimildir: Halldór Bjarnason: *Áætlun um samsetningu blautfisks og þar með þyngd hans 1882-1910* (hdr. frá 19.7.1990). Tafla 2 í Töfluviðauka.

Eins og sjá má eru vanhöldin mjög mismikil en áætlun mín um 10% vanhöld ætti að vera nærri lagi. Ég valdi þessa tölu bæði út frá óvegna meðaltalinu (11%) og miðgildinu (10%) sem sjá má neðst í skýringartöflunni. Vanhöld upp á einn tíunda hluta eiga ekki að vera nein ofætlun þegar litið er á útflutninginn í heildina. En áhersla skal lögð á það að taka ber vanhaldatölurnar með fyrirvara, sum árin eru þær sjálfsagt of háar og önnur ár eru vanhöldin trúlega of lágt áætluð.

Um tímabilið 1882-1910 eru útflutningsgjaldareikningarnir notaðir sem heimild, að undanteknu einu ári, 1896. Þá sýna kaupmannaskýrslurnar meiri útflutning en reikningarnir og var því farið eftir þeim fyrrnefndu. Þarna er á ferðinni lítill munur, aðeins 2% (sbr skýringartöflu), og kann ég ekki að skýra þetta.

Aftasti dálkur töflu 2 sýnir hversu áætlanir mínar vegna skarða og vanhalds eru stórt hlutfall af heildarútflutningnum af landinu. Þetta er gert til þess að lesendur átti sig betur á því hversu stór óvissuþáttur áætlaðar tölur eru af öllum útflutningnum. Á árunum 1862-81 er ágiskunarhlutfallið alla jafna það sama, 10%, en árin 1863 og 1873-75 eru ágiskanirnar þó nokkru meiri. Ástæðurnar fyrir því eru að þessi ár vantar alveg skýrslur um útflutning frá nokkrum sýslum/verslunarstöðum.¹⁴ Vildi ég bæta úr þessu svo að tölurnar yrðu ekki óeðlilega lágar og gæfu ranga mynd af útflutningi þau ár. Eina leiðin var að áætla hann út frá útflutningi sömu staða eða sýslna árin á undan og eftir. Einnig reyndi ég að taka mið af árferðinu í veiðunum með því að skoða útflutning frá nálægum stöðum árin á undan og eftir.

Áætlanir af þessu tagi eru alltaf vandmeðfarnar og fór ég eins varlega í sakirnar og ég gat. Miðaði ég við það að taka lægstu skynsamlegustu tölu. Af umræddum fjórum árum eru áætlanir mínar mjög háar 1863 og 1875 en þá vantaði skýrslur frá einum stærstu útflutningsstöðum landsins.¹⁵ Þrátt fyrir þetta álít ég að útflutningurinn frá þessum stöðum sé ekki áætlaður óskynsamlega mikill.

2.4. Skreiðin tekin frá

Útflutningsgjaldareikningarnir hafa þann hæng á að með þurrkuðum saltfiski var talinn harðfiskur eða skreið öðru nafni. Þótt skreiðin hafi ekki vegið þungt í heildarmagninu þá vildi ég gera tilraun til þess að aðskilja hana frá saltfiskinum og gerði ég það með aðstoð kaupmannaskýrslanna. Í þeim er skreiðin aðskilin frá saltfiskinum og gat ég þannig reiknað út hlutfall hennar af samanlögðum útflutningi þessara afurða. Forsenda mín fyrir þessum útreikningi var

sú að skreiðin hlyti að hafa verið hlutfallslega svipuð að magni í báðum heimildaflokkunum.

2.5. *Blautfiskur*

Í töflu 2 eru tveir dálkar um saltfiskinn sjálfan, annar er um þurrkaðan fisk og hinn um óþurrkaðan fisk eða óverkaðan sem hann var kallaður þá en verður kallaður blautfiskur hér. Á árunum 1862-81 vantar tölur um útflutning blautfisks og orsökina fyrir þessu er eftirfarandi. Heimildirnar á þessum árum, kaupmannaskýrslurnar, greina aðeins frá afla landsmanna (sem var allur þurrkaður) en ekki frá þeim afla sem útlendingar veiddu á Íslandsmiðum og fluttu út blautan á eigin skipum (sjá nánar hér aftar). Ekki var byrjað að tilgreina útflutning blautfisks í sérdálki fyrr en 1886. Útflutningsgjaldareikningarnir, sem stuðst er við frá og með árinu 1882, höfðu aftur á móti sérstakan dálk um blautfisk („Fiskur hálfhertur, saltaður eða nýr“). Það er ástæðan fyrir því að skyndilega sést útflutningur blautfisks þá.

Að öreyndu mætti ætla að kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum bæri þokkalega vel saman um útflutning blautfisks, eftir að heimildirnar leyfa slíkan samanburð (1886). En því er ekki að heilsa, heldur er yfirleitt mikill munur og eru tölur útflutningsgjaldareikninganna hærri. Hlutfallslegur munur á heimildunum um blautfiskinn er svo óreglulegur eða sveiflukennndur að augljóst er að nokkurn hluta hans vantar iðulega í kaupmannaskýrslurnar.

2.6. *Mat á þyngd blautfisks*

Svo vill til að sín aðferðin hvor var viðhöfð við skráningu þurrfisks og blautfisks í skýrslum, bæði kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum. Þurrfiskurinn var veginn í pundum, en hinn talinn í stykkjum, nánar tiltekið hundrað stykkja einingum.¹⁶ Til að finna þyngd hans þurfti að áætla samsetninguna og fara hér á eftir útreikningar og útskýringar á forsendum þeirra. Blautfiskurinn var alla jafna lítill hluti af heildarútflutningi saltfisks, eins og sést í töflu 2, en einhvern veginn þurfti að finna þyngd hans og verður því að gera grein fyrir þeim útreikningum.

Fyrsta skrefið var að komast að því hverjir voru að stunda þessi viðskipti. Þeim virðist fremur lítill gaumur hafa verið gefinn í skrifum íslenskra manna en hér mun hafa verið á ferðinni sá fiskur sem

útlendingar með bækistöðvar á Íslandi, einkum Norðmenn og Færeyingar, veiddu við Ísland. Þetta var aðallega þilskipafiskur sem gert hafði verið að um borð og saltaður þar. Skipin komu hér að landi, meðal annars til að búa sig undir heimferðina, og aflinn var síðan þurrkaður í heimalandinu. Með veiði innan landhelgi Íslendinga urðu skipin skyldug að standa skil á útflutningsgjaldi, eins og áður er getið, og þannig rataði þessi fiskur á skýrslur.¹⁷ Síðar, um eða upp úr 1900, hófu íslenskar verslanir auk hinna erlendu að senda út blautfisk.¹⁸

Heimildir eru fáorðar um samsetningu aflans, en ekki er ósennilegt að hún hafi verið hin sama og þurrfisksins að öðru leyti en því að ufsi, keila og langa munu hafa verið sáralítill hluti aflans. Flest bendir til að þorskur hafi verið uppistaðan í aflanum þótt eitthvað hafi slæðst með af öðru. Í útreikningunum var að minnsta kosti gert ráð fyrir ýsu líka auk þorsks (bæði stórfisks/millifisks og smáfisks).¹⁹

Fyrsta skrefið var að áætla hlutdeild hverrar tegundar/stærðar um sig í blautfiskinum og þar mátti leggja þurrfiskinn til grundvallar. Í kaupmannaskýrslunum var smáfiskur þó talinn með ýsu á árunum 1882-90. Til að greina þarna á milli athugaði ég innbyrðis hlutfall smáfisks og ýsu á árunum á eftir (1891-1910) og reyndi að finna visst hlutfall sem hægt væri að nota við skiptinguna á árunum á undan. Þetta innbyrðis hlutfall var nokkuð á reiki frá ári til árs, en óvegið meðaltal sýndi að smáfiskurinn var að jafnaði 58% aflans og ýsa 42%.²⁰ Sundurliðaði ég smáfiskinn og ýsuna árin 1882-90 eftir þeim hlutföllum.

Eftir þessa útreikninga hafði ég í höndunum sumpart ágiskaðar tölur og sumpart órækar um útflutningsmagn (þyngd) þurrkaðs þorsks, smáfisks og ýsu 1882-1910. En þar sem blautfiskurinn var talinn í stykkjum, þá lá næst fyrir að breyta þessum tölum um heildarþyngd hverrar tegundar yfir í stykkjafjölda. Þar sem ég vissi um þyngd hverrar tegundar/stærðar um sig fullþurrkaðrar (stórfiskur/millifiskur ca 1,2 kg, smáfiskur ca 0,5 kg og ýsa ca 0,8 kg)²¹ þá fékkst stykkjafjöldi hverrar tegundar/stærðar. Út frá þeim stykkjafjölda reiknaði ég innbyrðis hlutföll og yfirfærði þá skiptingu á þann stykkjafjölda blautfisks sem útflutningsgjaldareikningarnir gáfu upp.²²

Hér hafði ég fengið sennilega ágiskun um samsetningu blautfisksins. Eftir var aðeins að margfalda saman þennan áætlaða stykkjafjölda hverrar tegundar/stærðar með þyngd þeirra upp úr salti en hún var þessi: stórfiskur/millifiskur ca 1,8 kg, smáfiskur ca 0,75 kg og ýsa ca 1,2 kg.²³ Þessar tölur eru miðaðar við fisk sem hefur fengið helmingsstöðu eða rúmlega það (miðað við fullstaðinn

fisk).²⁴ Er þá farið bil beggja því sumt af blautfiskinum hefur kannski verið blautara og annað þurrara en ógjörningur var að þessu sinni að grafast nánar fyrir um verkunarstig fisksins ef það er þá á annað borð mögulegt.

Við þessa útreikninga mína á þyngd blautfisksins reiknaði ég hvert ár sérstaklega, svo að sem mest nákvæmni fengist. Sveiflur í þyngd eða vænleika fisksins frá ári til árs hlutu að koma fram í blautfiskinum eins og þurrfiskinum, og þá var eðlilegt að reikna hvert ár fyrir sig. Komast hefði mátt af með ónákvæmari tölur, því hlutur blautfisksins var svo lítill af heildarútflutningnum en hitt þótti þó æskilegra. Rétt er samt að ítreka að þessar tölur eru einungis sennileg tilgáta eins og gefur að skilja.

Með þessum útreikningum reyndi ég að áætla þyngd blautfisksins eins nákvæmlega og unnt var. Í kaupmannaskýrslunum, frumgögnunum sjálfum, er blautfiskurinn reyndar stundum gefinn upp í þyngd en ekki stykkjafjölda. Höfundar prentuðu verslunarskýrslanna hafa því þurft að samræma þetta og þyngdareiningar þeirra eru nálægt þeim sem ég notaði. Óvegið meðaltal hvers blautfisks hjá mér 1882-1910 var 1,260 kg en dæmi má finna um að höfundar verslunarskýrslanna hafi reiknað hvern fisk 1,5 kg.²⁵ Hygg ég að einingaviðmiðun mín sé því heldur í lægri kantinum, ef eitthvað er, svo að niðurstöður mínar ættu alls ekki að vera neinar ofáætlanir.

Til að lesendur átti sig betur á því hversu stór óvissuþáttur þyngdarútreikningar mínir á blautfiskinum eru af heildarútflutningnum skal bent á síðasta dálk töflu 2, en þar er hlutfallið sýnt. Augljóst er að hvort heldur blautfiskurinn væri áætlaður léttari eða þyngri, þá hefði það að jafnaði lítil áhrif á heildarniðurstöðuna. Enginn vafi er því að útflutningstölurnar frá og með 1882 eru mjög traustar.

2.7. Labradorfiskur

Eins og rakið er í kafla V.2.d í þessu riti hófst upp úr 1893 útflutningur á svokölluðum Labradorfiski sem var hálfþurrrkaður fiskur eða 3/4 þurrrkaður eins og það var kallað. Hins vegar er ógerlegt að festa hendur á útflutningsmagninu framan af því labri var ýmist talinn með þurrfiski eða blautfiski. Með verslunarskýrslunum 1904 (þ.e. kaupmannaskýrslunum) var að vísu byrjað að greina sérstaklega frá útflutningi „hálfverkaðs“ fisks en þó var hann skráður í stykkjafjölda (hundrað stykkja einingum) líkt og blautfiskurinn fram að því. Enda hverfur blautfiskurinn samtímis úr skýrslunum svo hér virðist helst um nafnbreytingu að ræða.

Eftirtektarvert er þó að það er aðeins í tvö ár, 1904-05, sem þessi fiskur er skráður í stykkjum og eftir það er hann hvorki gefinn upp í þyngd eða fjölda heldur aðeins verðmæti. Styður það grun um að þetta hafi verið hálfgert safnheiti yfir blautfisk, sem yfirleitt mun hafa verið talinn, og þurrkaðan Labradorfisk, sem var alltaf veginn. Það fær líka frekari staðfestingu í því að árið 1909 kallast þessi flokkur í verslunarskýrslunum „Fiskur óverk. og hálfv.“ og einungis verðmæti hans gefið upp. Það er loks með verslunarskýrslunum 1910 að skilið er á milli blautfisks („óverkaðs“) og hálfverkaðs fisks, þ.e. labra. Er bæði þyngd og verðmæti labrans gefin upp en einungis verðmæti blautfisksins.

Þetta eru ástæðurnar fyrir því hve fátæklegar upplýsingar eru um Labradorfiskinn í töflu 3 í Töfluviðauka. Það eitt er víst að flest eða öll árin frá 1893 var Labradorfiskur fluttur út (þess vegna er settur þrípunktur í þennan dálk) og einungis einu sinni má fullyrða með nokkurri vissu að útfluttur „hálfverkaður“ fiskur hafi í raun verið labri. Það var til Ítalíu árið 1905 eins og taflan sýnir. Nær óhugsandi er að blautfiskur hafi verið fluttur þangað enda fór þessi „hálfverkaði“ fiskur að öðru leyti til Danmerkur, Noregs eða Bretlands og gæti mjög vel hafa verið blautur þótt eitthvað hafi verið af labra innan um.

3. Saltfiskútflutningur 1895-1910

Tafla 3 í Töfluviðaukanum sýnir hverjar voru helstu viðskiptaþjóðir Íslendinga í saltfiskútflutningnum á árunum 1895-1910. Ekki var hægt að fara lengra aftur í tímann af því að aðalheimildirnar, sem að þessu sinni voru kaupmannaskýrslurnar, sýna ekki útflutning til einstakra landa fyrr en frá og með 1895.

Eins og að framan hefur verið rakið eru allnokkur vanhöld í kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningarnir hafa að geyma hærri tölur (árið 1896 er undantekning). Hef ég skipt því magni sem reikningarnir höfðu fram yfir kaupmannaskýrslurnar á þessar þjóðir eftir þeirri hlutdeild sem þær áttu í útflutningnum á hverju ári fyrir sig samkvæmt kaupmannaskýrslunum. Verða þannig til síðustu dálkar töflunnar og eiga þeir að gefa réttari mynd af útflutningi viðkomandi verkunartegunda, heldur en tölur kaupmannaskýrslanna einna. Í prentuðu verslunarskýrslunum 1903-09 voru reyndar gerðar tilraunir til að áætla til hvaða landa mismunurinn á reikningunum og kaupmannaskýrslunum færi. Þær ágiskanir eru samt ekki sambærilegar innbyrðis og er ekki farið eftir þeim í töflu 3.

4. Hlutdeild saltfisks í verðmæti vöruútflutnings 1880-1940

Markmiðið með töflu 5 í Töfluviðaukanum var að finna hlutdeild saltfisksins í vöruútflutningsverðmætum – skerf hans í öflun gjald-eyristekna fyrir þjóðarbúið. Aðalatriðið var með öðrum orðum að fá vitneskju um hlutfallslegt vægi hans í útflutningsverðmætinu. Til þeirra hluta var vel hægt að styðjast við ónákvæmar tölur – svo fremi að allar tölurnar væru hlutfallslega „jafn“ ónákvæmar, að ekki væri kerfisbundin skekkja eða slagsíða í talnasafninu.

Því er þetta tekið fram að þótt vanhöld og skörð séu í tölunum um verðmæti saltfiskútflutningsins í kaupmannaskýrslunum, þá eru líka vanhöld og skörð í tölunum um útflutning annarra afurða og annars varnings. Ef vanhöldin og skörðin væru hlutfallslega jafnmikil í saltfiskinum og öðrum útflutningi, þá gerðu þau ekkert til því að hlutfallið væri hið sama. En hér er sagt ef, vegna þess að nokkuð víst er að vanhöldin og skörðin í kaupmannaskýrslunum eru mismikil eftir vörflokkum útflutningsins.

Til að fá sem sannasta hugmynd um hlutfallslegt vægi saltfisksins í útflutningsverðmætinu var því eðlilegast að nota tölur úr kaupmannaskýrslunum og verðmætisútreikninga höfunda verslunarskýrslanna. Hvort tveggja eru óáreiðanlegar heimildir, en þetta var skásti kosturinn við þessar kringumstæður.

Af þessari ástæðu er ekki hægt að kalla tölurnar fram til 1910 í þessari töflu annað en ónákvæma tilraun til að áætla hlutdeild saltfiskverðmætisins í útflutningnum. Þrátt fyrir það hygg ég að hún gefi ekki mjög ranga mynd af hlutdeild saltfisksins í útflutningsverðmætinu, svo fremi að gert sé ráð fyrir dálítið rúmum skekkjumörkum framan af. Engum getum verður samt leitt að því hversu mikil þau ættu að vera. Frá og með 1911 eru tölurnar mjög traustar og hlutfallið líka.

- 1 Hbs. Jón Ármann Héðinsson: *Útflutningur á saltfiski frá 1901-1951*, 28-9. Þess ber þó að geta að fyrri taflan er ekki fullkomlega rétt í alla staði svo tölurnar nýtast einkum til að fá grófa hugmynd um skiptinguna. – Hér má raunar líka benda á töflur eftir Jón P. Ólafsson en þar er útflutningur þunnilda sýndur sérstaklega. Sjá Jón P. Ólafsson: „Árlegur útflutningur matsskyldra sjávarafurða hjá Fiskmati ríkisins árin 1901-1973“.
- 2 „Verzlan á Íslandi árin 1871 og 1872“, 823. Sjá einnig inngang dönsku verslunarskýrslanna í hagskýrsluritröðinni *Statistisk Tabelværk*.
- 3 *Lovsamling* VII, 482, 557-8.
- 4 Í verslunarskýrslunum í *Skýrslum um landshagi* má sjá hvernig skilin hafa verið frá 1856 til 1872.
- 5 *Lovsamling* XVIII, 380-81.
- 6 Sjá verslunarskýrslur annars vegar í *Statistisk Tabelværk* og hins vegar í *Skýrslum um landshagi*. Sbr. „Verzlan á Íslandi árin 1871 og 1872“, 823.
- 7 *Stjórnartíðindi* 1875, 2. p., 272; 1877, 2. p., 8, 11; 1881 A, 58-62.
- 8 *Stjórnartíðindi* 1881 A, 58, 60-61. *Tíðindi um stjórnarmálefni Íslands* III, 271-2.
- 9 Bjarni Jónsson: *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, 217. *Alþingismannatal 1845-1975*, 191. Indriði Einarsson: *Séð og lifað*, 195, 209-210, 251, 291.
- 10 Þ.Í. Ísl. stjð. V.IV.2-4 Verslun og siglingar 1858-69. Þ.Í. Landsh., séröskjur 33. Verslunarskýrslur I-XII (1870-81).
- 11 *Verslunarskýrslur* 1921, 5*-6*.
- 12 Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* I, 485, 486.
- 13 Sveinbjörn Blöndal: *Sauðasalan til Bretlands*. Rv. 1982.
- 14 Í þessu sambandi má geta að frá og með 1873 er útflutningurinn í prentuðu verslunarskýrslunum tilgreindur eftir verslunarstöðum, ekki sýslum. Sést þá stundum að skýrslur vantar frá einstaka stað. Þar sem skýrslurnar frá árunum á undan 1873 eru fyrir hverja sýslu, er ekki hægt að sjá af þeim hvernig heimtur hafa verið. Víst er þó að stundum hefur skýrslur vantað og eru tölur áranna 1862-72 af þeirri ástæðu heldur í lægri kantinum; við því er samt ekkert að gera þar sem megnið af frumgögnum kaupmannaskýrslanna virðist hafa glatast (sbr kaflann Frumgögnin (skjallegar heimildir) hér framar). En þessar vantunar munu vegast eitthvað upp á móti vöntunum frá og með 1873 og þegar á allt er litið jafnast þetta sennilega út.
- 15 Nánar tiltekið vantaði skýrslur frá eftirtöldum stöðum (áætlað magn innan sviga): Árið 1863 frá Gullbringu- og Kjósarsýslu að undanteknum Reykjavíkurkaupstað (8.000 skip pund). Árið 1873 frá Vestmannaeyjum (698 skip pund) og Þingeyri við Dýrafjörð (600 skip pund). Árið 1874 frá Flatey á Breiðafirði (20 skip pund). Árið 1875 frá Búðum (27 skip pund), Ólafsvík (600 skip pund), Þingeyri við Dýrafjörð (500 skip pund), Flateyri við Öndarfjörð (350 skip pund) og Ísa-fjarðarkaupstað (7.000 skip pund). 1 skip pund = 160 kg.
- 16 Full ástæða er til þess að benda hér á slæmar villur eða mistök í prentuðu verslunarskýrslunum varðandi tölur um blautfiskinn, því þær leiða lesandann á villigötur. Þessi mistök er að finna í samanburðartölum *Stjórnartíðinda* á kaupmannaskýrslunum og útflutningsgjaldareikningunum og snerta árin 1886-87, 1890 og 1895-99. Samkvæmt eyðublaðinu undir útflutningsgjaldareikningana átti að skrá blautfisk í stykkjum (nánar tiltekið í hundrað stykkja einingum) en þurrkaðan saltfisk (og harðfisk) eftir þyngd (*Stjórnartíðindi* 1882 B, 121). Sama regla gildi við gerð kaupmannaskýrslanna.

Við samantekt og gerð verslunarskýrslanna til prentunar hefur fiskatalið stundum verið tekið sem pund og öfugt; við þetta komust villurnar inn. Á fyrrgreindum árum er því ýmist stykkjatalið tekið sem pund eða pundin álitin stykkjatal. Er svo að sjá að ekki hafi sömu menn tekið saman töflurnar og skrifað inngang. Önnur skýring finnst varla á því hvernig þetta gat snúist svona við í meðförunum á þeim sem unnu að úrvinnslunni á skýrslunum.

Réttur skilningur á tölunum er þessi: Blautfiskurinn í útflutningsgjaldareikningunum er sýndur í hundrað stykkja einingum hvað sem dálkafyrirsagnir í prentuðu verslunarskýrslunum segja. Sama á við blautfiskinn í kaupmanna-

- skýrslunum nema árin 1886-87 og 1890 en þá var stykkjafjöldinn umreiknaður í pund.
- 17 Kari Shetelig Hovland: *Norske seilskuter*, 84-111. Jóan Pauli Joensen: *Folk og fisk*, 59-61, 77. John F. West: *Færøerne*, 121. Sámal Johansen: *Til lands*, 9-11 o.v. *Stjórnartíðindi* 1881 A, 58 (1. gr.), 59 (3. gr.).
 - 18 Friðrik G. Olgeirsson: *Hundrað ár í Horninu* [I], 92. ÞÍ. Landsh., séröskjur 33. Verslunarskýrslur XLIV-LV (1895-1900).
 - 19 Ólafur Davíðsson: „Þilskipaveiðar“, 29, 35, 38-9. Sjá líka tilvitnaðar bækur Kari Sheteligs Hovlands og Sámals Johansens hér framar.
 - 20 Staðalfrávik í báðum tilvikum var 9,076.
 - 21 *Fiskiskýrslur* 1912, 12.
 - 22 Hlutfallsdreifing blautfisksins 1882-1910 var að jafnaði þessi: stór- og millifiskur 40,5%, smáfiskur 40,6%, ýsa 18,8%.
 - 23 *Fiskiskýrslur* 1912, 12.
 - 24 *Fiskiskýrslur* 1912, 12. Jónas Bjarnason: *Handbók fiskvinnslunnar. Saltfiskverkun*, 23.
 - 25 ÞÍ. Landsh., séröskjur 33. Verslunarskýrslur XXII (1886).

Tafla 1. *Útflutningsmagn saltfisks frá 17. öld til miðrar 19. aldar:
Afurðategundir*

ALLS ÚTFLUTT										Tonn
Ár	Purr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó)*	Alls	Ár	Purr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó)*	Alls	
1624	135	...	50	185	1776		424	125	549	
1625*	...	...	43	43	1777		411	79	490	
...					1778		650	71	721	
1630	33	...	16	49	1779		590	78	667	
...					1780		432	68	500	
1655**	...	...	...	...	1781		559	67	626	
...					1782		673	27	699	
1733	87	2	66	155	1783		574	76	650	
1734	124	2	72	198	1784		576	23	598	
1735	60	1	55	116	1759–63 ***		42	36	78	
1736	52	1	47	99	1764–73 ***		215	82	298	
1737	69	0	67	136	1774–84 ***		509	75	584	
1738	58	1	64	123						
1739	37	0	31	68	1764–73 ***					
1740	56	1	73	130	Til Kaupmh.	73		...	...	
1741	44	1	45	90	Til útlanda	142		...	...	
1742	129	2	80	212	Alls	214		81	295	
1743	63	...	74	136	1774–84 ***					
1733–43***	71	1	61	133	Til Kaupmh.	62		...	...	
...					Til útlanda	325		...	...	
1753	38		54	92	Alls	387		77	463	
...					...					
1759	17		14	32	1788		...	40	...	
1760	60		60	120	1789		...	52	...	
1761	47		47	94	1790		...	86	...	
1762	37		27	63	1791		...	44	...	
1763	48		33	81	1792		...	55	...	
1764	32		57	89	1793		...	68	...	
1765	55		44	99	1794		...	55	...	
1766	145		82	226	1795		...	52	...	
1767	82		66	147	1796		...	53	...	
1768	203		64	267	1788–96 ***		...	56	...	
1769	224		120	345	...					
1770	236		77	313	1806	322	...	17	339	
1771	391		58	448	...					
1772	370		124	494	1816	209	...	10	219	
1773	415		132	547	...					
1774	394		95	489	1819	538	...	6	544	
1775	315		114	428	...					

Tafla 1, frh.

Tonn

ALLS ÚTFLUTT, frh.									
Ár	Þurr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó) [†]	Alls	Ár	Þurr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó) [†]	Alls
1840	2 203	...	...	2 203	1855				
...					Til Danm.	2 088	...	...	
1849	2 624	...	14	2 638	Til útl.	1 270	...	...	
...					Alls	3 358	...	...	3 358

[†] Tölurnar um tunnufiskinn sýna hreina (nettó) þyngd og því er heiltunnan reiknuð á 112 kg en ekki 128 kg; mismunurinn er þyngd tunnunnar sjálfrar. Sjá H.R. Grüner: *Haandbog for Handlende og Søfarende*, 375.

*) Auk þess voru fluttir út 5.220 fiskar sem bunkafiskur þetta ár.

**) Árið 1655 er tekið hér með til að gefa til kynna að til séu tölur frá því ári en heimildum ber ekki vel saman um magnið (sjá Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 692, og Skúli Magnússon: *Forsøg til en kort Beskrivelse*, 102 (2den Termin).

***) Tölurnar sýna útflutninginn á hverju ári til jafnaðar.

Heimildir:

Árin 1624, 1625, 1630, 1733–42: Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 674, 678, 696–7. Skúli Magnússon: *Forsøg til en kort Beskrivelse*, 102 (1te Termin). — Árin 1743, 1753, 1759–84 (frá ári til árs), 1788–96, 1819: *Sögulegar hagtölur*. Öbirt handrit, Hagstofu Íslands. — Árin 1764–73, 1774–84 (eftir ákvörðunarstað): *Forordning, angaaende den Islandske Handel og Skibsfart*, síðari hluti, 115, 178–9. — Árin 1806, 1816, 1840, 1849: „Verzlan á Íslandi árið 1849“, 79, 92. — Árið 1855: „Verzlan á Íslandi árið 1855“, 608.

Hundraðshlutar

ALLS ÚTFLUTT									
Ár	Þurr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó) [†]	Alls	Ár	Þurr-fiskur	Auka-afurðir (hnakka-kúlur)	Tunnu-saltaður fiskur (nettó) [†]	Alls
1624	73,0	...	27,0	100%	1738	47,0	0,8	52,2	100%
1625	...	...	...	...	1739	54,0	0,7	45,4	100%
...					1740	43,3	0,6	56,1	100%
1630	67,6	...	32,4	100%	1741	49,1	0,6	50,3	100%
...					1742	61,1	1,0	37,9	100%
1655	...	...	...	...	1743	46,0	...	54,0	100%
...					1733–43*	53,1	0,8	46,1	100%
1733	56,1	1,0	42,9	100%	...				
1734	62,6	1,0	36,3	100%	1753	41,4		58,6	100%
1735	51,6	0,9	47,6	100%	...				
1736	51,9	0,8	47,3	100%	1759	54,9		45,1	100%
1737	50,6	0,1	49,3	100%	1760	49,8		50,2	100%

Tafla 1, frh.

Hundraðshlutar

ALLS ÚTFLUTT, frh.

Ár	Þurr- fiskur	Auka- afurðir (hnakka- kúlur)	Tunnu- saltaður fiskur (nettó) †	Alls	Ár	Þurr- fiskur	Auka- afurðir (hnakka- kúlur)	Tunnu- saltaður fiskur (nettó) †	Alls
1761	49,9		50,1	100%	1782		96,2	3,8	100%
1762	58,0		42,0	100%	1783		88,4	11,6	100%
1763	58,9		41,1	100%	1784		96,2	3,8	100%
1764	35,8		64,2	100%	1759–63*		53,5	46,5	100%
1765	55,5		44,5	100%	1764–73**		72,3	27,7	100%
1766	64,0		36,0	100%	1774–84**		87,2	12,8	100%
1767	55,4		44,6	100%	...				
1768	76,1		23,9	100%	1764–73**		72,6	27,4	100%
1769	65,2		34,8	100%	1774–84**		83,5	16,5	100%
1770	75,3		24,7	100%	...				
1771	87,2		12,8	100%	1806	95,0	...	5,0	100%
1772	74,8		25,2	100%	...				
1773	75,9		24,1	100%	1816	95,4	...	4,6	100%
1774	80,7		19,3	100%	...				
1775	73,4		26,6	100%	1819	98,9	...	1,1	100%
1776	77,2		22,8	100%	...				
1777	83,9		16,1	100%	1840	100,0	...	...	100%
1778	90,2		9,8	100%	...				
1779	88,4		11,6	100%	1849	99,5	...	0,5	100%
1780	86,4		13,6	100%	...				
1781	89,3		10,7	100%	1855	100,0	...	...	100%

*) Tölurnar sýna útflutninginn á hverju ári til jafnaðar.

† Hér eru tvær talnaraðir fyrir árin 1764–73 og

1774–84. Þær efri eru úr *Sögulegum hagtölum* (Hagstofu Íslands) en hinar neðri úr *Forordning, angaaende den Islandske Handel*.

Tafla 2. *Útflutningsmagn saltfisks 1862–1910: Afurðategundir*

Tonn

ALLS ÚTFLUTT

Ár	Purr- fiskur	Áætluð van- höld og skörð (a)	Blaut- fiskur (b)	Samtals útflutt (c)	Hlutfall áætlana af heildarútfl. {(a/c)x100 ; {(b/c)x100}
1862	3 010	334	...	3 344	10,0%
1863	2 440	1 693	...	4 134	41,0%
1864	2 862	318	...	3 180	10,0%
1865	1 326	147	...	1 473	10,0%
1866	1 752	195	...	1 947	10,0%
1867	3 648	405	...	4 054	10,0%
1868	1 880	209	...	2 089	10,0%
1869	2 384	265	...	2 648	10,0%
1870	3 754	417	...	4 171	10,0%
1871	4 161	462	...	4 624	10,0%
1872	3 656	406	...	4 062	10,0%
1873	3 290	597	...	3 887	15,4%
1874	4 337	485	...	4 822	10,1%
1875	2 969	1 837	...	4 805	38,2%
1876	3 436	382	...	3 818	10,0%
1877	4 066	452	...	4 518	10,0%
1878	5 527	614	...	6 141	10,0%
1879	6 100	678	...	6 778	10,0%
1880	8 171	908	...	9 078	10,0%
1881	7 119	791	...	7 910	10,0%
1882	7 185	...	867	8 052	10,8%
1883	8 751	...	1 334	10 086	13,2%
1884	6 269	...	939	7 209	3,0%
1885	5 201	...	534	5 735	9,3%
1886	6 264	...	362	6 627	5,5%
1887	7 874	...	217	8 091	2,7%
1888	10 452	...	611	11 062	5,5%
1889	10 221	...	728	10 949	6,6%
1890	9 353	...	669	10 023	6,7%
1891	7 902	...	96	7 998	1,2%
1892	613	...	162	8 775	1,8%
1893	13 855	...	385	14 240	2,7%
1894	12 366	...	112	12 478	0,9%
1895	10 861	...	154	11 015	1,4%
1896	10 364	...	52	10 416	0,5%
1897	12 473	...	29	12 502	0,2%
1898	10 886	...	82	10 968	0,7%
1899	11 374	...	25	11 399	0,2%
1900	13 852	...	93	13 946	0,7%
1901	13 388	...	557	13 944	4,0%
1902	14 636	...	134	14 771	0,9%
1903	15 343	...	253	15 596	1,6%
1904	13 851	...	556	14 406	3,9%

Tafla 2, frh.

Tonn

ALLS ÚTFLUTT, frh.

Ár	Purr- fiskur	Áætluð van- höld og skörð [a]	Blaut- fiskur (b)	Samtals útflutt (c)	Hlutfall áætlana af heildarútfl. [(a/c)x100 ; (b/c)x100]
1905	15 948	.	511	16 459	3,1%
1906	14 283	.	322	14 605	2,2%
1907	14 851	.	441	15 292	2,9%
1908	15 133	.	532	15 665	3,4%
1909	18 232	.	534	18 766	2,8%
1910	19 903	.	946	20 849	4,5%

*) Þessar tölur eru áætlaðar því útflutningsmagn blautfisks, sem kallaður var óverkaður fiskur, var gefið upp í stykkjatali í útflutningsgjaldareikningunum. Nánari skýringar á því hvernig heildarþungi fisksins var reiknaður út má finna í innangi Töfluviðaukans.

Skýringar:

Tölur árunna 1862–81 og 1896 eru teknar eftir svonefndum kaupmannaskýrslum. Árin 1882–95 og 1897–1910 eru tölurnar hins vegar teknar eftir útflutningsgjaldareikningum og fylgiskjöllum þeirra. Með samanburði þessara skýrsluflokka á árunum 1882–1910 sést að alltaf voru nokkur vanhöld í skýrslum kaupmanna (nema 1896) og námu þau oftast milli 6% og 16%, einstaka ár þó heldur minna eða mun meira (allt upp í fjórðung). Þess vegna er óhætt að hækka tölur árunna 1862–81 og er 10% hækkun sennilega ekki of mikil.

Við tölurnar um áætluðu vanhöldin er bætt við ágiskunum um útflutt magn frá verslunarstöðum sem engar skýrslur voru til frá (þ.e. skörðin). Fyrir árið 1863 eru það 1.280 tonn, árið 1873 208 tonn, árið 1874 3 tonn og árið 1875 1.356 tonn.

Labradorfiskur, sem kom fram á sjónarsviðið laust fyrir aldamótin, mun ýmist talinn með þurrfiski eða blautfiski. (Nánari umfjöllun um þessi atriði er í innangi Töfluviðauka.)

Heimildir:

„Verzlan á Íslandi árin 1856–1863“, 524. — „Verzlan á Íslandi árin 1864 og 1865“, 76, 80. — „Verzlan á Íslandi árið 1866“, 360. — „Verzlan á

Íslandi árið 1867“, 608. — „Verzlan á Íslandi árið 1868“, 882. — „Verzlan á Íslandi árið 1869“, 184. — „Verzlan á Íslandi árið 1870“, 414. — „Verzlan á Íslandi árin 1871 og 1872“, 780, 788. — „Skýrslur um verzlan á Íslandi árin 1873–1875“, 85. — „Verzlunarskýrslur [fyrir árin 1876–1877]“, 37–8. — „Verzlunarskýrslur [árin 1878 og 1879]“, 57. — ÞÍ. End. C.VII. Útflgj. 5–8 (1882–85). — *Fiskiskýrslur* 1912, 12. — „Verzlunarskýrslur [fyrir árin 1880–1882]“, 91–2. — „Verzlunarskýrslur [1883–1884]“, 50. — „Verzlunarskýrslur 1885“, 81. — „Verzlunarskýrslur 1886 og 1887“, 80–81, 107–8. — „Verzlunarskýrslur 1888 og 1889“, 64–5, 98–101. — „Verzlunarskýrslur 1890“, 13–14, 38. — „Verzlunarskýrslur 1891“, 89–90. — „Verzlunarskýrslur [1892 og 1893]“, 17, 37. — „Verzlunarskýrslur 1894“, 76–7, 106–9. — „Verzlunarskýrslur 1895“, 277, 287. — „Verzlunarskýrslur 1896“, 320, 333. — „Verzlunarskýrslur 1897“, 173, 183. — „Verzlunarskýrslur 1898“, 205, 215. — „Verzlunarskýrslur 1899“, 421, 432, 435–6. — „Verzlunarskýrslur 1900“, 353, 363. — „Verzlunarskýrslur 1901“, 379, 391. — „Verzlunarskýrslur 1902“, 387, 398. — ÞÍ. End. C.VII. Útflgj. 26 (1903). — „Verzlunarskýrslur 1903“, 255. — *Landshagsskýrslur* 1905. *Verzlunarskýrslur* 1904, 28–9, 76–94. — *Landshagsskýrslur* 1906. *Verzlunarskýrslur* 1905, ii, xxvi–xxvii. — ÞÍ. End. C.VII. Útflgj. 29–33 (1906–10). — *Landshagsskýrslur* 1907. *Verslunarskýrslur* 1906, xxx–xxxi. — *Landshagsskýrslur* 1908. *Verslunarskýrslur* 1907, xxx–xxxi. — *Verslunarskýrslur* 1908, xxxii–xxxiii. — *Verslunarskýrslur* 1909, xxvi–xxvii. — *Verslunarskýrslur* 1910, xxviii–xxix.

Tafla 2, frh.

Hundraðshlutar

ALLS ÚTFLUTT

Ár	Purr- fiskur	Blaut- fiskur	Alls	Ár	Purr- fiskur	Blaut- fiskur	Alls
1862	100	...	100%	1887	97,3	2,7	100%
1863	100	...	100%	1888	94,5	5,5	100%
1864	100	...	100%	1889	93,4	6,6	100%
1865	100	...	100%	1890	93,3	6,7	100%
1866	100	...	100%	1891	98,8	1,2	100%
1867	100	...	100%	1892	98,2	1,8	100%
1868	100	...	100%	1893	97,3	2,7	100%
1869	100	...	100%	1894	99,1	0,9	100%
1870	100	...	100%	1895	98,6	1,4	100%
1871	100	...	100%	1896	99,5	0,5	100%
1872	100	...	100%	1897	99,8	0,2	100%
1873	100	...	100%	1898	99,3	0,7	100%
1874	100	...	100%	1899	99,8	0,2	100%
1875	100	...	100%	1900	99,3	0,7	100%
1876	100	...	100%	1901	96,0	4,0	100%
1877	100	...	100%	1902	99,1	0,9	100%
1878	100	...	100%	1903	98,4	1,6	100%
1879	100	...	100%	1904	96,1	3,9	100%
1880	100	...	100%	1905	96,9	3,1	100%
1881	100	...	100%	1906	97,8	2,2	100%
1882	89,2	10,8	100%	1907	97,1	2,9	100%
1883	86,8	13,2	100%	1908	96,6	3,4	100%
1884	87,0	13,0	100%	1909	97,2	2,8	100%
1885	90,7	9,3	100%	1910	95,5	4,5	100%
1886	94,5	5,5	100%				

Tafla 3. Útflutningsmagn saltfisks 1895–1910: Lönd og verkunartegundir

										Tonn
FLUTT TIL DANMERKUR										
Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Purrf.	Labri	Blautf.	
1895	3 115	—	12	3 128	32,6%	460	3 574	—	14	3 588
1896	2 741	—	—	2 741	26,3%	—	2 741	—	—	2 741
1897	3 775	—	0	3 775	32,1%	235	4 010	—	1	4 010
1898	2 946	—	5	2 951	31,7%	530	3 475	—	6	3 481
1899	2 927	—	1	2 927	27,3%	184	3 110	—	1	3 111
1900	3 377	—	0	3 377	25,9%	233	3 609	—	0	3 610
1901	2 628	—	256	2 884	21,5%	112	2 730	—	266	2 996
1902	2 864	—	41	2 905	21,7%	300	3 159	—	45	3 205
1903	3 356	—	130	3 485	24,4%	322	3 665	—	142	3 807
1904	3 812	—	25	3 836	30,4%	538	4 346	—	28	4 375
1905	4 047	...	9	4 056	27,8%	519	4 566	...	10	4 576
1906	4 300	...	...	4 300	30,6%	170	4 471	...	...	4 471
1907	3 846	...	...	3 846	27,7%	391	4 237	...	...	4 237
1908	3 604	...	...	3 604	25,5%	392	3 996	...	...	3 996
1909	4 735	...	...	4 735	29,9%	874	5 609	...	...	5 609
1910	3 473	175	...	3 648	20,5%	622	4 066	205	...	4 270

										Tonn
FLUTT TIL NOREGS										
Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Purrf.	Labri	Blautf.	
1895	986	—	—	986	10,3%	145	1 131	—	—	1 131
1896	1 753	—	52	1 805	17,3%	—	1 753	—	52	1 805
1897	1 557	—	—	1 557	13,2%	97	1 654	—	—	1 654
1898	796	—	—	796	8,6%	143	939	—	—	939
1899	1 450	—	—	1 450	13,5%	91	1 542	—	—	1 542
1900	1 757	—	24	1 781	13,7%	123	1 879	—	26	1 904
1901	1 131	—	2	1 133	8,4%	44	1 175	—	3	1 177
1902	991	—	15	1 005	7,5%	104	1 093	—	16	1 109
1903	1 810	—	23	1 833	12,8%	169	1 977	—	25	2 003
1904	1 266	—	—	1 266	10,0%	178	1 444	—	—	1 444
1905	1 603	—	—	1 603	11,0%	205	1 808	—	—	1 808
1906	1 273	...	...	1 273	9,1%	50	1 323	...	...	1 323
1907	921	—	—	921	1,6%	94	1 015	—	—	1 015
1908	376	...	...	376	2,7%	41	416	...	...	416
1909	682	...	...	682	4,3%	126	807	...	...	807
1910	781	1	...	781	4,4%	133	914	1	...	915

Tafla 3, frh.

FLUTT TIL BRETLANDS										Tonn
Ár	Þurr- fiskur	Labra- dorf.	Blaut- fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Þurrf.	Labri	Blautf.	
1895	2 651	...	8	2 659	27,7%	391	3 041	...	9	3 050
1896	2 821	...	...	2 821	27,1%	—	2 821	...	...	2 821
1897	2 603	...	...	2 603	22,1%	162	2 765	...	...	2 765
1898	1 942	...	...	1 942	20,9%	349	2 291	...	...	2 291
1899	1 858	...	162	2 020	18,8%	127	1 975	...	172	2 147
1900	1 944	...	4	1 948	14,9%	134	2 078	...	4	2 082
1901	2 555	...	253	2 809	20,9%	109	2 655	...	263	2 918
1902	2 650	...	78	2 728	20,4%	281	2 924	...	86	3 009
1903	1 770	...	265	2 035	14,3%	188	1 934	...	289	2 223
1904	1 012	...	133	1 145	9,1%	161	1 154	...	151	1 305
1905	2 043	...	87	2 130	14,6%	273	2 305	...	98	2 403
1906	1 118	...	...	1 118	8,0%	44	1 163	...	...	1 163
1907	1 484	...	...	1 484	10,7%	151	1 635	...	...	1 635
1908	1 231	...	...	1 231	8,7%	134	1 365	...	...	1 365
1909	2 331	...	...	2 331	14,7%	430	2 761	...	...	2 761
1910	1 230	283	...	1 513	8,5%	258	1 440	331	...	1 771

FLUTT TIL SPÁNAR										Tonn
Ár	Þurr- fiskur	Labra- dorf.	Blaut- fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Þurrf.	Labri	Blautf.	
1895	1 712	—	—	1 712	17,8%	252	1 964	—	—	1 964
1896	1 843	—	—	1 843	17,7%	—	1 843	—	—	1 843
1897	2 180	—	—	2 180	18,5%	136	2 315	—	—	2 315
1898	2 044	—	—	2 044	22,0%	367	2 411	—	—	2 411
1899	2 460	—	—	2 460	22,9%	155	2 614	—	—	2 614
1900	3 227	—	—	3 227	24,7%	222	3 450	—	—	3 450
1901	3 949	—	—	3 949	29,4%	154	4 102	—	—	4 102
1902	3 258	—	—	3 258	24,3%	336	3 594	—	—	3 594
1903	3 209	—	—	3 209	22,5%	296	3 505	—	—	3 505
1904	4 142	—	—	4 142	32,8%	581	4 723	—	—	4 723
1905	4 079	—	—	4 079	28,0%	522	4 602	—	—	4 602
1906	4 595	—	—	4 595	32,7%	182	4 777	—	—	4 777
1907	4 521	—	—	4 521	32,6%	460	4 981	—	—	4 981
1908	5 381	...	—	5 381	38,1%	585	5 966	...	—	5 966
1909	5 077	...	—	5 077	32,1%	937	6 015	...	—	6 015
1910	6 850	47	—	6 897	38,7%	1 176	8 018	55	—	8 073

Tafla 3, frh.

										Tonn
FLUTT TIL ÍTALÍU										
Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Purrf.	Labri	Blautf.	
1895	1 072	—	—	1 072	11,2%	158	1 230	—	—	1 230
1896	1 067	—	—	1 067	10,2%	—	1 067	—	—	1 067
1897	1 382	—	—	1 382	11,7%	86	1 468	—	—	1 468
1898	1 206	—	—	1 206	13,0%	216	1 422	—	—	1 422
1899	1 470	—	—	1 470	13,7%	92	1 562	—	—	1 562
1900	2 176	—	—	2 176	16,7%	150	2 326	—	—	2 326
1901	1 541	—	—	1 541	11,5%	60	1 601	—	—	1 601
1902	2 683	—	—	2 683	20,0%	277	2 960	—	—	2 960
1903	3 254	—	—	3 254	22,8%	301	3 554	—	—	3 554
1904	2 245	—	—	2 245	17,8%	315	2 560	—	—	2 560
1905	2 544	18	—	2 562	17,6%	328	2 870	20	—	2 890
1906	2 761	—	—	2 761	19,7%	109	2 871	—	—	2 871
1907	1 603	...	—	1 603	11,6%	163	1 766	...	—	1 766
1908	2 310	...	—	2 310	16,4%	251	2 562	...	—	2 562
1909	2 382	...	—	2 382	15,0%	440	2 821	...	—	2 821
1910	2 213	1 324	—	3 536	19,9%	603	2 590	1 550	—	4 139

										Tonn
FLUTT TIL ANNARRA LANDA										
Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	%	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útflutt
							Purrf.	Labri	Blautf.	
1895	46	—	—	46	0,5%	7	53	—	—	53
1896	140	—	—	140	1,3%	—	140	—	—	140
1897	272	—	—	272	2,3%	17	289	—	—	289
1898	359	—	—	359	3,9%	64	423	—	—	423
1899	398	—	—	398	3,7%	25	423	—	—	423
1900	523	—	14	537	4,1%	37	560	—	14	574
1901	1 029	—	77	1 106	8,2%	43	1 069	—	80	1 149
1902	810	—	—	810	6,1%	84	894	—	—	894
1903	460	—	—	460	3,2%	43	503	—	—	503
1904	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1905	159	—	—	159	1,1%	20	180	—	—	180
1906	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1907	1 505	—	—	1 505	10,8%	153	1 658	—	—	1 658
1908	1 226	—	—	1 226	8,7%	133	1 360	—	—	1 360
1909	636	—	—	636	4,0%	117	753	—	—	753
1910	1 435	—	—	1 435	8,1%	245	1 680	—	—	1 680

Tafla 3, frh.

Tonn

ALLS ÚTFLUTT

Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	Áætluð vanhöld	Með vanhöldum:			Samtals útfutt
						Purrf.	Labri	Blautf.	
1895	9 583	...	20	9 603	1 412	10 992	...	23	11 015
1896	10 364	...	52	10 416	—	10 364	...	52	10 416
1897	11 768	...	0	11 769	733	12 501	...	1	12 502
1898	9 293	...	5	9 298	1 669	10 961	...	6	10 968
1899	10 562	...	163	10 725	674	11 226	...	173	11 399
1900	13 005	...	41	13 046	899	13 901	...	44	13 946
1901	12 833	...	589	13 422	522	13 332	...	612	13 944
1902	13 256	...	134	13 389	1 382	14 623	...	147	14 771
1903	13 859	...	418	14 277	1 319	15 139	...	457	15 596
1904	12 477	...	157	12 634	1 772	14 227	...	179	14 406
1905	14 476	18	96	14 590	1 868	16 330	20	108	16 459
1906	14 048	...	...	14 048	557	14 605	...	...	14 605
1907	13 880	...	...	13 880	1 412	15 292	...	...	15 292
1908	14 128	...	...	14 128	1 537	15 665	...	...	15 665
1909	15 842	...	...	15 842	2 925	18 766	...	...	18 766
1910	15 754	2 057	...	17 811	3 037	18 441	2 408	...	20 849

Hundraðshlutar

ALLS ÚTFLUTT

Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls	Ár	Purr-fiskur	Labra-dorf.	Blaut-fiskur	Alls
1895	99,8	...	0,2	100%	1903	97,1	...	2,9	100%
1896	99,5	...	0,5	100%	1904	98,8	...	1,2	100%
1897	100,0	...	0,0	100%	1905	99,2	0,1	0,7	100%
1898	99,9	...	0,1	100%	1906	100,0	...	...	100%
1899	98,5	...	1,5	100%	1907	100,0	...	...	100%
1900	99,7	...	0,3	100%	1908	100,0	...	...	100%
1901	95,6	...	4,4	100%	1909	100,0	...	...	100%
1902	99,0	...	1,0	100%	1910	88,5	11,5	...	100%

Skýringar:

Fyrstu þrír dálkarnir fyrir hvert land byggjast á tölum úr svokölluðum kaupmannaskýrslum en með samanburði þeirra og útflutningsgjaldareikninga má sjá vanhöldin í kaupmannaskýrslunum. Þar sem ekki er vitað til hvaða landa mismunurinn fór var honum skipt eftir þeim hlutföllum

sem fram koma í kaupmannaskýrslunum og sýna seinni dálkarnir fyrir hvert land þá útkomu.

Taka verður tölum um útflutning á þessum verkunartegundum með nokkrum fyrirvara því tölur um blautfisk eru áætlaðar eftir vissum út-reikningsreglum sem skýrðar eru í inngangi Töflu-

Tafla 3, frh.

viðauka og auk þess mun Labradorfiskur (labri) ýmist hafa verið settur með þurrfiski eða með blautfiski þar til hann fékk sérstakan dálk árið 1910. (Nánari skýringar á uppsetningu töflunnar má sjá í inngangi Töfluviðauka.)

Heimildir:

„Verzlunarskýrslur 1895“, 277. — „Verzlunarskýrslur 1896“, 320. — „Verzlunarskýrslur 1897“, 173. — „Verzlunarskýrslur 1898“, 205. — „Verzlunarskýrslur 1899“, 421, 435. — „Verzlunarskýrslur 1900“, 353. — „Verzlunarskýrslur 1901“, 379. — „Verzlunarskýrslur

1902“, 387. — ÞÍ. End. C.VII. Útflgj. 26 (1903). — „Verzlunarskýrslur 1903“, 255. — *Landsdagsskýrslur 1905. Verzlunarskýrslur 1904*, 28–9, 76–94. — *Landsdagsskýrslur 1906. Verzlunarskýrslur 1905*, xxvi–xxvii. — ÞÍ. End. C.VII. Útflgj. 29–33 (1906–1910). — *Landsdagsskýrslur 1907. Verslunarskýrslur 1906*, xxx–xxxi. — *Landsdagsskýrslur 1908. Verslunarskýrslur 1907*, xxx–xxxi. — *Verslunarskýrslur 1908*, xxxii–xxxiii. — *Verslunarskýrslur 1909*, xxvi–xxvii. — *Verslunarskýrslur 1910*, xxviii–xxix. — Skýringartafla í inngangi Töfluviðauka.

Tafla 4. *Útflutningsmagn saltfisks 1911–40: Lönd og afurðategundir*

Tonn

FLUTT TIL DANMERKUR

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	4 676	220	162	—	5 058	18,5%
1912	5 700	1 242	428	—	7 370	26,9%
1913	4 235	1 352	1 521	—	7 109	31,0%
1914	3 044	1 147	2 245	—	6 437	28,9%
1915	3 119	736	5 615	—	9 471	33,9%
1916	1 418	615	3 004	—	5 038	17,4%
1917	16	—	—	—	16	0,1%
1918	28	1	—	—	28	0,1%
1919	137	15	700	—	852	3,3%
1920	627	158	47	—	832	2,6%
1921	2 163	145	500	—	2 808	8,1%
1922	1 886	128	700	—	2 715	8,2%
1923	3 834	796	2 069	—	6 699	13,5%
1924	1 176	229	2 364	—	3 770	6,5%
1925	772	84	1 402	—	2 258	3,8%
1926	628	162	497	—	1 286	2,5%
1927	331	138	852	—	1 321	2,0%
1928	704	25	1 280	—	2 010	2,4%
1929	735	2	1 730	—	2 467	3,1%
1930	273	16	965	—	1 253	1,7%
1931	549	163	796	—	1 508	2,1%
1932	183	3	1 015	—	1 201	1,6%
1933	248	30	1 551	—	1 829	2,3%
1934	435	31	1 496	249	2 210	3,5%
1935	430	21	1 860	292	2 603	4,9%
1936	166	35	953	208	1 361	3,5%
1937	287	7	1 134	162	1 590	4,1%
1938	255	5	1 545	146	1 950	4,4%
1939	255	—	1 717	184	2 157	5,5%
1940	15	—	373	4	392	1,5%

Tonn

FLUTT TIL NOREGS

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	356	146	111	—	612	2,2%
1912	158	113	—	—	270	1,0%
1913	19	0	79	—	98	0,4%
1914	133	64	—	—	197	0,9%
1915	231	111	—	—	342	1,2%
1916	738	26	1 691	—	2 455	8,5%

Tafla 4, frh.

							Tonn
FLUTT TIL NOREGS, frh.							
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%	
1917	—	—	—	—	—	—	
1918	—	—	—	—	—	—	
1919	10	0	1	—	12	0,0%	
1920	72	—	—	—	72	0,2%	
1921	35	—	—	—	35	0,1%	
1922	82	—	4	—	86	0,3%	
1923	221	46	32	—	298	0,6%	
1924	90	80	25	—	195	0,3%	
1925	80	228	29	—	338	0,6%	
1926	182	37	104	—	324	0,6%	
1927	180	2	31	—	213	0,3%	
1928	240	—	35	—	275	0,3%	
1929	212	—	47	—	259	0,3%	
1930	13	—	38	—	169	0,2%	
1931	174	165	905	—	1 244	1,8%	
1932	59	—	11	—	70	0,1%	
1933	71	—	35	—	107	0,1%	
1934	109	—	1	—	109	0,2%	
1935	166	—	1 195	—	1 362	2,5%	
1936	121	—	—	0	121	0,3%	
1937	146	—	—	—	146	0,4%	
1938	91	—	8	7	106	0,2%	
1939	121	—	—	—	121	0,3%	
1940	6	—	—	—	6	0,0%	

							Tonn
FLUTT TIL BRETLANDS							
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%	
1911	2 594	584	1 083	—	4 261	15,6%	
1912	3 312	1 776	1 077	—	6 165	22,5%	
1913	2 701	808	296	—	3 805	16,6%	
1914	2 772	650	442	—	3 863	17,4%	
1915	5 367	647	2 036	—	8 050	28,8%	
1916	5 499	1 158	1 812	—	8 469	29,3%	
1917	4 192	534	2 125	—	6 850	43,7%	
1918	7 674	2 298	3 661	—	13 632	59,5%	
1919	5 319	691	2 578	—	8 588	33,6%	
1920	2 967	306	1 326	—	4 600	14,3%	
1921	1 871	206	4 427	—	6 503	18,7%	
1922	2 290	220	2 978	—	5 488	16,6%	
1923	2 923	558	2 699	—	6 180	12,5%	

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL BRETLANDS, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1924	1 465	637	6 569	—	8 671	14,9%
1925	1 109	335	11 823	—	13 268	22,4%
1926	1 971	692	4 787	—	7 449	14,6%
1927	1 731	201	9 888	—	11 820	17,9%
1928	3 262	236	18 044	—	21 542	25,8%
1929	2 077	219	14 209	—	16 505	20,6%
1930	1 074	221	9 737	—	11 033	15,3%
1931	989	256	2 858	—	4 102	5,8%
1932	818	268	4 527	—	5 614	7,3%
1933	869	88	2 853	—	3 810	4,9%
1934	843	141	3 357	—	4 341	6,8%
1935	1 799	43	5 062	—	6 903	12,9%
1936	1 120	10	5 410	0	6 540	16,9%
1937	4 986	403	5 090	—	10 478	26,8%
1938	6 296	257	8 058	—	14 610	33,0%
1939	295	7	6 166	—	6 468	16,5%
1940	618	11	4 499	167	5 295	19,7%

Tonn

FLUTT TIL SPÁNAR

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	9 556	—	—	—	9 556	35,0%
1912	8 416	165	—	—	8 582	31,3%
1913	5 154	112	—	—	5 266	22,9%
1914	6 349	292	—	—	6 641	29,8%
1915	6 323	706	9	—	7 039	25,2%
1916	8 035	83	—	—	8 119	28,1%
1917	5 066	598	—	—	5 664	36,1%
1918	6 793	293	—	—	7 087	30,9%
1919	10 024	200	—	—	10 225	40,0%
1920	18 438	220	248	—	18 906	58,9%
1921	15 245	322	59	—	15 626	44,8%
1922	16 982	1 911	94	—	18 987	57,4%
1923	22 477	1 824	92	—	24 394	49,2%
1924	24 367	4 318	279	—	28 965	49,9%
1925	26 302	4 165	105	—	30 572	51,7%
1926	23 157	5 347	—	—	28 504	56,0%
1927	31 753	3 377	201	—	35 332	53,6%
1928	31 174	5 299	940	—	37 413	44,7%
1929	29 967	4 855	2 192	—	37 013	46,1%
1930	26 278	6 451	1 536	—	34 265	47,4%

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL SPÁNAR, frh.						
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1931	25 775	3 781	977	—	30 533	43,1%
1932	24 843	4 719	849	—	30 410	39,8%
1933	26 350	7 346	625	—	34 321	43,7%
1934	12 810	5 392	212	—	18 415	28,8%
1935	10 890	1 802	150	—	12 842	24,0%
1936	2 322	391	—	—	2 713	7,0%
1937	578	—	—	—	578	1,5%
1938	5 500	—	—	—	5 500	12,4%
1939	15	—	—	—	15	0,0%
1940	4 194	2 350	—	—	6 544	24,3%

Tonn

FLUTT TIL ÍTALÍU						
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	2 354	2 627	—	—	4 981	18,2%
1912	1 108	2 385	—	—	3 493	12,7%
1913	1 823	3 195	—	—	5 018	21,9%
1914	1 527	3 569	94	—	5 190	23,3%
1915	690	2 623	142	—	3 455	12,4%
1916	1 108	3 221	16	—	4 345	15,0%
1917	238	1 017	—	—	1 255	8,0%
1918	336	515	—	—	850	3,7%
1919	1 509	3 935	304	—	5 748	22,5%
1920	3 485	1 709	1 448	—	6 642	20,7%
1921	4 201	3 332	1 321	—	8 854	25,4%
1922	1 439	2 726	827	—	4 992	15,1%
1923	2 232	5 784	2 646	—	10 662	21,5%
1924	2 964	6 093	5 433	—	14 491	25,0%
1925	2 608	2 894	4 571	—	10 074	17,0%
1926	2 093	5 993	4 210	—	12 296	24,1%
1927	1 494	9 770	5 250	—	16 513	25,0%
1928	1 540	8 600	7 042	—	17 182	20,5%
1929	1 795	7 527	7 502	—	16 824	21,0%
1930	2 110	8 963	5 927	—	17 000	23,5%
1931	2 312	12 158	7 764	—	22 235	31,4%
1932	1 923	14 229	6 363	—	22 516	29,5%
1933	2 363	12 935	3 984	—	19 283	24,6%
1934	2 369	12 071	2 086	—	16 526	25,9%
1935	2 099	4 618	1 046	—	7 762	14,5%

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL ÍTALÍU, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1936	536	7 672	483	—	8 690	22,4%
1937	407	2 650	4 520	1	7 578	9,4%
1938	154	8 595	4 269	—	13 018	29,4%
1939	876	3 539	6 288	—	10 703	27,4%
1940	987	6 067	388	—	7 442	27,7%

Tonn

FLUTT TIL GRIKKLANDS

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	—	—	—	—	—	—
1915	—	—	—	—	—	—
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—
1919	—	—	—	—	—	—
1920	6	109	—	—	115	0,4%
1921	—	—	—	—	—	—
1922	—	—	—	—	—	—
1923	81	—	—	—	81	0,2%
1924	67	42	—	—	108	0,2%
1925	—	—	—	—	—	—
1926	—	—	—	—	—	—
1927	—	—	—	—	—	—
1928	—	—	—	—	—	—
1929	39	—	59	—	97	0,1%
1930	—	—	18	—	18	0,0%
1931	—	45	521	—	566	0,8%
1932	100	1 009	1 243	—	2 352	3,1%
1933	—	1 760	454	—	2 214	2,8%
1934	—	170	—	—	170	0,3%
1935	—	—	92	—	92	0,2%
1936	—	225	—	—	225	0,6%
1937	—	—	—	—	—	—
1938	—	4	—	—	4	0,0%
1939	—	—	2 950	—	2 950	7,5%
1940	—	—	—	—	—	—

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL PORTÚGALS

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	—	—	—	—	—	—
1915	...	...	...	—	108	0,4%
1916	10	—	—	—	10	0,0%
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—
1919	—	—	—	—	—	—
1920	—	—	—	—	—	—
1921	191	—	—	—	191	0,5%
1922	587	—	—	—	587	1,8%
1923	567	2	477	—	1 046	2,1%
1924	557	2	324	—	883	1,5%
1925	718	—	368	—	1 086	1,8%
1926	503	—	—	—	503	1,0%
1927	389	—	—	—	389	0,6%
1928	2 795	474	460	—	3 729	4,5%
1929	4 942	—	—	—	4 942	6,2%
1930	5 597	27	678	—	6 303	8,7%
1931	8 356	0	2 107	—	10 463	14,8%
1932	13 238	—	899	—	14 137	18,5%
1933	14 977	137	1 600	—	16 714	21,3%
1934	15 818	1 078	2 260	—	19 156	30,0%
1935	16 778	—	—	—	16 778	31,3%
1936	13 037	621	—	—	13 659	35,3%
1937	10 830	—	1 500	—	12 330	31,5%
1938	—	—	3 250	—	3 250	7,3%
1939	9 227	—	1 757	—	10 984	28,1%
1940	4 139	—	—	—	4 139	15,4%

Tonn

FLUTT TIL BRASILÍU

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	—	—	—	—	—	—
1915	—	—	—	—	—	—

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL BRASÍLÍU, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—
1919	—	—	—	—	—	—
1920	10	—	—	—	10	0,0%
1921	5	—	—	—	5	0,0%
1922	28	—	—	—	28	0,1%
1923	11	—	—	—	11	0,0%
1924	—	—	—	—	—	—
1925	—	—	—	—	—	—
1926	6	—	—	—	6	0,0%
1927	78	—	—	—	78	0,1%
1928	479	—	—	—	479	0,6%
1929	364	—	—	—	364	0,5%
1930	140	—	—	—	140	0,2%
1931	48	—	—	—	48	0,1%
1932	2	—	—	—	2	0,0%
1933	26	—	—	—	26	0,0%
1934	67	35	—	—	102	0,2%
1935	980	—	44	—	1 023	1,9%
1936	922	115	—	—	1 037	2,7%
1937	1 322	9	—	—	1 331	3,4%
1938	2 527	—	—	—	2 527	5,7%
1939	2 826	—	—	—	2 826	7,2%
1940	1 682	—	—	—	1 682	6,3%

Tonn

FLUTT TIL KÚBU

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	—	—	—	—	—	—
1915	—	—	—	—	—	—
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—
1919	—	—	—	—	—	—
1920	—	—	—	—	—	—

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL KÚBU, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1921	—	—	—	—	—	—
1922	—	—	—	—	—	—
1923	—	—	—	—	—	—
1924	—	—	—	—	—	—
1925	—	—	—	—	—	—
1926	—	—	—	—	—	—
1927	6	—	—	—	6	0,0%
1928	—	—	—	—	—	—
1929	—	—	—	—	—	—
1930	—	—	—	—	—	—
1931	—	—	—	—	—	—
1932	—	—	—	—	—	—
1933	—	—	—	—	—	—
1934	1	—	—	—	1	0,0%
1935	73	—	—	—	73	0,1%
1936	890	2	—	—	892	2,3%
1937	1 550	—	—	6	1 556	4,0%
1938	1 324	—	—	—	1 324	3,0%
1939	1 007	—	—	—	1 007	2,6%
1940	953	—	—	—	953	3,5%

Tonn

FLUTT TIL ÞÝSKALANDS

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1911	—	—	—	—	—	—
1912	—	—	—	—	—	—
1913	—	—	—	—	—	—
1914	39	—	—	—	39	0,2%
1915	—	—	—	—	—	—
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—
1919	—	—	—	—	—	—
1920	—	2	—	—	2	0,0%
1921	—	—	—	—	—	—
1922	—	—	—	—	—	—
1923	22	7	2	—	31	0,1%
1924	—	—	—	—	—	—

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL ÞÝSKALANDS, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Alls	%
1925	—	—	1	—	1	0,0%
1926	15	—	—	—	15	0,0%
1927	184	—	—	—	184	0,3%
1928	131	—	15	—	146	0,2%
1929	56	—	100	—	156	0,2%
1930	30	8	279	—	317	0,4%
1931	19	—	67	—	86	0,1%
1932	100	—	22	—	122	0,2%
1933	72	—	—	—	72	0,1%
1934	—	—	20	9	29	0,0%
1935	16	—	—	54	69	0,1%
1936	13	—	4	151	168	0,4%
1937	13	—	0	263	276	0,7%
1938	1	—	1	190	193	0,4%
1939	—	—	—	123	123	0,3%
1940	—	—	—	—	—	—

Tonn

FLUTT TIL ANNARRA LANDA

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls	%
1911	1 725	631	515	—	—	2 871	10,5%
1912	989	442	128	—	—	1 558	5,7%
1913	1 099	500	75	—	—	1 674	7,3%
1914	168	9	—	—	—	176	0,8%
1915	65	0	53	—	—	118	0,4%
1916	6	—	467	—	—	473	1,6%
1917	363	5	1 524	—	—	1 892	12,1%
1918	7	1	1 294	—	—	1 302	5,7%
1919	3	—	147	—	—	150	0,6%
1920	72	7	854	—	—	932	2,9%
1921	688	2	152	—	—	842	2,4%
1922	140	0	51	—	5	196	0,6%
1923	70	—	76	—	—	147	0,3%
1924	48	—	915	—	—	962	1,7%
1925	43	—	1 498	—	—	1 540	2,6%
1926	13	—	532	—	—	546	1,1%
1927	21	—	102	—	—	123	0,2%
1928	53	0	804	—	—	857	1,0%
1929	2	—	1 580	—	—	1 582	2,0%

Tafla 4, frh.

Tonn

FLUTT TIL ANNARRA LANDA, frh.							
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls	%
1930	6	—	1 742	—	—	1 748	2,4%
1931	13	—	18	—	—	31	0,0%
1932	0	4	23	—	—	27	0,0%
1933	29	87	27	—	—	143	0,2%
1934	11	—	2 805	—	—	2 816	4,4%
1935	83	9	3 935	—	—	4 026	7,5%
1936	2 009	14	1 289	17	—	3 328	8,6%
1937	1 983	—	1 256	51	—	3 290	8,4%
1938	1 308	1	201	245	1	1 755	4,0%
1939	1 039	—	483	238	10	1 770	4,5%
1940	19	9	253	165	—	446	1,7%

Tonn

ALLS ÚTFLUTT						
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls
1911	21 261	4 208	1 871	—	—	27 340
1912	19 683	6 123	1 633	—	—	27 439
1913	14 716	6 275	1 971	—	—	22 961
1914	13 749	5 734	2 768	—	—	22 251
1915	15 354	4 913	7 685	—	—	27 952
1916	16 814	5 104	6 990	—	—	28 908
1917	9 874	2 154	3 649	—	—	15 677
1918	14 858	3 087	4 955	—	—	22 900
1919	17 002	4 842	3 731	—	—	25 574
1920	25 676	2 512	3 923	—	—	32 112
1921	24 399	4 007	6 458	—	—	34 864
1922	23 433	4 987	4 654	—	5	33 079
1923	32 438	9 016	8 094	—	—	49 548
1924	30 734	11 402	15 909	—	—	58 045
1925	31 633	7 707	19 797	—	—	59 136
1926	28 569	12 230	10 129	—	—	50 929
1927	36 167	13 488	16 324	—	—	65 978
1928	40 379	14 634	28 620	—	—	83 633
1929	40 189	12 603	27 418	—	—	80 210
1930	35 639	15 685	20 920	—	—	72 245
1931	38 234	16 567	16 015	—	—	70 816
1932	41 266	20 232	14 951	—	—	76 450
1933	45 006	22 383	11 130	—	—	78 520
1934	32 462	18 914	12 237	257	—	63 871

Tafla 4, frh.

Tonn

ALLS ÚTFLUTT, frh.

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls
1935	33 312	6 493	13 383	346	—	53 534
1936	21 137	9 084	8 138	376*	—	38 735
1937	22 102	3 068	13 500	483	—	39 154
1938	17 456	8 861	17 332	588	1	44 238
1939	15 660	3 546	19 362	546	10	39 124
1940	12 612	8 437	5 513	337	—	26 899

*) Hugsanlega gæti verið eitthvað af lúðuflökum meðal saltflakanna árið 1936 (sbr verslunarskýrslur 1934–35 og 1937–40) en lúða telst ekki til hefðbundinna saltfisktegunda.

Skýringar:

„Ósundurliðuðum“ saltfiski (1913–15, 1918) er skipt á viðkomandi verkunargreinar eftir hlutdeild þeirra innbyrðis. Árin 1914–15 reyndist nauðsynlegt að skipta af meiri nákvæmni, þ.e. að áætla fyrst útflutninginn til einstakra landa en skipta síðan eftir innbyrðis hlutföllum verkunargreina.

Úrgangsfiskur (1921–40) er talinn með þurr-fiski. „Labradorfiskur þveginn og pressaður“

(1932–38) og „Fiskur þveginn og pressaður“ (1940) er talinn með Labradorfiski.

Heimildir:

Verslunarskýrslur áráanna 1911, xxx–xxxi; 1912, 14–15; 1913, 14–15; 1914, 56; 1915, 58–9; 1916, 56; 1917, 50; 1918, 48; 1919, 55–6; 1920, 36–7; 1921, 63; 1922, 69; 1923, 70; 1924, 69; 1925, 74; 1926, 76; 1927, 74; 1928, 77; 1929, 77; 1930, 80–81; 1931, 79; 1932, 79; 1933, 87–8; 1934, 88–9; 1935, 87–8; 1936, 81–2; 1937, 85; 1938, 95–6; 1939, 94–5; 1940, 89–90. Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd*, 91 (um verkunarmáta útfluttra flaka 1934–35).

Hundraðshlutar

ALLS ÚTFLUTT

Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls
1911	77,8	15,4	6,8	—	—	100%
1912	71,7	22,3	5,9	—	—	100%
1913	64,1	27,3	8,6	—	—	100%
1914	61,8	25,8	12,4	—	—	100%
1915	54,9	17,6	27,5	—	—	100%
1916	58,2	17,7	24,2	—	—	100%
1917	63,0	13,7	23,3	—	—	100%
1918	64,9	13,5	21,6	—	—	100%
1919	66,5	18,9	14,6	—	—	100%
1920	80,0	7,8	12,2	—	—	100%
1921	70,0	11,5	18,5	—	—	100%
1922	70,8	15,1	14,1	—	0,0	100%

Tafla 4, frh.

						Hundraðshlutar
ALLS ÚTFLUTT, frh.						
Ár	Purr-fiskur	Labrador-fiskur	Blaut-fiskur	Flök	Auka-afurðir	Alls
1923	65,5	18,2	16,3	—	—	100%
1924	52,9	19,6	27,4	—	—	100%
1925	53,5	13,0	33,5	—	—	100%
1926	56,1	24,0	19,9	—	—	100%
1927	54,8	20,4	24,7	—	—	100%
1928	48,3	17,5	34,2	—	—	100%
1929	50,1	15,7	34,2	—	—	100%
1930	49,3	21,7	29,0	—	—	100%
1931	54,0	23,4	22,6	—	—	100%
1932	54,0	26,5	19,6	—	—	100%
1933	57,3	28,5	14,2	—	—	100%
1934	50,8	29,6	19,2	0,4	—	100%
1935	62,2	12,1	25,0	0,6	—	100%
1936	54,6	23,5	21,0	1,0	—	100%
1937	56,4	7,8	34,5	1,2	—	100%
1938	39,5	20,0	39,2	1,3	0,0	100%
1939	40,0	9,1	49,5	1,4	0,0	100%
1940	46,9	31,4	20,5	1,3	—	100%

Tafla 5. *Hlutdeild saltfisks í heildarverðmæti vöruútflutnings 1880–1940*

				Þúsundir kr.			
Ár	Verðmæti saltfisks	Verðm. vöru- útflutnings	Hlutdeild saltfisks	Ár	Verðmæti saltfisks	Verðm. vöru- útflutnings	Hlutdeild saltfisks
1880	2 004	6 717	30%	1911	8 906	15 691	56,8%
1881	2 249	7 350	31%	1912	8 759	16 558	52,9%
1882	2 266	6 104	37%	1913	8 703	19 128	45,5%
1883	3 106	5 627	55%	1914	8 853	20 830	42,5%
1884	1 665	4 298	39%	1915	13 938	39 633	35,2%
1885	1 304	4 285	30%	1916	16 410	40 107	40,9%
1886	1 515	3 624	42%	1917	10 943	29 715	36,8%
1887	1 343	3 002	45%	1918	19 601	36 920	53,1%
1888	2 373	3 952	60%	1919	32 484	75 014	43,3%
1889	2 663	4 898	54%	1920	35 160	60 512	58,1%
1890	2 614	5 034	52%	1921	31 636	47 504	66,6%
1891	2 847	5 640	50%	1922	28 082	50 599	55,5%
1892	1 885	4 449	42%	1923	32 410	58 005	55,9%
1893	3 227	6 212	52%	1924	52 502	86 310	60,8%
1894	2 760	6 602	42%	1925	49 114	78 640	62,5%
1895	2 437	5 851	42%	1926	29 528	53 070	55,6%
1896	2 329	6 590	35%	1927	33 066	63 153	52,4%
1897	2 599	5 943	44%	1928	48 763	80 006	60,9%
1898	2 078	5 453	38%	1929	47 210	74 196	63,6%
1899	3 343	6 452	52%	1930	36 227	60 096	60,3%
1900	3 888	8 474	46%	1931	25 313	48 009	52,7%
1901	3 890	7 869	49%	1932	27 272	47 785	57,1%
1902	4 219	8 745	48%	1933	30 678	51 833	59,2%
1903	4 401	7 901	56%	1934	24 263	47 854	50,7%
1904	4 890	9 877	50%	1935	20 764	47 772	43,5%
1905	5 455	10 533	52%	1936	14 719	49 642	29,7%
1906	5 204	9 971	52%	1937	16 061	58 988	27,2%
1907	5 700	11 498	50%	1938	17 289	58 607	29,5%
1908	5 077	9 180	55%	1939	17 282	70 536	24,5%
1909	4 944	11 531	43%	1940	19 987	133 030	15,0%
1910	6 375	12 376	52%				

Skýringar:

Rétt er að undirstrika að nokkuð vantar upp á að tölurnar fram til um 1910 geti talist nákvæmar. Um verðmæti saltfisksins er farið eftir prentuðum verslunarskýrslum (svokölluðum kaupmannaskýrslum) en í þær vantar nokkuð af saltfiskútflutningnum. Ágiskun mín er að þau vanhöld séu ekki minni en ca 10% til jafnaðar (sbr töflu 2). Á sama hátt eru sumar útflutningsvörur vantaldar í verslunarskýrslunum (s.s. sauðir) en skekkjan af völdum þess er óviss. Af þessu leiðir að skoða verður hlutfallstölur um verðmæti saltfisks í heildarvöruútflutningnum fram til um

1910 sem fremur ónákvæma vísbendingu. (Sjá nánar í inngangi Töfluviðauka.)

Heimildir:

„Verzlunarskýrslur [fyrir árin 1880–1882]“, 138–9. — „Verzlunarskýrslur 1885“, 99. — „Verzlunarskýrslur 1888 og 1889“, 105–6. — „Verzlunarskýrslur 1890“, 41. — „Verzlunarskýrslur 1894“, 113–14. — „Verzlunarskýrslur 1895“, 277, 8. — „Verzlunarskýrslur 1896“, 320, 322. — „Verzlunarskýrslur 1897“, 173, 174. — „Verzlunarskýrslur 1898“, 205, 206. — „Verzlunarskýrslur 1899“, 421, 422, 435. — „Verzlunarskýrslur 1900“,

Tafla 5, frh.

353, 354. — „Verzlunarskýrslur 1901“, 379, 381. — „Verzlunarskýrslur 1902“, 387, 388. — „Verzlunarskýrslur 1903“, 255, 256. — *Landshagsskýrslur 1905. Verzlunarskýrslur 1904*, 28–9, 32–3. — *Landshagsskýrslur 1906. Verzlunarskýrslur 1905*, xxvi–xxvii, xxx–xxxi. — *Landshagsskýrslur 1907. Verslunarskýrslur 1906*, xxx–xxxi, xxxiv–xxxv. — *Landshagsskýrslur 1908. Verslunarskýrslur 1907*, xxx–xxxi, xxxiv–xxxv. — *Verslunarskýrslur áráanna 1908*, xxxii–xxxiii, xxxvi–xxxvii; 1909,

xxvi–xxxi; 1910, xxviii–xxxiii; 1911, xxx–xxxv; 1912, 3, 14–15; 1913, 3, 14–15; 1914, 3, 21; 1915, 3, 20; 1916, 3, 20; 1917, 3, 19; 1918, 3, 19; 1919, 2, 18; 1920, 1, 15; 1921, 1, 29; 1922, 1, 29; 1923, 1, 29; 1924, 1, 29; 1925, 1, 29; 1926, 1, 29; 1927, 1, 29; 1928, 1, 29; 1929, 1, 29; 1930, 1, 29–30; 1931, 1, 30; 1932, 1, 30–31; 1933, 1, 31; 1934, 1, 31; 1935, 1, 31; 1936, 1, 31; 1937, 1, 31–2; 1938, 2–3, 40–41; 1939, 2–3, 41–2; 1940, 2–3, 41–2.

Tafla 6. Árlegur meðalútflutningur saltfisks eftir landshlutum og útflutningshöfnum á fjórum tímabilum: 1863–65, 1873–75, 1883–85, 1893–95

	Tonn á ári			
Landshlutar og útflutningshafnir	1863–65	1873–75	1883–85	1893–95
Suðurland				
Rangársv.	—	.	.	.
Vestmeyjas.	136,4	133,7	105,5	137,9
Árnessýsla	9,4	.	.	.
Stokkseyri	.	—	—	75,6
Eyrbakki	.	125,1	342,5	481,9
Þorlákshöfn	.	—	12,4	96,5
Gullbringus.	881,4	.	.	.
Keflavík	.	369,5	316,4	740,1
Hafnarfj.	.	425,7	551,0	560,9
Reykjavík	936,6	1 283,5	921,7	2 025,4
Kjósarsýsla	—	.	.	.
<i>Suðurland alls</i>	<i>1 964</i>	<i>2 337</i>	<i>2 250</i>	<i>4 118</i>
<i>Hlutdeild</i>	<i>74,5%</i>	<i>57,7%</i>	<i>35,7%</i>	<i>37,8%</i>
Vesturland				
Borgarfjs.	—	.	.	.
Akranes	.	5,7	70,3	251,9
Mýrasýsla	—	.	.	.
Borgarnes*	.	—	3,3	3,4
Hnappadalss.	—	.	.	.
Snæfellsns.	109,5	.	.	.
Búðir	.	4,4	1,9	.
Ólafsvík	.	111,9	61,1	167,6
Stykkish.	.	20,0	7,5	27,2
Dalasýsla	—	.	.	.
Skarðsstöð	.	—	—	0,6
Barðastrs.	78,9	.	.	.
Flatey	.	2,7	26,3	137,1
Patreksfj.	.	95,0	102,9	187,4
Bíldudalur	.	92,3	93,6	579,2
Ísafjarðars.	479,7	.	.	.
Þingeyri	.	90,9	235,2	320,7
Flateyri**	.	57,4	38,3	36,2
Haukadalsb.**	.	—	—	1,8
Ísafjörður*	.	1 129,3	1 204,3	2 264,2
Strandasýsla	—	.	.	.
Reykjarfj.	.	11,4	21,4	14,4
Skeljavík	.	1,1	9,5	1,2
Borðeyri	.	0,1	—	—
<i>Vesturland alls</i>	<i>668</i>	<i>1 622</i>	<i>1 876</i>	<i>3 993</i>
<i>Hlutdeild</i>	<i>25,3%</i>	<i>40,0%</i>	<i>29,8%</i>	<i>36,7%</i>

Tafla 6, frh.

Tonn á ári

Landshlutar og útflutningshafnir	1863–65	1873–75	1883–85	1893–95
Norðurland				
Húnavatnss.	—	.	.	.
Skagaströnd	.	1,2	1,8	10,5
Skagafjs.	0,7	.	.	.
Sauðárkr.††	.	0,3	15,3	165,7
Hofsós††	.	0,3	59,0	—
Eyjafjs.#	0,3	.	.	.
Siglufjörður	.	0,2	38,7	64,7
Akureyri#	...	1,8	384,9	439,3
Pingeyjars.	—	.	.	.
Húsavík	.	0,1	70,8	125,4
Raufarhöfn##	.	—	20,7	10,8
Þórshöfn##	.	—	—	—
Norðurland alls	1	4	591	816
Hlutdeild	0,0%	0,1%	9,4%	7,5%
Austurland				
Norður-Múlas.	—	.	.	.
Vopnafjörður	.	—	163,0	221,4
Bakkagerði	.	—	—	21,2
Seyðisfj.	.	50,1	790,2	1 042,1
Suður-Múlas.	3,1	.	.	.
Mjóifjörður	.	—	—	74,8
Norðfjörður	.	—	—	97,0
Eskifjörður	.	39,7	482,9	357,6
Fáskrúðsfj.	.	—	—	47,9
Berufjörður	.	1,0	150,6	95,7
Skaftafs.	—	.	.	.
Papós	.	—	0,6	—
Austurland alls	3	91	1 587	1 958
Hlutdeild	0,1%	2,2%	25,2%	18,0%
Samtals á landinu öllu				
	2 636	4 054	6 304	10 885

† Nefnt Brákarpollur í verslunarskýrslum 1883–85.

†† Haukadalsbót við Dýrafjörð er talin með Flateyri við Öndurarfjörð árið 1894.

* Ísafjörður varð kaupstaður 1866; á árunum 1863–65 telst því útflutningur þaðan með Ísafjardarsýslu.

†† Hofsós er talinn með Sauðárkróki 1893–94. Árin 1883–84 er önnur höfn, eða jafnvel tvær hafnir, taldar með Hofsósi. Það eru Grafarós og Kolbeinsárós (nú Kolkuós); um báðar hafnirnar fór sáralítill útflutningur.

Akureyri varð kaupstaður 1862 en er samt talin í verslunarskýrslum með Eyjafjardarsýslu á árunum 1863–65.

Þórshöfn er talin með Raufarhöfn 1893–94 og mun einnig vera talin það árin 1883–84 (trúlega 1885 líka).

Skýringar:

Nokkrar ágiskanir eru í þessari töflu þar sem skýrslur vantaði frá nokkrum stöðum (ágiskanir innan sviga): Reykjavík 1863 (8.000 skp), Vestmannaeyjas. 1873 (698 skp), Pingeyri við

Tafla 6, frh.

Dýrafjörð 1873 (600 skp), Flatey á Breiðafirði 1874 (20 skp), Búðir 1875 (27 skp), Ólafsvík 1875 (600 skp), Þingeyri við Dfj. 1875 (500 skp), Flateyri við Öndarfjörð 1875 (350 skp), Ísafjörður 1875 (7.000 skp). — Í þessari töflu er ekki bætt við ágiskunum vegna vanhalda (sbr töflu 1). — Útflutningi á blautfiski (óverkuðum), sem var hverfandi, er sleppt.

Eftirfarandi landshlutaskipting liggur til grundvallar: Suðurland frá Skeiðarársandi til Hvalfjarðar, Vesturland þaðan til Hrútafjarðar,

Norðurland þaðan til Langaness og Austurland þaðan til Skeiðarársands.

Heimildir:

„Verzlan á Íslandi árin 1856–1863“, 546. „Verzlan á Íslandi árin 1864 og 1865“, 76, 80. „Skýrslur um verzlun á Íslandi árin 1873–1875“, 85. „Verzlunarskýrslur [1883–1884]“, 50. „Verzlunarskýrslur 1885“, 81. „Verzlunarskýrslur [1892 og 1893]“, 37. „Verzlunarskýrslur 1894“, 76-7. „Verzlunarskýrslur 1895“, 245–70.

Tilvísanir

I Bernskuskeið saltfiskverkunar á Íslandi

- 1 Jón Jóhannesson: *Íslendinga saga* II, 139-41. Björn Þorsteinsson, Guðrún Ása Grímsdóttir: „Norska öldin“, 168-9, 171-4. Helgi Þorláksson: *Vaðmál og verðlag*, 9-15.
- 2 Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 54, 76, 109, 111.
- 3 *Kulturhistorisk leksikon* IV, 345 („Fisketilvirkning. Island“), 370-72 („Fiskhandel. Island“).
- 4 Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 111-12, 485-6. – Strjalar tölur um útflutning saltfisks á 17. öld má finna í töflu I í Töfluviðauka. Nokkrir vitnisburðir um fisksöltun á 17. öld eru nefndir í Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 323, og Vigfús Guðmundsson: *Saga Eyrarbakka* I, 535; II, 62.
- 5 Tafla I í Töfluviðauka.
- 6 Niels Horrebøw: *Frásagnir um Ísland*, 153.
- 7 Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands* I, 214. Páll Vídalín, Jón Eiríksson: *Um viðreisn Íslands*, 144.
- 8 Skúli Magnússon: *Forsøg til en kort Beskrivelse*, 48. *Lovsamling* III, 307. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 109. Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 487. Páll Vídalín, Jón Eiríksson: *Um viðreisn Íslands*, 144.
- 9 Odd Vøllan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 56-8. Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klipfisk*, 106-7. Herbert Heaton: *Economic History of Europe*, 146.
- 10 Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 250-55, 264-6. Skúli Magnússon: *Forsøg til en kort Beskrivelse*, 54-5.
- 11 Jón Jónsson [Aðils]: „Skúli landfógeti Magnússon“, 37. *Lovsamling* III, 100, 102, 105. Lýður Björnsson: „Ágrip af sögu Innréttinganna“, 122-3. – Ýmis dæmi og vitneskju um saltfiskverkun og -útflutning á seinni hluta 18. aldar má finna í Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 323-4.
- 12 *Lovsamling* III, 383-4, 387. Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 478.
- 13 Sjá til dæmis: Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klipfisk*, 105-7, 153. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 29-30, 31, 34. Charles L. Cutting: *Fish Saving*, 135. Charles E. Chapman: *A History of Spain*, 325, 385-7. Einnig má benda á Harold A. Innis: *The Cod Fisheries. The History of an International Economy*.
- 14 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 558.
- 15 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 6-7, 562-3. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 15-16.
- 16 Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 1. Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 484. A.R. Michell: „The European Fisheries“, 183-4.
- 17 *Saga Íslendinga* VII, 265. Jón Eiríksson: „Forspjall“, 59. Vigfús Guðmundsson: *Saga Eyrarbakka* I, 293-4; II, 62. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 168, 177. – Um sölu Almenna verslunarfélagsins á saltfiski og gott verð á Spáni, sjá Jón Kristvín Margeirsson: „Almenna verslunarfélagið og arðsemi Íslands-verslunar 1764-1772.“
- 18 Jón Sigurðsson: *Litil varningsbók*, 109, sbr. [Carl Pontoppidan]: *Samlinger til Handels Magazin* I, 98-102. *Forordning, angaaende den Islandske Handel og Skibsfart*, seinni hl., 178-9. Bjarni Guðmarsson: *Saga Keflavíkur 1766-1890*, 27, 33, 35.
- 19 [Carl Pontoppidan]: *Samlinger til Handels Magazin* I, 98-102, 104, 135-6, 268-73. Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klipfisk*, 57, 136, 169-70. *Þjóðviljinn* I, 69.
- 20 Niels Horrebøw: *Frásagnir um Ísland*, 153. Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 234. *Lovsamling* IV, 345-6. Jón Eiríksson: „Forspjall“, 67.
- 21 Jón Eiríksson: „Forspjall“, 67.
- 22 *Lovsamling* III, 668; IV, 38, 48-9, 345. Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana*, 486, 487. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 109. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands* I, 214, 215.
- 23 Bjarni Einarsson: „Um Terraneufs og Klippfisks Verkun.“ *Rit þess Íslenzka Lærdóms-Lista Felags* III [1783]. *Þjóðviljinn* I, 69.
- 24 Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 184, 186. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands* I, 217-18. Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 323-4.
- 25 Gísli Gunnarsson: „Voru Móðuharðindin af manna völdum?“, 241 [aftanmálsgr. 13]. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, 55-6, 193-4. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands* I, 214-15, 217-18.
- 26 *Lovsamling* V, 305, 437. Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 203-4. Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 323, 324.
- 27 *Lovsamling* VI, 207. Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 235. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands* I, 125-6, 217. Þorleifur H. Bjarnason: „Fimmtíu ára afmæli verslunarfrelsis Íslendinga“, 61.
- 28 *Lovsamling* V, 419-20, 434; VII, 618, 619-20. Um skordurnar við beinni verslun við útlönd er fjallað í

- Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands II*, 663-77, 804, 805-6.
- 29 Þorkell Jóhannesson: „Á mótum gamals tíma og nýs“, 29. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands I*, 79.
 - 30 Þorkell Jóhannesson: „Á mótum gamals tíma og nýs“, 29, 32. Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands II*, 610-14. *Saga Íslendinga VII*, 401-2.
 - 31 Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands II*, 522-5. *Saga Íslendinga IX:1*, 300. Gils Guðmundsson: *Skútuöldin I*, 80-87.
 - 32 Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands II*, 477-9. Gils Guðmundsson: *Skútuöldin I*, 59-62, 67-8, 70. Sigurður Skúlason: *Saga Hafnarfjarðar*, 259-60, 261-6. *Saga Íslendinga IX:1*, 298-9.
 - 33 Gils Guðmundsson: *Skútuöldin I*, 93-7, 98-9. *Saga Íslendinga IX:1*, 301-2. Lúðvík Kristjánsson: „Fiskveiðar Íslendinga 1874-1940“, 72.
 - 34 Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands II*, 437. Jón Eiríksson: „Forspjall“, 76-7. Friðrik G. Olgeirsson: *Hundrað ár í Horninu I*, 34-5. „Verzlan á Íslandi árið 1849“, 92.
 - 35 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 610-12, 693. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 99.
 - 36 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 609. Odd Vollan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 111-16. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 36, 79, 81, 83-4, 85, 89, 99. – Ördugleikunum við siglingar skipa frá Íslandi í Napóleonsstyrjöldunum er lýst í doktorsritgerð Önnu Agnarsdóttur, *Great Britain and Iceland 1800-1820*, köflum III og VII.
 - 37 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 609. Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 610-12. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 23.
 - 38 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 694. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 23.
 - 39 Tafla 1 í Tölfluviðauka. Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 598, 605. – Um skipasiglingar til Íslands, fjölda skipanna og heildarlestarrúm þeirra, sjá „Verzlan á Íslandi árið 1849“, 82-3.
 - 40 Tafla 1 í Tölfluviðauka.
 - 41 „Verzlan á Íslandi árið 1849“, 79, 92.
- ## II Vaxandi markaðir og útflutningur 1820-1920
- 1 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 194. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 76-7.
 - 2 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 194, 198. Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 598, 613, 718 (tafla 68). Jóan Pauli Joensen: *Folk og fisk*, 27-8, 80-81. Jóan Pauli Joensen: *Fiskafolk*, 275-82. Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 234-5. – Greinargott yfirlit um framleiðslulöndin og útflutning þeirra á 19. öld og fram að fyrra stríði er að finna í Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 78-98.
 - 3 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 612-13. Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 235.
 - 4 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 109. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 77-8.
 - 5 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 4. Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 611-12. Herbert Heaton: *Economic History of Europe*, 515-51, 582-600. Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 686-7.
 - 6 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 205.
 - 7 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 205. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 78.
 - 8 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 705-6. Odd Vollan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 132. Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 605.
 - 9 *Tiðindi frá nefndarfundum íslenzkra embættismanna*, fyrri deild, 169-71. „Danmarks handels-traktater med Spanien 1“, 55-6.
 - 10 *Lovsamling VII*, 614-15, 618; *XIII*, 312. Bjarni Thorsteinson: „Bjarni Thorsteinsson“, 289.
 - 11 *Lovsamling XIII*, 311-13.
 - 12 Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 235. – Um Bildudalsfiskinn, sjá t.d. eftirfarandi heimildir: *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1847*, 88, 89; 1863, 1. p., 414. Jón Sigurðsson: *Lítill varningsbók*, 110-11. *Íslands Adressebog 1919*, 240. Lúðvík Kristjánsson: „Pétur J. Thorsteinsson“, 60-61.
 - 13 „Hugvekja um vöruverkun“, 102-3.
 - 14 „Hugvekja um vöruverkun“, 102, 103.
 - 15 *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1847*, 86. *Lovsamling XIV*, 123. Pétur Guðmundsson: *Annáll nitjándu aldar II*, 227. Jón Helgason: *Árbækur Reykjavíkur*, 110.
 - 16 *Lovsamling XIII*, 679-80.
 - 17 *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1847*, 827. „Hugvekja um vöruverkun“, 104.
 - 18 *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1847*, 84-5.
 - 19 *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1847*, 827-8. *Lovsamling XIV*, 123, 281-2.
 - 20 *Lovsamling XIV*, 33-5. Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 236.
 - 21 Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 236. *Íslendingur II*, 172-3. *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1863*, 1. p., 165.
 - 22 *Tiðindi frá alþingi Íslendinga 1863*, 2. p., 406-26.
 - 23 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 598, 605, 619-20.
 - 24 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 616, 621. „Um verzlun Íslands“, 112.
 - 25 *Þjóðólfur I-IV*, 151.
 - 26 *Þjóðólfur V-VI*, 104. *Lovsamling XVI*, 198-9; *XVII*, 609-11.
 - 27 „Um verzlunarmál Íslendinga“, 145-6. *Þjóðólfur V-VI*, 99, 103, 106.
 - 28 Nefna má N.P. Kirck í danska landsþinginu, sjá

- „Um verzlunarmál Íslendinga“, 145. – Þjóðólfur V-VI, 103-4.
- 29 *Tíðindi frá Þjóðfundri Íslendinga* 1851, 221.
- 30 Páll Eggert Ólason: *Jón Sigurðsson III*, 112, 114-15. „Um verzlunarmál Íslendinga“, 52, 54-5.
- 31 „Um verzlunarmál Íslendinga“, 142, 144.
- 32 Páll Eggert Ólason: *Jón Sigurðsson III*, 118. „Um verzlunarmál Íslendinga“, 132. *Lovsamling* XV, 615; XVI, 62-5.
- 33 *Lovsamling* XVI, 452-3.
- 34 *Lovsamling* XVIII, 381-2. „Verzlan á Íslandi árið 1855“, 586. „Verzlan á Íslandi árin 1856-1863“, 582-3. „Verzlan á Íslandi árin 1864 og 1865“, 86.
- 35 „Um verzlun Íslands“, 121.
- 36 *Þjóðólfur* X, 153.
- 37 Jón Sigurðsson: *Lítill varningsbók*, 112.
- 38 „Um verzlunarmál Íslendinga“, 130, 142.
- 39 *Saga Íslendinga* IX:1, 395-6, 455, sbr. 396-408. Um fjölda verslana og eigendur þeirra eftir þjóðerni, sjá verslunarskýrslur í *Skýrslum um landshagi* I-V. – Ágæta greiningu á versluninni á fyrri hluta 19. aldar og um hana miðja má sjá í Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition*, 40-43.
- 40 Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 619, 621. Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 430, 431. *Norges historie* XI, 304.
- 41 *Stjórnartíðindi* 1879 B, 161-2, 165nm.
- 42 *Stjórnartíðindi* 1879 B, 161-2, 165nm.
- 43 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 614-15, 704, 709-11.
- 44 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 702, 710. Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 217-18.
- 45 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 679, 682-3, 686-7.
- 46 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 692, 702.
- 47 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 690-91.
- 48 Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 56, 64, 68, 76. Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 657, 662-3.
- 49 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 615.
- 50 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 648-9, 699-700.
- 51 Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 617, 679-91. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 51. Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 239-40. Trygve Solhaug: *De norske fiskeriers historie*, 611-12. *Norges historie* XI, 181.
- 52 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 4, 155-6. *Ísafold* VIII, 97-8.
- 53 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 5, 155-6.
- 54 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 180.
- 55 Henning Nielsen: *Dansk udenrigspolitik*, 137.
- Jaime Vicens Vives: *An Economic History of Spain*, 711. *Þjóðólfur* XXXIV, 123-4. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 183.
- 56 *Ísafold* VIII, 100-101. *Þjóðólfur* XXXIX, 199-200.
- 57 *Ísafold* VIII, 100-101. *Þjóðólfur* XXXVII, 94-5. Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 128-9. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 176. Ólafur Davíðsson: „Þilskipaveiðar“, 46.
- 58 *Þjóðólfur* XXXVII, 94-5. *Ísafold* XIII, 27, 37.
- 59 Tilvitnunin er tekin eftir: *Ísafold* XIII, 165.
- 60 *Alþingistiðindi*, sjá eftirfarandi ár: 1883 B II, 97-101; C, 347, 397. – 1885 A, 176; B, 181-4; C, 130, 162. – 1886 B, 26-30; C, 27. – 1887 A, 137-44; B, 131-4; C, 147. – 1889 B, 115-16; C, 172.
- 61 *Alþingistiðindi*, sjá eftirfarandi ár: 1883 A, 7. – 1885 A, 6; B, 182. – 1886 B, 29. – 1889 B, 116. *Ísafold* XI, 65-6. *Stjórnartíðindi* 1887 B, 82. Henning Nielsen: *Dansk udenrigspolitik*, 137-8.
- 62 *Alþingistiðindi* 1886 B, 27-8. Henning Nielsen: *Dansk udenrigspolitik*, 138.
- 63 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 169, 176, 182, 194.
- 64 Henning Nielsen: *Dansk udenrigspolitik*, 138-141. *Stjórnartíðindi* 1893 B, 1. *Verslunartíðindi* II, 27.
- 65 Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 86, 88, 138 (tafla 4.V).
- 65a Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 99, 136, 137, 146. Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 331-42 o.áfr.
- 66 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 114. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 166, 180, 181, 182.
- 67 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 187, 189. *Fjallkonan* XV, 121-2.
- 68 Th. Valentin Aass: „Íslenskur saltfiskur“, 55-6.
- 69 Helgi Guðmundsson: „Skýrsla fiskifulltrúans á Spáni“, 104-5. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 112. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 181.
- 70 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 180.
- 71 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 181.
- 72 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 170, 181-2, 184, 193-4.
- 73 J. Arfwedson: „Fiskmarkaðurinn í Genúa“, 96. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 214, 216, 223.
- 74 Shepard B. Clough: *The Economic History of Modern Italy*, 25, 60, 66, 71, 81, 83, 97-8, 111, 170, 197-8. *Longman History of Italy* VII, 23, 27, 28, 119.
- 75 *Longman History of Italy* VII, 119, 126. *A Short History of Italy*, 185. J. Arfwedson: „Fiskmarkaður í Genúa 1917-18“, 16.
- 76 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 217.
- 77 *A Short History of Italy*, 185-6. *Longman History of Italy* VII, 161-2, 164-5. J. Arfwedson: „Fiskmarkaðurinn í Genúa“, 98. Shepard B. Clough: *The Economic History of Modern Italy*, 192.
- 78 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 166, 214-15, 217. J. Arfwedson: „Markaðurinn á Ítalíu“, 121.

- Matth[ias] Ólafsson: „Skýrsla til Fiskifélags Íslands“, 74.
- 79 Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 136, 150. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 202, 205-6, 209.
- 80 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 202.
- 81 „Norski fiskmarkaðurinn“, 76. Helgi Guðmundsson: „Skýrsla fiskifulltrúans á Spáni“, 105-6.
- 82 Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 297, 432-3. Fredrik M. Wallem: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk*, 179-91.
- 83 „Saltfisksútflutningur til Brasilíu“, 83. „Fisksöluhorfur í Argentína“, 200.
- 84 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 173-5. Shannon Ryan: *Fish Out of Water*, 76. Sjá einnig D[itlev] Thomsen: „Markaðir fyrir lifandi sauðfjend og saltaðan fisk“, 208-16.
- 85 *Fréttir frá Íslandi* 1879/80, 18-19. – Sagt er ýtarlega frá þessum fundi í *Þjóðólfi* XXXI, 70-71.
- 86 *Fréttir frá Íslandi* 1881, 25.
- 87 *Fréttir frá Íslandi* 1876, 35. *Ísafold* VII, 6 [tilvitnun].
- 88 *Þjóðólfr* XXXIX, 218. *Þjóðviljinn* I, 115-16.
- 89 *Fréttir frá Íslandi* 1887, 39.
- 90 Gestur Pálsson: „Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki“, 158. *Fréttir frá Íslandi* 1888, 24. Árni Gíslason: *Gullkistan*, 253-4. *Ísafold* XV, 234-5. Ólafur B. Björnsson: *Saga Akraness* I, 343.
- 91 Gestur Pálsson: „Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki“, 159. *Þjóðviljinn* ungi I, 80.
- 92 Hbs. Gísli Kristjánsson: *Verslunarbylting 19. aldar*, 27.
- 93 Árni Gíslason: *Gullkistan*, 255-6. *Þjóðviljinn* ungi II, 3.
- 94 Jón Ólafsson: „Bankamál“, 58. *Ísafold* XXXVII, 82.
- 95 *Þjóðólfr* LXII, 62.
- 96 *Ísafold* XXXVII, 86.
- 97 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 164-5, 181.
- 98 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 25.
- 99 Heimir Þorleifsson: *Söguþræðir símans*, 102-7.
- 100 *Þjóðviljinn* ungi V, 30. *Fjallkonan* XV, 122. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 170, 180-81, 185, 189-90. „Faxaflófiskur á Spáni“, 146.
- 101 Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fisksölumarkaðir“, 118.
- 102 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 184-5, 217-18. Jón Auðunn Jónsson: „Dagbók úr Miðjarðarhafsfærd“, 11, 18.
- 103 Um verslunarlagið, sjá til dæmis eftirfarandi heimildir: Matthías Þórðarson: *Dansk-Íslandsk Samhandel*, 82-4. *Þjóðólfr* XIII, 92; XX, 103-6, 175; XXXI, 70-71; XXXIII, 38-9. *Ísafold* XIII, 25-6, 27, 109; XV, 121-2, 225. Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 184-5, 217-18. Dethlef Thomsen: „En gammel islandsk Købmands Erindringer“, 121, 122, 128. Hbs. Gísli Kristjánsson: *Verslunarbylting 19. aldar*, 8-11.
- 104 Matthías Þórðarson: *Dansk-Íslandsk Samhandel*, 84.
- 105 Matthías Þórðarson: *Dansk-Íslandsk Samhandel*, 82.
- 106 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 170.
- 107 *Þjóðviljinn* II, 34.
- 108 Ditlev Thomsen: „Sala á íslenskri vöru“, 169, 194. *Ísafold* XV, 121-2. – Verslun við Bretland virðist ekki hafa verið mikil fyrr en á þremur síðustu áratugum aldarinnar, sjá til dæmis: Jón Sigurðsson: *Litil varningsbók*, 111; „Verzlan á Íslandi árin 1871 og 1872“, 822; *Sammendrag af statistiske Oplysninger om Island*, 48.
- 109 Sjá einnig töflu 4 í Töfluviðauka.
- 110 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 110. Jón Auðunn Jónsson: „Dagbók úr Miðjarðarhafsfærd“, 11, 20.
- 111 D[itlev] Th[omsen]: „Hagfræðilegar hugleiðingar“, 37. *Fjallkonan* XVI, 25. Matthías Þórðarson: *Dansk-Íslandsk Samhandel*, 83.
- 112 Jón Auðunn Jónsson: „Dagbók úr Miðjarðarhafsfærd“, 17.
- 113 „Ávarp til Alþingis“, 105.
- 114 J. Arfwedson: „Markaðurinn á Ítalíu“, 125. – Óvíst er um merkingu orðsins *heimilasölu* en ef til vill er átt við smáslattasölu.
- 115 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 59-60.
- 116 Þorsteinn Gíslason: „Þættir úr stjórnmálasögu“, 202-3. Sólrún B. Jensdóttir: *Ísland á brezku valdsvæði*, 9-10, 36-7, 40-46, 50, 57-8, 83-8. – Um baksvið þessara tíma og þróunina erlendis, sjá Þór Whitehead: *Ísland í síðari heimsstyrjöld* [I], 34-49.
- 117 Þór Whitehead: *Ísland í síðari heimsstyrjöld* [I], 40. „Viðskifti Dana og Íslendinga“, 34-5.
- 118 Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fisksölumarkaðir“, 118.

III Saltfisksverslunin á þriðja áratugnum

- Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 89. Josep Fontana og Jordi Nadal: „Spain 1914-1970“, 461, 469.
- Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fisksölumarkaðir“, 121-2. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 100-101. Josep Fontana og Jordi Nadal: „Spain 1914-1970“, 470-71, 472.
- Morgunblaðið* 24. mars 1921, 3. Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 621-2.
- Sveinn Björnsson: *Endurmímingar*, 136-7. Hbs. Ásgeir Guðmundsson: *Saga afengisbannsins*, 128. Salomonsens *Konversationsleksikon* XXI, 1004 („Spanien. Handel og Omsætning“).
- Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 622.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1921, 30.
- Alþingistiðindi* 1922 A, 189-90, 571-2.
- Alþingistiðindi* 1922 A, 570-74; B, 886, 894.
- Alþingistiðindi* 1923 B, 205, 247 (sjá og umræður þingmanna, d. 171-247). *Stjórnartíðindi* 1923 A, 4; 1924 A, 161-3. Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 625.
- Lárus Jóhannesson: „Liðna árið“, 1.

- 11 „Fiskmarkaður í Suður-Ameríku“, 174-6. „Spánarmálin“, 39-40. Þ[étur] A. Ólafsson: „Markaðshorfur“, [2].
- 12 Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fiskisölumarkaðir“, 121. *Alþingistiðindi* 1924 C, 128.
- 13 *Alþingistiðindi* 1922 A, 289. *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1922/23, 5-7.
- 14 Sjá fjárlagaumræður á þriðja áratugnum, t.d. *Alþingistiðindi* 1922 A, 289; B, 176, 181-2, 275-6. Ríkissjóður stóð straum af öllum kostnaði við þessar markaðskannanir, sjá *Skýrslu Fiskifélags Íslands* 1922/23, 60, og landsreikninga (*Landsreikningurinn* 1923-32, 16 gr.).
- 15 Pétur A. Ólafsson: „Yfirlits-skýrsla“, 93.
- 16 Kr[istján] Bergsson: „Saltfiskmarkaðurinn“, 231; „Sjávarútvegurinn 1927“, 11. „Saltfiskmarkaðurinn í Rio de Janeiro“, 225. Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 36.
- 17 Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 18. *Skýrsla SÍF* 1933/34, 48. *Alþingistiðindi* 1924 C, 122.
- 18 „Fisksöluhorfur í Argentína“, 201. *Alþingistiðindi* 1924 C, 128. Sveinn Árnason: „Saltfiskmarkaður vor“, 77-8.
- 19 *Alþingistiðindi* 1932 B, 455.
- 20 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 1-2. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 113. Halldór Bjarnason: „Iceland's Success“, 91-2, 93 (diagram 2).
- 21 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 2, 83. Bjarni Guðmarsson: „Togaraútgærd í Reykjavík“, 176-7, 193-5. Halldór Bjarnason: „Iceland's Success“, 98.
- 22 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 87, 90. „Newfoundlandsfiskur“, 191. „Fisksala Íslendinga“, 172-3.
- 23 Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fiskisölumarkaðir“, 122.
- 24 *Norges historie* XIII, 209-10. Sveinn Björnsson: *Endurminningar*, 137. Hbs. Ásgeir Guðmundsson: *Saga áfengisbannsins*, 125-6.
- 25 Sveinn Björnsson: *Endurminningar*, 137. Gunnar Egilson: „Fisksalan á Spáni“, 75. Joseph Harrison: *An Economic History of Modern Spain*, 90, 100-101. „Utanríkisverslun Spánar“, 63.
- 26 Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 392, 294-8. Sveinn Árnason: „Saltfiskmarkaður vor“, 77. „Fisksala Íslendinga“, 172-3.
- 27 Sigfús Jónsson: *The Development of the Icelandic Fishing Industry*, 47. LÍ. JÁ 33-1220. Vilhjálmur Finsen: *Fyrirlestur*, 5.
- 28 *Longman History of Italy* VII, 206, 208, 263-4. Shepard B. Clough: *The Economic History of Modern Italy*, 197-8, 202-3, 204, 222-6, 229-30, 246.
- 29 Gunnar Egilson: „Fiskmarkaðurinn í Miðjarðarhafslöndunum“, [6].
- 30 J. Arfwedson: „Fiskmarkaðurinn í Genúa“, 96. „Fiskmarkaðurinn í Genúa“, 62.
- 31 „Norski fiskmarkaðurinn“, 76. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 159. „Markaðsskýrsla“, 99. Kr[istján] B[ergsson]: „Fiskmarkaðurinn“, 61.
- 32 Pétur A. Ólafsson: „Herra Gunnar Egilson“, 41-2. Kr[istján] B[ergsson]: „Fiskmarkaðurinn“, 61-2. Sveinn Árnason: „Saltfiskmarkaður vor“, 79. Helgi Guðmundsson: „Skýrsla Helga Guðmundssonar“, 120. Helgi Guðmundsson: „Skýrsla fiskifulltrúans á Spáni“, 105. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 159.
- 33 „Fisksala Íslendinga“, 172-3. „Norski fiskmarkaðurinn“, 76. „Fiskmarkaðurinn í Oporto“, 27. Helgi Guðmundsson: „Skýrsla Helga Guðmundssonar“, 120-21. „Sjávarútvegurinn 1929“, 12-13. „Saltfiskmarkaðurinn í Portúgal“, 23, 24.
- 34 „Markaðsfrjettir“, 18. „Sjávarútvegurinn 1929“, 13. [Helgi Guðmundsson]: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni“, 120-21. Ólafur Thors: „Sjávarútvegurinn 1931“, 5-6. Helgi P. Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni“, 172.
- 35 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen II*, 178. „Sjávarútvegurinn 1928“, 7-8. „Saltfiskmarkaðurinn í Rio de Janeiro“, 225. Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 18, 36.
- 35a *Saga Reykjavíkur 1870-1930 II*, 52. *Íslands Adressebog* 1930, 304-6.
- 36 Viðhorfin til erlendu ítakanna má til dæmis sjá í *Alþingistiðindum* 1924 C, 112, 125, 129; 1927 C, 1379; 1928 C, 314, 327, 333. Um minnkandi hlut erlendra aðila í fiskversluninni má vísa til VUV. Helgi Þórarinnsson: *Athugasemdir I*, við bls. 123.
- 36a *Guia*, 18, 30, 106, 108, 110, 132, 147. *Íslands Adressebog* 1920, 88-9; 1930, 483, 652-4.
- 37 Lj[udvig] Kaaber: „Fisksalan“, [2].
- 38 Gunnar Egilson: „Fisksalan á Spáni“, 98-101. Pétur A. Ólafsson: „Fiskframleiðsla og fiskisala“, 114. „Markaðsskýrsla“, 98-9.
- 39 „Faxaflóafiskur á Spáni“, 146.
- 40 Gunnar Egilson: „Fyrirkomulag fiskflutninga vorra“, 74.
- 41 Gunnar Egilson: „Fyrirkomulag fiskflutninga vorra“, 74.
- 42 Gunnar Egilson: „Fyrirkomulag fiskflutninga vorra“, 75. *Ísafold* XXXIII, 298. Matth[ías] Ólafsson: „Skýrsla til Fiskifélags Íslands“, 75.
- 43 Pétur A. Ólafsson: „Fiskframleiðsla og fiskisala“, 115.
- 44 Gunnar Egilson: „Fyrirkomulag fiskflutninga vorra“, 100-102.
- 45 Garðar Gíslason: „Verslun Íslendinga“, 47.
- 46 „Fisksalan“, 7. Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen II*, 178-82. Guðmundur G. Hagalín: *Í fararbroddi II*, 184-5. Vilhjálmur Finsen: *Alltaf á heimleið*, 275.
- 47 ÞÍ. Sýslum. og sveitarstj. Rv. XXX.47 B Skiptaskjöl 1926. Protabú Hauks hf. Félagssamningurinn er fylgiskjal 1 með bréfi Íslandsbanka, bls. 1. – Samningurinn er einnig birtur svo til allur í Ásgeir Jakobsen: *Bildudalskóngurinn*, 414-18.
- 48 ÞÍ. Sýslum. og sveitarstj. Rv. XXX.47 B Skiptaskjöl

1926. Þrotabú Hauks hf. Félagssamningur Copland-hringsins, 4. gr. Sjá einnig viðauka við samninginn, 21. apríl 1920. (Birt líka í Ásgeir Jakobsson: *Bildudalskóngurinn*, 414-15, 418.) Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 255.
- 49 Guðmundur G. Hagalín: *Í fararbroddi* II, 185.
- 50 Ásgeir Jakobsson: *Bildudalskóngurinn*, 424. Jón Þorláksson: *Lággengið*, 115.
- 51 *Timinn* IV, 54.
- 52 Jón Þorláksson: *Lággengið*, 114-15.
- 53 Ásgeir Jakobsson: *Bildudalskóngurinn*, 422-4. Guðmundur G. Hagalín: *Í fararbroddi* II, 185-6.
- 54 *Alþingistíðindi* 1923 A, 256-7. Sjá einnig *Alþingistíðindi* 1924 A, 249-50; 1925 A, 318-20; 1926 A, 216-17; 1927 A, 184-5; 1928 A, 345-6; 1929 A, 407-8.
- 55 *Alþingistíðindi* 1923 A, 254-6. Sjá *Alþingistíðindi*, A-deild, árin 1924-26 og 1928-29.
- 56 „Íslenska sildarsamlagið“, 17-18. *Hbs. Hreinn Ragnarsson: Þættir úr sildarsögu Íslands*, 105. *Alþingistíðindi* 1921 A, 1008-11, 1644.
- 57 *Alþingistíðindi* 1926 A, 1027-9; 1928 A, 1150-53. Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* I, 185-6.
- 58 L[udvig] Kaaber: „Fisksalan“, [2].
- 59 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1922/23, 26. „Fisksalan“, 20.
- 60 Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur“, 32.
- 61 Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur“, 32. *Alþingistíðindi* 1924 C, 127-8; 1925 C, 218-20.
- 62 Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur“, 31, 33. *Alþingistíðindi* 1924 D, 316-17; 1925 B, 1388.
- 63 Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur“, 32.
- 64 Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur“, 33.
- 65 Garðar Gíslason: „Verslunin 1924“, 1, 2. „Síðustu 10 árin“, 98. Garðar Gíslason: „Verslunin 1926“, 1, 2. *Alþingistíðindi* 1928 C, 318.
- 66 Pétur A. Ólafsson: „Fiskframleiðsla og fiskisala“, 116-17. *Alþingistíðindi* 1927 C, 1374; 1928 C, 318, 334; 1929 C, 1869.
- 67 Pétur A. Ólafsson: „Fiskframleiðsla og fiskisala“, 116-17.
- 68 *Alþingistíðindi* 1928 C, 318, 362. *Alþýðublaðið* 31. des. 1932, 5.
- 69 *Alþingistíðindi* 1927 C, 1380 (tilvitnun); 1928 C, 334. *Alþýðublaðið* 31. des. 1932, 5.
- 70 *Alþýðublaðið* 31. des. 1932, 5. „Síðustu 10 árin“, 98.
- 71 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1928/29, 7.
- 72 „Fjórðungsþing Sunnlendinga [1929]“, 244. „7. Fjórðungsþing fiskideilda Norðurlands [1929]“, 24-5. „Fjórðungsþing Vestfirðinga [1929]“, 232. „Fjórðungsþing fiskideildanna í Austfirðingafjórðungi [1930]“, 55. „Fjórðungsþing Sunnlendingafjórðungs [1930]“, 259.
- 73 K[ristján] B[ergsson]: „Fisksala“, 151-2.
- 74 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1928/29, 126-7. Sjá líka LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1930, 5.
- #### IV Heimskreppan
- 1 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 2, 42, 45, 55-6.
 - 2 Gunnar Egilson: „Fiskmarkaðurinn“, 214-15; tilvitnun á bls. 215.
 - 3 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 85-6. „Sjávarútvegurinn 1929“, 12. *Alþingistíðindi* 1934 A, 1122.
 - 4 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1930/31, 7 (þýðing V.U.V.).
 - 5 „Sjávarútvegurinn 1929“, 11-12. *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1932/33, 7.
 - 6 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 85-6.
 - 7 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 9-10, 85. Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 258.
 - 8 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1930/31, 6-7. *Alþingistíðindi* 1934 A, 1123. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1930, 5.
 - 9 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1931/32, 27-8. *Alþingistíðindi* 1934 A, 1123. „Sjávarútvegurinn 1931“, 14. *Alþýðublaðið* 31. des. 1932, 5. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1932, 5. Þorsteinn Jónsson: *Aldahvörf í Eyjum*, 320-22.
 - 10 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1931/32, 6-7, 27-8.
 - 11 „Sjávarútvegurinn 1930“, 10. „Sjávarútvegurinn 1931“, 12, 14. *Reikningar SÍF* 1932/33, 3. *Alþingistíðindi* 1934 A, 1122-3.
 - 12 Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5. „Sjávarútvegurinn 1932“, 14. *Reikningar SÍF* 1932/33, 4. *Alþýðublaðið* 31. des. 1932, 5. *Alþingistíðindi* 1934 A, 1123. Helgi P. Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni“, 56.
 - 13 LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1930, 5. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1931, 5. Ólafur B. Björnsson: „Saltfiskframleiðslan“, 142.
 - 14 Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5. Karvel Ögmundsson: *Sjómannsævi* III, 57. Óskar Jónsson: *Á sævarslóðum*, 61.
 - 15 Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5.
 - 16 Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5.
 - 17 *Alþingistíðindi* 1934 B, 2407.
 - 18 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1930/31, 131-3.
 - 19 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1930/31, 131-2.
 - 20 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1930/31, 131, 132.
 - 21 *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1930/31, 132-3.
 - 22 Ólafur Thors: „Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda“, 4. *Alþingistíðindi* 1934 B, 2407-8. Karvel Ögmundsson: *Sjómannsævi* III, 57.
 - 23 Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1932, 5. Ólafur Thors: „Aðdragandinn að stofnun SÍF“, 4.
 - 24 Ekki er vitað hvaða dag júlímánaðar 1932 stofnfundur SÍF var haldinn en það var um miðjan mánuðinn. Stuttá frásögn af honum má finna í Karvel Ögmundsson: *Sjómannsævi* III, 58. – Í ýmsum heimild-

- um eru Fisksölusamlögin kennd við Faxaflóa en í öðrum við Reykjavík enda er margt óljóst um þau.
- 25 *Alþingistiðindi* 1951 C, 291.
 - 26 Um hlut Magnúsar, sjá Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5.
 - 27 Ólafur Thors: „Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda“, 4. *VUV. Útdráttur úr gjörðabók Fisksölusamlaganna* árið 1932, vélritað blað (ljósrít). Ekki hefur tekist að finna hvaðan þessi heimild er komin.
 - 28 *VUV. Útdráttur úr gjörðabók Fisksölusamlaganna* árið 1932. – Hótunin um ríkiseinkasölu, kæmu fiskútflytjendur sér ekki sjálfir saman um stofnun félagsskapar, kemur líka fram í *Alþýðublaðinu* 18. júlí 1932, 2, og í *Verklyðsblaðinu* 19. júlí 1932, [2]. – Um hlut bankanna, sjá einnig „Sjávarútvegurinn 1932“, 15.
 - 29 „Nýtt skipulag á fiskversluninni“, 46.
 - 30 *Reikningar SÍF* 1932/33, 19 (8. gr.).
 - 31 *Reikningar SÍF* 1932/33, 18.
 - 32 *Alþingistiðindi* 1934 B, 2408. *Reikningar SÍF* 1932/33, 18-19.
 - 33 *Alþingistiðindi* 1933 A, 142; C, 331-2. *Stjórnartíðindi* 1932 A, 274-5. „Sjávarútvegurinn 1932“, 15-16. „Sjávarútvegurinn 1933“, 16.
 - 34 ÞÍ. SÍF. Bréfaskeyti milli SÍF og Akurgerðis 1935-40. Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5. *Alþingistiðindi* 1934 B, 2384. *Reikningar SÍF* 1932/33, 5. Ólafur B. Björnsson: „Saltfiskframleiðslan“, 142. „Sjávarútvegurinn 1932“, 15. *Skýrsla SÍF* 1936/37, 15.
 - 35 *Reikningar SÍF* 1932/33, 9-10.
 - 36 LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1932, 5. Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF“, 5.
 - 37 *Landsbanki Íslands* 1932, 4-5. „Sjávarútvegurinn 1932“, 15. *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1932/33, 6. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 88-9.
 - 38 Tilvitnað eftir: *Reikningar SÍF* 1932/33, 6.
 - 39 Helgi P. Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni“, 59-60. Helgi [P.] Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni“, 109. Ásgeir Jakobsson: *Einars saga Guðfinnssonar*, 172. Óskar Jónsson: *Á sævarslóðum*, 61. Karvel Ögmundsson: *Sjómannsævi III*, 57. Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 238-9, 267.
 - 40 Valdimar Unnar Valdimarsson: *Alþýðuflokkurinn*, 7 o.v. Kjartan Jónasson: *Kreppuárin I*, 71-3. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 127.
 - 41 *Morgunblaðið* 17. júlí 1932, [3].
 - 42 *Morgunblaðið* 24. júlí 1932, 5.
 - 43 *Alþýðublaðið* 19. júlí 1932, 2.
 - 44 *Alþýðublaðið* 18. júlí 1932, 2.
 - 45 *Verklyðsblaðið* 19. júlí 1932, [2].
 - 46 [Jónas] Jónsson: „Einkasala á saltfiski“, 119.
 - 47 ÞÍ. SÍF: *Útdráttur úr fundargjörð fulltrúafundar fisksölufjelaga á Austurlandi*, 15. nóv. 1933. – Símskeyti frá KEA til SÍF, 16. jan. 1934. – Símskeyti Fisksölusamlags Vestfirðinga til SÍF, 12. jan. 1934. – Bréf stjórnar Fisksölusamlags Vestmannaeyja til SÍF í jan. 1934.
 - 48 „Sjávarútvegurinn 1933“, 17.
 - 49 „Fundargerð Fjórðungsþings fiskideilda Vestfirðinga [1933]“, 266. „Fundargerð fjórðungsþings fiskideilda Norðlendingafjórðungs 1933“, 287. „Fjórðungsþing fiskifélagsdeilda í Austfirðingafjórðungi [1933]“, 59.
 - 50 LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1932, 6. Um útflutning fyrri ára sjá sömu skýrslur fyrir árin á undan.
 - 51 *Tíminn* XVIII, 191. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1933, 5.
 - 52 Jón Árnason: „Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda“, 5. LÍ. JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða* 1933, 5. *Tíminn* XVIII, 191.
 - 53 *Tíminn* XVIII, 191. „Tilkynning frá Sölusambandi ísl. fiskframleiðenda“, 3.
 - 54 *Morgunblaðið* 2. nóv. 1934, 4.
 - 55 *Skýrsla SÍF* 1933/34, 38-9, 61-2, 72-3, 75-6, 81. *Morgunblaðið* 2. nóv. 1934, 4; 15. nóv. 1934, 2.
 - 56 *Skýrsla SÍF* 1933/34, 78-80.
 - 57 *Skýrsla SÍF* 1933/34, 52-3, 54, 55-60.
 - 58 Valdimar Unnar Valdimarsson: *Alþýðuflokkurinn*, 21-2, 24-6.
 - 59 *Alþingistiðindi* 1934 A, 647-50, 1045-9.
 - 60 *Tíminn* XVIII, 199.
 - 61 *Alþingistiðindi* 1934 A, 650, 1048.
 - 62 *Alþingistiðindi* 1934 B, 2367-70.
 - 63 *Alþingistiðindi* 1934 B, 2351.
 - 64 *Alþingistiðindi* 1934 B, 2388.
 - 65 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 5-6, 31.
 - 66 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 6, 32, 35. *Stjórnartíðindi* 1935 A, 238-9.
 - 67 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 39. *Lög SÍF* 1935, 7.
 - 68 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 6-7, 50-51.
 - 69 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 69-70. Odd Vollan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 422. Thorvald Tande: *Norsk fiskeripolitikk*, 194-6, 211-12. „Nokkrar ráðstafanir“, 33-4.
 - 70 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1931/32, 42-3. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 70. „Saltfisksútflutningur Noregs“, 88-9. Odd Vollan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 401-2, 419-23.
 - 71 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1931/32, 43. Thorvald Tande: *Norsk fiskeripolitikk*, 212-13.
 - 72 Thorvald Tande: *Norsk fiskeripolitikk*, 213-14. Odd Vollan: *Den norske klippfiskhandels historie*, 419, 423. „Norsku saltfiskslögin“, 274.
 - 73 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1932/33, 43, 45; 1933/34, 40-41, 43.
 - 74 Thorvald Tande: *Norsk fiskeripolitikk*, 216-17, 375. *The London Fisheries Conference*, 11. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 71. HB. Bréf frkvstj. Unidos, Asbjørns Solbakks, til Halldórs Bjarnasonar, 2. apríl 1996.
 - 75 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1931/32, 15.
 - 76 *Annual Review of the Salt Fish Trade* 1933/34, 16.
 - 77 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 64. Jógvan

- Arge: *Frá snorisfiski til alilaks*, 30-32. Erlendur Patursson: *Fiskiveiði – fiskimenn* II, 503-6. Jóan Pauli Joensen: *Fiskafolk*, 401. *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1936/37, 18-20. *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1937/38, 17. *The London Fisheries Conference*, 9.
- 78 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 39. *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1934/35, 18.
- 79 *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1934/35, 19. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 73. *The London Fisheries Conference*, 12.
- 80 *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1936/37, 24-5.
- 81 *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1938/39, 23.
- 82 *The London Fisheries Conference*, 9.
- 83 Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 245-7. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 66-9. David Alexander: *The Decay of Trade*, 22-33. Thor Thors: *Skýrsla um sendiför til Nýfundnaland*, 55. *Annual Review of the Salt Codfish Trade* 1936/37, 41-2. *The London Fisheries Conference*, 11. Sigmar Þormar: „Aðdragandi og ástæður“, 44-5.
- 84 Thor Thors: *Skýrsla um sendiför til Nýfundnaland*, 21-3. Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir“, 242. Sigmar Þormar: „Aðdragandi og ástæður“, 45. – Fjallað er um orsakir og afleiðingar samstöðuleysisins í fiskisöluálagnum á Nýfundnalandi í MA-ritgerð Sigmars Þormars, *Export Organizations of the Newfoundland and Icelandic Sea Fisheries*. Ísland er þar tekið til samanburðar og ólík þróun landanna skoðuð.
- 85 Þ.Í. SÍF. Bréf SÍF til atvinnumálaráðuneytis, 9. nóv. 1951, 2.
- 86 LÍ. JÁ 33-1220. *Skýrsla um viðræður ... um möguleika fyrir samvinnu um fiskisölu*.
- 87 *Skýrsla SÍF* 1938/39, 18. „Saltfisksalan“, 216. Thor Thors: *Skýrsla um sendiför til Nýfundnaland*, 1, 25, 29.
- 88 *Skýrsla SÍF* 1938/39, 18. *The London Fisheries Conference*, 4-7.
- 89 Josep Fontana og Jordi Nadal: „Spain 1914-1970“, 479-86. „Sjávarútvegurinn 1930“, 10. „Sjávarútvegurinn 1931“, 14. Sjá töflu 4 í Töfluviðauka.
- 90 Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 699-700.
- 91 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 74. Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd*, 10-12.
- 92 Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 700. Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd*, 12. *Samningar Íslands* II, 1257-60.
- 93 „Saltfisksinnflutningur Spánverja“, 31. „Sjávarútvegurinn 1934“, 3-4.
- 94 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 9.
- 95 *Landsbanki Íslands* 1936, 6.
- 96 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 9, 26; 1936/37, 24; 1940/41, 2, 12; 1947, 16; 1948, 14-15, 30.
- 97 *Landsbanki Íslands* 1937, 7; 1938, 6; 1939, 7. „Sjávarútvegurinn 1938“, 23.
- 98 *Skýrsla SÍF* 1938/39, 11-12. *Landsbanki Íslands* 1940, 11.
- 99 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 16, 75-6. „Saltfisksmarkaðurinn í Portúgal“, 26. *Skýrsla SÍF* 1936/37, 11-12.
- 100 Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 14-15. „Saltfisksmarkaðurinn í Portúgal“, 26-7.
- 101 Shepard B. Clough: *The Economic History of Modern Italy*, 248, 251. „Viðskiftahömlurnar á Ítalíu“, 50-51. Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 702.
- 102 Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 702. „Viðskiftahömlurnar á Ítalíu“, 51-2.
- 103 Shepard B. Clough: *The Economic History of Modern Italy*, 253-4.
- 104 Þ.Í. SÍF. Sveinn Björnsson: [Skýrsla um ferð til Ítalíu í mars 1936], 3-4. Sveinn Björnsson: *Endurminningar*, 210-13.
- 104a Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 702-3. Pétur J. Thorsteinsson: *Utanríkisþjónusta Íslands* I, 110. Stjórnartíðindi 1936 A, 140-41.
- 105 Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands* II, 700-701. Pétur J. Thorsteinsson: *Utanríkisþjónusta Íslands* I, 112-13. „Sjávarútvegurinn 1934“, 2. *Skýrsla SÍF* 1935/36, 16-17, 17-18. „Sjávarútvegurinn 1939“, 27. Gerhard M. Gerhardsen: *Salted Cod*, 19-20.
- 106 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 14, 15; 1958, 38. Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 4, 28. Tafla 4 í Töfluviðauka.
- 107 „Markaðsleitir“, 183. „Söluhorfur“, 236-7. Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku*, 36. Thor Thors: „Viðskiptin við Suður-Ameríku og Cuba“, 137-8. *Skýrsla SÍF* 1935/36, 14-16; 1936/37, 14; 1938/39, 16.
- 108 Richard Björgvinsson: *Sölumiðstöð hraðfrystihúanna*, 8-9. Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd*, 36, 54-5. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 126-7.
- 109 *Skýrsla SÍF* 1933/34, 18, 62, 66; 1935/36, 38-9.
- 110 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 60, 64-7, 86-7.
- 111 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 65, 67-8, 77, 79. – Deilurnar taka meira rúm í þessari ársskýrslu en þessi blaðsíðutöl sýna; auk þess er fjallað um þær í Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd*, 61-4.
- 112 *Skýrsla SÍF* 1935/36, 55, 100.
- 113 *Skýrsla SÍF* 1937/38, 52; 1938/39, 97-8.
- 114 *Skýrsla SÍF* 1937/38, 13-15, 55; 1938/39, 19-22. „Hugleiðingar um niðursuðuverksmiðju S.Í.F.“, 148-50. „Fyrsta starfsár niðursuðuverksmiðju SÍF“, 201.
- 115 Sjá kafla VIII.1.c.

V Framleiðsla, verkun og gæðamat á saltfiskköld

- 1 Í þessu samhengi má benda á rit Magnúsar S. Magnússonar, *Iceland in Transition*, en það fjallar um hið nýja samfélag sem var að skapast.
- 2 Um árabátana, sjá eftirfarandi heimildir: Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 94-5, 107. *Árbók*

- Hagstofu Íslands* 1930, 43. – Um þilskipaútgerðina, sjá t.d. eftirfarandi heimildir: Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* I-V. Vilhjálmur P. Gíslason: *Sjómannasaga*. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 96-101.
- 3 Sjá t.d. Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition*, 62-5.
 - 4 Lúðvík Kristjánsson: „Fiskveiðar Íslendinga 1874-1940“, 78. Björn Þorsteinsson, Bergsteinn Jónsson: *Íslandssaga til okkar daga*, 328 (myndrit).
 - 5 Um verslunargróðann og útgerðina, sjá rit Magnúsar S. Magnússonar, *Iceland in Transition*, 3. kafla.
 - 6 Greiningu og nokkurt yfirlit um þetta mikla umbreytingaskeið má finna í riti Magnúsar S. Magnússonar, *Iceland in Transition*, 3.-6. kafla.
 - 7 Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar*, 34-46, 64 o.áfr.
 - 8 Drepið er á sumt af þessu í Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar*, 110, 138-41.
 - 9 Lúðvík Kristjánsson: „Fiskveiðar Íslendinga 1874-1940“, 85. – Þrýðilegt yfirlit og greiningu á þróun sjávarútvegsins og útgerðarháttanna má finna í riti Magnúsar S. Magnússonar, *Iceland in Transition*, 5. kafla. Um áhrif hinna nýju atvinnuhátta á stéttagerð má fræðast í 6. kafla sama rits.
 - 10 Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar*, 173-86. Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 106-7. – Um togaraútgerð í Reykjavík, sjá grein Bjarna Guðmarssonar, „Togaraútgerð í Reykjavík 1920-1931“, og samnefnda BA-ritgerð hans í Hbs.
 - 11 Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga*, 108.
 - 12 Sjá verslunarskýrslur (nánar tilgreindar í heimildaskrá).
 - 13 Gíls Guðmundsson: *Geir Zoëga*, 91-2, 110-14, 125-31, 134. – Heimildir um Geir Zoëga eru auk bókar Gíls m.a.: Sveinbjörn Egilson: „Geir Jóhannesson Zoëga.“ *Saga Íslendinga* IX:1, 335-8. Valdimar U. Valdimarsson: „... en þú hefur góði Geir.“
 - 14 Gíls Guðmundsson: *Geir Zoëga*, 138.
 - 15 Gíls Guðmundsson: *Geir Zoëga*, 143.
 - 16 Heimildir um Ásgeirsverslun eru m.a.: Kristján Jónsson frá Garðsstöðum: „Stórbrotinir feðgar“, 5-55. Jón Þ. Þór: *Saga Ísafjarðar* I, 134-5, 138-40, 162-4; 3, 86-119. Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* I, 146-83. *Saga Íslendinga* IX:1, 304-8.
 - 17 Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* I, 170. *Skipstjórar og skip* II, 207.
 - 18 Hbs. Gísli Kristjánsson: *Verslunarbylting 19. aldar*, 28-9, 30. Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* I, 170.
 - 19 Lúðvík Kristjánsson: „Pétur J. Thorsteinsson“, 27, 35, 44-5, 48, 49, 53. – Heimildir um Pétur J. Thorsteinsson eru auk ritgerðar Lúðvíks m.a.: Ásgeir Jakobsson: *Bildudalskóngurinn*. Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 60-108. Ingivaldur Nikulásson: „Pétur J. Thorsteinsson.“ *ÞW*. [Pétur Thorsteinsson]: *Um Pétur J. Thorsteinsson frá Bildudal*. *Saga Íslendinga* IX:1, 309-12.
 - 20 Lúðvík Kristjánsson: „Pétur J. Thorsteinsson“, 47-8, 50.
 - 21 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 72.
 - 22 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 70-72. Lúðvík Kristjánsson: „Pétur J. Thorsteinsson“, 71.
 - 23 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 67-8, 75, 136, 178. – Helsta heimildin um Thor Jensen er Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen. Minningar* I-II. Sjá einnig t.d. Matthías Þórðarson: *Litið til baka* II, 188-204.
 - 24 Friðrik G. Olgeirsson: *Hundrað ár í Horninu* [I], 34-5, 47-8. *Annálar 1400-1800* IV, 444. Jón Eiríksson: „Forspjall“, 76-7. Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 235. Theódór Friðriksson: *Í verum* [I], 33. Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* II, 245, 247. Bjarni Sæmundsson: „Fiskirannsóknir 1900“, 96, 98, 103.
 - 25 Tr[ýggvi] G[unnarsson]: „Meira um vöruvöndun og verzlun“, 91. [Jóhannes Sigfússon], Tryggvi Gunnarsson: „Tryggvi Gunnarsson“, 111-18. „Framtakssemi“, 137-8.
 - 26 „Verzlunarskýrslur [árin 1876-1877]“, 37. „Verzlunarskýrslur [fyrir árin 1880-1882]“, 91. – Þessar tölur eru að vísu of lágar vegna vanhalds í skýrslunum, en aukning útlutningsins sést glögglega fyrir því. Um vanhöld í verslunarskýrslunum, sjá t.d. „Verzlunarskýrslur 1888 og 1889“, 94-102, og Töfluinnanganginn í þessu riti.
 - 27 Tr[ýggvi] G[unnarsson]: „Svo eru hyggindi sem í hag koma“, 29. – Hins vegar þótti vestfirski fiskurinn betri en sá sunnlenski, sjá Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga“, 235, og Lúðvík Kristjánsson: „Fiskveiðar Íslendinga 1874-1940“, 73.
 - 28 Sjá verslunarskýrslur fyrir síðasta fjórðung aldarinnar (nánar tilgreindar í heimildaskrá).
 - 29 Um saltfiskútflutning almennt frá Austfjörðum, sjá verslunarskýrslur (nánar tilgreindar í heimildaskrá). – Bjarni Sæmundsson: „Fiskirannsóknir 1898“, 65, 90, 92. Ísak Jónsson: *Íshús*, 9. Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin* II, 301-2. *Saga Íslendinga* IX:1, 346-7. „Verzlunarskýrslur [árin 1878 og 1879]“, 57. „Verzlunarskýrslur 1885“, 81.
 - 30 „Verzlunarskýrslur 1885“, 81.
 - 31 *Ísafold* V, 78. Jón Sigurðsson: „Ávarp til Sunnlandinga“, 97. Finnur [Jónsson]: *Þjóðhættir og ævisögur*, 351, 352, 353. Sjá einnig „Reglur til góðrar fiskiverkunar“ og „Reglur um meðferð á saltfiski“ í *Almanaki* Þjóðvinafélagsins 1875-81.
 - 32 Guðjón Friðriksson: „Upphaf þorps á Patreksfirði“, 116.
 - 33 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 41. Gíls Guðmundsson: *Geir Zoëga*, 157-8.
 - 34 Þorsteinn Guðmundsson: „Meðferð á saltfiski“, 6.
 - 35 Þ[orsteinn] Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski“, 29.
 - 36 Kristján Schram: „Ellert K. Schram“, 14.
 - 37 Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar*, 113, 115-16.

- 38 *Alþingistiðindi* 1921 B, 1964-5. – Nákvæm merking orðsins *grannsalta* er ekki fullljós en það mun merkja að salta lauslega og þá jafnvel óvandlega.
- 39 Friðrik G. Olgeirsson: *Hundrað ár í Horninu* [I], 173. Ásgeir Jakobsson: *Einars saga Guðfinnssonar*, 78. Kristmundur Bjarnason: *Saga Sauðárkróks* II:2, 64. ÞÍ. Nýb. Nýbyggingarráð: *Áætlanir og greinargerðir um sjávarútveg Íslendinga fram til ársins 1951*, 8. kafla, bls. 7.
- 40 *Þjóðviljinn* I, 69.
- 41 Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 324-5.
- 42 Meðal heimilda um verkunina eru eftirtaldar rit-smíðar: Niels Horrebow: *Frásagnir um Ísland*, 153. [Bjarni] E[inarsson]: „Um Terraneufs og Klippfisks Verkun.“ Skúli Magnússon: *Beskrivelse af Gullbringu og Kjósar sýslur*, 66. [Carl Pontoppidan]: *Samlinger til Handels Magazin* I, 135-62. [Friðrik] S[vendsen]: „Stutt Avisan til ad verka Klipfisk.“ Har. Vald. Fiedler: „Nokkrar athugasemdir um fisk-verkun á Íslandi.“ *Lovsamling* XIV, 33-35. Finnur [Jónsson] á Kjöreyri: *Þjóðhættir og ævisögur*, 354. Jón Sigurðsson: „Ávarp til Sunnlendinga“, 96-7. „Reglur til góðrar fiskiverkunar.“ „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Ísafold* XVIII, 345-6. Þorsteinn Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski“, 29-30. Þorsteinn Jónsson: *Aldahvörf í Eyjum*, 99-100, 253-6, 257-8. Þórbergur Þórðarson: *Einar ríki* I, 201-3. Sigfús M. Johnsen: *Saga Vestmannaeyja* II, 139-41. Jóhann Eiríksson, Jóhann Guðmundsson, Jóhann J.E. Kúld: *Saltfiskverkun*, 24-5. Einnig má benda á Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 325-35.
- 43 „Leiðbeiningar um fiskverkun“, 145-7.
- 44 Um hlut kvenna við fiskverkunina, aðstæður og ýmislega tilhögun vinnunnar má fræðast í ótal rit-smíðum og má benda á eftirfarandi t.d.: Anna Sigurðardóttir: *Vinna kvenna*, 420-26. Símon Jón Jóhannsson og Ragnhildur Vigfúsdóttir: *Íslandsdætur*, 130-35. Sigríður Th. Erlendsdóttir: „Reykvískar konur“, 50-54. Sigríður Th. Erlendsdóttir: „Í vist“, 168. Viktoría Bjarnadóttir: *Vökustundir að vestan*, 14-15. Vilhjálmur J. Vilhjálmsson: „Í miðju straumkastinu“, 181-3. Sjá líka: *Verkakvennafélagið Framsókn 50 ára. Afmælisrit og Verkakvennafélagið Framsókn 75 ára. Afmælisrit*.
- 45 Þorsteinn Jónsson: *Aldahvörf í Eyjum*, 53. Jón Gunnarsson: „Um saltfisksverkun“, 181.
- 46 Jón Gunnarsson: „Um saltfisksverkun“, 181-2. – Teikning af þessari stökkunaraðferð er í Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 334.
- 47 Jón Gunnarsson: „Um saltfisksverkun“, 181. *Ísafold* XVIII, 345-6. Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 332-3.
- 48 *Skýrslur og álit millipinganefndar í sjávarútvegs-málum*, xxix. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 264-5. Þorsteinn Jónsson: *Aldahvörf í Eyjum*, 253-6. Nánar er fjallað um þróun linþurrkunarinnar í Halldór Bjarnason: „Iceland's Success“, 99-103.
- 49 Daniel Danielsson: *Í áföngum*, 87. *Þjóðviljinn* ungi IV, 67.
- 50 *Þjóðviljinn* ungi IV, 67. Daniel Danielsson: *Í áföngum*, 88-9, 92-3. *Þjóðviljinn* ungi V, 122. Árni Gíslason: *Gullkistan*, 267-8. Jón Auðunn Jónsson: „Mr. Pike Ward“, 119. „Pike Ward“, 138. *Stjórnartíðindi* 1932 B, 7-8.
- 51 Ólafur B. Björnsson: *Saga Akraness* I, 342-3. Kristján Jónsson frá Garðsstöðum: „Þáttur af Pike Ward“, 67-71, 73. Árni Gíslason: *Gullkistan*, 268-73. Jón Auðunn Jónsson: „Mr. Pike Ward“, 115-21. „Pike Ward“, 139.
- 52 *Skýrslur og álit millipinganefndar í sjávarútvegs-málum*, xxix. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 265. Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 200.
- 53 Sveinn Árnason: „⁷/₈ þurkun á saltfiski“, 69.
- 54 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 265. *Skýrslur og álit millipinganefndar í sjávarútvegs-málum*, xxix.
- 55 Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 57-62. *Skýrslur og álit millipinganefndar í sjávarútvegs-málum*, xxix. Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 253.
- 56 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 131. Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 57. Ásgrímur Pétursson: „Þækilsöltun á fiski“, 96. Sveinn Árnason: „Kassasöltun – þækilsöltun“, 141.
- 57 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 133.
- 58 Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 62.
- 59 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 133. *Alþingistiðindi* 1933 A, 511. Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 61. Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski“, 253.
- 60 Sveinn Árnason: „Ný fiskþurrkunaraðferð“, 284. Sveinn Árnason: „Vinnusparnaður við fiskbreiðslu“, 30.
- 61 Sveinn Árnason: „Vinnusparnaður við fiskbreiðslu“, 30.
- 62 Sveinn Árnason: „Ný fiskþurrkunaraðferð“, 284. Davíð Ólafsson, samtal við HB. – Sjá þó t.d. ljósmyndir af grindapurrkun á Ísafirði í Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV, 331, og í Keflavík í *Fra Íslands Næringsliv*, 198.
- 63 Sveinn Árnason: „Íslenzkur saltfiskur“, 123-4.
- 64 Sveinn Árnason: „Fiskþurrkunarhús“, 202. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 264-6. Jóhann J.E. Kúld: „Saltfiskverkun“, 36. Ásgeir Þorsteinsson: „Fiskveiðar og iðnaður“, 32.
- 65 Sveinn Árnason: „Fiskþurrkunarhús“, 203. Guðjón Friðriksson: „Upphaf þorps á Patreksfirði“ (fyrri hluti), 101, 121.
- 66 Sveinn Árnason: „Fiskþurrkunarhús“, 203.

- 67 Sveinn Árnason: „Fiskþurkunarhús“, 203.
- 68 [J.] Arfwedson: „Fiskimarkaðurinn í Genua 1911“, 57. Sveinn Árnason: „Fiskþurkunarhús“, 203. Bergsteinn Á. Bergsteinsson: „Fiskframleiðsla Íslandinga“, 125-6. Ásgeir Þorsteinsson: „Fiskveiðar og iðnaður“, 32. Guðjón Friðriksson: *Togarasaga Magnúsar Runólfssonar*, 47.
- 69 *Alþingistiðindi* 1927 C, 1087.
- 70 Ásgeir Þorsteinsson: „Fiskveiðar og iðnaður“, 32. Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 266.
- 71 Guðjón Friðriksson: *Togarasaga Magnúsar Runólfssonar*, 48-9. Th. Krabbe: *Island og dets tekniske Udvikling*, 156-98.
- 72 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 259, 263. Guðni Jónsson: *Eimskipafélag Íslands*, 17-21, 24-5, 28-30.
- 73 Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu“, 259.
- 74 Tafla 4 í Töfluviðauka.
- 75 Thor Thors: „Viðskiptin við Suður-Ameríku og Cuba“, 138.
- 76 *Skýrsla SÍF* 1938/39, 41; 1961, 44. „Sjávarútvegurinn 1938“, 24.
- 77 *Ísafold* XVIII, 341.
- 78 Ólafur Davíðsson: „Pilskipaveiðar“, 21-2.
- 79 Ólafur Davíðsson: „Pilskipaveiðar“, 21-2.
- 80 *Ísafold* V, 78, 83; VI, 52.
- 81 *Ísafold* VI, 47.
- 82 *Ísafold* V, 78.
- 83 Matthías Þórðarson: *Dansk-Islandsk Samhandel*, 49-50. *Þjóðólfur* XXX, 89; XXXI, 6.
- 84 „Saltfisks-verkun“, 88. *Þjóðólfur* XXXIV, 39. *Fjallkonan* [III], 20. *Ísafold* XIII, 90.
- 85 *Ísafold* XVIII, 357.
- 86 Markús F. Bjarnason: „Um saltfisksverkun“, 25. O[ddur] V. Gíslason: „Bjargráðamál“, 90. *Ísafold* XVIII, 350, 374; XIX, 22. *Þjóðólfur* XLIV, 15.
- 87 *Ísafold* XIX, 102. Markús F. Bjarnason: „Um saltfisksverkun“, 25.
- 88 Markús F. Bjarnason: „Um saltfisksverkun“, 25.
- 89 *Alþingistiðindi* 1901 B, 1600, 1608. Árni Gíslason: *Gullkistan*, 257.
- 90 *Alþingistiðindi* 1903 C, 27. *Stjórnartíðindi* 1903 A, 186; 1904 B, 179-84, 191-6.
- 91 *Stjórnartíðindi* 1904 B, 181-2, 192.
- 92 „Fiskimatsmenn“, 47.
- 93 *Alþingistiðindi* 1909 A, 116-20. *Stjórnartíðindi* 1909 A, 140-44; 1910 B, 207-12.
- 94 *Stjórnartíðindi* 1909 A, 140.
- 95 Þorsteinn Guðmundsson: „Um meðferð á saltfiski“, 42.
- 96 „Fiskimatsnefndarálit“, 30.
- 97 Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 53.
- 98 Þorsteinn Guðmundsson: „Meðferð á saltfiski“, 6. Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar*, 113.
- 99 Th. Valentin Aass: „Íslenskur saltfiskur“, 55. Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen* II, 53.
- 100 Sveinn Árnason: „Íslenzkur saltfiskur“, 121.
- 101 *Alþingistiðindi* 1921 A, 472, 908.
- 102 *Alþingistiðindi* 1921 B, 1964-5; C, 491. – Nákvæm merking orðsins *grannsalta* er ekki fullljós en það mun merkja að salta lauslega og þá jafnvel óvandlega.
- 103 *Alþingistiðindi* 1921 C, 492.
- 104 *Alþingistiðindi* 1921 A, 908; B, 1964-8; 1922 A, 237-8. *Stjórnartíðindi* 1921 A, 194-6; 1922 A, 20-22.
- 105 *Alþingistiðindi* 1921 A, 908; 1922 A, 237-8; B, 699. *Skýrsla Fiskifélags Íslands* 1913/15, 49. J. Arfwedson: „Markaðurinn á Ítalíu“, 118-19, 122. „Fiskimatsnefndarálit“, 30.
- 106 *Alþingistiðindi* 1931 (44. þing) A, 296. *Stjórnartíðindi* 1931 A, 87-90.
- 107 *Alþingistiðindi* 1935 A, 759. *Stjórnartíðindi* 1936 A, 23-4.
- 108 „Norskur fiskur og íslenskur“, 105-6. Sveinn Árnason: „Mat á Labradorfiski“, 115. „Nefnd“, 111. J. Arfwedson: „Markaðurinn á Ítalíu“, 121. [J.] Arfwedson: „Fiskimarkaðurinn í Genua 1911“, 57. „Fiskimatsnefndarálit“, 31. Odd Volla: *Den norske klippfiskhandels historie*, 326. Jóan Pauli Joensen: *Fiskafolk*, 401.
- 109 Sv[ein]bj[örn] E[lgil]son: „Norskur og íslenzkur fiskur“, 44. Olaus Dybfest: *Behandling og vrakning av klipfisk paa Island*.
- 110 *Morgunblaðið* 7. febr. 1925, [4].
- 111 Sveinn Árnason: „Íslenzkur saltfiskur“, 121.

Heimildaskrá

A. Skjallegar heimildir og óbirt efni

HB: Halldór Bjarnason, Reykjavík.

- Bréf frkvstj. Unidos, Asbjørns Solbakks, til Halldórs Bjarnasonar, 2. apríl 1996.

Hagstofa Íslands, Reykjavík.

Sögulegar hagtölur. Óbirt handrit.

Hbs.: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík.

- Ásgeir Guðmundsson: *Saga áfengisbannsins á Íslandi*. Ritgerð til cand.mag. prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands 1975. (2 hefti.)
- Bjarni Guðmarsson: *Togaraútgerð í Reykjavík 1920-31*. Ritgerð til BA-prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands 1985.
- Gísli Kristjánsson: *Verslunarbylting 19. aldar eins og henni vatt fram á verslunarsvæði Ísafjarðar*. Ritgerð til cand.mag. prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands 1985.
- Hreinn Ragnarsson: *Þættir úr sildarsögu Íslands 1900-1935*. Ritgerð til cand.mag. prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands 1980.
- Jón Ármann Héðinsson: *Útflutningur á saltfiski frá 1901-1951*. Ritgerð til lokaprófs í viðskiptafræði við Háskóla Íslands 1955.

HP: Helgi Þórarinnsson, fyrrv. framkvæmdastjóri SÍF, Reykjavík.

- [Eviágrip Hálfðanar Bjarnasonar.] Vélrit, frá áttunda eða níunda áratugnum. (2 bls.)

LÍ: Landsbanki Íslands, Reykjavík. (Í vörslu Skjalasafns Seðlabanka Íslands.)

- JÁ 13-452. Jón Árnason: *Skýrsla um sölu íslenskra afurða 1930-33. Einkamál*. [Rv. SÍS], 1931-34.
- JÁ 33-1220. *Skýrsla um viðræður, sem fulltrúar fyrir íslenzku og norsku ríkisstjórnina áttu með sér í Newcastle on Tyne 16.-18. júlí 1935, um möguleika fyrir samvinnu um fiskisölu. Afrit. Trúnaðarmál*.
- JÁ 33-1220. Vilhjálmur Finsen: *Fyrirlestur hr. Vilhjálms Finsen á aðalfundi S.Í.F. 1936. Afrit*.

VUV: Dánarþú Valdimars Unnars Valdimarssonar, Reykjavík. (Í vörslu fjölskyldu hans.)

- Helgi Þórarinnsson: Athugasemdir við handritsdrög VUV I.
- *Útdráttur úr gjörðabók Fiskisölusamlaganna*. [Ályktun stjórnar 6. júlí 1932 og samþykkt félagsfundar 13. júlí 1932.] Vélritað blað í ljósríti. (Ekki hefur ritstjóra tekist að finna hvaðan þessi heimild er komin.)

PÍ: Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík.

- End.: Endurskoðunarskjöl [skjalasafn Hinnar umboðslegu endurskoðunar].
- C.VII. Útflutningsgjaldareikningar 5-8 (1882-85), 26 (1903), 29-33 (1906-10).
- Ísl. stj.d.: Íslenska stjórnardeildin.
- V.IV.2-4 Verslun og siglingar 1858-69.
- Landsh.: Landshöfðingjasafn.
- Séröskjur 33. Verslunarskýrslur I-XII (1870-81), XXII (1886), XLIV-LV (1895-1900).
- Nýb.: Skjöl frá Nýbyggingaráði.
- Nýbyggingaráð: *Áætlanir og greinargerðir um sjávarútveg Íslendinga fram til ársins 1951*. Des. 1946. [Í kassa nr 1.]
- SÍF: Skjalasafn SÍF.
- Bréf SÍF til atvinnumálaráðuneytis, 9. nóv. 1951.
- Bréf stjórnar Fiskisölusamlags Vestmannaeyja til SÍF í jan. 1934.
- Bréfaskeyti milli SÍF og Akurgerðis 1935-40.
- Símskeyti Fiskisölusamlags Vestfirðinga til SÍF, 12. jan. 1934.
- Símskeyti frá KEA til SÍF, 16. jan. 1934.
- Sveinn Björnsson: [Skýrsla um ferð til Ítalíu í mars 1936.] Fylgibréf frá Stefáni Þorvarðssyni, f.h. atvinnumálaráðherra, til stjórnarformanns SÍF, Magnúsar Sigurðssonar, dags. 16. apríl 1936.
- *Útdráttur úr fundargjörð fulltrúafundar fiskisölufjelaga á Austurlandi*, 15. nóv. 1933.
- Sýslum. og sveitarstj.: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna.
- Rv. XXX.47 B Skiptaskjöl 1926. Þrotabú fiskveiðifélagsins Hauks. Félagssamningur Coplandhringsins, fylgiskjal 1 með bréfi Íslandsbanka til skiptaráðanda (bæjarfógeta), 31. jan. 1923.

PW: Þór Whitehead, Reykjavík.

- [Pétur Thorsteinsson]: *Um Pétur J. Thorsteinsson frá Bíldadal. Nokkur æviatriði*. Vélrit. Nóv. 1983.

B. Samtöl

- † Davíð Ólafsson. Fyrrverandi fiskimálastjóri og bankastjóri Seðlabanka Íslands.

C. Útgefnar heimildir (og erl. prófritgerðir í bókasöfnum)

- Aass, Th. Valentin: „Íslenskur saltfiskur á Katalóníumarkaðinum.“ *Verslunartíðindi* V ([Rv.] 1922), 55-6.
- Agnar Kl. Jónsson: *Stjórnarráð Íslands 1904-1964*. [Rv.], Sögufélag, 1969. 2 b.

- Alexander, David: *The Decay of Trade. An Economic History of the Newfoundland Saltfish Trade, 1935-1965*. [St John's], Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland, 1977. (Newfoundland Social and Economic Studies, 19.)
- Alþingismannatal 1845-1975. Rv., Alþingi, 1978.
- Alþingistiðindi 1883-89, 1901-03, 1909, 1921-29, 1931-35, 1951. Rv. 1883-1952. Sjá einnig *Tíðindi frá alþingi Íslendinga*.
- Alþýðublaðið 1932.
- Anna Agnarsdóttir: *Great Britain and Iceland 1800-1820*. A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. London School of Economics and Political Science. Department of International History 1989.
- Anna Sigurðardóttir: *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*. Rv., Kvennasögusafn Ísl., 1985. (Úr veröld kvenna, 2.)
- Annálar 1400-1800 IV. [Jón Jóhannesson sá um útg.] Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1940-48.
- Annual Review of the Salt Codfish Trade. 1934/35, 1936/37-38/39 Season. London, Hawes & Co., [1935-39].
- Annual Review of the Salt Fish Trade. 1930/31-33/34 Season. London, Hawes & Co., [1931-34].
- Arfwedson, J.: „Fiskmarkaðurinn í Genua 1911 ...“ *Ægir* V (Rv. 1912), 55-9.
- Arfwedson, J.: „Fiskmarkaður í Genúa 1917-18.“ *Verslunartíðindi* II ([Rv.] 1919), 16-18.
- Arfwedson, J.: „Fiskmarkaðurinn í Genúa 1. apríl 1918 – 1. apríl 1919.“ *Verslunartíðindi* II ([Rv.] 1919), 96-9.
- Arfwedson, J.: „Markaðurinn á Ítalíu fyrir íslenskan og færeyiskan saltfisk.“ *Ægir* VII (Rv. 1914), 117-19, 121-5.
- Arge, Jógvan: *Frá snorisfiski til alilaks. L/F Føroya Fiskasøla 1948-1988*. Tórshavn, Føroya Fiskasøla, 1988.
- Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd. Skýrsla tíu ára 1935-1944*. Rv., Fiskimálanefnd, 1945.
- Árbók Hagstofu Íslands 1930. Rv. 1930-31.
- Árni Gíslason: *Gullkistan. Endurminningar Árna Gíslasonar um fiskveiðar við Ísafjarðardjúp árin 1880-1905*. Arngr[ímur] Fr. Bjarnason bjó undir pr. Ísaf., Ásrún, 1944.
- Ásgeir Jakobsson: *Bildudalskóngurinn. Athafnasaga Péturs J. Thorsteinssonar*. [Hf.], Skuggsjá, 1990.
- Ásgeir Jakobsson: *Einars saga Guðfinnssonar*. [Hf.], Skuggsjá, 1978.
- Ásgeir Þorsteinsson: „Fiskveiðar og iðnaður.“ *Tímarit Verkfræðingafélags Íslands* XV (Rv. 1930), 30-36.
- Ásgrímur Pétursson: „Þækilsöltun á fiski.“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 96-7.
- Ási í Bæ [Ástgeir Ólafsson]: „Binni í Gröf.“ Ási í Bæ [o.fl.]: *Aflamenn*. Jónas Árnason sá um útg. Rv., Heimskringla, 1963. Bls. 7-59.
- „Ávarp til Alþingis frá Fiskifjelagi Íslands.“ *Ægir* VI (Rv. 1913), 104-6.
- Bergsteinn Á. Bergsteinsson: „Fiskframleiðsla Íslendinga, mat hennar og vörugæði.“ *Ægir* XLVI (Rv. 1953), 90-102, 114-29, 188-9, 193.
- B[jarni] E[inarsson]: „Um Terraneufs og Klippfisks Verku-“ *Rit þess Íslenzka Lærdóms-Lista Felags* III – 1782 (Kh. 1783), 1-27.
- Bjarni Guðmarsson: *Saga Keflavíkur 1766-1890*. Keflavíkurbær 1992.
- Bjarni Guðmarsson: „Togaraútgætt í Reykjavík 1920-1931.“ *Landshagir. Þættir úr íslenzkri atvinnusögu, gefnir út í tilefni af 100 ára afmæli Landsbanka Íslands*. Ritstj. Heimir Þorleifsson. Rv., Landsbanki Ísl., 1986. Bls. 173-97.
- Bjarni Jónsson: *Íslenzkir Hafnarstúdentar*. Ak., Bókaútg. BS, 1949.
- Bjarni Sæmundsson: „Fiskirannsóknir 1898. Skýrsla til landshöfðingja.“ *Andvari* XXIV (Rv. 1899), 51-120.
- Bjarni Sæmundsson: „Fiskirannsóknir 1900. Skýrsla til landshöfðingja.“ *Andvari* XXVI (Rv. 1901), 53-135.
- Bjarni Thorsteinsson: „Bjarni Thorsteinsson, skráð af honum sjálfum.“ *Merkir Íslendingar. Ævisögur og minningargreinar*. Þorkell Jóhannesson bjó til pr. II. Rv., Bókfellsútgáfan, 1947. Bls. 260-343.
- Björn Þorsteinsson, Bergsteinn Jónsson: *Íslandssaga til okkar daga*. Rv., Sögufélag, 1991.
- Björn Þorsteinsson, Guðrún Ása Grímsdóttir: „Norska öldin með viðaukum eftir Sigurð Línal.“ *Saga Íslands*. Ritstj. Sigurður Línal. IV. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag og Sögufélag, 1989. Bls. 59-258.
- Chapman, Charles E.: *A History of Spain*. New York, The Free Press, 1965.
- Clough, Shepard B.: *The Economic History of Modern Italy*. New York and London, Columbia University Press, 1964.
- Cutting, Charles L.: *Fish Saving. A History of Fish Processing from Ancient to Modern Times*. London, Leonard Hill, 1955.
- Daníel Danielsson: *Í áföngum. Endurminningar*. Rv., Steindórsprent, 1937.
- „Danmarks handelstraktater med Spanien 1. De ældre Traktatforhandlinger.“ Af Fr. le Sage de Fontenay. *Historisk Tidsskrift* IX. Række, 1. Bind (Kbh. 1918-20), 43-61.
- Dybfest, Olaus: *Behandling og vrakning av klipfisk paa Island. Indberetning dat. 19 august 1922*. Bergen, [án útgef.], 1922.
- „Faxaflóafiskur á Spáni. Útdráttur úr ársskýrslu hins danska konsúls í Barcelona fyrir árið 1889.“ *Ísafold* XVII (Rv. 1890), 146.
- Fiedler, Har. Vald.: „Nokkrar athugasemdir um fiskverkun á Íslandi.“ *Fjölnir* VIII (Kh. 1845), 39-50. (Árgang. ljósprent. í Rv. 1944.)
- Finnur [Jónsson] á Kjörseyri: *Þjóðhættir og ævisögur frá 19. öld. Minnisblöð Finns á Kjörseyri*. [Steindór Stein-dórsson frá Hlöðum sá um útg.] Ak., Bókaútg. Pálma H. Jónssonar, 1945.
- „Fiskimatmenn.“ *Ægir* II (Rv. 1906/07), 47-8.
- „Fiskimatsnefndarálit.“ *Ægir* VIII (Rv. 1915), 30-31.
- Fiskiskýrslur og hlunninda* 1912. Rv., Hagstofa Ísl., 1914. (Hagskýrslur Íslands, 4.)
- „Fiskmarkaður í Suður-Ameríku.“ *Ægir* XIV (Rv. 1921), 174-6.

- „Fiskmarkaðurinn í Genúa.“ *Verslunartíðindi* VII ([Rv.] 1924), 62-3.
- „Fiskmarkaðurinn í Oporto 1928.“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 25-7.
- „Fisksala Íslendinga í Portúgal og á Spáni.“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 172-3.
- „Fisksalan.“ *Verslunartíðindi* II ([Rv.] 1919), 7.
- „Fisksalan.“ *Ægir* XVI (Rv. 1923), 20.
- „Fisksöluhorfur í Argentína.“ *Ægir* XX (Rv. 1927), 200-201.
- Fjallkonan III, XV-XVI. Rv. 1886-99.
- „Fjórðungsþing fiskideildanna í Austfirðingafjórðungi [1930].“ *Ægir* XXIV (Rv. 1931), 55-7.
- „Fjórðungsþing fiskifélagsdeilda í Austfirðingafjórðungi [1933].“ *Ægir* XXVII (Rv. 1934), 57-64.
- „Fjórðungsþing Sunnlendinga [1929].“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 243-5.
- „Fjórðungsþing Sunnlendingafjórðungs [1930].“ *Ægir* XX-III (Rv. 1930), 257-61.
- „Fjórðungsþing Vestfirðinga [1929].“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 229-33.
- Fontana, Josep, og Jordi Nadal: „Spain 1914-1970.“ *The Fontana Economic History of Europe*. Ed. by Carlo M. Cipolla. Vol. VI. *Contemporary Economies*, Part 2. [London], Collins/Fontana, 1976. Bls. 460-529.
- Forordning, angaaende den Islandske Handel og Skibsfart. Christiansborg Slot, den 13 Junii 1787. Kbh., [án útef., 1787].
- Fra Islands Næringsliv. Med historisk Oversigt af Bjarni Jonsson fra Vog. [Red. Olafur Felixson.] Kria, Forlaget Norge, 1914.
- „Framtakssemi.“ *Ægir* V (Rv. 1912), 137-8.
- Fréttir frá Íslandi 1876. Eptir Valdimar Briem. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1877.
- Fréttir frá Íslandi 1879/80. Eptir Jónas Jónasson. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1882.
- Fréttir frá Íslandi 1881. Eptir Jónas Jónasson. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1883.
- Fréttir frá Íslandi 1887. Eftir Jón Steingrímsson. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1888.
- Fréttir frá Íslandi 1888. Eftir Jón Steingrímsson. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1889.
- Fríðrik G. Olgeirsson: *Hundrað ár í Horninu* [I]. *Saga Ólafsfjarðar 1883-1944. Þéttbýlismyndun, fiskveiðar og fiskvinnsla*. Ólafsfjarðarkaupst. 1984.
- Fríðrik S[vendsen]: „Stutt Avisan til ad verka Klipfisk. (byggd á 26 ára reynslu).“ *Armann á Alþingi* III (Kh. 1831), 173-80. [Árgang. ljóspr. í Rv. 1945.]
- „Fundargerð fjórðungsþings fiskideilda Norðlendingafjórðungs 1933.“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 286-91.
- „Fundargerð Fjórðungsþings fiskideilda Vestfirðinga [1933].“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 263-7.
- „Fyrsta starfsár niðursuðuverksmiðju SÍF.“ *Ægir* XXXII (Rv. 1939), 201-3.
- Garðar Gíslason: „Verslun Íslendinga. (Útdráttur úr Alþingishátiðarbl[aði] Morgunblaðsins).“ *Verslunartíðindi* XIII ([Rv.] 1930), 45-51.
- Garðar Gíslason: „Verslunin 1924.“ *Verslunartíðindi* VIII ([Rv.] 1925), 1-4.
- Garðar Gíslason: „Verslunin 1926.“ *Verslunartíðindi* X ([Rv.] 1927), 1-4.
- Gerhardsen, Gerhard M.: *Salted Cod and Related Species. A Commodity Study*, prepared by G. M. Gerhardsen, assisted by L. P. D. Gertenbach. Washington, D.C., Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1949. (FAO Fisheries Study, 1.)
- Gestur Pálsson: „Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki.“ *Ritsafn*. Tómas Guðmundsson sá um útg. II. *Kvæði, fyrirlestrar og blaðagreinar*. Rv., Menningar- og fræðslusamband alþýðu, 1952. Bls. 158-64.
- Gíls Guðmundsson: *Geir Zoëga kaupmaður og útgerðarmaður. Æfisaga hans*. [Rv.], Akranesútgáfan, 1946. [Íslenzkir athafnamenn, 1.]
- Gíls Guðmundsson: *Skútuöldin*. 2. útg. aukin. [Rv.], Örn og Örlygur, 1977. 5 b.
- Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísland. Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602-1787*. [Rv.], Örn og Örlygur, 1987.
- Gísli Gunnarsson: „Voru Móðuharðindin af manna völdum?“ *Skaftáreldar 1783-1784. Ritgerðir og heimildir*. Rv., Mál og menning, 1984. Bls. 235-42.
- Grüner, Haldur B.: *Haandbog for Handlende og Søfarende i Danmark, Norge og Sverrig; en Fremstilling af alle Landes Mynt-, Maal-, Vægt- og Cours-Forhold; Statspapirer, Actier, Handels-Usancer etc*. Kbh., P.G. Philipsens Forlag, 1850.
- Guðjón Friðriksson: *Togarasaga Magnúsar Runólfssonar skipstjóra*. [Rv.], Örn og Örlygur, 1983.
- Guðjón Friðriksson: „Upphaf þorps á Patreksfirði.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* XVII – 1973 [Ísaf. 1973], 88-143; XVIII – 1974 [Ísaf. 1975], 64-110.
- Guðmundur G. Hagalín: *Í fararbroddi. Ævisaga Haralds Böðvarssonar. Skráð eftir sögn hans sjálfs og fleiri heimildum* II. [Hf.], Skuggsjá, 1965.
- Guðni Jónsson: *Eimskipafélag Íslands tuttugu og fimm ára*. Rv., Eimskipafélag Ísl., 1939.
- Guia. *Sobre Casas Exportadores de Bacalao etc. de Islandia, Dinamarca, Noruega y Inglaterra y Importadores en España, Portugal, Italia, America Central, Las Antillas y America del Sur*. Copenh., [The Nautical Publishing Co.], 1928.
- Gunnar Egilson: „Fiskmarkaðurinn.“ *Ægir* XX (Rv. 1927), 211-15.
- Gunnar Egilson: „Fiskmarkaðurinn í Miðjarðarhafslöndunum.“ *Morgunblaðið* 8. febr. 1925, [5-6].
- Gunnar Egilson: „Fisksalan á Spáni.“ *Verslunartíðindi* VI ([Rv.] 1923), 51-3, 64-7, 75-7, 89-91, 98-103.
- Gunnar Egilson: „Fyrirkomulag fiskflutninga vorra.“ *Ægir* XIV (Rv. 1921), 70-76, 100-106.
- Gunnar Egilson: „Skýrsla og tillögur í fiskisölumálinu.“ *Verslunartíðindi* VII ([Rv.] 1924), 31-5.
- Halldór Bjarnason: „Iceland's Success in the International Saltfish Markets, 1891-1930: A Survey of Internal Causes.“ *Northern Seas. Yearbook* 1995 (Esbjerg

- 1995), 89-108. (Fiskeri- og Söfartsmuseets studieserie, 5.)
- Harrison, Joseph: *An Economic History of Modern Spain*. Manchester, Manchester University Press, 1978.
- Heaton, Herbert: *Economic History of Europe*. Rev. ed. New York, Harper & Brothers, 1948. (Harper's Historical Series.)
- Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar fram til 1917*. Rv., Menningarsjóður, 1974. (Sagnfræðirannsóknir, 3.)
- Heimir Þorleifsson: *Söguþræðir símans. Þróunarsaga íslenskra símamála*. Gefin út í tilefni af 80 ára afmæli landssíma á Íslandi. Rv., Póst- og símamálastofnun, 1986.
- Helgi P. Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni.“ *Ægir* XXV (Rv. 1932), 167-74.
- Helgi P. Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni.“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 50-60.
- Helgi [P.] Briem: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni.“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 106-11.
- Helgi Guðmundsson: „Skýrsla fiskifulltrúans á Spáni um ferðir hans um Spán, Ítalíu og Portúgal.“ *Ægir* XXIII (Rv. 1930), 103-9.
- [Helgi Guðmundsson]: „Skýrsla frá fiskifulltrúanum á Spáni.“ *Ægir* XXIII (Rv. 1930), 120-22.
- Helgi Guðmundsson: „Skýrsla Helga Guðmundssonar fiskifulltrúa.“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 117-27.
- Helgi Þorláksson: *Vaðmál og verðlag. Vaðmál í utanlandsviðskiptum og búskap Íslendinga á 13. og 14. öld*. [Án útgst., án útgef.], 1991.
- Horrebow, Niels: *Frásagnir um Ísland*. Steindór Steindórsson frá Hlöðum ísl. Rv., Bókfellsútgáfan, 1966.
- „Hugleiðingar um niðursuðuverksmiðju S.Í.F.“ *Ægir* XXXI (Rv. 1938), 147-50.
- „Hugvekja um vöruverkun á Íslandi.“ *Reykjavíkurbósturinn* I (Rv. 1846/47), 97-105.
- Indriði Einarsson: *Séð og lífað. Endurminningar*. Rv., Almenna bókafélagið, 1972.
- Ingvaldur Nikulásson: „Pétur J. Thorsteinsson fyrrum kaupmaður á Bíldudal.“ *Akranes* XVI (Akran. 1957), 3-15, 59.
- Innis, Harold A.: *The Cod Fisheries. The History of an International Economy*. Revised ed. Toronto, University of Toronto Press, 1978.
- International Fisheries Conference. Sjá *The London Fisheries Conference*.
- Íslands Adressabog. *Handels- og Industrikalender* 1919-20, 1930. 3.-4., 14. Udg./Aarg. Rv., Vilh. Finsen, 1919-20, 1929.
- Ísafold V-VIII, XI, XIII, XV, XVIII-XIX, XXXIII, XXXVII. Rv. 1878-1910.
- Ísak Jónsson: *Íshús og beitugeymsla*. Ak., Prentsm. Bjarnar Jónssonar, 1901.
- Íslendingur II. [Rv.] 1861/62.
- „Íslenzka síldarsamlagið.“ *Ægir* XIV (Rv. 1921), 17-18.
- Joensen, Jóan Pauli: *Fiskafolk. Ein lýsing av føroyska húshaldinum í slupptíðini*. Tórshavn, Føroya Sparikassi, 1982.
- Joensen, Jóan Pauli: *Folk og fisk. En studie over produktion og miljø i klipfiskeberedningen på Færøerne*. Aalborg Universitetsforlag, 1985. (Serie om nordatlantiske forhold, 9.)
- Johansen, Sámal: *Til lands. Útróður í Íslandi*. Tórshavn, [án útgef.], 1980.
- Jóhann Eiríksson, Jóhann Guðmundsson, Jóhann J.E. Kúld: *Saltfiskverkun. Leiðbeiningar*. [Rv.], Framleiðslueftirlit sjávarafurða, 1981.
- Jóhann J.E. Kúld: „Saltfiskverkun.“ *Fréttabréf Fiskmats ríkisins* nr 14 (Rv. 1974), 29-41.
- [Jóhannes Sigfússon og] Tryggvi Gunnarsson: „Tryggvi Gunnarsson.“ *Brautryðjendur. Þrjár sjálfsævisögur ... Vilhjálmur Þ. Gíslason sá um útg.* Rv., Bókfellsútgáfan, 1950. Bls. 99-164.
- Jón J. Aðils: *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602-1787*. Rv., Verzlunarráð Ísl., 1919.
- Jón Jónsson [Aðils]: „Skúli landfógeti Magnússon og Ísland um hans daga.“ *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju* III. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1896]/1902. Bls. 1-191.
- Jón Jónsson [Aðils]: *Skúli Magnússon landfógeti. 1711-1911*. Rv., Sigurður Kristjánsson, 1911.
- Jón Árnason: „Saltfisksalan og SÍF. Það mundi vera hættulegt að saltfisksalan væri 'gefin frjáls'.“ *Vísir* 29. mars 1955, 5-7.
- Jón Árnason: „Sölusamband íslenzkra fiskframleiðenda.“ *Tíminn* XVIII (Rv. 1934), 5.
- Jón Eiríksson: „Forspjall.“ Ólafur Olavíus: *Ferðabók. Landshagir í norðvestur-, norður- og norðaustursýslum Íslands 1775-1777 ... Steindór Steindórsson frá Hlöðum ísl. I*. Rv., Bókfellsútgáfan, 1964. Bls. 1-134.
- Jón Gunnarsson: „Um saltfisksverkun.“ *Ísafold* XVII (Rv. 1890), 181-2.
- Jón Helgason: *Árbækur Reykjavíkur 1786-1936*. 2. útg. Jón Jóhannesson sá um útg. Rv., Leiftur, [1942].
- Jón Jóhannesson: *Íslendinga saga II. Fyrirlestrar og ritgerðir um tímabilið 1262-1550*. [Þórhallur Vilmundarson bjó til pr.] Rv., Almenna bókafélagið, 1958.
- Jón Auðunn Jónsson: „Dagbók úr Miðjarðarhafsferð.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* XXVII (Ísaf. 1984), 7-25.
- Jón Auðunn Jónsson: „Mr. Pike Ward og fyrstu fiskkaup hans við Ísafjarðardjúp.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* XVI – 1972 (Ísaf. 1972), 115-21.
- Jón Kristvin Margeirsson: „Almenna verzlunarfélagið og arðsemi Íslandsverzlunar 1764-1772.“ *Lesbók Morgunblaðsins* LI:2 (18. jan. 1976), 10-11, 14.
- Jón Ólafsson: „Bankamál.“ *Reykjavík* XI (Rv. 1910), 57-8.
- Jón Þ. Ólafsson: „Árlegur útflutningur matsskyldra sjávarafurða hjá Fiskmati ríkisins árin 1901-1973.“ *Fréttabréf Fiskmats ríkisins* 14 ([Rv.] 1974), 23-5.
- Jón Sigurðsson: „Ávarp til Sunnlendinga um fiskiverkun.“ *Þjóðólfr* XXV ([Rv.] 1872/73), 87-9, 96-7.
- Jón Sigurðsson: *Litil varningsbók, handa bændum og búmönnum á Íslandi, samin eptir ymsum skýrslum*. Kh., Dómsmálastjórnin, 1861.
- Jón Þorláksson: *Lágengið*. Rv., Bókaverzl. Þór. B. Þorláksson, 1924.

- Jón Þ. Þór: *Saga Ísafjarðar og Eyrarhrepps hins forna I. Fram til ársins 1866*. Ísaf., Sögufélag Ísfirðinga, 1984.
- Jónas Bjarnason: *Handbók fiskvinnslunnar. Saltfiskverkun*. 2. útg. [Rv.], Rannsóknastofnun fiskiðnaðarins, 1986.
- J[ónas] J[ónsson]: „Einkasala á saltfiski.“ *Tíminn* XVI (Rv. 1932), 119.
- Karvel Ögmundsson: *Sjómannsævi. Endurminningar* III. [Rv.], Örn og Örlygur, 1985.
- Kjartan Jónasson: *Kreppuárin á Íslandi 1930-1939 I*. [Rv.], Örn og Örlygur, 1986.
- Krabbe, Th.: *Island og dets tekniske Udvikling gennem Tiderne*. [Kbh.], Dansk-Islandsk Samfund, 1946.
- K[ristján] B[ergsson]: „Fiskmarkaðurinn í Portúgal 1925.“ *Ægir* XIX (Rv. 1926), 61-2.
- K[ristján] B[ergsson]: „Fisksala og útflutningur.“ *Ægir* XXII (Rv. 1929), 151-2.
- Kr[istján] Bergsson: „Saltfiskmarkaðurinn.“ *Ægir* XX (Rv. 1927), 230-31.
- Kristján Jónsson frá Garðsstöðum: „Stórbrotinir feðgar.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* V (Ísaf. 1960), 5-55.
- Kristján Jónsson frá Garðsstöðum: „Þáttur af Pike Ward fiskkaupmanni.“ *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* XIV – 1969-70 (Ísaf. 1970), 66-76.
- Kristján Schram: „Ellert K. Schram. F. 11.2.1865 – d. 6.3.1961.“ *Faðir minn – skipstjórinn*. Ingólfur Árnason bjó til pr. [Hf.], Skuggsjá, 1976. Bls. 9-18.
- Kristmundur Bjarnason: *Saga Sauðárkróks* II:2. 1922-1948. Sauðárkrókskaupst. 1973. (Skagfirzkr fræði.)
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid IV. Kbh., Rosenkilde og Bagger, 1959. Dálk. 345 („Fisketilvirkning. Island“), 370-72 („Fiskhandel. Island“).
- Landsbanki Íslands 1932, 1936-40. Rv. 1933-41.
- Landshagsskýrslur fyrir Ísland 1905. *Verzlunarskýrslur* 1904. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1906.
- Landshagsskýrslur fyrir Ísland 1906. *Verzlunarskýrslur* 1905. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1907.
- Landshagsskýrslur fyrir Ísland 1907. *Verzlunarskýrslur* 1906. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1908.
- Landshagsskýrslur fyrir Ísland 1908. *Verzlunarskýrslur* 1907. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1909.
- Landsreikningurinn fyrir árið 1923-32. Rv., [án útgef.], 1924-33.
- Lárus Jóhannesson: „Liðna árið.“ *Verslunartíðindi* VI ([Rv.] 1923), 1-2, 27-9.
- „Leiðbeiningar um fiskverkun. Samdar á fundi yfirfiskimatsmanna 1933.“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 145-7.
- Loftur Loftsson: „Saltfiskiðnaður Íslendinga.“ [Ráðstefnuerindi.] *Tímarit Verkfræðingafélags Íslands* LII (Rv. 1967), 143-9 (erindið), 150-55 (umræður á eftir).
- The London Fisheries Conference. Under the Chairmanship of D. James Davies, Esq. (Trade Commissioners for Newfoundland) held ... from Thursday, 13th April, 1939 to Tuesday, 18th April, 1939. Secret and Confidential. Not for Publication*. [Án útgt., án útgef., 1939.] (Káputitill: International Fisheries Conference.)
- Longman History of Italy*. Gen. ed. Denys Hay. Vol. VII. *Modern Italy 1871-1982*. [By] Martin Clark. London, Longman, 1984.
- Lovsamling for Island ... III-VII, XIII-XVIII*. Samlet og udg. af Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson. Kbh., Andr. Fred. Høst, 1854-84.
- L[udvig] Kaaber: „Fisksalan.“ *Vísir* 7. apríl 1923, [2-3].
- Lúðvík Kristjánsson: „Fiskveiðar Íslendinga 1874-1940. Lauslegt yfirlit.“ *Almanak Hins íslenszka þjóðvinafélags um árið 1944 – LXX* (Rv. 1943), 65-111.
- Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* IV. Rv., Menningarsjóður, 1985.
- Lúðvík Kristjánsson: „Pétur J. Thorsteinsson á Bildudal.“ *Bildudalsminning Ásthildar og Péturs J. Thorsteinsson*. Lúðvík Kristjánsson sá um útg. Rv., Ísafoldarprentsmiðja, 1951. Bls. 5-72.
- Lýður Björnsson: „Ágrip af sögu Innréttinganna.“ *Reykjavík í 1100 ár*. Helgi Þorláksson sá um útg. Rv., Sögufélag, 1974. (Safn til sögu Reykjavíkur. Miscellanea Reyiciavicensia.) Bls. 117-45.
- Lög fyrir Sölusamband íslenszka fiskframleiðenda. Rv. 1935.
- Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition. Labour and Socio-Economic Change Before 1940*. Lund 1985. (Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen i Lund, 45.)
- „Markaðsfrjettir.“ *Verslunartíðindi* XII ([Rv.] 1929), 18-19.
- „Markaðsleitir.“ *Ægir* XXVIII (Rv. 1935), 183.
- „Markaðsskýrsla frá h.f. Copland.“ *Verslunartíðindi* IX ([Rv.] 1926), 98-9.
- Markús F. Bjarnason: „Um saltfisksverkun. Hraparleg apturför. Ítrekaðar verkunarreglur.“ *Ísafold* XXV (Rv. 1898), 25-6, 37.
- Matth[ías] Ólafsson: „Skýrsla til Fiskifélags Íslands.“ *Ægir* XIII (Rv. 1920), 73-6.
- Matthías Þórðarson: *Dansk-Islandsk Samhandel 1787-1942*. Et Mindeskrift udgivet af Islandsk Handelsforening i København (Foreningen for Islandske Købmænd) i Anledning af Foreningens 50 Aars Jubilæum. 1892 15. Februar 1942. Kbh. [1942].
- Matthías Þórðarson: *Litið til baka. Endurminningar* II. *Proskaðrin: Mælingar, landhelgisgæzla, rekstur fiskiveiða o.fl.* [Án útgt., án útgef.], 1947.
- „Meðferð á fiski – saltfiski.“ *Reykvíkingur* XI (Rv. 1901), 33-5.
- Michell, A.R.: „The European Fisheries in Early Modern History.“ *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*. Gen. ed.: M. Postan, D. C. Coleman and Peter Mathias. Vol. V. *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Ed. by E. E. Rich and C. H. Wilson. Cambridge, Cambridge University Press, 1977. Bls. 133-84.
- Morgunblaðið* 1921, 1925, 1932, 1934.
- Muus, Bent J., og Preben Dahlstrøm: *Fiskar og fiskveiðar við Ísland og í Norðaustur-Atlantshafi*. Jón Jónsson þýddi og staðfærði. 2. útg. Rv., Almenna bókafélagið, 1977. (Undirtitill á kápuspjaldi: Fiskabók AB.)

- „Nefnd.“ *Ægir* VI (Rv. 1913), 111.
- „Newfoundlandsfiskur og Ítalíumarkaðurinn.“ *Ægir* XX (Rv. 1927), 191-2.
- Nielsen, Henning: *Dansk udenrigspolitik 1875-1894 med særligt henblik på beslutningsprocessen*. Odense universitetsforlag, 1977. (Odense University Studies in History and Social Sciences, 49.)
- „Nokkrar ráðstafanir viðvíkjandi sölu á saltfiski og síld.“ *Verslunartíðindi* XIV ([Rv.] 1931), 33-5.
- Norges historie*. Red. Knut Mykland. Bind XI. *To kulturer – en stat 1851-1884* av Hans Try. [Oslo], J. W. Cappelens forlag, 1979.
- Norges historie*. Red. Knut Mykland. Bind XIII. *Klassekamp og fellesskap 1920-1945* av Edvard Bull. [Oslo], J. W. Cappelens forlag, 1979.
- „Norski fiskmarkaðurinn í Portúgal.“ *Verslunartíðindi* XII ([Rv.] 1929), 76.
- „Norsku saltfiskslög.“ *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 274-6.
- „Norskur fiskur og íslenskur.“ *Ægir* V (Rv. 1912), 105-6.
- „Nýtt skipulag á fiskversluninni. Sölusamband fiskframleiðenda.“ *Verslunartíðindi* XV ([Rv.] 1932) 45-6.
- O[ddur] V. Gíslason: „Bjargráðamál. III fiskiverkun. Bjargráð vanrækt.“ *Ísafold* XVIII (Rv. 1891), 89-90.
- Ólafur B. Björnsson: *Saga Akraness I. Fyrstu jarðir á Skaga. Sjávarútvegurinn: Fyrri hluti*. [Akranesi], Akranesútgáfan, 1957.
- Ólafur B. Björnsson: „Saltfiskframleiðslan.“ *Ægir. Afmælisrit*. Gefið út í tilefni af 50 ára afmæli *Ægis*. Rv., Fiskifélag Ísl., 1959. Bls. 133-44.
- Ólafur Davíðsson: „Þilskipaveiðar við Ísland.“ *Andvari* XII (Rv. 1886), 1-48.
- Ólafur Proppé: „Framleiðsla og fiskisölumarkaðir.“ *Verslunartíðindi* II ([Rv.] 1919), 117-25.
- Ólafur Proppé: „Úr skýrslu Ólafs Proppé um ferð til Grikklands og Ítalíu.“ *Ægir* XXIX (Rv. 1936), 229-33.
- Ólafur Thors: „Aðdragandinn að stofnun SÍF.“ *Vísir* 2. apríl 1955, 4.
- Ólafur Thors: „Sjávarútvegurinn 1931.“ *Morgunblaðið* 31. des. 1931, 5-7.
- Ólafur Thors: „Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda.“ *Morgunblaðið* 14. jan. 1934, 4.
- Óskar Jónsson: *Á sævarlóðum og landleiðum*. Hf., Bókaútg. Barðinn, 1956.
- Patursson, Erlendur: *Fiskiveiði – fiskimenn 1850-1939. Minningarrit Føroya fiskimannafélags 1911 – 14. november – 1961* II. [Án útgst.], Føroya fiskimannafélag, 1961.
- Páll Eggert Ólason: *Jón Sigurðsson III. Andþóf (1851-9)*. Rv., Hið ísl. þjóðvinafélag, 1931.
- Páll Vídalín, Jón Eiríksson: *Um viðreisn Íslands. Deo, regi, patriae*. 1699, 1768. Páll Vídalín samdi frumgerð. Jón Eiríksson endursamdi, jök og gaf út í Sórey 1768. Steindór Steindórsson frá Hlöðum ísl. Jarþrúður Hafsteinsdóttir bjó til prentunar [Rv.], Örn og Örlygur, 1985.
- Pétur Guðmundsson: *Annáll níttjándu aldar* II. [Hallgrímur Pétursson bjó til pr.] Ak., Hallgrímur Pétursson, 1924-29.
- Pétur A. Ólafsson: „Fiskframleiðsla og fiskisala.“ *Verslunartíðindi* IX ([Rv.] 1926), 111-117.
- Pétur A. Ólafsson: „Herra Gunnar Egilson og fiskverslunin.“ *Verslunartíðindi* X ([Rv.] 1927), 40-44.
- P[étur] A. Ólafsson: „Markaðshorfur fyrir fisk og síld.“ *Vísir* 22. febr. 1926, [2-3].
- P[étur] A. Ólafsson: *Skýrslur til Stjórnarráðs Íslands, um erindi P. A. Ólafssonar til Suður- og Norður-Ameríku á tímabilinu frá 12. september 1922 til 19. maí 1923*. Rv., [án útgf.], 1923. (Hluti þessara skýrslna birtist í heimildinni hér á eftir.)
- Pétur A. Ólafsson: „Yfirlits-skýrsla til Stjórnarráðs Íslands, um erindi P. A. Ólafssonar til Suður- og Norður-Ameríku á tímabilinu frá september 1922 til maí 1923.“ *Verslunartíðindi* VI ([Rv.] 1923), 67-8, 82-4, 91-3, 103-5. (Þessi skýrsla var gefin út sérstök ásamt fylgiskjöllum og bréfaskeiptum, sjá næstu heimild á undan.)
- Pétur J. Thorsteinsson: *Utánríkisþjónusta Íslands og utánríkismál. Sögulegt yfirlit*. Gefið út að tilhlutan utánríkisráðuneytis Íslands í tilefni af 50 ára afmæli utánríkisþjónustunnar. I. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1992.
- „Pike Ward.“ *Ægir* XXX (Rv. 1937), 138-9.
- [Pontoppidan, Carl]: *Samlinger til Handels Magazin for Island* I. Kbh., [án útgf.], 1787.
- „Reglur til góðrar fiskiverkunar.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1875* – [I] ([Rv.] 1874), 48.
- „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1876* – [II] ([Rv.] 1875), 60.
- „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1877* – [III] ([Rv.] 1876), 58-9.
- „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1878* – [IV] ([Rv.] 1877), 63-4.
- „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1879* – [V] ([Rv.] 1878), 64.
- „Reglur um meðferð á saltfiski.“ *Almanak hins íslenzka Þjóðvinafélags um árið 1881* – [VII] ([Rv.] 1880), 65-6.
- Richard Björgvinsson: *Sölumiðstöð hraðfrystihúsanna tíu ára*. Rv., SH, 1953.
- Reikningar Sölusambands íslenskra fiskframleiðenda fyrir tímabilið 1. júlí 1932 til 1. maí 1933, ásamt skýrslu stjórnarinnar um störf Sölusambandsins og bráðabirgðafyrirmælum þess*. Rv. 1933.
- Ryan, Shannon: *Fish Out of Water. The Newfoundland Saltfish Trade 1814-1914*. St John's, Breakwater Books, 1986. (Newfoundland History Series, 2.)
- Saga Íslendinga VII. Tímabilið 1770-1830. Upplýsingaröld*. Samið hefir Þorkell Jóhannesson. Rv., Menntamálaráð og Hið ísl. þjóðvinafélag, 1950.
- Saga Íslendinga IX. Tímabilið 1871-1903. Landshöfðingjatímabilið*. Samið hefir Magnús Jónsson. 1. hl. *Þjóðmál – atvinnuvegir*. Rv., Menntamálaráð og Hið ísl. þjóðvinafélag, 1957.
- Saga Reykjavíkur 1870-1940. Bærin vaknar* II. [Höf.] Guðjón Friðriksson. Rv., Íðunn, 1994.
- Salomonsens Konversationsleksikon*. 2. udg. Red. af Chr. Blangstrup. Bind XXI. Kbh., J. H. Schultz, 1926. Bls. 1003-4 („Spanien. Handel og Omsætning.“).

- „Saltfisksalan og viðræður um hana.“ *Ægir* XXXI (Rv. 1938), 216.
- „Saltfisksinnflutningur Spánverja árið 1934.“ *Verslunartíðindi* XVIII ([Rv.] 1935), 30-31.
- „Saltfisksmarkaðurinn í Portúgal.“ *Verslunartíðindi* XVIII ([Rv.] 1935), 23-7.
- „Saltfisksmarkaðurinn í Rio de Janeiro.“ *Ægir* XXIII (Rv. 1930), 225.
- „Saltfisksútflutningur Noregs.“ *Verslunartíðindi* XIV ([Rv.] 1931), 88-9.
- „Saltfisksútflutningur til Brasilíu.“ *Verslunartíðindi* VII ([Rv.] 1924), 83.
- „Saltfisks-verkun.“ [Áskorun 13 kaupmanna.] *Ísafold* XIII (Rv. 1886), 88.
- Sammendrag af statistiske Oplysninger om Island*. Kbh., Statens statistiske Bureau, 1907. (Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser, IV. Række, 24. Bind, 5. Hæfte.)
- Samningar Íslands við erlend ríki sem taldir eru í gildi í árslok 1961, að undanskildum tæknilegum samningum og lánssamningum*. Helgi P. Briem bjó til pr. II. *Samningar við einstök ríki*. Rv., Utanríkisráðuneyti, 1963.
- Shetelig Hovland, Kari: *Norske seilskuter på Islandsfiske*. Bergen, Universitetsforlaget, 1980.
- A Short History of Italy. From Classical Times to the Present Day*. Ed. by H. Hearder and D. P. Waley. Cambridge, Cambridge University Press, 1966.
- Sigfús Haukur Andrésson: *Verzlunarsaga Íslands 1774-1807. Upphaf frihöndlunar og almenna bærarskráinn*. Rv., Verzlunarráð Ísl. og Fjölsýn, 1988. 2 b.
- Sigfús M. Johnsen: *Saga Vestmannaeyja* II. Rv., Ísafoldarprentsmiðja, 1946.
- Sigfús Jónsson: „Alþjóðlegir saltfiskmarkaðir og saltfiskútflutningur Íslendinga 1920-1932.“ *Landshagir. Þættir úr íslenskri atvinnuögu, gefnir út í tilefni af 100 ára afmæli Landsbanka Íslands*. Ritstj. Heimir Þorleifsson. Rv., Landsbanki Ísl., 1986. Bls. 233-71.
- Sigfús Jónsson: *The Development of the Icelandic Fishing Industry 1900-1940 and its Regional Implications ...* Rv., The Economic Development Institute [Framkvæmdastofnun ríkisins], 1981.
- Sigfús Jónsson: *Sjávarútvegur Íslendinga á tuttugustu öld*. Rv., Hið ísl. bókmenntafélag, 1984.
- Sigmar Þómar: „Aðdragandi og ástæður þess að stærsti saltfiskseljandi heims missti markaðstökin.“ *Viðskipta- og tölvublaðið* V:3 (Rv. 1986), 40-45.
- Sigmar Þómar: *Export Organizations of the Newfoundland and Icelandic Sea Fisheries. A Political Economy Comparison*. A Thesis Submitted ... for the Degree of Master of Arts. Department of Sociology and Anthropology, Carleton University 1984.
- Sigríður Th. Erlendsdóttir: „Í vist.“ *Konur skrifa til heiðurs Önnu Sigurðardóttur*. Rv., Sögufélag, 1980. Bls. 161-73.
- Sigríður Th. Erlendsdóttir: „Reykviskar konur í atvinnulífinu 1880-1914.“ *Reykjavík. Miðstöð þjóðlífs*. 2. útg. endurbætt. Helgi Þorláksson sá um útg. Rv., Sögufélag, 1978. (Safn til sögu Reykjavíkur. Miscellanea Reyciavicensia.) Bls. 40-61.
- Sigurður Skúlason: *Saga Hafnarfjarðar*. Bæjarsjóður Hf., 1933.
- „Síðustu 10 árin.“ *Verslunartíðindi* XI ([Rv.] 1928), 97-104.
- Símon Jón Jóhannsson og Ragnhildur Vigfúsdóttir: *Íslandsdætur. Svipmyndir úr lífi íslenskra kvenna 1850-1950*. [Rv.], Örn og Örlygur, 1991.
- „Sjávarútvegurinn 1927.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXI (Rv. 1928), 1-16.
- „Sjávarútvegurinn 1928.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXII (Rv. 1929), 1-16.
- „Sjávarútvegurinn 1929.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXIII (Rv. 1930), 1-19.
- „Sjávarútvegurinn 1930.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXIV (Rv. 1931), 1-17.
- „Sjávarútvegurinn 1931.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXV (Rv. 1932), 1-23.
- „Sjávarútvegurinn 1932.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXVI (Rv. 1933), 1-24.
- „Sjávarútvegurinn 1933.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXVII (Rv. 1934), 1-31.
- „Sjávarútvegurinn 1934.“ Eftir Kristján Bergsson. *Ægir* XXVIII (Rv. 1935), 1-30.
- „Sjávarútvegurinn 1938.“ [Eftir] Lúðvík Kristjánsson. *Ægir* XXXII (Rv. 1939), 1-40.
- „Sjávarútvegurinn 1939.“ [Eftir] Lúðvík Kristjánsson. *Ægir* XXXIII (Rv. 1940), 1-44.
- „7. Fjórðungsþing fiskideilda Norðurlands [1929].“ *Ægir* XXIII (Rv. 1930), 22-5.
- Skipstjórar og skip* II. *Skipstjórafélag Íslands fimmtíu ára*. Ritstj. Jóhannes Ingólfsson. [Rv.], Skipstjórafélag Ísl., 1986. (Undirtitill á kápu: Skipstjóratal og skipaskrá.)
- Skúli Magnússon: *Beskrivelse af Gullbringu og Kjósar sýslur* (1785). Udg. af Jón Helgason. Kbh., Ejnar Munksgaard, 1944. (Bibliotheca Arnarnagæana, 4.)
- Skúli Magnússon: *Forsøg til en kort Beskrivelse af Island* (1786). Udg. af Jón Helgason. Kbh., Ejnar Munksgaard, 1944. (Bibliotheca Arnarnagæana, 5.)
- Skýrsla yfir Fiskifélag Íslands 1911-13 og Fiskipíngið* 1913. Rv. 1913.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands 1913-1915 og Fiskipíngsins* 1915. Rv. 1915.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands 1921*. [Fiskipíngstíðindi 1922.] Rv. 1922.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands 1922-23*. [Fiskipíngstíðindi 1924.] Rv. 1924.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands 1928-29*. [Fiskipíngstíðindi 1930.] Rv. 1930.
- Skýrsla Fiskifélags Íslands 1930-31*. [Fiskipíngstíðindi 1932.] Rv. 1932.
- Skýrsla SÍF 1933/34, 1935/36-39/40, 1940/41* (36 bls.), 1947 (35 bls.), 1948 (36 bls.), 1958, 1961. Rv. 1934-62. (Athuga ber að skýrslurnar fyrir árin 1940/41 til 1949 voru fjölritaðar og a.m.k. sumar þeirra eru til í tveimur gerðum. Þær eru efnislega samhljóða en mislangar að

- blaðsíðutali og því stemma tilvísanir í aftanmálgreinum ekki nema við aðra gerð þeirra. Til leiðbeiningar er tekið fram hér að ofan í hvora gerðina hefur verið vísað í þessu ritverki.)
- Skýrslur og álit millipinganeðndar í sjávarútvegsmálum 1933-1934. [Rv., Alþingi, 1934.]
- Skýrslur um landshagi á Íslandi. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1855]/58-[1871]/75. 5 b.
- „Skýrslur um verzlun á Íslandi árin 1873-1875.“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1877 B* (Rv., [landshöfðingjaemb.], 1877/78), 62-92; 1878 B (Rv., [landshöfðingjaemb.], 1878/79), 143-50.
- Sollhaug, Trygve: *De norske fiskeriers historie 1815-1880*. 2. utg. Bergen, Universitetsforlaget, 1983.
- Sólrún B. Jensdóttir: *Ísland á brezkun valdsvæði 1914-1918*. Rv., Menningarsjóður, 1980. (Sagnfræðirannsóknir, 6.)
- „Spánarmálin.“ *Verslunartíðindi V* ([Rv.] 1922), 37-40.
- Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1875, 1877, 1879, 1881, 1882, 1887, 1893, 1903-04, 1909-10, 1921-24, 1931-32, 1935-36*. [Kh.]/Rv., [landshöfðingjaemb., Stjórnarráð Ísl., dómsmálaráðuneyti], 1875/76-1936/[37].
- Sveinbjörn Blöndal: *Sauðasalan til Bretlands*. Rv., Sagnfræðistofnun Háskóla Ísl., 1982. (Ritsafn Sagnfræðistofnunar, 8.)
- Sveinbjörn Egilson: „Geir Jóhannesson Zoëga útgerðarmaður og kaupmaður. Aldarafmæli. 26. maí 1830 – 26. maí 1930.“ *Ægir XXIII* (Rv. 1930), 93-102.
- Sv[ein]bj[örn] E[gilson]: „Norskur og íslenskur fiskur. La Patafiskur og Barcelonafiskur.“ *Ægir XV* (Rv. 1922), 44-6.
- Sveinn Árnason: „Athuganir um saltfiskframleiðslu.“ *Ægir XXXIII* (Rv. 1940), 112-16, 131-6, 157-61, 205-8, 220-23, 259-70.
- Sveinn Árnason: „Fiskþurkunarhús.“ *Ægir XXX* (Rv. 1937), 201-6.
- Sveinn Árnason: „Íslenskur saltfiskur á að vera hvítur.“ *Ægir XXIX* (Rv. 1936), 121-7.
- Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski.“ *Ægir XXII* (Rv. 1929), 57-62.
- Sveinn Árnason: „Kassasöltun á fiski.“ *Ægir XXVIII* (Rv. 1935), 253-4.
- Sveinn Árnason: „Kassasöltun – pækilsöltun. Svar til Ásgríms Péturssonar.“ *Ægir XXII* (Rv. 1929), 140-46.
- Sveinn Árnason: „Mat á Labradorfiski. (Útdráttur úr erindi frá Sveini yfirfiskimatsmanni til stjórnarráðsins ...)“ *Ægir VI* (Rv. 1913), 115.
- Sveinn Árnason: „Ný fiskþurkunaraðferð.“ *Ægir XLVII* (Rv. 1954), 284-91.
- Sveinn Árnason: „Saltfisksmarkaður vor í Suður-Evrópu.“ *Ægir XXIII* (Rv. 1930), 69-87.
- Sveinn Árnason: „7/8 þurkun á saltfiski. (Úr bræfi til atvinnumálaráðuneytisins).“ *Verslunartíðindi VII* ([Rv.] 1924), 69-72.
- Sveinn Árnason: „Vinnusparnaður við fiskbreiðslu.“ *Ægir XI* (Rv. 1918), 29-31.
- Sveinn Björnsson: *Endurminningar*. Sigurður Nordal sá um útg. Rv., Ísafoldarprentsmiðja, [1957].
- „Söluhorfur fyrir íslenzkan fisk í Suður-Ameríku.“ *Ægir XXVIII* (Rv. 1935), 236-7.
- Tande, Thorvald: *Norsk fiskeripolitikk. En analyse av fiskerieringens utvikling siden 1920*. Oslo, Studieselskapet Samfunn og næringsliv, 1957.
- Theódór Friðriksson: *Í verum. Saga Theódórs Friðrikssonar*. Arnór Sigurjónsson sá um útg. [I.] Rv., Víkingsútgáfan, 1941. (Ljóspr. í Rv. 1977.)
- Thomsen, Dethlef [Ditlev]: „En gammel islandsk Købmands Erindringer.“ *Islandsk Aarbog VII* ([Kbh.] 1934), 97-136.
- Th[omsen], D[itlev]: „Hagfræðilegar hugleiðingar.“ *Ísafold XXVI* (Rv. 1899), 37.
- Thomsen, D[itlev]: „Markaðir fyrir lifandi sauðfjenað og saltaðan fisk, einkum á Frakklandi, í Belgíu og á Hollandi.“ *Andvari XXII* (Rv. 1897), 189-217.
- Thomsen, Ditlev: „Sala á íslenzkri vöru í ýmsum löndum. Skýrsla til landshöfðingjans yfir Íslandi.“ *Andvari XIX* (Rv. 1894), 162-253.
- Thor Thors: *Skýrsla um ferð til Suður-Ameríku ágúst – nóvember 1935*. [Rv., SÍF, 1935.]
- Thor Thors: *Skýrsla um sendiferð til Nýfundnaland. September 1938. Einkamál*. [Rv., SÍF, 1938.]
- Thor Thors: „Viðskiptin við Suður-Ameríku og Cuba.“ *Ægir XXX* (Rv. 1937), 137-8.
- „Tilkynning frá Sölusambandi ísl. fiskframleiðenda.“ *Timinn XVIII* (Rv. 1934), 3.
- Tíðindi frá alþingi Íslendinga 1847, 1863*. Rv. 1847-63. Sjá einnig *Alþingistíðindi*.
- Tíðindi frá nefndarfundum íslenzkra embættismanna í Reykjavík árin 1839 og 1841*. Kh., Þorsteinn Jónsson, 1842.
- Tíðindi frá þjóðfundi Íslendinga árið 1851*. Rv., [án útgef.], 1851.
- Tíðindi um stjórnarmálefni Íslands III*. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1871]/75.
- Timinn IV, XVIII*. Rv. 1920-34.
- Tr[ýggvi] G[unnarsson]: „Meira um vöruvöndun og verzlun.“ *Ísafold XV* (Rv. 1888), 90-91, 94-5.
- T[ryggvi] G[unnarsson]: „Svo eru hyggindi sem í hag koma.“ *Ísafold XV* (Rv. 1888), 28-9 [c: 29-30].
- „Um verzlun Íslands. Bréf frá kaupmanni í Noregi til Jóns Sigurðssonar.“ *Ný Félagsrit XVI* (Kh. 1856), 111-39.
- „Um verzlunarmál Íslendinga.“ *Ný Félagsrit XIV* (Kh. 1854), 1-166.
- „Útanríkisverslun Spánar.“ *Verslunartíðindi X* ([Rv.] 1927), 63-4.
- Valdimar Unnar Valdimarsson: *Alþýðuflokkurinn og stjórn hinna vinnandi stétta 1934-1938*. Rv., Sagnfræðistofnun Háskóla Ísl., 1984. (Ritsafn Sagnfræðistofnunar, 12.)
- Valdimar U. Valdimarsson: „'... en þú hefur góði Geir, gagnað meir en flestir þeir.'“ *Sagnir V* ([Rv.] 1984), 60-66.
- Valtýr Stefánsson: *Thor Jensen. Minningar*. Rv., Bókfellsútgáfan, 1954-55. 2 b. (Ljóspr. í Rv. 1983.)
- Verkakvinnafélagið Framsókn 50 ára. Afmælisrit*. Ritstj. Guðjón B. Baldvinsson. [Rv., Vkf. Framsókn, 1964.]

- Verkakvennafélagið Framsókn 75 ára. Afmælisrit.* Ritstj. Ragna Bergmann [o.fl.]. Rv., Vkf. Framsókn, 1989. (Birt sem 5. tbl. í XV. árg. *Fréttabréfs* Verkakvennafélagsins Framsóknar.)
- Verklýðsblaðið.* Rv. 1932.
- „Verzlan á Íslandi árið 1849.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* I. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1855]/58. Bls. 74-96.
- „Verzlan á Íslandi árið 1855.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* I. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1855]/58. Bls. 573-619.
- „Verzlan á Íslandi árin 1856-1863.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* III. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1862]/66. Bls. 479-616.
- „Verzlan á Íslandi árin 1864 og 1865.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* IV. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1867]/70. Bls. 51-132.
- „Verzlan á Íslandi árið 1866.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* IV. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1867]/70. Bls. 332-410.
- „Verzlan á Íslandi árið 1867.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* IV. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1867]/70. Bls. 582-660.
- „Verzlan á Íslandi árið 1868.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* IV. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1867]/70. Bls. 854-909.
- „Verzlan á Íslandi árið 1869.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* V. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1871]/75. Bls. 130-92.
- „Verzlan á Íslandi árið 1870.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* V. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1871]/75. Bls. 385-446.
- „Verzlan á Íslandi árin 1871 og 1872.“ [Höf.] Sigurður Hansen. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* V. Kh., Hið ísl. bókmentafélag, [1871]/75. Bls. 727-823.
- Verslunarskýrslur. Sjá „Verzlan á Íslandi“ (1849, 1855-72), „Skýrslur um verzlun“ (1873-75), „Verzlunarskýrslur“ (1876-1903), *Landshagsskýrslur ... Verzlunarskýrslur* (1904-07) og *Verslunarskýrslur* (1908-40).
- „Verzlunarskýrslur [árin 1876-1877].“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1882 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1882/83. Bls. 19-58.
- „Verzlunarskýrslur [árin 1878 og 1879].“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1883 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1883. Bls. 34-87.
- „Verzlunarskýrslur [fyrir árin 1880-1882 ásamt yfirliti].“ Eptir Indriða Einarsson [o.fl.?). *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1885 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1885. Bls. 57-144.
- „Verzlunarskýrslur [1883-1884].“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1886 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1886. Bls. 27-79.
- „Verzlunarskýrslur 1885 [ásamt yfirliti yfir verzlunarskýrslurnar 1883-1885].“ [Eptir Indriða Einarsson.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1887 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1887. Bls. 70-104.
- „Verzlunarskýrslur 1886 og 1887.“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1888 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1888. Bls. 63-110.
- „Verzlunarskýrslur 1888 og 1889 [ásamt yfirliti yfir verzlunarskýrslurnar 1886-1889].“ [Eptir Hannes Hafstein, Sighvat Bjarnason og Indriða Einarsson.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1890 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1890. Bls. 45-111.
- „Verzlunarskýrslur 1890.“ [Eptir Sigurð Briem.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1891 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1891. Bls. 1-46.
- „Verzlunarskýrslur 1891.“ [Eptir Sigurð Briem.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1893 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1893. Bls. 74-108.
- „Verzlunarskýrslur [1892 og 1893].“ [Eptir Hannes Hafstein og Sighvat Bjarnason.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1894 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1894. Bls. 1-56.
- „Verzlunarskýrslur 1894 [ásamt yfirliti yfir verzlunarskýrslurnar 1891-94].“ [Eptir Indriða Einarsson.] *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1895 C. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1895. Bls. 61-117.
- „Verzlunarskýrslur 1895.“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1896 C. *Landshagsskýrslur*. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1896. Bls. 173-295.
- „Verzlunarskýrslur 1896.“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1897 C. *Landshagsskýrslur*. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1897. Bls. 193-343.
- „Verzlunarskýrslur 1897.“ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland* 1898 C. *Landshagsskýrslur*. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1898. Bls. 42-191.
- „Verzlunarskýrslur 1898.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1899. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1899. Bls. 77-223.
- „Verzlunarskýrslur 1899.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1900. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1901. Bls. 289-442.
- „Verzlunarskýrslur 1900.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1901. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1902. Bls. 211-373.
- „Verzlunarskýrslur 1901.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1902. Rv., [landshöfðingjaemb.], 1903. Bls. 234-402.
- „Verzlunarskýrslur 1902.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1903. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1904. Bls. 239-410.
- „Verzlunarskýrslur 1903.“ *Landshagsskýrslur fyrir Ísland* 1904. Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1904/05. Bls. 106-285.
- Verslunarskýrslur ...* 1908. [Eftir Indriða Einarsson og Pál Eggert Ólason.] Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1910.
- Verslunarskýrslur ...* 1909. [Eftir Indriða Einarsson (o.fl.?).] Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1911.
- Verslunarskýrslur ...* 1910. [Eftir Indriða Einarsson (o.fl.?).] Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1912.
- Verslunarskýrslur ...* 1911. [Eftir Indriða Einarsson (o.fl.?).] Rv., [Stjórnarráð Ísl.], 1913.
- Verslunarskýrslur* 1912-40. Rv., Hagstofa Ísl., 1914-42. (Hagskýrslur Íslands, ýmis hefti í [I]. flokki.)
- Verslunartíðindi* II. [Rv.] 1919.

- Vicens Vives, Jaime: *An Economic History of Spain*. With the collaboration of Jorge Nadal Oller. Transl. by Frances M. López-Morillas. Princeton, Princeton University Press, 1969.
- „Viðskiftahömlurnar á Ítalíu og takmörkun saltfisksinnflutningsins frá Íslandi.“ *Verslunartíðindi* XVIII ([Rv.] 1935), 50-52.
- „Viðskifti Dana og Íslendinga.“ *Verslunartíðindi* II ([Rv.] 1919), 34-5.
- Vigfús Guðmundsson: *Saga Eyrarbakka*. Rv., Víkingsútgáfan, 1945/46-49. 2 b.
- Viktoria Bjarnadóttir: *Vökustundir að vestan*. Rv., Ísafoldarprentsmiðja, 1958. (Kápuundirtitill: Endurminningar.)
- Vilhjálmur Finsen: *Alltaf á heimleið*. Rv., Bókaverzlu Sigfúsar Eymundssonar, 1953.
- Vilhjálmur Þ. Gíslason: *Sjómannasaga*. Rv., Ísafoldarprentsmiðja, 1945.
- Vilhjálmur J. Vilhjálmsson: „Í miðju straumkastinu. Helga M. Nielsdóttir.“ *Fimm konur*. Rv., Setberg, 1962. Bls. 162-205.
- Vollan, Odd: *Den norske klippfiskhandels historie*. Førde, Øens forlag, 1956.
- Wallem, Fredrik M.: *Handelen med Tørfisk og Klippfisk efter specielle konsulatberetninger, flere landes officielle handelsstatistik, børsnoteringer og andre meddelelser ...* Kria, [án útgef.], 1893.
- West, John F.: *Færøerne. En nation og dens historie*. På dansk ved Palle Koch. [Kbh.], Gyldendal, 1974.
- Þjóðólfur I-VI, X, XIII, XX, XXX-XXXI, XXXIII-XXXIV, XXXVII, XXXIX, XLIV, LXII. Rv. 1848/52-1910.
- Þjóðviljinn I-II. Ísaf. 1886/87-87/88.
- Þjóðviljinn ungi I-II, IV-V. Ísaf. 1891/92-95/96.
- Þorkell Bjarnason: „Um fiskiveiðar Íslendinga og útlendinga við Ísland að fornu og nýju.“ *Tímarit Hins íslenska bókmentafélags* IV (Rv. 1883), 166-242.
- Þorkell Jóhannesson: „Á mótum gamals tíma og nýs.“ *Andvari* LXXVIII (Rv. 1953), 22-49.
- Þorleifur H. Bjarnason: „Fimmtíu ára afmæli verzlunarfrelsis Íslendinga. 15. apríl 1854 – 15. apríl 1904.“ *Þjóðólfur* LVI (Rv. 1904), 61-3.
- Þorsteinn Gíslason: „Þættir úr stjórnmálasögu Íslands árin 1896-1918.“ *Skáldskapur og stjórnmál*. Rv., Almenna bókafélagið, 1966. Bls. 123-216.
- Þ[orsteinn] Guðmundsson: „Athuganir um meðferð á fiski.“ *Ísafold* XXXII (Rv. 1905), 25-6, 29-30.
- Þorsteinn Guðmundsson: „Meðferð á saltfiski. Skýrsla og athugasemdir.“ *Ísafold* XXXV (Rv. 1908), 6-7.
- Þorsteinn Guðmundsson: „Um meðferð á saltfiski. Athuganir og leiðbeiningar.“ *Ísafold* XXXVII (Rv. 1910), 42.
- Þorsteinn Jónsson: *Aldahvörf í Eyjum. Ágrip af útgerðarsögu Vestmannaeyja 1890-1930*. Bæjarstjórn Vestm. 1958.
- Þór Whitehead: *Ísland í síðari heimsstyrjöld* [I]. Ófriður í aðsigi. Rv., Almenna bókafélagið, 1980.
- Þórbergur Þórðarson: *Einar ríki I. Fagurt er í Eyjum*. Rv., Helgafell, 1967.

Myndaskrá

I Bernskuskeið saltfiskverkunar á Íslandi

- 14 Kaflaupphaf I: Sæð út yfir sundin. Eig. og leyfisv.: StMusK.
- 18 „Kongehusets Jubilæum.“ Eig.: Mynts. Myndataka: GIng.
- 20 Umbótatillögur. Eig.: ÞÍ. Skjalasafn stiftamtmanns III, nr 195. Myndataka: GIng.
- 22 Tunnusöltun. Eig.: British Library, London. Shelfmark: Add 15511. Úr: Gjafakort í litum með mynd Cleveleys, útg. af Brennholti (Frank Ponzi). By permission of the British Library.
- 24 Verslunartaxtinn nýi. Úr: *Forordning um þann Íslenska Taxta og Kauphöndlan*. Hrapsey 1777. Titilsíða. Myndataka: Offsetþj.
- 25 Fyrstu saltfiskeiðbeiningarnar. Úr: *Rit þess Íslenska Lærdóms-Lista Felags III* – 1782. Kh. 1783. Bls. 1. Myndataka: Offsetþj.
- 28 Verslunartilskipunin. Úr: *Forordning om udvidet Handelsfrihed for Island*. Kbh. 1816. Titilsíða. Myndataka: Offsetþj.
- 29 Ólafur Thorlacius. Eig. og leyfisv.: Þjms. Mms. 940 (málverk).
- 29 Bjarni Sivertsen. Eig. og leyfisv.: Þjms. Mms. 84 (teikning).
- 30 Kostir þilskipaútgerðar. Úr: *Armann á Alþingi* ... IV. Kh. 1832 (ljóspr. í Rv. 1945). Bls. 83. Myndataka: Offsetþj.
- 31 Evrópuófriðurinn. Eig. og leyfisv.: Biblioteca Nacional, Madrid. Úr: Pierre Gassier, Juliet Wilson: *The Life and Complete Work of Francisco Goya*. Ed. François Lachenal. New York 1981. Bls. 218. Eftirtaka: Offsetþj.
- 32 Fiskur breiddur á klappir. Eig. og leyfisv.: StMusK.

II Vaxandi markaðir og útflutningur 1820-1920

- 34 Kaflaupphaf II: Barcelona. Frá: LunwEd.
- 38 Konur við fiskþvott. Eig.: Þjms. L. & pr. 4847 fol.
- 41 Ólafsvík. Úr: *Voyage en Islande et au Groenland* ... *Atlas historique* II. Paris [1842]. Mbl. nr 136. Eftirtaka: Offsetþj.
- 43 Bildudalsfiskurinn. Úr: *Islands Adressebog. Handels- og Industrikalender* 1919. Rv. Bls. 240. Myndataka: Offsetþj.
- 44 Saltfiskpöntun. Eig.: Copesco-Sefrisa, Barcelona. Úr bréfabók fyrirtækisins José Daurella árið 1853.
- 46 Verðlaunapeningur. Eig.: Mynts. Myndataka: GIng.
- 48 Skútur. Úr: *Bygd og by i Norge. Møre og Romsdal*. Red. Pio Larsen. Oslo 1977. Bls. 236. Eftirtaka: Offsetþj.
- 49 Jón Sigurðsson. Eig.: Þjms. Mms. 1129.
- 50 Balthazar Christensen. Úr: *Salomonsens Konversationsleksikon*. 2. udg. IV. Kbh. 1916. Bls. 878. Eftirtaka: Offsetþj.
- 51 Lög um siglingar og verslun. Úr: *Lov om Skibsfart og Handel paa Island. Lög um siglingar og verzlun á Íslandi*. Kbh. [1854]. Titilsíða. Myndataka: Offsetþj.
- 54 Kaupmannahöfn. Úr: *København før og nu – og aldrig ... VII. Christianshavn*. Af Claus M. Smidt. Kbh. 1989. Bls. 4. Eftirtaka: Offsetþj.
- 55 Síminn og saltfiskviðskiptin. Eig.: Aales.M.
- 57 Spænskt verkafólk. Úr: *Enciclopedia universal ilustrada Europeo-Americana* XXI. Barcelona 1923. Bls. 176. Eftirtaka: Offsetþj.
- 58 Frá Barcelonahöfn. Frá: LunwEd.
- 59 Ditlev Thomsen. Eig.: Þjms. Mms. 833.
- 60 Frönsk skúta. Eig.: LMSR. Eftirtökusafn, ónúmerað (franskt póstkort).
- 62 Bænaraskrá til Alþingis. Eig.: Alþingi, skjalasafn. Alþingismál 1886 C, dagbók neðri deildar. Bls. [5]. Myndataka: GIng.
- 65 Saltfiskverkun í Noregi. Eig.: Universitetsbiblioteket (Billedsamlingen), Oslo. Norskt póstkort.
- 66 Að snæðingi. Eig.: Ampliaciones y Reproducciones MAS, Barcelona. Serie Gudiol, nr 51065.
- 67 Á asnaðaki. Eig.: Aales.M.
- 68 Höfnin í Genovu. Eig.: Consorzio Autonomo del Porto di Genova (Archivio Fotografico), Genova. Leyfisv.: Consorzio Autonomo del Porto di Genova, Direzione Relazioni Esterne (Pubbliche Relazioni).
- 72 Lisbóa (Lissabon). Úr: *Enciclopedia universal ilustrada Europeo-Americana* XXX. Barcelona [án útgárs]. Bls. 1016. Eftirtaka: Offsetþj.
- 74 Saltfiski landað. Úr: Árni Björnsson og Halldór J. Jónsson: *Gamlar þjóðlífsmyndir*. Rv. 1984. Bls. 99. Eftirtaka: Offsetþj.
- 75 Gestur Pálsson. Eig.: Þjms. Negnr. SEY 13148.
- 76 Upphaf að bæklingi. Úr: Gestur Pálsson: *Blautfisksverzlun og bróðurkærleiki*. Rv. 1888. Bls. 1. Myndataka: Offsetþj.
- 82 Tollbúðarbakkinn. Eig.: Københavns Bymuseum, Khöfn.
- 84 Chr. Nielsen. Eig. og leyfisv.: Þjms. Mms. 28444 kab.
- 85 Skýrsla Ditlevs Thomsens. Úr: Ditlev Thomsen: *Sala á íslenskum vörum í ýmsum löndum*. Rv. 1894. Titilsíða. Myndataka: Offsetþj.
- 86 Símsstöðin. Eig.: LMSR. MAÓ 348.
- 88 Þýskir hermenn. Eig.: Imperial War Museum, London. Nr Q 45584.

III Saltfiskverslunin á þriðja áratugnum

- 90- Kaflaupphaf III: Auglýsingar. Úr: *Politiken* 27. maí 1930. Nr 236 A. Íslands-Numer – Tillæg til Politiken. Bls. 2 (Edinborg), 9 (Geir Thorsteinsson), 14 (Copland), 42-3 (Kveldúlfur) og 83 (Alliance). Myndataka: Offsetþj.
- 93 Templarar. Eig.: LMSR. PSØ 147.
- 94 Lög um undanþágu. Úr: *Stjórnartíðindi* 1923 A, 4. Myndataka: Offsetþj.
- 95 Samskipti. Úr: *Spegillinn* VII. Rv. 1932. Bls. 1. Eftirtaka: Offsetþj. – „Spánn – Ísland“, 1932. © Börn Tryggva Magnússonar/Myndstef, Rv.
- 97 Pétur A. Ólafsson. Eig.: LMSR. PAÓ 642.
- 106 Fiskreitir og geymsluhús. Eig.: LMSR. MAÓ 2461.
- 108 Gunnar Egilson. Eig.: Guðrún Egilson, Hafnarfirði. Eftirtaka: Offsetþj. Leyfisv.: LLoftur.
- 109 Fiskbúð. Eig.: VilbH.
- 110 George Copland. Eig.: Þjms. Mms. 723 kab.
- 110 Jón Ólafsson. Eig. og leyfisv.: Þjms. ÓM 42240 kab.
- 111 Th. Thorsteinsson. Eig. og leyfisv.: Þjms. Mms. 3615a kab.
- 111 Jes Zimsen. Úr: Heimir Þorleifsson: *Saga íslenzkrar togaraútgerðar fram til 1917*. Rv. 1974. (Sagnfræðirannsóknir, 3.) Gegnt bls. 160. Eftirtaka: Offsetþj.
- 112 Hús Íslandsbanka. Eig. og leyfisv.: Þjms. Pk. (póstkort) 160.
- 113 Ludvig Kaaber. Úr: Guðni Jónsson: *Eimskipafélag Íslands tuttugu og fimm ára*. Rv. 1939. Bls. 40. Eftirtaka: Offsetþj.
- 114 Fiskur, fiskur, fiskur. Eig.: Þjms. GÁ 158. Leyfisv.: GGúðbj.
- 115 Útimarkaður. Eig.: Ajuntament de Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat. Arxiu fotogràfic. Negnr C-2492.
- 117 Fiskverkunarhús Kveldúlfs. Eig.: Árbæjarsafn, Rv. Nr I-788.
- 118 Vestmannaeyjar. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) 1649.
- 119 Fiskpökkun. Eig.: Aales.M.

IV Heimskreppan

- 120- Kaflaupphaf IV: Götuvígi. Eig.: WNA. – Auglýsing frá SÍF. Úr: *Íslenska vikan. Vöruskrá* 1934. Rv. Bls. 73. Myndataka: Offsetþj.
- 123 Saltfiskþurrkun. Eig. og leyfisv.: GGV.
- 124 Fisksöluborð. Eig.: VilbH.
- 126 Auglýsing frá Ásgeiri Sigurðssyni. Úr: *Guia. Sobre Casas Exportadores de Bacalao etc. de Islandia, Dinamarca, Noruega y Inglaterra y Importadores en España, Portugal, Italia, America Central, Las Antillas y America del Sur*. Copenh. 1928. Bls. 22. Myndataka: Offsetþj.
- 126 G. Albertsson. Úr: *Guia ...* Bls. 32. Myndataka: Offsetþj.
- 128 Auglýsing frá Kveldúlfi. Úr: *Guia ...* Bls. 2 (á fremra saurblaði). Myndataka: Offsetþj.
- 128 Fiskeriaktieselskabet „Alliance“. Úr: *Guia ...* Bls. 20. Myndataka: Offsetþj.
- 129 Hawes & Company. Úr: *Guia ...* Bls. 116. Myndataka: Offsetþj.

- 129 Jakob Gunnlögsson & Co. Úr: *Guia ...* Bls. 106. Myndataka: Offsetþj.
- 130 Ólafur Thors. Eig.: Martha Thors, Rv. Eftirtaka: Offsetþj.
- 130 Magnús Sigurðsson. Úr: *Andvari* LXXIV. Rv. 1949. Fremst (formynd).
- 132 Helgi Guðmundsson. Eig.: Guðmundur Helgason, Rv.
- 132 Richard Thors. Eig.: ÖTh. Leyfisv.: LLoftur.
- 133 Kristján Einarsson. Eig.: Elín Kristjánsdóttir, Rv. Leyfisv.: LLoftur. Eftirtaka: Offsetþj.
- 133 Ólafur Proppé. Eig.: Ólafur Proppé, Rv.
- 134 Bráðabirgðalög. Úr: *Stjórnartíðindi* 1932 A, 274. Myndataka: Offsetþj.
- 137 Blöðin. Úr: *Morgunblaðið* 17. júlí 1932, [3]; *Alþýðublaðið* 18. júlí 1932, 2; *Tíminn* XVI (Rv. 1932), 119 og *Verklyðsblaðið* 19. júlí 1932, [2]. Myndataka: Offsetþj.
- 139 SÍF og kaupendur. Úr: Þórhallur Þorgilsson: *Kenslubók í ítölsku II. Ítalsk-íslenskir samtalskaflar og málfræðiafingar*. Rv. 1935. Aftari kápa.
- 140 Jón Arnason. Eig.: Þjms. JK 10003. Leyfisv.: Börn Jóns Kaldals.
- 141 Vilhjálmur Þór. Úr: Andrés Kristjánsson: *Íslenskir kaupfélagsstjórar 1882-1977*. Ak. 1978. Bls. 155. Eftirtaka: Offsetþj.
- 142 Starfsskrá Alþýðuflokksins. Úr: *Starfsskrá Alþýðuflokksins fyrir næsta kjörtímabil: 4 ára áætlun til framkvæmda á árunum 1935-1939*. Rv. 1934. Fremri kápa.
- 144 Haraldur Guðmundsson. Eig. og leyfisv.: Þjms. ÓM 26101.
- 146 Fiskstöflun í Noregi. Eig.: Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda hf., Hf.
- 148 Uppskipun úr togara. Eig.: Føroya Fornminnissavn, Þórshöfn. Negnr 3350/2613.
- 150 Saltfiskflekarnir. Eig.: National Maritime Museum, London. The Bickerdike Collection.
- 151 International Fisheries Conference. Úr: *The London Fisheries Conference ...* [London 1939.] Fremri kápa.
- 153 Uppskipun úr Kötlum. Eig.: VilbH.
- 154 Spánarsamningarnir. Frá: Bergljót Ólafs, Rv. Eftirtaka: Offsetþj.
- 156 Eyðilegging. Eig.: WNA.
- 157 Burðarkarlar. Úr: Adrian Mohr: *Fischfang ist Not!* Leipzig 1926. Gegnt bls. 97. Eftirtaka: Offsetþj.
- 158 Frá Genovu. Eig. og leyfisv.: ES.
- 159 Ísland og Ítalía. Úr: *Morgunblaðið* 13. maí 1936, 2, og 21. maí 1936, 2. Myndataka: Offsetþj.
- 161 Frystur fiskur. Úr: Arnór Sigurjónsson: *Fiskimálanefnd. Skýrsla tíu ára 1935-1944*. Rv. 1945. Bls. 95. Eftirtaka: Offsetþj.
- 162 Héðinn Valdimarsson. Eig. og leyfisv.: Þjms. ÓM 28240 vis.
- 163 „Hvað ætlar þú.“ Úr: *22 fiskbollurétir*. [Rv. 1939.] Aftari kápa.

V Framleiðsla, verkun og gæðamat á saltfiskköld

- 164- Kaflaupphaf V: Fisksöltun á hafnarsvæði Reykja-
5 víkur. Eig.: LMSR. MÓL, 386. – Fisksöltun í fiskkró.
Eig.: ES. Nr 90-06-3A. Leyfisv.: SSP.
- 167 Vatneyri. Eig.: Minjasafnið á Akureyri. HE og synir.
Negnr H2-13. Leyfisv.: Olga Hallgrímsdóttir, Rv.
- 168 Árabátur. Eig.: Fiskifélag Íslands, Rv. Snertiprentun
(kópering) glerplötu: Þjms.
- 169 Annriki. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) AJ 571.
- 170 Skútur og opnir bátar. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) AJ
1108.
- 171 Togarinn Snorri Sturluson. Eig.: Þjms. L. & pr. 4297
fol.
- 172 Visir ÍS 53. Eig.: Jón Björnsson frá Bólstaðarhlíð, Rv.
- 173 Togarasjómenn. Eig.: Þjms. GÁ 435. Leyfisv.:
GGuðbj.
- 176 Fiskvöskun. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) AJ 1159.
- 176 Geir Zoëga. Eig.: Þjms. Mms. 3187 vis.
- 177 Hafnarfjörður. Eig.: Magnús Hjörleifsson, Rv. Leyf-
isv.: GGuðbj.
- 178 Ásgeir Ásgeirsson eldri. Eig.: Þjms. Mms. 9036 vis.
- 178 Ásgeir Ásgeirsson yngri. Eig.: Þjms. Mms. 8537 vis.
- 179 Miðbær Ísafjarðar. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) 986.
- 180 Pétur J. Thorsteinsson. Eig.: Þjms. Mms. 9689.
- 180 Thor Jensen. Eig.: Þjms. Mms. 25605 kab.
- 180 Merki Milljónafélagsins. Úr: *Beretning fra Aktie-
selskabet P.I. Thorsteinsson & Co. Danmark –
Island om Virksomheden i 1907*. [Kbh. 1908.]
Fremri kápa. Myndataka: Offsetþj.
- 181 Stakkstæði. Eig.: LMSR. MAÓ 397.
- 182 Akureyri. Eig. og rétthafi: GGV.
- 183 Fiskvöskun. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) AJ 1162.
- 183 Tryggvi Gunnarsson. Eig.: Þjms. TRG, ónúmerað
(wet plate).
- 184 Fiskreitir. Eig.: Þjms. TH-NW 65.
- 184 Otto Wathne. Eig.: Þjms. Mms. 33827.
- 185 Sólþurrkun. Eig.: LMSR. TEA 31.
- 186 Saltfiskverkun. Eig.: LMSR. MAÓ 97.
- 187 Fiskverkafólk. Eig.: GZ. Eftirtaka: Offsetþj.
- 188 Löndun úr togara. Eig.: LMSR. Eftirtökusafn 252.
- 189 Afladagur. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) 2394.
- 190 Fiskaðgerð. Eig. og leyfisv.: LMSR. TRÓ 8.
- 191 Fisksöltun. Eig.: LMSR. MAÓ 1672.
- 192 Fiskvöskun á Eyrbakkakka. Eig.: Héraðsskjalasafn
Árnesinga, Selfossi.
- 193 Fiskvöskun við Grjóta. Eig.: Det Kongelige Biblio-
tek, Khöfn. Negnr 88249.
- 194 Reitavinna í Bolungarvík. Eig.: Geir Guðmundsson,
Bolungarvík. Eftirtaka: Offsetþj.
- 195 Fiskreitir á Ísafirði. Eig.: Jón Halldórsson, Rv.
- 196 Fiskgeymsluhús Bookless Brothers. Eig.: GZ. Eftir-
taka: Offsetþj.
- 196 Fiskgeymslu- og verkunarhús Alliance. Eig.: LMSR.
MAÓ 3.
- 197 Söltun í fiskkró. Eig.: ES. Nr 90-06-1A. Leyfisv.: SSP.
- 199 „Klipfiskepiger.“ Eig.: LMSR. SCH 47.
- 200 Fiskstökkun. Eig. og leyfisv.: Þjms. L. & pr. 893 kab.
- 201 Bretinn Pike Ward. Eig.: Þjms. Mms. 5652 kab.
- 201 Fiskþurrkun. Eig.: Þjms. Pk. (póstkort) 1259.
- 203 Sveinn Árnason. Eig.: VilbH.
- 205 Þingeyri. Eig.: Héraðsskjalasafn Skagfirðinga, Sauð-
árkróki. Eftirtaka: Offsetþj.
- 206 Fiskur þurrkaður á grindum. Úr: *Sjómannadags-
blað Neskaupstaðar* II. Nespst. 1979. Bls. 64.
Myndataka: Offsetþj.
- 207 Fiskþurrkunarhús. Eig.: GZ.
- 208 Húsþurrkun. Eig.: Þjms. ÓM/MÓL 209.
- 209 Bryggja og fiskverkunarstöð. Eig.: GZ. Eftirtaka:
Offsetþj.
- 210 Útskipun á saltfiski. Eig.: LMSR. MAÓ 1665.
- 211 Fiskþökkun í Viðey. Eig.: Þjms. ÓM/MÓL 266.
- 212 Norskum saltfiski pakkað. Eig.: Aales.M.
- 214 Skútan Björgvin. Eig. og leyfisv.: Þjms. ÁTH 11004.
- 215 Fiskvöskun. Eig.: LMSR. FRH 13.
- 216 Hvatning. Úr: *Ísafold* XIII. Rv. 1886. Bls. 88.
Myndataka: Offsetþj.
- 217 Fiskaðgerð og -vöskun. Eig.: Þjms. ÓM/MÓL 217.
- 219 Erindisbréf. Eig.: Þí. Einkaskjalasafn 291:4. Mynda-
taka: Gíng.
- 220 Þorsteinn Guðmundsson. Úr: *Þeir settu svip á öld-
ina. Íslenskir athafnamenn* III. Rv. 1989. Bls. 236.
Eftirtaka: Offsetþj.
- 220 Jón Auðunn Jónsson. Eig. og leyfisv.: Þjms. ÓM
8848 kab.
- 221 Hrímaður togari. Eig.: Þjms. GÁ 152. Leyfisv.:
GGuðbj.
- 222 Togari í saltfisktúr. Eig.: Þjms. GÁ 139. Leyfisv.:
GGuðbj.
- 223 Fiskmat í Viðey. Eig.: Arnbjörg E. Árnadóttir, Rv.
(Eftirtaka frá Jóni Þ. Ólafssyni, Rv.)
- 224 Gæðavottorð. Eig.: Þí. Einkaskjalasafn 291:4.
Myndataka: Gíng.
- 225 „Kenslustund á fiskimatsnámskeiðinu.“ Úr:
Spegillinn VI. Rv. 1931. Bls. 119. Eftirtaka: Offsetþj.
– „Kenslustund á fiskimatsnámskeiðinu“, 1931.
© Börm Tryggva Magnússonar/Myndstef, Rv.
- 226 Gæðin könnuð. Eig.: ÖTh.

Helstu eigendur myndefnis, leyfisveitendur og ljósmyndarar

- Aales.M: Aalesunds Museum (Billedsamlingen), Ála-
sundi.
- ES: Erlendur Sveinsson, Kvikmyndaverstöðin ehf., Rv.
- GGuðbj.: Guðmunda Guðbjartsdóttir, Hf.
- GGV: Gunnar Geir Vigfússon, Ljósstofa Vigfúsar Sigur-
geirssonar, Rv.
- Gíng.: Guðmundur Ingólfsson, Ímynd, Rv.
- GZ: Geir Zoëga (frkvstj.), Rv.
- LLOftur: Ljósstofan Loftur, Rv.
- LMSR: Ljósmyndasafn Reykjavíkurborgar, Rv.
- LunwEd.: Lunweg Editores S.A., Barcelona.
- Mynts.: Myntsafn Seðlabanka og Þjóðminjasafns, Rv.
- Offsetþj.: Offsetþjónustan hf., Rv.
- SSP: Sigurður Sverrir Pálsson, Rv.
- StMusK: Statens Museum for Kunst, Khöfn.
- VilbH: Vilborg Harðardóttir, Rv.
- WNA: Weidenfeld & Nicholson Archives, London.
- Þí: Þjóðskjalasafn Íslands, Rv.
- Þjms.: Þjóðminjasafn Íslands (myndadeild), Rv.
- ÖTh.: Örn Thors, Rv.

Nafna- og atriðaskrá

- Aberdeen 105
Abyssínía. Sjá Eþíópía
Akrafjall 14m
Akranes 21, 178
Aktieselskabet P.I. Thorsteinsson & Co. Sjá P.J. Thorsteinsson & Co.
Akurey 52
Akureyri 123m, 182m, 183
Akurgerði, fiskútflytjandi 134
Aldinborgarætt 18m
Alesandria 69
Alicante 26
Alliance, fiskútflytjandi 106, 110m, 111, 127, 128m, 131, 132, 133m, 180m
Almenna verslunarfélagið 22, 23, 26
Alþingi 41, 85, 87, 116, 209
 deilur um SÍF 142-4
 fiskmat 44, 45, 46
 lög um bann við innflutningi áfengis 93
 lög um fiskimálanefnd 1934 142-4
 lög um fiskmat. Sjá saltfiskmat, lagasetningar
 lög um saltfisksölu 1932 133-4
 ríkisafskipti af fiskútflutningi 112, 113, 129, 137, 142-4
 verslunarsamningar 61, 63m, 94-5
Alþýðublaðið 137m, 138
Alþýðuflokkur 112, 113, 136, 137, 138, 141, 142m, 143, 145, 162m
Ameríka 31, 211
 Mið-Ameríka 37, 71, 97m, 106, 149, 160, 211
 Norður-Ameríka 37, 64, 160, 161
 Suður-Ameríka 37, 65m, 71-2, 96-8, 106, 149, 160, 211
Ancona 26
Argentína 92mr, 160, 211
Association of British Salted Fish Curers and Exporters 148
atvinnuhættir á Íslandi 36, 40, 166-73
 andstaða við breytingar 18, 19
atvinnuleysi 103, 136, 142, 143, 162
atvinnusköpun 167, 171, 172, 176, 180
aukaafurðir, saltaðar. Sjá saltfiskafurðir, ýmsar afurðir
Austfirðir 141, 198
Austurland 29-30, 182, 183, 184, 201, 202, 204, 205
 áfengisbann 93-6, 100
Ágúst Flygenring, kaupmaður 224m
Álasund 48m, 55m, 119m, 212m
Ánanaust í Reykjavík 106m
árabátar, árabátaöld 21, 36, 75, 166, 168, 169, 170m, 172m, 185, 187, 190m, 191, 192, 214, 221
Árni Árnason, fiskmatsmaður 223m
Ásgeir Ásgeirsson eldri, kaupmaður 75, 178-9
Ásgeir Ásgeirsson, forsætisráðherra, síðar forseti 131
Ásgeir Ásgeirsson, gufuskip 179
Ásgeir Ásgeirsson yngri, kaupmaður 178m, 179, 195m
Ásgeir Sigurðsson, kaupmaður 127
Ásgeirsverslun á Ísafirði 178-80
Bandaríkin, Bandaríkjamenn 26, 70, 93
 saltfiskframleiðsla 37
 saltfiskviðskipti 27, 161
bankar 38, 111, 114, 116, 128-33
 Sjá einnig Íslandsbanki; Landsbanki Íslands; Útvegsbanki Íslands
bannlög. Sjá áfengisbann
Barcelona 22, 23, 26, 34-5m, 42, 44, 53, 57, 58, 64-5, 108, 109, 202, 203, 204, 213
Baskahéruð Spánar 57, 58
bátafiskur 213-14, 217m, 221
Bergen, briggskip 52
Berrie & Son, fiskisölu fyrirtæki 127
Berufjörður 184
Bilbao 21, 22, 23, 26, 52, 57, 61, 65
Bildahl, flutningaskip 29
bindindishreyfingin 93m
Biskajafloi 22
Bíldudalsfiskur 42, 43m
Bíldudalur 28-9, 75, 168, 172m, 178, 180, 181, 207
Bjarni Einarsson, sýslumaður 26, 29, 190, 197
Bjarni Sivertsen, kaupmaður 28, 29, 30, 168
Bjarni Sæmundsson, fiskifræðingur 225m
Björgvin RE 214m
Björnsson. Sjá Georgia; Sveinn
Blautfisksverslun og bróðurkærleiki (Gestur Pálsson) 75
blautfiskur, blautverkaður fiskur
 1. Lítt eða ekki saltaður fiskur, óstaðinn 17, 75-7, 188-9, 204
 2. Fullsaltaður og fullstaðinn fiskur 75, 103, 147, 210, 223, 224
hlutdeild í heildarsaltfiskútflutningi 1862-1940 202mr, 253ta, 269-70ta
útflutningsmagn
 1862-1910 36mr, 251-2ta
 1895-1910 257ta
 1911-40 99mr, 268-9ta
blautfisksverslun 75-7
blóðdálkur 191
blóðgun 190m, 191, 213-14, 217m
Blönduós 183
Bookless Brothers, fiskútflytjandi 105, 107, 133m, 187m, 195m
Botnsá í Hvalfirði 176, 178

- botnvörpur 221
- Brasilía, Brasilíumenn 211
- hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1911-40, 264-5ta
- innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1911-40 92mr, 264-5ta
- kröfur saltfiskkaupenda 96
- saltfiskviðskipti 97, 160
- brautryðjendur saltfiskframleiðslu, íslenskir 29
- breiðsla 32m, 106m, 118m, 179m, 191, 193, 194-5, 197
- Bretland, Bretar 187m
- Sjá einnig England; Skotland
- afskipti af utanríkisverslun Íslendinga 87-9
- saltfiskur
- framleiðsla 72
- hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1895-1940 79mr, 83mr, 92mr, 255ta, 260-61ta
- innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1895-1940 83mr, 255ta, 260-61ta
- kröfur kaupenda 224
- mat á fiski til Bretlands 224
- samtök útflytjenda 148-9, 150, 151-2
- sölufyrirkomulag 148-9
- viðskipti 63, 67, 79, 80, 81, 83, 84, 89, 110, 148-9, 150, 155, 224
- viðskiptasamningur 1916 88-9
- Briem. Sjá Doris; Helgi P.
- bruni í saltfiski. Sjá suða
- Bryde, J.P.T., kaupmaður 78
- Bræðurnir Proppé, fiskútflytjandi 106
- bunkafiskur 17
- byggðaðpróun. Sjá þéttbýlismyndun
- bændur, bændasamfélag 45, 74, 166, 168, 212
- Sjá einnig landbúnaður, landbúnaðarsamfélag
- Børsen, kauphöll 54m
- Cadiz 26, 52
- Christensen, Balthazar, þingmaður 50
- Clausen, Hans Arreboe, kaupmaður 41m
- Copesco, saltfiskinnflytjandi 44m
- Copland, George, fiskkaupmaður 105, 110, 111
- Coplandhringurinn 110-12
- d'Allegria, Cæsario, skipstjóri 52
- Danmörk, Danir 152, 170, 210
- saltfiskur
- hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1895-1940 79mr, 81mr, 92mr, 254ta, 259ta
- innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1895-1940 81mr, 254ta, 259ta
- viðskipti 28, 48-50, 54, 56, 67, 79, 80-81, 84, 88, 95, 152
- verslun á Íslandi 16-17, 26-7, 48-56, 80-81, 83-4
- Sjá einnig verslunarfrelsi Íslendinga, baráttan fyrir
- verslunarsamningar 55-6, 59, 61, 63, 159
- Darsena í Genovu 160m
- Daurella, Santiago, saltfiskinnflytjandi 155m
- Sjá einnig José Daurella
- Defensor, fiskútflytjandi 106
- DNKL. Sjá Norske Klippfiskeksportørers Landsforening, De
- DNSL. Sjá Norske Saltfiskeksportørers Landsforening, De
- Doris Briem, frú 155m
- Duus, H.P. Sjá H.P. Duus
- dönsk verkun á saltfiski 25, 190, 203
- economic liberalism 56
- Edinborg, verslun 78
- efnahagsástand á Íslandi 19, 40, 93, 95, 101, 111, 125, 127, 136, 154-5, 166, 167, 172, 213
- eftirspurn, spurn eftir saltfiski. Sjá saltfiskverð, eftirspurn og framboð
- Egilson. Sjá Gunnar
- Einar Þorgilsson, kaupmaður 177m
- einkasala á saltfiski
- Sjá einnig útflutningsstjórnun á saltfiski, tillögur um á Nýfundnalandi 149
- í Færeyjum 147-8
- í Noregi 146-7
- einkasala á síld
- lagasetningar á Alþingi 113
- Síldareinkasala Íslands 113, 138
- tillögur Alþýðuflokksins 112
- einokun í fiskkaupum innanlands, freign um 78
- einokunarverslun Dana 16, 18m, 19, 24, 26, 27, 75
- endursölulönd Íslendinga. Sjá saltfiskmarkaðir Íslendinga, endursölulönd
- England, Englendingar 31m, 148, 202, 214m
- Sjá einnig Bretland
- saltfiskur
- framleiðsla 18, 24
- viðskipti 21, 212
- veiðar við Ísland 16
- Esja 14m
- Eskifjörður 184, 193m
- Evrópa, Evrópumarkaðir 27, 79
- Mið-Evrópa 16
- Miðjarðarhafslönd 16, 22, 26, 37, 41m, 72, 108, 114
- Norður-Evrópa 16, 21, 37
- Suður-Evrópa 21, 26, 43m, 65m, 71, 80, 97, 105, 126, 152, 160, 182
- Eyjafjörður 183
- Eyrarbakki 176, 192m
- Eystrasalt 16
- Epíópía 158, 159
- fasta 66, 69
- Faxaflói 30, 44, 116, 141, 187, 209, 216, 219
- fátækt íslensks samfélags, hemill á breytingar 18-19
- Feneyjar 26
- ferging á saltfiski 194, 195m, 198

- Finnland 93
 Finnmörk 18
 fiskafurðir, saltaðar. Sjá saltfiskafurðir
Fiskarnir (Bjarni Sæmundsson) 225m
 fiskbreiðsla 32m, 106m, 118m, 179m, 191, 193, 194-5, 197
 fiskflutningar. Sjá saltfiskflutningar
 fiskflök, söltuð
 hlutdeild í saltfiskútflutningi 1911-40 202mr, 269-70ta
 útflutningsmagn 1911-40 99mr, 268-9ta
 fiskgrindur. Sjá grindapurkun
 fiskgæði. Sjá saltfiskgæði
 Fiskhringurinn (Coplandhringurinn), sölusamtök 111
 Fiskifélag Íslands 85, 87, 94, 97, 117, 129
 Fiskimálanefnd 142, 143, 144, 161, 162
 Fiskiping Fiskifélags Íslands 87, 94, 119, 129, 130
 fiskkaupafélagið í Barcelona 42
 fiskkró 165m
 fiskmat. Sjá saltfiskmat
 fiskneysla. Sjá saltfiskneysla
 fiskpökkun. Sjá saltfiskpökkun
 fiskreitir, reitavinna 82, 180, 184m, 185, 186, 189, 194m, 205
 fiskstökkun, fiskstakkar 146m, 179m, 181m, 186, 193-5, 197, 198-9, 200m
 fisksöltun. Sjá saltfiskverkun, söltun
 Fisksölunefndin, símnefni SÍF 134
 Fisksölusamlagið við Faxaflóa, Fisksölusamlögin í Reykjavík 116, 127, 131, 133
 fisksölusamlög 116-19, 127
 fiskvask. Sjá fiskþvottur
 fiskveiðar, sjávarútvegur, útgerð
 fiskmeðferð
 bátafiskur 213-14, 217m, 221
 blöðgun 190m, 191, 213-14, 217m
 flatning 201
 sjómannaþvottur 215
 togarafiskur 202, 221-2, 224m
 þilskipafiskur 213, 214
 sjómenn 73, 75-7, 173m, 215m
 smáfiskur 70, 200-201
 stórrekstur, stórútgerð 29, 40, 77, 170, 171, 181, 185, 186, 187m
 útgerð, útgerðarmenn, útgerðarfyrtæki, útvegsmenn, útvegsbændur 28, 29, 45, 52, 73-4, 75, 77, 82, 87, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 125, 127, 144, 168-73, 176, 179, 185, 186, 189, 197, 215, 216, 224
 útgerðarhættir 73, 75, 84-6, 166, 167-73, 184, 197, 221, 223
 veiðitæki
 arábátar, árabátaöld 21, 36, 75, 166, 168, 169, 170m, 172m, 185, 187, 190m, 191, 192, 214, 221
 botnvörpur 221
 togarar, togaraútgerð 36, 77, 116, 148, 166, 171-2, 173, 182, 186, 187, 188, 197, 221, 222, 287
 vélbátar, vélbátaöld 166, 171m, 172, 188-9, 189m, 190m, 222, 223, 227
 þilskip, þilskipaútgerð 28, 29, 30m, 36, 48m, 75, 77, 166, 168-73, 176-80, 185, 186, 187, 188, 197, 213, 214, 218, 221
 Fiskveiðihlutafélag Faxaflóa 171
 Fiskveiðihlutafélagið Ísland 106, 111
 fiskverð. Sjá saltfiskverð
 fiskverkendur. Sjá saltfiskframleiðsla; saltfiskverslun á Íslandi, innanlandsviðskipti, milli fiskverkenda og kaupmanna; Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda
 fiskverkun. Sjá saltfiskverkun
 fiskvöskun. Sjá fiskþvottur
 fiskþurrkhús 82, 206-9
 fiskþurrkun. Sjá saltfiskverkun, þurrkun
 fiskþvottur. Sjá saltfiskverkun, þvottur
 fjármagn, fjárfestingar 19, 122, 128, 170
 Flatey á Breiðafirði 29, 30m, 168, 178
 Flateyjarfiskur 29
 flatning 201
 flattur fiskur, saltaður. Sjá saltfiskafurðir, flattur fiskur
 flutningar á fiski. Sjá saltfiskflutningar
 Flygenring. Sjá Ágúst
 flök, söltuð
 hlutdeild í saltfiskútflutningi 1911-40 202mr, 269-70ta
 útflutningsmagn 1911-40 99mr, 268-9ta
 fólksfjöldapróun 22, 32, 38, 39, 71, 180
 Frakkland, Frakkar 31m, 61
 saltfiskframleiðsla 18, 37, 60
 saltfiskviðskipti 21, 26, 60, 155
 framboð af saltfiski. Sjá saltfiskverð, eftirspurn og framboð
 framleiðsla saltfisks. Sjá saltfiskframleiðsla
 framleiðsluþjóðir saltfisks 37
 fundir um saltfisksölumál 151-2
 heimsframleiðsla saltfisks 38-9, 122, 123, 126
 samkeppni 43, 44, 80, 100, 101-2,
 samstarf 122, 151-2
 skrifstofa, fyrirhuguð 152
 Framsóknarflokkur 113, 136, 138, 141, 143, 145
 Franco, Francisco, einræðisherra 155
 freðfiskur. Sjá hraðfrystur fiskur
 frelsisstríð Bandaríkjamanna 26
Fréttir frá Íslandi 74-5
 Friðrik V, konungur 18m
 frjáls verslun. Sjá verslunarfrelsi Íslendinga, baráttan fyrir frjálshyggja, efnahagsleg, (economic liberalism) 56
 frystur fiskur. Sjá hraðfrystur fiskur
 fullverkaður fiskur, fullþurkaður fiskur 103, 185, 189, 190, 195, 201, 220, 223
 Sjá einnig þurrfiskur
 fundir framleiðsluþjóða um saltfisksölumál 151-2
 Færeyjar, Færeyingar 152, 198
 saltfiskframleiðsla 37, 148m, 207
 saltfiskmat 227
 saltfiskviðskipti 61, 86, 135, 148m, 147, 149, 150

- samkeppni við Íslendinga 135, 147, 149
 samtök saltfiskútflytjenda 86, 147-8
 sölufyrirkomulag á saltfiski 147-8
 Föníkúmenn 16
 Føroya Fiskaeksportur, sölusamtök 148
 Gaimard, Paul, læknir 41m
 Garðar GK 114m
 Geir og Th. Thorsteinsson, fiskútflytjandi 106
 Geir Zoëga, kaupmaður 75, 176-7, 178
 Geirseyri við Patreksfjörð 207
 Genova 23, 68-9, 103, 105, 158m
 Genúa. Sjá Genova
 Georg Ólafsson, bankastjóri 131
 Georgia Björnsson, sendiherrafrú, síðar forsetafrú 155m
 Gestur Pálsson, skáld og ritstjóri 75-6
 geymsla á saltfiski 82, 187, 195, 197-8, 200, 201
 geymsluhús 187, 189, 195m, 198, 225
 geymsluþol 27, 64, 65, 71, 72, 96, 201
 kæligeymslur, kælihus 129m, 200, 201
 gjaldeyrishöft 152, 160
 Sjá einnig innflutningshöft; jafnkeypisviðskipti
 gjöld á erlend skip á Íslandi 41-2, 47, 50, 51
 Sjá einnig tollar, Spánn
 Glerá, Gleráreyrar 123m
 góðtemplarar 93m
 grannsöltun, grannsaltaður fiskur 188, 189m, 223
 Gránufélagið 183
 Grikkland 156, 159
 hlutdeild í saltfiskútflytningi Íslendinga 1911-40
 92mr, 263ta
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1911-40
 263ta
 Grindavík 218
 grindapurrkun 204-5, 226
 Grjóta í Eskifirði 193m
 Guðmundur Scheving, kaupmaður 29-30, 168
 gufuskip 54m, 69, 74m, 80, 83, 179, 180, 210
 Gullbringusýsla 75
 Gunnar Egilson, fiskifulltrúi 109, 114-15, 122, 132m
 gæði saltfisks. Sjá saltfiskgæði
 H.P. Duus, verslunarfyrirtæki 78
 Hafnarfjörður 22m, 28-30, 105, 134, 168, 176, 177m, 186,
 187m, 195m, 207, 209, 217, 218, 224m, 226m
 Hafnir, Suðurnesjum 46m
 haftastefna. Sjá innflutningshöft
 Hamborg 48, 82
 Haraldur Guðmundsson, atvinnumálaráðherra 144
 harðfiskur. Sjá skreið
 harðpurraður fiskur, harðpurrrkun 64, 70, 71, 96, 103, 211
 Hauksbryggja 164m
 Havsteen, N. Chr., kaupmaður 52
 Havstein. Sjá Havsteen
 Hawes & Co., fiskisölufyrirtæki 127, 129m, 134
 yfirlitsskýrslur 123, 126, 135, 146, 147, 149
 hákarlaveiðar 182
 Hálfðan Bjarnason, umboðsmaður SÍF 105, 158m
 heildsölusamband útgerðarmanna og fiskkaupmanna, til-
 laga um 87
 heimsframleiðsla á saltfiski 38-9, 122, 123, 126
 heimskreppan 119, 122-5, 126, 136, 137, 142, 143, 145,
 147, 148, 149, 152, 154-5, 156, 159-60, 162,
 166, 173
 heimsmarkaðir saltfisks 37
 heimsstyrjöld, fyrri, 67, 70, 87-9, 92, 100, 103, 110, 149,
 173, 224
 heimsstyrjöld, síðari 152
 heimsverslun með saltfisk. Sjá saltfiskmarkaðir heims
 Helgi P. Briem, fiskifulltrúi, síðar sendiherra 155m, 225m
 Helgi Guðmundsson, fiskifulltrúi, síðar bankastjóri 132,
 143, 144, 155m
 Hellyer Brothers, fiskútflytjandi 107
 Heredia, Federico, saltfiskinnflytjandi 155m
 hertur fiskur. Sjá skreið
 Héðinn Valdimarsson, alþingismaður 145, 161, 162m
 Hispanor, sölusamtök 147
 Hjaltland, Hjaltlendingar 44
 hnakkakúlur 198
 útflutningsmagn á 18. öld 248-9ta
 Hofsós 183
 Horrebow, Niels, rithöfundur 17
 Hortet, Enrique, saltfiskinnflytjandi 155m
 hraðfyrstur fiskur 133, 160, 163
 deilur um sölu 161-2
 Hrísey 182
 Hrítafjörður 178
 Hull 82
 Húsavík 119, 183
 húsfiskur. Sjá húsþurraður fiskur
 húsþurraður fiskur, húsþurrrkun 72, 206-9, 224m
 Hvaleyrir 22m
 Hvalfjörður 176, 178
 Hængur, fiskútflytjandi 106
 iðnvæðing á Íslandi 166, 171m, 172
 innanlandsviðskipti með saltfisk
 Sjá einnig kaupmenn; útgerð
 blautfiskverslun 75-7
 einokun í fiskkaupum, fregn um 78
 með tunnufisk 17
 milli fiskverkenda og kaupmanna 73-4, 179, 185,
 188-9, 204, 223, 225
 innflutningsbann á áfengi 93-6, 100
 innflutningshöft 70, 142, 153-5, 156-7, 152-9
 Sjá einnig jafnkeypisviðskipti; gjaldeyrishöft
 innflutningstollar. Sjá tollar
 Innréttingarnar 21
International Fisheries Conference 1939 151m
 Íslandske og Finmarkske Compagnie, Det, einokunar-
 verslunarfélag 18m
 Írland 72
 ísaður fiskur 133, 162
 Ísafjarðardjúp 76

- Ísafjörður 23, 75, 76, 178-80, 195m, 209, 219
Ísafold 74, 78, 186, 198, 212, 216, 218, 221
 Ísland. Sjá Fiskveiðihlutafélagið Ísland
 Íslandsbanki 78, 111, 112m
 Íslandsverslun Dana. Sjá Danmörk, verslun á Íslandi; ein-
 okunarverslun Dana
 Ítalía, Ítalir 105, 132m
 efnahagsástand 67-9, 103
 Epiópiustríðið 158
 innflutningshöft 158
 jafnkeypisviðskipti 158, 158
 Norður-Ítalía 67, 68
 saltfiskur
 blautfiskur 224
 flutningar 109, 210
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1895-
 1940 79mr, 92mr, 102mr, 256ta, 262-3ta
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1895-
 1940 102mr, 256ta, 262-3ta
 kröfur kaupenda 70, 203
 mat á Ítaliufiski 220, 223, 224
 meðferð 71
 neysluvenjur 68-70
 tollar 125
 viðskipti 26, 37, 67-70, 96, 97, 102-4, 111, 139m,
 147, 157, 158-9, 224
 skreiðarmarkaður 23
 verslunarsamningur 1936 158-9

 jafnkeypisviðskipti 152, 153-4, 158, 159
 Jakob Gunnlögsson & Co., verslun 129m
 jarðslagi í saltfiski 225-6
 járnbrautir, brautarteinar 38, 179, 179, 181m, 186m, 192,
 195m, 196m
 Jensen. Sjá Thor
 Jes Zimsen, kaupmaður 111m
 José Daurella, saltfiskinnflytjandi 44m
 Sjá einnig Daurella, Santiago
 Jóhann Þ. Jósefsson, útgerðarmaður og alþingismaður 145
 jólafasta. Sjá fasta
 Jón Árnason, framkvæmdastjóri 128, 140, 145
 Jón Eiríksson konferenzráð 24
 Jón forseti, togari 221
 Jón Gunnarsson, verslunarstjóri 198-9
 Jón Auðunn Jónsson, yfirkafsmatsmaður, síðar alþingis-
 maður 219, 220m
 Jón Magnússon, yfirkafsmatsmaður 225m
 Jón Ólafsson, alþingismaður 78
 Jón Ólafsson, framkvæmdastjóri 110m
 Jón Sigurðsson forseti 49m, 50, 52, 54
 Jónas Jónsson frá Hriflu 116, 138
 Júpíter GK 221m

 Kaaber, Ludvig. Sjá Ludvig Kaaber
 Kadix. Sjá Cadiz
 Kanada, Kanadamenn 37, 149, 150, 152

 kassasöltun. Sjá pækilsöltun
 Katalónía 58, 65
 Katla (I), skip 153m
 Kaupfélag Eyfirðinga 123m
 Kaupfélag verkamanna 123m
 Kaupmannahafnaraðferð. Sjá dönsk verkun á saltfiski
 Kaupmannahöfn 24, 53, 54m, 69, 74m, 80, 81, 82, 83, 190
 kaupmenn 16-18, 26, 27-9, 45-6, 47, 49, 53-4, 73-8, 79, 80-
 82, 83, 86-7, 89, 170, 185, 212, 215, 216, 219,
 224
 Keflavík 23, 30, 119, 176, 198, 217, 218
 kennsla í saltfiskverkun 19, 20m, 21, 23, 183, 200
 Sjá einnig leiðbeiningar um saltfiskverkun; verkunar-
 reglur fyrir saltfisk
 keppinautar Íslendinga á saltfiskmörkuðum. Sjá fram-
 leiðsluþjóðir saltfisks
 Kirkjusandur í Reykjavík 186m
 Kirkjuvogur í Höfnum 46m
 kjötverð, samanburður við saltfisk 39
 Kloss, Fr. Th., málari 32m
 Klöpp í Reykjavík 182
 kol 88m, 172
 Kommúnistaflokkur Íslands 136, 137m, 138
 „Kongehusets Jubilæum“ 18m
 konungsúrskurður frá 1758 18
 Konungsverslunin fyrri 21
 Konungsverslunin síðari 18, 26, 27
 korn, kornverð 22, 39, 50, 52
 kreppa 56-8, 92, 111, 119
 Sjá einnig heimskreppan
 Kristján Einarsson, framkvæmdastjóri SÍF 132, 133m,
 145, 161
 Kúba 160, 161, 211
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1911-40
 265-6ta
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1911-40
 92mr, 265-6ta
 Kveldúlfur, fiskútflytjandi 97, 105-6, 111, 116, 117m, 127,
 128m, 130m, 131, 132m, 136, 158m, 180m,
 182, 226m
 kyrrstaða íslensks samfélags í atvinnuháttum 18-19
 kæligeymslur saltfisks, kælihus 129m, 200, 201

 Labradorfiskur (labri), Labradorverkun 64, 69, 70, 200,
 201m, 224
 hlutdeild í saltfiskútflutningi 1895-1940 202mr,
 257ta, 268-9ta
 útflutningsmagn 1895-1940 99mr, 257ta, 268-9ta
 labri. Sjá Labradorfiskur
 landbúnaður, landbúnaðarsamfélag 16, 29, 36, 168, 169,
 170, 171
 Sjá einnig bændur, bændasamfélag
 landeigendur á Íslandi, andstaða við breytingar atvinnu-
 háttanna 18-19
 Landsbanki Íslands 107, 113, 128, 129-30, 131, 132, 141,
 143, 144
 Landsnefndin fyrri 25

langafasta. Sjá fasta
 Larsen, Oscar. Sjá Oscar Larsen
 leiðbeiningar um saltfiskverkun 25m, 26, 29
 Sjá einnig kennsla í saltfiskverkun; verkunarreglur
 fyrir saltfisk
 leit að nýjum mörkuðum. Sjá markaðsleit
 Leith 83
 lestagjald 41, 49-51
 linþurrkaður fiskur, linverkaður fiskur 64, 65, 70, 200-
 202, 203
 Lisbóa 71, 72m
 Lissabon. Sjá Lisbóa
 Liverpool 52, 69, 83, 109
 Livorno 23, 26
 London 152
 Ludvig Kaaber, bankastjóri 107, 113, 128, 131
 lýsi 16
 Lækjartorg í Reykjavík 112m
 lög. Sjá Alþingi
 Lögþing Færeyinga 135
 Lökvik, Ole, umboðsmaður SÍF 155m, 226m

Madrid 16, 26, 31m
 Magnús Sigurðsson, bankastjóri 129-31, 144, 155m
 markaðir heims fyrir saltfisk. Sjá saltfiskmarkaðir heims
 markaðir Íslendinga fyrir saltfisk 37ko
 endursölulönd Íslendinga. Sjá Bretland; Danmörk;
 Noregur
 markaðslönd Íslendinga 23ko, 98ko
 Sjá einnig Argentína; Brasilía; Grikkland; Ítalía;
 Kúba; Portúgal; Spánn
 markaðsleit, markaðskönnun 70-72, 84-5, 96-8, 106, 159,
 160, 161
 Marseille 26
 Marz, togari 221
 mat á saltfiski. Sjá saltfiskmat
 matreiðsla á saltfiski 64, 66
 matsmenn. Sjá saltfiskmat
 Mið-Ameríka 37, 71, 97m, 106, 149, 160, 211
 Mið-Evrópa 16
 Miðjarðarhafslönd 16, 22, 26, 37, 41m, 72, 108, 114
 Miðkaupstaður á Ísafirði 178
 miðstýring saltfiskverslunar. Sjá útflutningsstjórnun á
 saltfiski, tillögur um
 milliliðir, milliliðaverslun 56, 67, 78-86, 97, 106, 107,
 111, 172, 181
 milliliðagróði 56, 78, 86
 Sjá einnig umboðsmenn
 Milljónafélagið. Sjá P.J. Thorsteinsson & Co.
Morgunblaðið 137m, 140, 227
 Múlasýslur 182
 Möller, O.P., kaupmaður 52

Napóleón I, keisari 31m
 Napóleón III, keisari 46m
 Napóleonsstyrjaldirnar 30-31

Napólí 26
 Newcastle 151
 Newfoundland Fisheries Board 149
 Newfoundland Salt Codfish Association 149
 neysla saltfisks. Sjá saltfiskneysla
 neysluþjóðir saltfisks 37
 Nice 26
 niðursuða 162
 Niðursuðuverksmiðja SÍF 162-3
 Nielsen, Chr., kaupmaður 83, 84m
 Njarðvíkur 217
 Norður-Ameríka 37, 64, 160, 161
 Norður-Evrópa 16, 21, 37
 Norðurland 29-30, 182-3, 201, 202, 205
 Norðurlönd 88
 Noregur, Norðmenn 18, 61, 67, 79-80, 85, 93, 119m, 152
 áfengisbann 100-101
 saltfiskur
 fiskgæði 24, 44, 53, 101
 fiskmat 216, 227
 flutningar 31, 47, 52-5
 framleiðsla 18, 37, 47, 202, 207, 227
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1895-
 1940 79mr, 254ta, 259-60ta
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1895-
 1940 254ta, 259-60ta
 ríkisafskipti af útflutningi 146
 samtök útflytjenda 118, 145-7
 sölufyrirkomulag 145-6
 verð 43, 101-2, 104, 118, 126, 146
 viðskipti 18, 32, 47-8, 52-5, 64-5, 69-72, 79, 100,
 102, 104, 118, 145-7, 149, 150, 151, 157, 202,
 212
 Norklip, sölusamtök 147
 Norsal, sölusamtök 147
 Norske Klippfiskeksportørers Landsforening, De, (DNKL)
 145-6
 Norske Saltfiskeksportørers Landsforening, De, (DNSL)
 147
norske klippfiskhandels historie, Den (Odd Vollen) 71
Ný Félagsrit 52
 Nýfundnaland, Nýfundnalendingar 21, 151, 152, 190, 200
 efnahagsmál 150
 saltfiskur
 fiskgæði 70-71, 150
 framleiðsla 37
 samtök framleiðenda 149
 sölufyrirkomulag 149
 viðskipti 31, 126, 149-50
 Nýfundnalandsaðferð, Nýfundnalandsverkun (staflasölt-
 un) 19, 20m, 21, 23, 25, 26, 190, 197
 nýir markaðir. Sjá markaðsleit
 Nýja-England 36
 næringargildi saltfisks 27

olífuolía 66
 Oscar Larsen, saltfiskverkandi 212m

Ottesen. Sjá Pétur
 ójafnaðartollur. Sjá tollar, Spánn, ójafnaðartollur
 Ólafsfjörður 119, 182
 Ólafsvík 41m, 178
 Ólafur Tr. Einarsson, útgerðarmaður 145
 Ólafur Proppé, framkvæmdastjóri SÍF 89, 133, 145, 156
 Ólafur Stefánsson, stiftamtmaður 21
 Ólafur Stephensen. Sjá Ólafur Stefánsson
 Ólafur H. Sveinsson, framkvæmdastjóri 141
 Ólafur Thorlacius, kaupmaður 28-30, 168, 178
 Ólafur Thors, forsætisráðherra 130m, 131, 136, 143-4
 óminnishimna 191
 óverkaður saltfiskur. Sjá blautfiskur

P.J.Thorsteinsson & Co. (Milljónafélagið), fiskútflytjandi
 78, 171m, 180-81, 210
 Patreksfjörður 178, 207
 Páll Einarsson, kaupmaður 123m
 Páll Torfason, kaupsýslumaður 87
 páskafasti. Sjá fasti
 Pétur Ottesen, alþingismaður 209
 Pétur A. Ólafsson, útgerðarmaður 97, 109, 116
 Pétur J. Thorsteinsson, útgerðarmaður 75, 110, 180, 181, 207
 Piemonte 69
 „planökonomi“ 142m
 Porto 71
 Portúgal, Portúgalar 23, 97, 132m
 efnahagsmál 156
 saltfiskur
 einkaréttur til innflutnings 156-7
 fiskverð 103-5
 flutningar 109, 211
 framleiðsla 18, 126, 156-7
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1911-40
 92mr, 104mr, 264ta
 innflutningshöft 156-7
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1911-40
 104mr, 264ta
 kröfur kaupenda 70-71, 96, 103, 104
 neysluvenjur 156
 viðskipti 21, 37, 70-71, 97, 103-5, 135, 147, 156-7, 159
 verslunarsamningur við Norðmenn 1934 157
 Proppé. Sjá Ólafur
 Sjá einnig Bræðurnir Proppé
 þakilsöltun 203-4
 þökkun á saltfiski. Sjá saltfiskþökkun

Reykjavík 78
 Richard Thors, stjórnarformaður og framkvæmdastjóri
 SÍF 105, 131, 132, 133, 145, 155m, 226m
 ritsími 55, 57, 80-81, 86m, 87
 ríkisafskipti af saltfiskversluninni 112-13, 136, 142-4, 162
 Sjá einnig stuðningur stjórnvalda
 ríkiseinkasala á saltfiski. Sjá útflutningsstjórnun á saltfiski, tillögur um
 ríkisstyrkir. Sjá stuðningur stjórnvalda

Sainz, Francisco, saltfiskinnflytjandi 155m
 salt 18, 52, 75, 172, 183, 187, 191
 saltflutningar 18, 52
 salthús 183
 saltmagn í fiski 64-5, 191, 203, 204
 saltverð 18
 saltvinnsla 87
 saltfiskafurðir (útfluttar)
 flattur fiskur
 blautfiskur (fullsaltaður og fullstaðinn fiskur) 75, 103, 147, 210, 223, 224
 Sjá einnig blautfiskur, hlutdeild í saltfiskútflutningi; blautfiskur, útflutningsmagn
 bunkafiskur 17
 fullverkaður fiskur, fullþurrkaður fiskur 103, 185, 189, 190, 195, 201, 220, 223
 harðþurrkaður fiskur 64, 70, 71, 96, 103, 211
 Labradorfiskur 64, 69, 70, 200-201m, 224
 Sjá einnig Labradorfiskur, hlutdeild í saltfiskútflutningi; Labradorfiskur, útflutningsmagn
 linþurrkaður fiskur, linverkaður fiskur 64, 65, 70, 200-202, 203
 ýmsar afurðir
 aukaafurðir, útflutningsmagn 269-70ta
 flök. Sjá saltfiskflök
 hnakkakúlur 198
 Sjá einnig hnakkakúlur, útflutningsmagn
 tunnufiskur 17, 22m, 23, 26
 saltfiskbreiðsla 32m, 106m, 118m, 179m, 191, 193, 194-5, 197
 saltfiskflutningar 31, 82, 83, 108-10, 113, 179, 180, 209-13
 Sjá einnig samgöngur, járnbrautir, samgöngur, seglskip
 áætlunarsiglingar, tillaga um 109
 beint til markaðslanda frá Íslandi 28, 29, 81
 bætтар samgöngur á 19. öld 38, 80
 flutningskostnaður 100, 128
 gufuskip 69, 80, 83, 179, 180, 210
 með spænskum skipum 41-2, 47-55
 með veiðiskipum 225
 reglubundnir 67, 80, 109
 stórir farmar 66, 80, 108, 109-10
 uppskipun 153m, 188m, 189m, 213, 218
 útskipun 209-10
 saltfiskflök
 hlutdeild í saltfiskútflutningi 1911-40 202mr, 269-70ta
 útflutningsmagn 1911-40 99mr, 268-9ta

Rauðamýri við Ísafjörð 178
 reglur um saltfiskverkun 26, 45, 190, 216, 217, 218, 223
 reitavinna 82, 180, 184m, 185, 186, 189, 194m, 205
 Reykjavík, Reykvíkingar 14m, 30, 45, 46, 48, 63m, 73, 74, 75, 86m, 87, 106m, 111m, 119, 162, 164m, 170m, 176, 178, 180, 182, 186, 187, 209, 216, 217, 218, 219, 220m, 221

saltfiskframleiðsla 40, 63, 102, 185-9

Sjá einnig atvinnusköpun

aukabúgrein 168-9, 185

aukin framleiðslugeta 99

áhrif á íslenskt samfélag 166, 167, 170-75

brautryðjendur, íslenskir 29

fiski komið til verkunar 186

fiskverkunarhús 189, 225

framleiðni 102

framleiðslukostnaður 100, 128

kaupgjald á Íslandi 102

saltfisköld 40, 163, 166, 197

samstarf 86, 113-14, 116-19

sérhæfing 38, 65, 70-72, 103, 104

skipting eftir landshlutum og stöðum 174-5ko, 176-84, 273-5ta

smáframleiðendur 108, 116, 118, 140, 141

söltunarstöðvar á 18. öld 30

verkaskipting 39m, 77, 187, 188-9, 194m, 195

saltfiskframleiðsluþjóðir. Sjá framleiðsluþjóðir saltfisks

saltfiskgeymsla. Sjá geymsla á saltfiski

saltfiskgæði

aðgerð, söltun, verkun

bátafiskur 213-14, 217m, 221

blóðgun 190m, 191, 213-14, 217m

flatning 201

húspurrkun, húspurrkaður fiskur 72, 206-9, 224m

sjómannafiskur 215

togarafiskur 202, 221-2, 224m

pilskipafiskur 213, 214

fiskmat, fiskmatsmenn 44-7, 202, 210m, 215, 216-20, 226-7

erindisbréf 219

frjálst fiskmat 45-6, 216, 217, 218

lagasetningar 220, 223-7

lögboðið fiskmat 47, 201, 212, 220, 224, 225

matsnefndir, tillaga um 44

matsvottorð 224m

reglur 216-17, 223

skortur á gæðaflokkun 44, 204, 215

yfirmatsmenn 220

flutningur

uppskipun 153m, 188m, 189m, 213, 218

útskipun 209-10

leiðbeiningar 25m, 26, 29

kennsla 19, 20m, 21, 23, 183, 200

reglur 26, 45, 190, 216, 217, 218, 223

skemmdir

jarðslagi 225-6

suða 198, 199, 205m

verðlaun fyrir verkun 27, 46m, 60

verkun almennt 18, 26, 27, 29, 42-5, 60-61, 64-5, 186, 190, 191, 200, 203-4, 207, 204, 212, 214-19, 221, 223-4, 227

Bildudalsfiskur 42, 43m

bætt verkun 44-5, 60-61, 65, 216, 217, 218, 224-6, 227

Flateyjarfiskur 29

saltfiskkaupendur. Sjá kaupmenn; saltfiskverslun á Íslandi; saltfiskmarkaðir heims

saltfiskleiðbeiningar 25m, 26, 29

kennsla 19, 20m, 21, 23, 183, 200

reglur 26, 45, 190, 216, 217, 218, 223

saltfiskmarkaðir heims, saltfiskverslun erlendis (kaupendur og seljendur) 37

Sjá einnig saltfiskverð

kaupendur erlendis 80-81, 83, 107-8, 116, 125, 126, 135, 155m, 201, 216m, 221, 227

markaðir Íslendinga 37ko

endursölulönd Íslendinga. Sjá Bretland; Danmörk; Noregur

markaðsleit, markaðskönnun 70-72, 84-5, 96-8, 106, 159, 160, 161

markaðslönd Íslendinga 23ko, 98ko

Sjá einnig Argentína; Brasilía; Grikkland; Ítalía; Kúba; Portúgal; Spánn

milliliðir, milliliðaverslun 56, 67, 78-86, 97, 106, 107, 111, 172, 181

milliliðagróði 56, 78, 86

neysluþjóðir 37

samtök saltfiskinnflytjenda 42, 108-9, 156-7

umboðsmenn, umboðssala 81, 83, 86, 87, 105, 107-8, 125-6, 127, 130, 135, 181

saltfiskmarkaðir Íslendinga 37ko

endursölulönd. Sjá Bretland; Danmörk; Noregur

markaðslönd 23ko, 98ko

Sjá einnig Argentína; Brasilía; Grikkland; Ítalía; Kúba; Portúgal; Spánn

saltfiskmat, saltfiskmatsmenn 44-7, 202, 210m, 215, 216-20, 226-7

erindisbréf 219

frjálst fiskmat 45-6, 216, 217, 218

lagasetningar 220, 223-7

lögboðið fiskmat 47, 201, 212, 220, 224, 225

matsnefndir, tillaga um 44

reglur 216-17, 223

saltfiskneysla, saltfiskneytendur 37, 64, 66, 68-70, 122, 156

Sjá einnig Ítalía; Portúgal; Spánn

fasta 66, 69

matreiðsla 64, 66

næringargildi saltfisks 27

olífuolía 66

smekkur neytenda 38, 45, 64, 65, 66

tómatar 66

saltfiskpökkun 209, 210-12

í kössum 211, 212

í lausu 210

í pappírs- og strigaumbúðum 211-12

umbúðir 72, 97, 210-12

saltfiskreitir, reitavinna 82, 180, 184m, 185, 186, 189, 194m, 205

saltfiskstakkar, fiskstökkun 146m, 179m, 181m, 186, 193-5, 197, 198-9, 200m

saltfisksölumál, fundir framleiðsluþjóða um 151-2

saltfisktollar. Sjá tollar

- saltfiskútflutningur Íslendinga
 afurðategundir (innbyrðis hlutdeild)
 17.-19. öld 249-50ta
 1862-1910 253ta
 1895-1910 257ta
 1911-40 202mr, 269-70ta
 afurðategundir (magn)
 17.-19. öld 248-9ta
 18. öld 17mr
 1862-1910 36mr, 251-2ta
 1895-1910 257ta
 1911-40 99mr, 268-9ta
 helstu viðskiptalönd
 1895-1920 78mr
 1921-40 92mr
 röskun vegna styrjalda 30-31, 70, 87-9, 155-7
 samanburður við skreiðarútflutning 33
 um Bretland 63, 67, 79, 82, 83-4, 155
 um Danmörku 49, 53-4, 56, 67, 79, 80-82, 84, 88-9
 um Frakkland 155
 um Noreg 67, 79
 upphaf 16-17, 21, 23, 26, 28, 29-30, 32-6
 verðmæti 1880-1940 271ta
 hlutdeild í vöruútflutningi 1880-1940 36mr, 40, 99mr, 160, 271ta
 saltfiskútflytjendur á Íslandi. Sjá saltfiskverslun á Íslandi, útflytjendur
 saltfiskverð, söluverð
 Sjá einnig saltfiskmarkaðir heims
 áhrif styrjalda 26-7, 53, 87-8
 eftirspurn og framboð 22, 39, 40, 59, 64, 66, 99, 105, 109, 111, 114-16, 122-6, 128, 130, 173, 214
 einokun 108-9
 fast 83, 108, 125, 126, 127
 fólksfjöldapróun 22, 32, 38, 39, 71, 180
 gæði 42-3, 183, 216, 221, 225-6
 innanlands 24-5, 73-4
 kröfur kaupenda 202, 203, 206, 224, 227
 lágmarksverð 73
 markaðsverð 85, 114, 115, 128
 milliliðið, milliliðaverslun 56, 67, 78-86, 97, 106, 107, 111, 172, 181
 milliliðagróði 56, 78, 86
 offramboð, offramleiðsla 80, 105, 109, 113, 119, 122, 123, 125-6, 119, 122, 123-4, 125, 128, 135-6
 samanburður við aðrar afurðir 17
 samkeppni 60, 100, 101-2, 104-5, 126, 127, 131, 227
 samkeppni Íslendinga við aðrar þjóðir 44, 60-61, 63-4, 70, 80, 100-102, 103, 104-5, 118, 127, 145, 147, 149, 151-2, 157, 214, 216, 220, 226, 227
 samkeppni við aðra matvöru 39
 samkeppnisstaða íslensks fiskis 24, 26-7, 42-5, 60, 63, 65, 70, 79, 100, 101, 103, 216, 217, 220, 223, 226-7
 Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda 133, 135, 137-8
 tollar. Sjá tollar, tollkjör
 umboðsmenn, umboðssala 81, 83, 86, 87, 105, 107-8, 125-6, 127, 130, 135, 181
 undirboð 111, 118, 127, 128, 130, 137, 138
 verðfall 119, 124-6, 128, 131, 135, 154, 173
 saltfiskverkun
 áhrif veðurfars 43, 193, 195, 197, 198-9, 205-6
 árstími 195-7, 206
 geymsla 82, 187, 195, 197-8, 200, 201
 geymsluhús 187, 189, 195m, 198, 225
 geymsluþol 27, 64, 65, 71, 72, 96, 201
 kæligeymslur, kælihus 129m, 200, 201
 hreinsun
 blóðdálkur 191
 óminnishimna 191
 leiðbeiningar 25m, 26, 29
 kennsla 19, 20m, 21, 23, 183, 200
 reglur 26, 45, 190, 216, 217, 218, 223
 söltun
 Sjá einnig salt
 dönsk verkun 25, 190, 203
 grannsöltun, grannsaltaður fiskur 188, 189m, 223
 þækilsöltun 203-4
 staflasöltun 146m, 165m, 190, 191-2, 197
 umsöltun 192
 verkunaraðferðir, verkunartegundir
 breytingar á verkun 19, 21, 26, 65, 97, 200-204, 206, 208, 211
 dönsk verkun 25, 190, 203
 húspurrkaður fiskur, húspurrkun 72, 206-9, 224m
 Labradorverkun, Labradorfiskur 64, 69, 70, 200, 201m, 224
 Sjá einnig Labradorfiskur, hlutdeild í saltfiskútflutningi; Labradorfiskur, útflutningsmagn
 þækilsöltun 203-4
 sólþurrkun 72, 185m, 206, 208, 224m
 staflasöltun 146m, 165m, 190, 191-2, 197
 tunnufiskur 17, 22m, 23, 26
 þurrkun 17, 23, 26, 32, 43, 65, 82, 117m, 123m, 181m, 182m, 185m, 189, 197, 200-201, 202, 203, 204-9
 breiðsla 32m, 106m, 118m, 179m, 191, 193, 194-5, 197
 ferging 194, 195m, 198
 fiskreitir, reitavinna 82, 180, 184m, 185, 186, 189, 194m, 205
 fiskstökkun, fiskstakkar 146m, 179m, 181m, 186, 193-5, 197, 198-9, 200m
 grindapurrkun 204-5, 226
 húspurrkun, húspurrkaður fiskur 72, 206-9, 224m
 sólþurrkun 72, 185m, 206, 208, 224m
 stakkstæði 193
 þurrkhús 82, 206-9
 þvottur 39m, 82, 123m, 176m, 183m, 185m, 186, 192-3, 194m, 197, 215m, 217m
 sjóveitur 192
 saltfiskverkunarhús 189, 225

saltfiskverslun á Íslandi (kaupendur og seljendur)

innanlandsviðskipti

Sjá einnig kaupmenn; útgerð, útgerðarmenn, útgerðarfyrirtæki, útvegsmenn, útvegsbændur

blautfiskverslun 75-7

einokun í fiskkaupum, fregn um 78

með tunnufisk 17

milli fiskverkenda og kaupmanna 73-4, 179, 185, 188-9, 204, 223, 225

útflytjendur

Sjá einnig útflutningsstjórnun á saltfiski, hugmyndir um

Coplandhringurinn 110-12

Fisksölusamlagið við Faxaflóa, Fisksölusamlögin í Reykjavík 116, 127, 131, 133

fisksölusamlög 116-19, 127

Íslandskaupmenn á 19. öld 80-81

íslensk útgerðar- og útflutningsfyrirtæki 105-6

samkeppni innbyrðis 90-91m, 107-8, 110, 111, 112, 114, 116, 118-19, 127-8, 129, 130, 131, 135, 139

samsala 1926, tilraun 116

SÍF. Sjá Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda umboðsmenn, umboðssala 81, 83, 87, 105, 107-8, 125-6, 127, 130, 135, 181

undirboð 111, 127, 128, 130, 137, 138

saltfiskverslun erlendis. Sjá saltfiskmarkaðir heims

saltfiskþurrkhús 82, 206-9

saltfiskþurrkun. Sjá saltfiskverkun, þurrkun

saltfiskþvottur 39m, 82, 123m, 176m, 183m, 185m, 186, 192-3, 194m, 197, 215m, 217m

sjóveitur 192

saltfiskköld 40, 163, 166, 197

saltflök

hlutdeild í saltfiskútflutningi 1911-40 202mr, 269-70ta

útflutningsmagn 1911-40 99mr, 268-9ta

Samband íslenskra samvinnufélaga (SÍF) 140, 141

samvinnumenn 140-41, 143

samgöngur 21, 38, 39, 57, 80, 87

Sjá einnig saltfiskflutningar

gufuskip 54m, 69, 74m, 80, 83, 179, 180, 210

járnbrautir 38, 179, 179, 181m, 186m, 192, 195m, 196m

seglskip 54m, 74m

Samlag skreiðarframleiðenda 145

Samlinger til Handels Magazin for Island (Carl Pontoppidan) 26

samtök frystihúsaeigenda 145, 162

samtök skreiðarframleiðenda 145

samvinnumenn 140-41, 143

San Sebastian 26

Sauðárkrókur 183

sauðfjarsala 85m

Scheving. Sjá Guðmundur

seglskip 54m, 74m

selstöðukaupmenn 53-4

Seltjarnarnes 52, 63m, 217

Seyðisfjörður 184, 215m

shorefiskur, harðþurrkaður saltfiskur 64

Siemsen, Carl Franz, kaupmaður 48

Sigurðsson. Sjá Ásgeir

Sigurður Kristjánsson, alþingismaður 144

Sídon 16

SÍF. Sjá Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda sild

félag útgerðarmanna 113

Síldareinkasala Íslands 113, 138

skipan útflutnings 112-13

veiðar 184m

sími 55m

ritsími 55, 57, 80-81, 86m, 87

sæsími 80, 87

talsími 195m

SÍF. Sjá Samband íslenskra samvinnufélaga

Sívaliturn 54m

Sivertsen. Sjá Bjarni

sjálfstæðisbarátta Íslendinga 89

Sjálfstæðisflokkur 130m, 136, 137, 138

sjálfspurftarbúskapur 168

sjávarútvegur. Sjá fiskveiðar

sjávarvöruútflutningur, aukin fjölbreytni 162

sjómannaþingur 215

sjómenn 73, 75-7, 173m, 215m

sjóveitur 192

Skeiðarársandur 176

skemmdir í saltfiski. Sjá jarðslagi; suða

skip, erlend, á Íslandi. Sjá gjöld á erlend skip á Íslandi

skipasmíðar 29

Skotland, Skotar 105, 148, 206

Sjá einnig Bretland

skreið, skreiðarverkun, skreiðarverslun 16, 17, 18, 23-5, 33, 39, 59, 160, 182

skrifstofa saltfiskframleiðsluþjóða, fyrirhuguð 152

Skúli Magnússon, landfógeti 18, 19, 20m

skútur, skútuöld. Sjá þilskip

Sleipnir, fiskútflutjandi 106

smáfiskur 70, 200-201

smáframleiðendur 108, 116, 118, 140, 141

smekkur neytenda fyrir saltfiski 38, 45, 64, 65, 66

Sjá einnig saltfiskneysla

Smith, Martinus, kaupmaður 52

Snorri Sturluson, togari 171m

soðinn saltfiskur. Sjá suða

sólsuða í saltfiski. Sjá suða

sólþurrkun 72, 185m, 206, 208, 224m

Spánn, Spánverjar 16, 18, 67, 109, 115m, 124m, 132m, 226m

borgarastyrjöldin 120m, 124, 147, 155, 156m, 157

efnahagsástand 21, 26, 30-32, 56-8, 63, 66, 92-3, 101, 126, 153, 155, 156m

fiskveiðar 59

fólksfjöldaþróun 22, 32, 59

frjálsari utanríkisverslun 56

Spánn, frh.

innflutningshöft 153-5

jafnkeypisviðskipti 153-5

Mið-Spánn 65

Norður-Spánn 57, 65, 66

saltfiskur

eftirspurn 21, 59, 63-6, 100, 122

flutningar 29, 31, 40-42, 47-54, 109, 111, 153m, 177, 179, 210

framleiðsla 126, 155

gæði íslensks fisks 27, 42-4, 46, 53, 100, 101, 217
hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1895-1940 79mr, 92mr, 101mr, 255ta, 261-2ta

innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1895-1940 101mr, 255ta, 261-2ta

kröfur kaupenda 64-6, 103, 202, 203, 221-2

mat á Spánarfiski 220, 223, 224

meðferð 63, 213

neysluvenjur 64, 65-6

samtök innflytjenda 154

tollar 31, 40-42, 47, 49-50, 52-6, 59-61, 63, 84, 92-4, 96, 100, 125

Sjá einnig tollar, Spánn

viðskipti 21-3, 26, 28, 29, 32, 37, 40-44, 47-50, 53, 55-7, 59-60, 63-7, 71, 81, 84, 92-7, 100-102, 104, 111, 114, 122, 129m, 135, 147, 153-5, 156, 177, 179

samgöngur innanlands 21, 57, 59

Spánarvín 61, 93-6, 100

spænskar vörur til Íslands 52, 54, 93-5, 153-5

stjórn málaástand, styrjaldir 29-30, 56, 58, 63, 112, 126, 147, 153, 155, 156m, 157

Suður-Spánn 16

verslunarsamningar 55-6, 59-61, 63, 93-5, 100, 154-5

Spegillinn 95m

Spænska borgarastyrjöldin 120m, 124, 147, 155, 156m, 157

St John's 150m

staflasöltun (Nýfundnalandsaðferð) 146m, 165m, 190, 191-2, 197

stakkstæði 193

„stjórn hinna vinnandi stétta“ 1934-38 141-2

stjórn máladeilur á Íslandi 136-9, 162

Stóri fiskhringurinn (Coplandhringurinn) 111

stórrekstur, stórútgerð 29, 40, 77, 170, 171, 181, 185, 186, 187m

Sjá einnig útgerð, útgerðarmenn

stuðningur stjórnvalda

Sjá einnig ríkisafskipti af saltfiskversluninni
við fiskveiðar og saltfiskverkun 21, 25-7, 44, 60

við markaðsöflun 97-8

við SÍF 133

Stykkishólmur 23

styrkir. Sjá stuðningur stjórnvalda

suða (sólsuða, bruni) í saltfiski 198, 199, 205m

Suður-Ameríka 37, 65m, 71-2, 96-8, 106, 149, 160, 211

Suður-Evrópa 21, 26, 43m, 65m, 71, 80, 97, 105, 126, 152, 160, 182

Suðuramt 45

Suðurland, Sunnlendingar 5, 45, 118, 176, 178, 182, 183, 185, 198, 205, 208, 209, 215, 216, 217

Suðvesturland 29

Svarna, pækilsaltaður fiskur 204

Sveinn Árnason, yfirfiskmatsmaður 201, 203, 204-5, 206, 207, 227

Sveinn Björnsson, sendiherra, síðar forseti Íslands 93, 155m, 158

Svíþjóð 61

sæsími 80, 87

söltun. Sjá saltfiskverkun, söltun

söltunarstöðvar á 18. öld 30

sölufyrirkomulag á saltfiski. Sjá saltfiskverslun á Íslandi; saltfiskmarkaðir heims; einkasala á saltfiski

Sölumiðstöð hraðfrystihúsanna 145, 162

Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda (SÍF) 89, 110m, 121m, 211-12, 226m

afskipti stjórnvalda 142-4, 161, 162

afstaða stjórn málaflokka 136-8, 143

árangur í upphafi 134-6

deilur við Fiskimálanefnd um starfssvið 161-2

einkaréttur 134

félagslög 144, 162

félagsuppbygging 144-5

aðildarkröfur Sambands íslenskra samvinnufélaga 140-41, 143

aðildarkröfur smáframleiðenda 139-40, 141

atkvæðisréttur 141, 144

fulltrúafundur 1934 140-41, 143

fulltrúar landsfjórðunga 140, 141

fulltrúar ríkisstjórnarinnar í stjórn 144, 161, 162m

fulltrúaráð 141

stjórn 132, 140, 141, 144-5, 161

markaðsleit 160, 161

markmið 133

samanburður við samkeppnislönd 145-52

stofnun 129-34, 138, 145, 151

hótun um ríkiseinkasölu 132

umboðsmenn 158m

sölusamlög. Sjá fiskisölusamlög

talsími 195m

taxti einokunarverslunarinnar 1776 23

templarar. Sjá bindindishreyfingin

„terraneufsverkun“. Sjá Nýfundnalandsaðferð

Th. (Þorsteinn) Thorsteinsson, kaupmaður 110, 111m, 186m

Thomsen, Ditlev, kaupmaður 64, 66, 68, 70, 84, 85m

Thor Jensen, kaupmaður og útgerðarmaður 180m, 181-2

Thor Thors, framkvæmdastjóri SÍF, síðar sendiherra 96

Thorlacius. Sjá Ólafur

Thors. Sjá Ólafur; Richard; Thor

Thorsteinsson. Sjá Pétur J.; Th. (Þorsteinn)

Sjá einnig Geir og Th. Thorsteinsson

tilskipun um rýmkað verslunarfrelsi fyrir Ísland 1816 27, 28m, 41, 48, 50

Tíminn 111, 137m, 138
 togarafiskur 202, 221-2, 224m
 togarar, togarautgerð 36, 77, 116, 148, 164m, 166, 171-2, 173, 182, 186, 187, 188, 197, 221, 222, 287
 Toledo 120m
 tollar, tollkjör
 Spánn 31, 125
 Sjá einnig gjöld á erlend skip á Íslandi
 ójafnaðartollur 1825-72 40-41, 42, 47, 49, 50, 54, 55-6
 samningsleysi við Dani 1882-93 59-63
 verndaraðgerðir 1920-21 92-6, 100
 tollasamningur Breta og Spánverja 61-3, 84
 tollastrið Frakka og Spánverja 61
 Tollbúðarbakkinn í Kaupmannahöfn 82m
 tólg 45
 tómatar 66
 Trueba y Pardo, saltfiskinnflytjandi 155m
 Tryggvi Gunnarsson, bankastjóri 85, 183
 tunnufiskur 17, 22m, 23, 26
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga á 18. og 19. öld 249-50ta
 útflutningsmagn á 18. og 19. öld 17mr, 248-9ta
 ull 45
 umboðsmenn, umboðssala 81, 83, 86, 87, 105, 107-8, 125-6, 127, 130, 135, 181
 Sjá einnig milliliðir
 umbótatillögur á 18. öld 19, 20m
 umbúðir, umbúnaður saltfisks. Sjá saltfiskpökkun
 umsöltun 192
 undirboð 111, 118, 127, 128, 130, 137, 138
 upplýsingarstefnan 19
 uppskipun á saltfiski 153m, 188m, 189m, 213, 218
 útflutningsfyrirtæki. Sjá saltfiskverslun á Íslandi, útflytjendur
 útflutningsstjórnun á saltfiski, tillögur um
 Sjá einnig einkasala á saltfiski; Fiskimálanefnd; saltfiskverslun á Íslandi, útflytjendur; Sölusamband íslenskra fiskframleiðenda
 ríkiseinkasala
 heimild Fiskimálanefndar 143
 hótun bankanna 1932 132
 lagafrumvörp Alpýðuflokksins 112, 113, 137, 138
 skoðun Sjálfstæðisflokks 137
 tillaga Fiskipings 129
 samvinna við Færeyinga 86
 útflutningsnefndir 113-14, 115, 129
 útflytjendahringur með einkaleyfi 87
 útflutningur saltfisks. Sjá saltfiskútflutningur
 útflytjendur saltfisks á Íslandi. Sjá saltfiskverslun á Íslandi, útflytjendur
 útgerð, útgerðarmenn, útgerðarfyrirtæki, útvegsmenn, útvegsbændur 28, 29, 45, 52, 73-4, 75, 77, 82, 87, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 125, 127, 144, 168-73, 176, 179, 185, 186, 189, 197, 215, 216, 224

Sjá einnig stórrekstur, stórútgerð, útgerðarhættir
 útgerðarhættir 73, 75, 84-6, 166, 167-73, 184, 197, 221, 223
 útskipun á saltfiski 209-10
 Útvegskbanki Íslands 130, 131, 132, 141, 143, 144
 útvegsmenn, útvegsbændur. Sjá útgerð
 Valhúsið á Seltjarnarnesi 52
 Vatneyri við Patreksfjörð 207
 Vatnsleysuströnd 217
 verð, verðlag á saltfiski. Sjá saltfiskverð
 verðlaun fyrir saltfiskverkun 27, 46m, 60
 verkaskipting við saltfiskframleiðslu 39m, 77, 187, 188-9, 194m, 195
Verklýðsblaðið 137m, 138
 verkun saltfisks. Sjá saltfiskverkun
 verkunaraðferðir við fisksöltun, verkunartegundir. Sjá saltfiskverkun, verkunaraðferðir
 verkunarreglur fyrir saltfisk 26, 45, 190, 216, 217, 218, 223
 Sjá einnig kennsla í saltfiskverkun; leiðbeiningar um saltfiskverkun
 verndaraðgerðir. Sjá gjaldeyrishöft; innflutningshöft; tollar
 verndartollar. Sjá tollar
 verslun 16, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 44, 49-50, 53-4, 57, 61, 75, 77-80, 83-4, 86-7, 89, 111, 177
 Verslun Á. Ásgeirssonar. Sjá Ásgeirsverslun
 verslun með saltfisk. Sjá saltfiskmarkaðir heims; saltfiskverslun á Íslandi
 verslunarfrelsi Íslendinga, baráttan fyrir 27, 42, 46, 47, 49-52, 53-4
 verslunargróði festur í útgerð 170
 verslunarlögin 1854 51
 verslunarsamningar. Sjá Alþingi, verslunarsamningar; Danmörk, verslunarsamningar; Ítalía, verslunarsamningar; Portúgal, verslunarsamningar; Spánn, verslunarsamningar
 verslunartaxttinn frá 1776 23
 verslunartilskipunin frá 1816 27, 28m, 41, 48, 50
Verslunartiðindi 109, 221
 verstöð 165m, 197m
 Vestfirðir, Vestfirðingar 29, 30, 178-9, 183, 215
 Vestmannaeyjar 30, 116-17, 118m, 119, 169m, 172, 176, 189, 209
 Vesturgata í Reykjavík 185m
 Vesturland 25, 29, 178, 182, 183, 185, 205
 vélbátar, vélbátaöld 166, 171m, 172, 188-9, 189m, 190m, 222, 223, 227
 Via Gramsci í Genova 158m
 Vicens Vives, Jaime, sagnfræðingur 32, 56
 Viðey 181, 210m, 223m
 viðskiptasamningar. Sjá Bretland, viðskiptasamningar 1916
 Sjá einnig verslunarsamningar
 Vilhjálmur Hákonarson í Kirkjuvogi 46m
 Vilhjálmur Þór, framkvæmdastjóri, síðar bankastjóri 141
 vinnuafspörf 172, 176, 177, 185, 186
 Vives, Jaime Vicens. Sjá Vicens Vives, Jaime

Vizcajahérað 57
 Viðir GK 173m
 vín. Sjá Spánn, Spánarvín
 Vísir ÍS 172m
 Vogar á Vatnsleysuströnd 218
 Vollan, Odd, rithöfundur 71
 Vopnafjörður 183, 184
 „vordfiskur“ 70, 200-201.
 Sjá einnig Labradorfiskur, Labradorverkun
 vörumat, tillaga um lögboðið 46
 vörumatsmenn. Sjá saltfiskmat
 vöruskipti. Sjá jafnkeypsviðskipti
 vöruvöndun. Sjá saltfiskgæði
 vöskun á saltfiski. Sjá þvottur á saltfiski
 Wallem, Fredrik M., rithöfundur 39, 59
 Ward, Pike, fiskkaupmaður 200-201
 „vordfiskur“ 70, 200-201
 Wathne, Otto, útgerðarmaður 184
 Weinrich, leiðbeinandi við fiskverkun 23

Zimsen. Sjá Jes
 Zoëga. Sjá Geir

yfirmatsmenn 220
 yfirstétt Íslands, andstaða við breytingar atvinnuhátta
 18-19
 ýsa 70

þéttbýlismyndun 66, 170-71, 172, 176, 180, 186m
 þilskip, þilskipaaútgerð 28, 29, 30m, 36, 48m, 75, 77, 166,
 168-73, 176-80, 185, 186, 187, 188, 197, 213,
 214, 218, 221
 þilskipafiskur 213, 214
 Þingeyri 178
 Þingvallafundur 48
 Þjóðabandalagið 158, 159m
 Þjóðfundurinn 1851 50
 þjóðnýting 112, 138
 Þjóðólfur 48, 52, 53, 60, 78
 Þjóðviljinn 83, 190
 Þjóðviljinn ungi 76
 Þorgrímur Tómasson, gullsmiður 44
 þorskur 64, 71, 182
 Þorsteinn Guðmundsson, yfirfiskmatsmaður 213, 219,
 220m
 Þórshöfn 147, 183

þurrfiskur, þurrkaður fiskur 103, 185, 189, 190, 195, 201,
 220, 223
 Sjá einnig Labradorfiskur
 fullþurrkaður fiskur 103, 185, 189, 190, 195, 201, 220,
 223
 harðþurrkaður fiskur 64, 70, 71, 96, 103, 211
 linþurrkaður fiskur 64, 65, 70, 200-202, 203
 útflutningsmagn
 17.-19. öld 248-9ta
 18. öld 17mr
 1862-1910 36mr, 251-2ta
 1895-1910 257ta
 1911-40 99mr, 268-9ta
 hlutdeild í saltfiskútflutningi á 17.-19. öld og 1862-
 1940 202mr, 249-50ta, 257ta, 269-70ta
 þurrkhús 82, 206-9
 þurrkun á saltfiski. Sjá saltfiskverkun, þurrkun
 þvottur á saltfiski 39m, 82, 123m, 176m, 183m, 185m,
 186, 192-3, 194m, 197, 215m, 217m
 sjóveitur 192
 Þýskaland, Þjóðverjar
 hlutdeild í saltfiskútflutningi Íslendinga 1911-40
 266-7ta
 innfluttar saltfiskafurðir frá Íslandi (magn) 1911-40
 266-7ta
 veiðar við Ísland 16
 viðskiptabann 88

Ægir 70, 86, 108, 118, 122, 203, 219

Örfirisey 106m

Skráin nær til kafla I-V og taflna í Töfluviðauka. Sérnafn
 eða efnisatriði, sem einungis kemur fyrir í myndatexta á
 síðu, er merkt með m fyrir aftan blaðsíðutalið. Sama regla
 gildir um kort (ko). Ef nafnið eða atriðið kemur einnig
 fyrir í meginmáli er ekkert auðkenni við blaðsíðutalið. —
 Þegar uppflettiorð eru ekki afmörkuð eftir löndum eiga
 þau í flestum tilfellum við Ísland eitt.

m = mynd
 mr = myndrit
 ko = kort
 ta = tafla

